

Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті

ӘОЖ 159.923(043)

Қолжазба құқығында

ДУЙСЕНБАЕВА АЙНУР ОТАРБЕКОВНА

Орта жастағы әйел адамдардың тұлғалық өзара әрекеттесу факторы ретінде
денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктері

8D03107 – Психология

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші
PhD, қауымдастырылған профессор
Баймолдина Л.О.

Шетелдік ғылыми кеңесші
п.ғ.д., Гази университетінің
профессоры Yücel Gelişli
(Анкара қаласы, Түркия)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2026

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	4
АНЫҚТАМАЛАР	5
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	6
КІРІСПЕ.....	7
1 ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ПСИХОЛОГИЯДАҒЫ ТҰЛҒААРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕГІ ОРТА ЖАСТАҒЫ ӘЙЕЛ АДАМДАРДЫҢ ДЕНЕЛІК-МЕН ИМИДЖІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	20
1.1 Психологиялық әдебиеттердегі денелік-Мен имиджі бойынша зерттеулерді талдау	20
1.2 Орта жастағы әйел адамдардағы денелік-Мен имиджінің мәні, құрылымы және компоненттері.....	40
1.3 Орта жастағы әйел адамдардың тұлғалық өзара әрекеттесуінің психологиялық ерекшеліктері.....	59
Бірінші бөлім бойынша қорытынды.....	72
2 ТҰЛҒААРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ОРТА ЖАСТАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ДЕНЕЛІК-МЕН ИМИДЖІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	74
2.1 Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін тұлғалық өзара әрекеттесу факторы ретінде зерттеудің теориялық моделі.	74
2.2 Зерттеудің дизайны, эксперименттік жоспары, әдістері, әдістемелері және іріктемесінің сипаттамасы.....	79
2.3 Денелік-Мен компоненттері мен тұлғааралық сипаттамалар арасындағы өзара байланыстарын сипаттамалық статистикалық талдау.....	90
2-бөлім бойынша қорытынды.....	105
3 ТҰЛҒААРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ОРТА ЖАСТАҒЫ ӘЙЕЛ АДАМДАРДЫҢ ДЕНЕЛІК-МЕН ИМИДЖІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ.....	107
3.1 Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджі предикторларының көпшілік регрессиялық модельдері.....	107
3.2 Дене салмағының индексі мен жас ерекшеліктерінің денелік-Мен мен тұлғааралық өзара әрекеттестік арасындағы байланыстарға әсерін модерациялық талдау.....	123
3.3 Жас және отбасылық кіші топтардағы денелік-Мен имиджі мен тұлғааралық өзара әрекет көрсеткіштерін салыстыру	164
3- бөлім бойынша қорытынды.....	173
ҚОРЫТЫНДЫ	178
ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	183
ҚОСЫМШАЛАР.....	198

НОРМАТИВТІ СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер көрсетілген:

«Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. // Астана, Ақорда, 2012 жыл.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы

2020 жылғы 7 шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі.

Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстандағы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) елдік кеңсесі және БҰҰ Даму бағдарламасы (БҰҰДБ). Қазақстанның денсаулық сақтау саласындағы қауіпсіздік деңгейін арттыруға бағытталған стратегиялық серіктестік жобасы.

АНЫҚТАМАЛАР

Аффилиация – бұл адамның үнемі адамдармен бірге болуға, олармен жағымды қарым-қатынастар орнатуға және сақтауға деген ұмтылысы мен тілегінде көрінетін қажеттілігі

Дене схемасы – денені кеңістікте объект ретінде қабылдаудың негізгі физиологиялық деңгейі, дене бөліктерінің орналасуын, қозғалысты, тітіркендіргіштердің локализациясын, ауырсыну мен ләззат сигналдарын ажырата білуге мүмкіндік береді.

Денелік-Мен – адамның өз денесімен сәйкестігін сезінуі, субъективті иеленуін қамтамасыз етеді; эмоциялық тәжірибе осы деңгейде бекітіледі (мазасыздық, ұят, қабылданбау сезімдері)

Денелік репрезентациялар – фантазиялар, символдық бейнелер, өз денесін интерпретациялау, қалыптан тыс денелік белгілерді сезіну; динамикалық, әлеуметтік және мәдени әсерге тәуелді.

Дене концепциясы – рационалды, логикалық, әлеуметтік-нормативті білімдер жиынтығы, анатомиялық атаулар, физиологиялық функциялар, денсаулық сақтау дағдылары, мінез-құлықты реттеу.

Денелік-Мен имиджі – адамның өз денесі туралы когнитивтік түсініктерін, эмоциялық қатынасын, әлеуметтік тәжірибесін және мәдени ықпалдармен байланыста қалыптасатын субъективті бейнесін біріктіретін күрделі психологиялық құрылым.

Когнитивтік компонент барлық танымдық процестерді қамтиды, түйсік, қабылдау, елестету, есте сақтау, ойлау және когнитивтік ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері. Бұл компонент серіктестердің жеке психологиялық ерекшеліктерін түсінуді жеңілдетеді және адамдар арасындағы өзара түсіністікке ықпал етеді.

Мінез-құлық компоненті: мінез-құлық стратегияларын, әрекеттерді және адамның басқаларға қатынасын көрсететін вербалды және вербалды емес коммуникация құралдарының ауқымын қамтиды. Ол қарым-қатынастарды реттеуде жетекші рөл атқарады және нақты қызмет шеңберінде жүзеге асырылады.

Эмоционалды-сенсорлық компонент: қарым-қатынастардың аффективті аспектісін қамтиды және өзін-өзі бағалауды, эмоционалдық реакциялардың сипаттамаларын және тұлғааралық өзара әрекеттесу кезіндегі адамның жағымды немесе жағымсыз тәжірибесін қамтиды. Бұған ұнату және ұнатпау, өзіне және серіктесіне қанағаттану, тұлғааралық қақтығыс, эмоционалдық сезімталдық, эмпатия, жанашырлық жатады.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР	– Қазақстан Республикасы
ҚР БҒМ	– Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым
БҒСБК	министрлігі
ҚР	– Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті
МЖМБС	– Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жалпыға
	міндетті білім беру стандарты
WHO/ДДСҰ	– The World Health Organization / Дүниежүзілік
	Денсаулық Сақтау Ұйымы
ДСИ	– Дене салмағының индексі
DW	– Дарбин–Уотсон статистикасы
DI/СИ	– Discrepancy Index / Сәйкессіздік индексі
ӨДБС	– Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы
ӨДДҚКС/МБСРQ	– Денелік-Мен қатынастарының көпөлшемді
	сауалнамасы
ДИӨСЫ/BIQLI	– Дене имиджінің өмір сапасына ықпалы
ДҚ/SIBID	– Денеге қанағаттанбау
АЕ/СКБ	– Appearance Evaluation/Сыртқы келбетін бағалау
АО/СКБ	– Appearance Orientation/Сыртқы келбетке бағдарлану
BASS/ДБЖҚШ	– Body Areas Satisfaction Scale/ Дененің жекелеген
	бөліктеріне қанағаттану шкаласы
ОР/АСА	– Артық салмаққа алаңдаушылық/ Артық салмаққа
	алаңдаушылық
SCW/ДСӨБ	– Self-Classified Weight/ Дене салмағын өзіндік
	бағалауы
ӨДБ	– Өзіндік дене бейнесі
CDRS/КДБЫШ	– Контурлық дене бейнесін бағалау шкаласы
ТҚММ	– Тұлғааралық қатынастардың негізгі мінез-құлықтық
	моделі
SPSS	– Statistical Package for the Social Sciences/ Әлеуметтік
	Ғылымдарға арналған статистикалық Пакет
ҚҰ	– Қабылдауға ұмтылу
ҚҚ	– Қабылданбаудан қорқу
GAMLj 3.0	– General Linear Model модулі

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасының «Қазақстан-2050» стратегиясы аясында тең мүмкіндіктер қоғамына көшу бағдарламасы жынысы мен жасына қарамастан әрбір азаматтың әлеуетін толық іске асыруға жағдай жасауды көздейді. Стратегиялық басымдықтарды іске асыру адами капиталды жаңғырту, инклюзивті қоғамды дамыту және білікті еңбек ресурстарын қалыптастыру арқылы тұрақты экономикалық өсімге қол жеткізуді мақсат етеді [1]. Осы тұрғыда орта жастағы әйел адамдарды инновациялық және басқарушылық үдерістерге тарту ерекше маңызға ие. Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің тұлғааралық өзара әрекеттесуге ықпалын зерттеу аталған стратегиялық бағыттарды тікелей қолдайды, себебі өзін-өзі қабылдау мен коммуникативтік дағдыларды жетілдіру әйелдердің кәсіби өнімділігін, көшбасшылық қабілеттерін және экономикалық әрі қоғамдық өмірге белсенді қатысуын арттыруға ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауында елдің басты миссиясы – болашақ ұрпақ үшін әділеттілікті, тең мүмкіндіктер мемлекетін және орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз ету [2]. Жолдауда айқындалған тең мүмкіндіктер қоғамы моделі әрбір азаматтың, оның ішінде әйелдердің де өз әлеуетін толық іске асыруына жағдай жасауды көздейді. Бұл контексте денелік-Мен имиджі тек тұлғалық сәйкестік элементі ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік мәртебенің, психологиялық сенімділіктің және кәсіби әрі жеке қарым-қатынастағы коммуникативтік тиімділіктің маңызды көрсеткіші ретінде көрініс табады.

Әділетті Қазақстанның мемлекеттік стратегиясы аясында халық денсаулығы орнықты әлеуметтік-экономикалық дамудың іргелі негізі болып саналады. Осыған орай, орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен бейнесінің тұлғааралық өзара әрекеттесуге әсерін зерттеу Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексында бекітілген ұлт денсаулығының басымдығы және сапалы медициналық-психологиялық көмектің қолжетімділігі қағидаттарын толықтырады [3]. Азаматтардың денсаулығы мен психологиялық әл-ауқатына негізделген еңбек және әлеуметтік ортадағы тиімді өзара әрекеттесу Кодексте көзделген профилактикалық іс-шаралардың, соның ішінде стресс жағдайларының алдын алу, ерте диагностика және тұрақты әлеуметтік бейімделуді қалыптастырудың іске асуына тікелей ықпал етеді.

Осылайша, зерттеу нәтижелері «Әділетті Қазақстан» мақсаттарына қол жеткізуге және әрбір азаматтың мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған білім беру бағдарламаларын, әйелдерді қолдау жобаларын, корпоративтік саясатты және әлеуметтік бастамаларды әзірлеуге арналған практикалық ұсынымдарды қалыптастыруға теориялық және эмпирикалық негіз бола алады.

Психиканың маңызды көріністерінің бірі – индивидтің өзінің «Мен»-іне, денесіне және жеке әрекетіне қатынасы. Өзіне деген қатынас адамның өзіндік ерекшеліктері мен көріністерін бағалауымен, сондай-ақ өзін басқалармен және бұқаралық ақпарат құралдары мен мәдениет арқылы таратылатын идеалдандырылған стандарттармен салыстыруымен бірге жүреді. «Мен» ұғымы ішкі бірлік пен интеграцияны болжаса да, нақты өмірде адамның бірнеше «мен бейнелері» болады, олардың әрқайсысы бағалауға ұшырайды және индивидтің өзін-өзі қабылдау деңгейін айқындайды.

Өзін-өзі қабылдаудың маңызды аспектісі – адамның өз денесіне қатынасы, оның ішінде дененің жекелеген бөліктеріне, сыртқы келбетіне және дене бітімінің ерекшеліктеріне қанағаттану немесе қанағаттанбау дәрежесі. Адамның өз денесі туралы ой-пікірлері психологияда «дене бейнесі» деп аталатын феномен – ойлардың, сезімдердің және дене тәжірибесінің жиынтығын қамтитын көпкомпонентті динамикалық білім арқылы зерттеледі. Дене бейнесі биологиялық және физиологиялық өзгерістердің, сондай-ақ өзін-өзі қабылдау мен қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің әсерінен үнемі өзгеріп, өмір бойы дамиды және қалыптасады.

Қазақстандағы қазіргі әлеуметтік-мәдени контекст және бұқаралық ақпарат құралдарының жаһандық ықпалы аясында тұлғаның сәйкестігі мен психологиялық саулығы мәселелері, әсіресе орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің қалыптасуы ерекше өзектілікке ие болып отыр. Орта жастағы кезең тұлғаның кәсіби және жеке өміріндегі маңызды өзгерістермен, сондай-ақ денелік-психологиялық трансформациялармен сипатталады. Бұл әйел адамдардың өз денесіне деген қатынасын және оның тұлғааралық өзара әрекеттесуге әсерін тереңірек түсіну қажеттілігін туғызады.

Соңғы жылдары Қазақстанда әйел адамдардың орташа өмір сүру ұзақтығы 77 жасқа жетті [4], бұл өмірдің ең өнімді кезеңі ретінде орта жастың маңыздылығын көрсетеді. Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметтері бойынша, Қазақстандағы 30–45 жастағы әйелдердің 65%-ы өз дене бітіміне қанағаттанбайтынын білдіреді [5], бұл теріс денелік-имидждің кең таралғандығын және оның ықтимал әлеуметтік-психологиялық салдарын көрсетеді.

Қазақстан қоғамында болып жатқан терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, әйелдердің қоғамдағы рөлінің артуы және еркін болашақты таңдау мүмкіндіктері олардың сыртқы келбеті мен имиджіне қойылатын талаптарды өзгертуде. Қазіргі әйел тек отбасында ғана емес, сонымен қатар кәсіби ортада да тиімді өзара әрекеттесуге мәжбүр, бұл оның өзін-өзі сезінуіне, оның ішінде денелік-Мен бейнесіне әсер етеді. Осыған байланысты денелік-Мен имиджінің тұлғааралық өзара әрекеттесудің факторы ретінде зерттелуі өзекті мәселеге айналып отыр.

Қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайда әйел адамның денелік бейнесі жеке тұлғаның, психологиялық әл-ауқаттың және әлеуметтік бейімделудің элементі ретінде ерекше маңызға ие болады. Бұқаралық мәдениет, медиа дискурс және әлеуметтік желілер сыртқы келбетке назар аударуды күшейтеді, дененің

тартымдылығының қатаң және жиі қол жетімсіз стандарттарын қалыптастырады. Физиологиялық өзгерістермен, өмірлік құндылықтарды қайта бағалаумен және әлеуметтік рөлдердің өзгеруімен бірге жүретін орта жаста дене бейнесі өзін-өзі бағалауға, эмоциялық күйге және әйел адамдардың тұлғааралық қарым-қатынас сипатына әсер ететін ерекше сезімтал психологиялық білімге айналады.

Екінші жағынан, бұл мәселенің жоғары әлеуметтік және психологиялық маңыздылығына қарамастан, ғылыми зерттеулерде дене бейнесі негізінен клиникалық бұзылулар (тамақтанудың бұзылуы, депрессиялық және мазасыздық жағдайлары) немесе жеткіншектер мен жасөспірімдер аясында қарастырылады. Әйелдің орташа жасы көбінесе дамудың салыстырмалы түрде тұрақты кезеңі ретінде түсіндіріледі, бұл дененің өзін-өзі қабылдау ерекшелігін және оның өмір жолының белгілі бір кезеңіндегі тұлғааралық қатынастарға әсерін бағаламауға әкеледі.к

Сонымен қатар, қолданыстағы зерттеулерде денелік-Мен имиджі өзін-өзі бағалауға және жеке әл-ауқатқа байланысты жеке психологиялық құбылыс ретінде жиі талданады, ал оның тұлғааралық қарым-қатынас ерекшеліктерін, коммуникативті қажеттіліктер мен әлеуметтік мінез-құлық стильдерін анықтайтын фактор ретіндегі рөлі жеткілікті түрде ашылмаған. Отандық психологияда кешенді жұмыстардың тапшылығы байқалады, онда денелік-Мен имидж тұлғаның тұлғааралық жұмысының құрылымына енгізілген көп компонентті жүйе (когнитивті, эмоционалды және мінез-құлық) ретінде қарастырылады.

Осылайша, қазіргі әлеуметтік-мәдени трансформациялар жағдайында орта жастағы әйел адамдардың психологиялық әл-ауқаты мен тұлғааралық өзара әрекеттесуіндегі денелік-Мен имиджі рөлінің арта түсуі мен аталған мәселенің теориялық, әдіснамалық және эмпирикалық тұрғыдан жеткіліксіз зерттелуі, әсіресе отандық зерттеулерде оның орта жастағы әйел адамдардың тұлғалық ерекшеліктері мен тұлғааралық қатынастарына ықпалы контекстіндегі зерттеулері арасындағы қарама-қайшылықтардың бар екендігін көрсетеді.

Көрсетілген қарама-қайшылықтар осы зерттеудің өзектілігін және орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық өзара әрекеттесуінің маңызды факторы ретіндегі денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін жүйелі талдау қажеттілігін анықтайды.

Осылайша, зерттеу мәселесінің өзектілігі зерттеу жұмысымыздың тақырыбын «Орта жастағы әйел адамдардың тұлғалық өзара әрекеттесу факторы ретінде денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктері» деп атауымызға негіз болды.

Зерттеудің мақсаты: орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің тұлғааралық өзара әрекеттесу ерекшеліктеріне әсерін теориялық және әдіснамалық негіздеу және эмпирикалық тексеру.

Зерттеу нысаны: орта жастағы әйел адамдар.

Зерттеу пәні: орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретіндегі денелік-Мен имиджі.

Зерттеу міндеттері

1. Отандық және шетелдік психологиядағы денелік-Мен имиджінің ерекшеліктерін зерттеудің ғылыми бағыттарына теориялық талдау жасау.
2. Орта жастағы әйел адамдардағы денелік-Мен имиджінің мәнін, құрылымын және компоненттерін ашу.
3. Тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеудің теориялық моделін жасау.
4. Дене бейнесінің көрсеткіштері мен тұлғааралық қатынастар параметрлері арасындағы өзара байланыстарды эмпирикалық тұрғыда зерттеу.
5. Орта жастағы әйел адамдардың дене бейнесін қалыптастырудағы тұлғааралық сипаттамалардың үлесін сипаттайтын предикторлық модельдерді анықтау.
6. Жас ерекшелігі мен отбасылық мәртебесі бойынша айырмашылығы бар топтарда дене көрсеткіштері мен тұлғааралық қатынастарды салыстыру.

Зерттеудің негізгі болжамы: денелік-Мен имиджінің когнитивтік, эмоциялық және мінез-құлықтық аспектілерінің жиынтығы тұлғааралық қажеттіліктермен және стильдермен өзара әрекеттесе отырып, орта жастағы әйел адамдардың әлеуметтік мінез-құлқының сипатын анықтайды.

Жалпы болжам келесі жеке болжамдарда нақтыланады:

1. Дене салмағының индексі (ДСИ) тұлғааралық сипаттамалардың өзінің сыртқы келбетін бағалау, денесіне қанағаттану және физикалық-Менін қабылдау сияқты дене бейнесінің көрсеткіштеріне әсер етуші модератор ретінде әрекет етеді.
2. Сыртқы келбетке қанағаттану деңгейі, сыртқы бейнесіне бағдарлану және әлеуметтік қажеттіліктердің қарқындылығы (қатысу, бақылау, жақындық) әртүрлі жас топтарындағы әйелдерде өзіндік ерекшеліктерге ие.
3. Отбасылық мәртебе денелік-Мен имиджінің және тұлғааралық сипаттамаларының ерекшеліктерімен байланысты: тұрмыс құрған әйелдерде денеге қанағаттанушылығы мен жақындық көрсеткіштері некеде тұрмаған әйелдерге қарағанда жоғары.
4. Тұлғааралық әрекеттестіктің құрамдас бөліктері (қатысу, бақылау, жақындық, тұлғааралық қарым-қатынас стильдері) денелік-Мен имиджі компоненттерінің предикторлары ретінде әрекет ете алады.
5. Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік өзара әрекеттесудің тұлғааралық сипаттамаларына әсер етеді.

Зерттеу мәселесінің талқылану деңгейі. Орта жастағы әйел адамдар үшін бұл аспект ерекше маңызға ие, өйткені бұл кезең өзін-өзі бағалауға да, басқалармен қарым-қатынас орнатуға және сақтауға әсер ететін күрделі биопсихоәлеуметтік өзгерістермен сипатталады. Заманауи зерттеулер көрсеткендей, өзін-өзі қабылдаудың ерекшеліктері мен денеге қанағаттану тұлғааралық байланыстардың сапасына, эмоциялық эмпатия қабілетіне және әлеуметтік топтағы көшбасшылыққа бейімділігі М. Мұқанов, П.П. Бланский, Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов, Ш. Бюлер, Р. Гаулд, Д.Левинсон,

Д. Вейлант, Э. Эриксон, Д. Бромлей, Б.Г. Ананьев, А.А. Реан, Г.Крайг, Д. Бокум сияқты ғалымдардың зерттеу жұмыстарның қортындыларымен дәлелденді.

Ересектік кезеңнің өз ішінде бірнеше ішкі кезеңдер ажыратылады: ерте ересектік, орта ересектік және кеш ересектік. Ересектік кезеңдердің шекаралары нақты әрі біржақты белгіленбеген. Мәселен, Д. Бромлей бойынша ерте ересектік кезең 21 жастан 25 жас, орта ересектік 25-40 жас, кеш ересектік жас 40-55 жас деп бөледі. Дж. Биррен бойынша ерте ересектік 17-25, орта жас 25-50 жас, кеш ересектік жас 50-75 жас деп көрсетсе [6], Э. Эриксон 26–64 жас аралығын орта жас ретінде көрсетеді [7]. Б.Г. Ананьев әйел адамның орта жасын екі кезеңге бөліп көрсетті: бірінші кезең 21-35 жас, екінші кезең 36-55 жас [8]. ДДСҰ бойынша орта жас ретінде 45-59 жас аралығын қарастырған. А.А. Реан, Г. Крайг, Д. Бокум бойынша ересектік кезең үш негізгі сатыға бөлінеді: ерте ересектік (18-21 жастан 40 жасқа дейін), орта ересектік (40 жастан 60 жасқа дейін) және кеш ересектік (60 жастан өмірінің соңына дейін). Ал біз зерттеуімізде жоғарыдағы қарастырылған ғалымдардың жұмыстарын сараптай келе, орта жас ретінде ерте ересектіктен орта ересектік кезеңге өтетін 30 жастан 50 жас аралығындағы әйел адамдарды алдық [9, 10].

Тұлғааралық өзара әрекеттестік орта жастағы әйел адамдар үшін әлеуметтік ортаға бейімделуі мен тұлғалық дамуының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық қарым-қатынасы биологиялық өзгерістердің, әлеуметтік-мәдени үміттердің, олардың денесіне субъективті көзқарастардың әсерінен қалыптасады. Осыған байланысты Қ.Б.Жарықбаев [11], С.М. Жақыпов [12], Ж.И. Намазбаева [13], С.Қ. Бердібаева [14], Х.Т. Шеръязданова [15], Н.Қ.Токсанбаева [16], М.П. Кабакова [17], С.Есқалиева [18], А.М. Ким [19], Н.С. Жұбаназарова [20], Н.С. Ахтаева, А.И.Әбдіғаппарова, З.Н. Бекбаева [21], М.Ә. Перленбетов [22], Н.Б.Жиенбаева [23], С. Елеусізова [24], Қ.Б. Сейталиев [25], А.Ерментаева [26], М.Қ. Бапаева [27], К. Роджерс [28], А. Маслоу [29], А. Адлер [30], Э. Фромм [31], В.В. Столин [32], Р.Гаулд, Д. Левинсон, Д. Вейлант [33], С.В. Духновский [34], А.Н. Леонтьев [35], Н.Н. Обозов [36], А.А. Бодалев [37], В.Н. Мясищев [38], Н.В. Ахметзянова [39], В.М. Шепель [40], Б.Д. Парыгиналардың [41] зерттеулеріндегі көрсеткендей өзіне деген қатынасы, тұлғааралық өзара әрекеттесуі, қарым-қатынас ерекшеліктері, биопсихоәлеуметтік өзгерістері маңызды болып табылады.

Қазіргі заманғы психологиялық ғылымда тұлғаның өзін таныстыру ерекшеліктерін және оның әлеуметтік кеңістікте тұлғааралық өзара әрекеттесуін түсіндіруде денелік-Мен имидж ұғымына ерекше ғылыми назар аударылуда. Әсіресе бұл феномен орта жастағы әйел адамдарға қатысты өзекті, себебі оның тұлғааралық байланыстарға, әлеуметтік рөлдерді орындауға, өзін-өзі бағалауға және психологиялық бейімделуге әсері жан-жақты қарастырылуда. Денелік-Мен имиджі – тек сыртқы келбетке қатысты субъективті қабылдаулар жүйесі ғана емес, сонымен бірге әйел адамдардың әлеуметтік тәжірибесімен, мәдени нормаларымен, гендерлік үміттермен және тұлғаның ішкі психологиялық механизмдерімен өзара байланыста қалыптасатын күрделі психологиялық құрылым болып табылады. Осыған байланысты аталған мәселені ғылыми талдау

орта жастағы әйел адамдардың әлеуметтік өзара әрекеттесуін түсінудің маңызды шарттарының бірі болып саналады.

Денелік-Мен имиджі және оның компоненттері, өз денесін қабылдау, Мен бейнесі және Мен концепциясын анықтауға байланысты осы уақытқа дейінгі Қазақстан Республикасында және басқа елдерде жинақталған тәжірибелер талданды (Ә. Алдамұратов, Ж.Ы. Намазбаева, З.Б. Мадалиева, А. Султанова, Ә.Е. Тлебалдина, Д.Б. Амантаева, Д.К. Бурханова, С.А. Амитов, И.А.Иманкулова, С.К. Кудайбергенова, А.С. Алпысаева, М.В. Мун, А.Е.Нургалиева, А.Э. Махмутов, Қ.Қ. Шалғынбаева, Б.А. Матаев, А.Б. Наренова, С.С. Сейтенова, Ш.Б. Хадрова, З.Ж. Айджанова, П. Шильдер, Т. Кэш, Т.Брузинский, К Роджерс, Н. Рамси, Д. Харкорт, С. Галлахер, Б.Л. Фредриксон, Т. Робертс, И.М. Левицкая, О.О. Сизон, Е.Т. Соколова, И.С. Кон, К.Н. Белогай, К. Холмквист, К. Лунде, А. Фризен, Д.Ле Бретон) [42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49].

Зерттеудің ғылыми-әдіснамалық негізін зерттелетін құбылыстарды өзара байланысқан көптеген компоненттер жүйесі ретінде қарастыратын жүйелік тәсіл; адамды биопсихоәлеуметтік модель тұрғысынан түсіндіретін заманауи көзқарастар; тұлғалық тұғыр принципі; өзін басқалармен салыстыру арқылы өзін-өзі бағалау мен мінез-құлықтық бағдарлардың қалыптасуын түсіндіретін Л.Фестингердің әлеуметтік салыстыру теориясы; П. Шильдер, С.Фишер және Т.Кэш еңбектерінде көрініс тапқан дене бейнесін тұлғалық сәйкестік компоненті ретінде қарастыратын концепция; сондай-ақ өзін-өзі бағалауды өзіндік сананың және әлеуметтік бейімделудің негізгі механизмі ретінде сипаттайтын тұғырлар құрайды.

Зерттеу әдістері мен әдістемелері. Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми психологиялық әдебиеттерге теориялық талдау жасау; модельдеу; психологиялық тәжірибені талдау және жалпылау; сауалнама әдістері (сауалнама, тестілеу); IBM SPSS Statistics 27.0 және Jamovi 2.6.26.0 бағдарламалық пакеттерінің көмегімен эксперименттік деректерді өңдеуге арналған математикалық статистика әдістері. Зерттеудің мақсаты мен міндеттерін жүзеге асыру үшін, сондай-ақ алға қойылған болжамдарды тексеру үшін сенімділігі жоғары, ғылыми тәжірибеде кеңінен қолданылып, тиімділігін дәлелдеген әдістемелер іріктеліп алынды.

1. Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы (ӨДБС). Авторлары: О.А. Скугарев, С.В. Сивуха; (қосымша Ә)

2. Өз денесіне деген қатынастың көпөлшемді сауалнамасы (ӨДДҚКС/МBSRQ-AS, қысқартылған нұсқа). Автор: Т.Ф. Cash, орыс тілді қысқартылған нұсқасы: З.Б. Мадалиева және А.О. Сұлтановамен бейімделген; (қосымша Б)

3. Тұлғааралық қатынастар сауалнамасы (ТҚММ/ОМО/FIRO-B) Авторлары: В. Шутц, орыс тілінде А.А. Рукавишниковпен бейімделген; (қосымша В)

4. Денені кескін суреті арқылы бағалау шкаласы (Contour Drawing Rating Scale, CDRS) – шынайы дене бейнесінің идеалға сәйкестігін бағалауға арналған

кеңінен қолданылатын әдістеме. Авторлары: М.(W.) Thompson, J. Gray, 1995; орыс тілінде А.А. Золотарёвпен бейімделген; (қосымша Г)

5. Тұлғааралық қатынастарды диагностикалау тесті (ТҚДТ, «Т. Лири сауалнамасы»); (қосымша Ғ)

6. Қосымша айнымалылар (ковариаттар/модераторлар) Анкета деректері арқылы анықталған демографиялық көрсеткіштері: жасы, білімі, отбасы жағдайы, бойы, салмағы, дене салмағының индексі (ДСИ). (қосымша А)

Зерттеудің ғылыми жаңалығы

1. Тұлғааралық өзара әрекеттесу сипаттамаларымен өзара байланыста қарастырылатын когнитивтік, эмоциялық және мінез-құлықтық компоненттерді қамтитын бүтін психологиялық конструкт ретінде денелік-Мен имиджінің отандық және шетелдік психологияда қалыптасуы мен қазіргі зерттелу деңгейі алғашқы рет талданды.

2. Сыртқы келбеттің әлеуметтік-мәдени стандарттарының, тұлғалық тәжірибенің және жасқа байланысты өзгерістердің әсерінен қалыптасатын өз денесін қабылдаудағы когнитивтік, эмоциялық және мінез-құлықтық сипаттамалардың интеграциясымен тұжырымдалатын сыртқы әлеуметтік кеңістікте өзін-өзі ұсыну тәсілдері және тұлғаның өз денесі туралы ойлары, оған эмоциялық-бағалаушы қатынастар жүйесін бейнелейтін интегративті психологиялық құрылым ретінде қарастырылатын орта жастағы әйел адамдардағы денелік-Мен имиджінің мәні ашылды. Денелік-Мен имиджінің үшкомпоненттік құрылымы негізделіп, эмпирикалық тұрғыда расталды: когнитивтік көрсеткіштер («сырт келбетті бағалау», «денеге бағдарлану», «шынай–идеалды» сәйкессіздік) өзіндік қатынастың бағытын анықтайды; эмоциялық көрсеткіштер денеге қанағаттану мен қабылдау деңгейін көрсетсе, мінез-құлықтық көрсеткіштер әлеуметтік өзін-өзі ұсыну мен қашу формаларын сипаттайды.

3. Әйел адамдардың өз денесіне қатысты ойларын, сыртқы келбетке эмоциялық-бағалаушы қатынасын және әлеуметтік қарым-қатынас барысында өзін-өзі ұсынудың мінез құлықтық стратегияларын жүйелі түрде сипаттайтын тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде орта жастағы әйел адамдардағы денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерінің теориялық моделі өңделді. Ұсынылған модельдің шеңберінде денелік-Мен имиджі әйел адамдардың коммуникативтік мінез-құлық ерекшеліктеріне әсер ететін және тұлғааралық қатынастар жүйесінде реттеуші қызмет атқаратын көпдеңгейлі психологиялық құрылым ретінде қарастырылады.

4. Алғаш рет эмпирикалық деңгейде орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджі көрсеткіштері мен тұлғааралық қатынастар параметрлері арасындағы өзара байланыс зерттелді. Тұлғааралық қажеттіліктерді (қатысу, бақылау, жақындық) және коммуникативтік стильдерді (достық, альтруизм, үстемдік) денеге қанағаттануы мен денені қабылдау деңгейлерінің предикторлары ретінде көрсететін дене бейнесі мен тұлғааралық сипаттамалар байланысының психологиялық механизмдері туралы жаңа мәліметтер алынды.

Дене салмағының индексі (ДСИ) тұлғааралық сипаттамалар мен дене бейнесінің көрсеткіштері арасындағы өзара әрекеттесудің модераторы қызметін орындайды.

5. Өз денесін қабылдау және бағалау ерекшеліктеріне тұлғааралық сипаттамалардың қосқан үлесін ашып көрсететін орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджін қалыптастырудағы придикторлық моделдері анықталды. Құрылған статистикалық придикторлық модельдер тұлғааралық қатынастардың көрсеткіштері негізінде денелік-Мен имиджінің ерекшеліктерін болжауға мүмкіндік береді. Алынған нәтижелер орта жас кезеңінде денелік-Мен имиджін қалыптастыру механизмі туралы ғылыми ойларды кеңейтуге және тұлғааралық қатынастарды оның психологиялық детерминациясының негізгі факторларының бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

6. Алғаш рет жасы және отбасылық мәртебесі бойынша әйел адамдардың денелік-Мен имиджі көрсеткіштері мен тұлғааралық қатынастар параметрлері арасында салыстырмалы талдау жасалды. Ол әртүрлі әлеуметтік-демографиялық топтардағы денені қабылдаудың психологиялық ерекшеліктері мен әлеуметтік өзара әрекеттесудің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Денелік-Мен имиджінің жасқа және әлеуметтік мәртебесіне байланысты ерекшеліктері ашылды: 35-40 жас аралығында проәлеуметтік тенденциялардың (достық пен альтруизм) күшеюімен бір мезгілде сыртқы көрініске және физикалық алаңдаушылыққа сыни көзқарастың жоғарылауы байқалады, ал 40 жастан кейін эмоциялық қабылдау және ішкі үйлесімділік тенденциясы басым болады. Алынған нәтижелер орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің қалыптасуындағы жас және отбасылық факторлардың рөлі мен тұлғааралық өзара әрекеттесу ерекшеліктері туралы ғылыми түсініктердің кеңейуіне мүмкіндік береді.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы тұлғааралық мінез-құлық ерекшелігін анықтайтын когнитивтік, эмоциялық, мінез-құлық компоненттерінен тұратын көп деңгейлі құрылымға ие тұлғааралық өзара әрекеттестіктің психологиялық факторы ретіндегі әйел адамдардың денелік-Мен имиджі туралы жаңа біліммен теорияны байытудан, сонымен қатар, тұлғааралық өзара әрекеттестіктің факторы ретінде орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеудің теориялық моделімен анықталады.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы алынған нәтижелер эмоциялық дистрестің, денені қабылдаумен байланысты бұзылулардың және әсіресе әлеуметтік бейімделу мен жеке дағдарыс жағдайларында өзін-өзі бағалау мәселелерінің алдын алу контекстінде орта жастағы әйел адамдарға психологиялық қолдау көрсету үшін қолданылады.

Тұлға психологиясы, отбасылық кеңес беру, психосоматикалық және имидждік кеңес беру саласында жұмыс істейтін психологтардың диагностикалық және кеңес беру тәжірибесінде денелік-Мен имиджінің компоненттері мен тұлғааралық өзара әрекеттестік арасындағы өзара байланыстың әзірленген моделін пайдалануға болады.

Зерттеу нәтижелері орта жастағы әйел адамдардың дене бейнесін үйлестіруге, сыртқы келбетіне қанағаттануды арттыруға, өзін-өзі танытудың конструктивті үлгілерін дамытуға бағытталған психокоррекциялық және кеңес беру бағдарламаларын әзірлеуге негіз бола алады.

Зерттеу материалдары дене бейнесі мен тұлғааралық қатынас динамикасын одан әрі салыстырмалы және логнотюдті зерттеулеріне, сондай-ақ денелік бірегейліктің қалыптасуына мәдени, әлеуметтік және медиа факторлардың әсерін зерттеуге негіз болады.

Алынған нәтижелер дененің өзін-өзі қабылдауының гендерлік жас ерекшелігі туралы түсінікті кеңейтеді және «Тұлға психологиясы», «Жас ерекшелік психологиясы», «Тұлғааралық қатынас психологиясы», «Дифференциалды психология», «Гендерлік психология» курстарында, сондай-ақ практикалық психологтардың біліктілігін арттыруға арналған білім беру бағдарламаларында қолданылуы мүмкін.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

1. Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджі тұлғаның өз денесі туралы түсініктер жүйесін, оның сипаттамаларына деген эмоциялық-бағалау қатынасын және қоршаған ортамен өзара әрекеттесу барысында өзін-өзі таныстыру ерекшеліктерін көрсететін интегративті психологиялық құрылым. Денелік-Мен имиджінің құрылымы когнитивтік, эмоциялық-бағалаушы және мінез-құлықтық компоненттерден тұрады, бұл компоненттер өзара динамикалық ықпалдастықта болып, әйел адамдардың өз денесін қабылдау ерекшеліктерін және оның әлеуметтік қызметін айқындайды. Тұлғааралық қатынастар жүйесінде денелік-Мен имиджі реттеуші және коммуникативтік қызметке ие, сонымен қатар, тұлғаның өзін-өзі таныстыру ерекшеліктерін, әлеуметтік өзара әрекеттесу сипатын және қарым-қатынастағы сенімділік деңгейін айқындайтын маңызды психологиялық фактор болып табылады. Денелік-Мен имиджінің позитивті және үйлесімді болуы психологиялық әл-ауқаттың, әлеуметтік белсенділіктің және тұлғааралық өзара әрекеттесу тиімділігінің артуына ықпал етеді, ал оның үйлесімсіздігі өзін-өзі бағалаудың төмендеуімен, ішкі уайымдармен және әлеуметтік байланыстардағы қиындықтармен қатар жүреді.

2. Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджі үш компонентті құрылымнан тұрады: әлеуметтік өзін-өзі көрсету сипатын және тұлғаның коммуникативтік мінез-құлық ерекшеліктерін анықтайтын когнитивтік компонент (сыртқы келбетті бағалау, денеге бағдарлану, «шынайы–идеалды» сәйкессіздік); эмоциялық-бағалаушы компонент (денеге қанағаттану, физикалық-Менді қабылдау); мінез-құлықтық компонент (өзін-өзі ұсыну және қашу стратегиялары).

3. Денелік-Мен имиджі – орта жастағы әйел адамдардың өзін-өзі ұсыну ерекшеліктерін, қарым-қатынастағы сенімділік деңгейін және коммуникативтік стратегиялар сипатын анықтай отырып, тұлғааралық өзара әрекеттесу жүйесінде реттеуші қызметті атқаратын көпдеңгейлі психологиялық құрылым болып табылады.

4. Денелік-Мен имиджі көрсеткіштері мен тұлғааралық қатынастардың сипаттамалары арасында статистикалық маңызды өзара байланыс бар: тұлғааралық қажеттіліктер («қатысу», «бақылау», «жақындық») және тұлғааралық әрекеттесу стильдері («достық», «альтруизм», «үстемдік») денені эмоциялық қабылдау мен сыртқы келбетке қанағаттануды қалыптастырудың маңызды психологиялық факторлары болып табылады.

5. Тұлғааралық сипаттамалар денелік-Мен имиджі компоненттерінің предикторлары болып табылады, ол тұлғааралық өзара әрекеттесу көрсеткіштері негізінде орта жастағы әйел адамдардың денелік өзін-өзі қабылдау ерекшеліктерін болжаудың статистикалық моделін құруға мүмкіндік берді. Тұлғааралық өзара әрекеттесу компоненттері (қатысу, бақылау және жақындыққа деген қажеттіліктері, сондай-ақ Т. Лири бойынша тұлғааралық стильдер) денелік-Мен имиджі компоненттерінің маңызды предикторлары болып табылады. Денелік-Мен имиджінің эмоциялық-бағалаушы және мінез-құлықтық құраушылары тұлғааралық ұстанымның сипатына тәуелді: қабылдауға, альтруизмге және достыққа бағдарлану сыртқы келбетті оң қабылдауға ықпал етеді, ал бақылау мен сыртқы мақұлдауға баса назар аудару денелік дистресс пен өзіне сыни қарау деңгейін арттырады. Дене салмағының индексі (ДСИ) тұлғааралық өзара әрекеттесу сипаттамалары мен денелік-Мен имиджінің компоненттері арасындағы өзара байланыстың модераторы ретінде қызмет етеді және осы байланыстардың бағыты мен күшін өзгертеді.

6. Орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық өзара әрекеттесу мен денелік-Мен имиджі сипаттамаларының арасында жастық және әлеуметтік мәртебеге байланысты айырмашылықтары бар: 35-40 жас аралығында бір мезгілде проәлеуметтік тенденциялардың өсуі кезінде сыртқы келбетке сыни қарау және денелік мазасыздық күшейеді; 40 жастан кейін ішкі тұрақтылық пен өз денесін қабылдауға қарай өзгереді; Некеде тұрған әйел адамдар сыртқы келбетке қанағаттанудың жоғары деңгейімен, денелік өзін-өзі бағалаудың тұрақтылығымен және тұлғааралық өзара әрекеттесудегі ашықтығымен сипатталады; Тұрмыс құрмаған әйел адамдар көбінесе автономияға, өзін-өзі қамтамасыз етуге және өзіне тән өзін-өзі ұсыну формаларына бағдарланған.

Зерттеу нәтижелерінің негізділігі мен сенімділігі диссертациялық зерттеудің әдіснамалық және теориялық негізі болған отандық және шетелдік дереккөздердің жеткілікті санына сүйене отырып жасалған автордың әдіснамалық және теориялық ұстанымдарымен; әлемдік зерттеу тәжірибесінде өзін көрсете білген және психометриялық қасиеттері дәлелденген психодиагностикалық құралдарды қолданумен; зерттеудің логикасына қайшы емес және ішкі құрылымы мен зерттеуде қойылған міндеттерге адекватты зерттеудің теориялық және эмпирикалық әдістерінің кешені жүргізілген зерттеу іріктемесінің көлемі және репрезентативтілігімен; эмпирикалық деректерді өңдеу үшін қолданылатын және олардың статистикалық сенімділігін растайтын зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес келетін математикалық және статистикалық әдістерді қолданумен; осы диссертациялық зерттеу барысында

алынған нәтижелердің басқа зерттеушілердің теориялық ережелеріне және эмпирикалық деректеріне сәйкестігімен негізделген.

Зерттеу кезеңдері:

Бірінші кезеңде (2022-2023 жж.) зерттеу мәселесі бойынша шетелдік және Қазақстандық авторлардың психологиялық еңбектеріне теориялық талдау жасалды, зерттеудің ғылыми-тұжырымдамалық аппараты анықталды; зерттеу мәселесінің қазіргі жағдайы қарастырылды; орта жастағы әйел адамдардағы денелік-Мен имиджінің дамуын диагностикалайтын әдістемелер таңдалды; орта жастағы әйел адамдардағы денелік-Мен имиджінің құрылымы мен компоненттері анықталды.

Екінші кезеңде (2023-2024 жж.) зерттеудің эмпирикалық бөлімінің мазмұны анықталды, тұлғааралық өзара әрекеттестіктің факторы ретінде орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеудің теориялық моделі өңделді.

Үшінші кезеңде (2024-2025 жж.) орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретіндегі денелік-Мен имиджінің ерекшеліктеріне эмпирикалық зерттеу жүргізілді, математикалық өңдеу жүргізілді, алынған нәтижелер жалпыланды және жүйеленді, қорытындылар жасалды, зерттеу нәтижесінде алынған материалдар диссертациялық жұмыс түрінде ұсынылды.

Эмпирикалық зерттеу Алматы қаласында жүргізілді. Зерттеуге 30–50 жас аралығындағы әйел адамдар қатысты ($n = 190$). Орта жас – тұлғаның биологиялық өзгерістерімен қатар, психологиялық тұрақтануы, әлеуметтік рөлдерінің нығаюы және өмірлік тәжірибесінің интеграциясымен сипатталатын даму кезеңі. Орта жастағы әйел адамдарда бұл кезең өзіндік сана, дене бейнесі және құндылық-мағыналық құрылымдардың қайта ұйымдасуымен, сондай-ақ әлеуметтік және тұлғалық белсенділіктің жоғары деңгейімен ерекшеленеді.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау және енгізу. Диссертациялық зерттеудің негізгі ережелері, нәтижелері мен қорытындылары әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да өткен кафедра мәжілістерінде және ғылыми-әдістемелік семинарларда үнемі талқылауға ұсынылды. Зерттеу нәтижелері «Жан Нұры» психологиялық кеңес беру орталығы ЖШС және «Үйлесім» тренинг орталықтарының консультативтік жұмысына енгізілді, енгізу актісі бар. Диссертациялық материалдар Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда (Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, Психология сериясы (2022, 2023, 2024); халықаралық конференциялар материалдарында (2022, 2023, 2024); Scopus дерекқорында индекстелген басылымдарда («Insight», 2024; Journal of Physical Education and Sport Open source preview, 2023, Voprosy Obrazovaniya Educational Studies Moscow Open source preview, 2021) жарияланды.

Зерттеу тақырыбы бойынша 9 ғылыми мақала жарияланды, оның ішінде: – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған журналдарда – 4 мақала; – халықаралық

ғылыми-практикалық конференциялар жинақтарында – 3 мақала; – халықаралық ғылыми журналдардың Scopus дерекқорына кіретін шетелдік басылымдарда – 2 мақала:

1. **A. Duisenbayeva**, A. Kariyev, L. Baimoldina, Z. Issayeva Psychological Characteristics of the Body Image of Middle-Aged Women in Organization of Interpersonal Interaction | Психологічні особливості образу власного тіла жінок середнього віку в організації міжособистісної взаємодії // Insight. – 2024 – Iss. 12, – P. 137-165, CiteScore 4,7 тең, Scopus базасында, психология (әр түрлі) бойынша процентилі – 84, Q2, DOI:10,32999/2663-970X/2024-12-7

2. Tetiana Shcherbak, Ihor Popovych, Adlet Kariyev, **Ainur Duisenbayeva**, Viktor Huzar, Ihor Hoian, Kostiantyn Kyrychenko. Psychological causes of fatigue in football players // Journal of Physical Education and Sport. – 2023, – Iss. 23(8). – P. 2193–2202, CiteScore 3,2, Scopus базасында, «Физиотерапия, спорттық терапия және реабилитация» бағыты бойынша перцентиль – 63, Q2, DOI:10,7752/jpes.2023,08251

3. Феномен телесного-Я: научно-теоретический обзор. Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Психология» сериясы, №2 (75), 2023 ж., 88–95-бб. DOI: 10,51889/2959-5967,2023,75,2,010

4. Psychological features of the self-body image in the middle-aged women as factors of interpersonal interaction. Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Психология» сериясы №4 (77), 2023 ж. 94-104 бб. DOI: 10,51889/2959-5967,2023,77,4,009

5. Психологическое влияние имиджа телесного-я у женщин среднего возраста на успешность межличностного взаимодействия. Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Психология» сериясы №4 (81), 2024 ж. С. 105-116, DOI: 10,51889/2959-5967,2024,81,4,009,

6. Психологические аспекты негативных установок и их влияние на социальную идентичность студентов. Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Психология» сериясы № 1(82), 2025 ж. 185 – 197 бб. DOI: 10,51889/2959-5967,2025,82,1,016.

7. Денелік-мен имиджінің психологиялық теориялары мен тұжырымдамалары. Профессор Қ.Б. Жарықбаевтың 95 жылдығына арналған «Психология мен педагогиканың дамуының өзекті мәселелері» атты Жарықбаев оқулары І халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы. - Алматы: әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2022. – 168–172 бб.

8. Орта жастағы әйелдердің сыртқы келбетіне қанағаттану факторлары. Профессор С.М. Жақыповқа арналған «Психологиялық ғылым мен практикада бәсекеге қабілетті тұлғаны дамытудың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция. - Алматы: әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2022, – 229-232 бб.

9. Әйелдің физикалық тартымдылығы: қазіргі заманғы идеялардың ерекшеліктері. Т.Т. Тәжібаевтың 113 жылдығына арналған «Білім беру және психологиялық-педагогикалық ғылым: жүйелілік, сабақтастық және инновация» атты халықаралық ғылыми конференция. - Алматы: әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

2023, – 378-382 бб.

Диссертацияның құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады.

Кіріспеде: тақырыптың өзектілігі, зерттеу мәселесі және қайшылықтары көрсетіледі, ғылыми зерттеудің мақсаты, объектісі, пәні, болжамы мен міндеттері айқындалады, зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі, оның әдістері, негізгі дереккөздері, зерттеу кезеңдері мен базасы, жаңалығы, жұмыстың теориялық және практикалық маңыздылығы, қорғауға ұсынылатын ережелер, апробация және жұмыс нәтижелерін енгізу негізделген.

«Отандық және шетелдік психологиядағы тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретіндегі орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің ерекшеліктерін зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері» атты бірінші бөлімде Қазақстандағы және әлемдік практикадағы психология ғылымындағы орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің ерекшеліктеріне қатысты мәселелердің тарихы мен қазіргі жағдайына теориялық талдау жасалды, сонымен қатар, орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджін зерттеуге қатысты теориялық-әдіснамалық концепциялары, теориялары және бағыттары жан-жақты қарастырылды.

«Тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеуді ұйымдастыру» атты екінші бөлімде тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеудің теориялық моделі ұсынылды. Зерттеу дизайны мен жоспары әзірленді, зерттеу әдістері мен әдістемелері және зерттеу іріктемесі сипатталды. Сипаттамалық статистика және тұлғааралық сипаттамалары мен денелік-Мен компоненттері арасындағы өзара байланысты барлау талдауы берілген. Тарау бойынша қорытынды жасалды.

«Тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін эмпирикалық зерттеу» атты үшінші бөлімде орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің предикторларының регрессиялық модельдері қарастырылған, тұлғааралық өзара әрекеттесу мен денелік-Мен арасындағы байланысқа жас пен дене салмағы индексінің әсерін модераторлық талдау сипатталған. Жас ерекшелігіне және отбасылық мәртебесіне байланысты әр түрлі топтардағы тұлғааралық өзара әрекеттесу мен денелік-Мен көрсеткіштерін өзара салыстыру жүргізілді. Тарау бойынша қорытынды жасалды.

Қорытындыда зерттеу нәтижелері жинақталып, эмпирикалық зерттеу жұмыстың қорытындылары көрсетілген.

Қосымшаларда зерттеудің практикалық материалдары ұсынылған. Диссертациялық зерттеу мәтіні 197 бетті құрайды, әдебиеттер саны 232, кестелер саны 38 және сурет саны 32.

1 ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ПСИХОЛОГИЯДАҒЫ ТҮЛҒААРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕГІ ОРТА ЖАСТАҒЫ ӘЙЕЛ АДАМДАРДЫҢ ДЕНЕЛІК-МЕН ИМИДЖІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Психологиялық әдебиеттердегі денелік-Мен имиджі бойынша зерттеулерді талдау

Қазіргі заманғы психологиялық ғылымда тұлғаның өзін таныстыру ерекшеліктерін және оның әлеуметтік кеңістікте тұлғааралық өзара әрекеттесуін түсіндіруде денелік-Мен имидж ұғымына ерекше ғылыми назар аударылуда. Әсіресе бұл феномен орта жастағы әйел адамдарға қатысты өзекті, себебі оның тұлғааралық байланыстарға, әлеуметтік рөлдерді орындауға, өзін-өзі бағалауға және психологиялық бейімделуге әсері барған сайын жан-жақты қарастырылып келеді.

Денелік-Мен имиджі – тек сыртқы келбетке қатысты субъективті қабылдаулар жүйесі ғана емес, сонымен бірге әйел адамның әлеуметтік тәжірибесімен, мәдени нормаларымен, гендерлік үміттермен және тұлғаның ішкі психологиялық механизмдерімен өзара байланыста қалыптасатын күрделі психологиялық құрылым болып табылады. Осыған байланысты аталған мәселені ғылыми талдау орта жастағы әйел адамдардың әлеуметтік өзара әрекеттесуін түсінудің маңызды шарттарының бірі болып саналады.

Бұл бөлімде денелік-Мен имиджі мәселесіне арналған отандық және шетелдік зерттеулерге кешенді теориялық шолу жасалды, зерттелуінің қазіргі деңгейі, негізгі әдіснамалық тәсілдер мен ғылыми бағыттар қарастырылады.

Н. Рамсидің пікірінше, дене имиджінің бұзылуының жоғары деңгейі әдетте мазасыздық, депрессия және әлеуметтік қызметтің нашарлауы сияқты белгілермен бірге жүреді, ал төмен деңгейлер оңтайлы бейімделу мен әл-ауқатты көрсетеді [50].

Денелік-Мен имиджі ұғымының ғылыми тұрғыдан түсіндірілуі ХХ ғасырдың бірінші жартысынан бастау алады. Бұл бағыттағы арнайы зерттеулер австриялық психиатр, психоаналитик П.Ф. Шильдердің «Дене бейнесі және тұлғаның қалыптасуы» (1935) атты еңбегінен басталады, ол «дене бейнесі» ұғымын енгізіп, оны «адамның өз денесінің субъективті тәжірибесі» деп анықтады [51]. Ғалымның пікірінше, дене бейнесі – бұл тұлғааралық өзара әрекеттесуде қалыптасатын психикалық сурет. Бұл адамның өзінің физикалық болмысы, денесі туралы идеяларының жүйесі. Ол дене имиджінің мәселесін психологиялық тұрғыдан қарастырған алғашқы зерттеушілердің бірі болды. П.Ф.Шильдер адамның өз денесін қабылдауын тек көру немесе сезу түйсіктеріне ғана емес, сондай-ақ тұлғаның ішкі әлемімен және оның әлеуметтік тәжірибесімен өзара байланыста қалыптасатын күрделі психологиялық феномен ретінде сипаттайды.

Зерттеушінің пікірінше, денені қабылдау физиологиялық және биологиялық факторларға ғана емес, сонымен қатар әлеуметтену тәжірибесіне,

эстетикалық нормаларға және қоғамдағы әлеуметтік күтулерге де тәуелді. Осылайша, дене бейнесі сыртқы келбетке қатысты әлеуметтік көзқарастардың, мәдени үлгілердің және қалыптасқан ұстанымдардың ықпалымен қалыптасады.

П.Ф. Шильдердің денелік бейне туралы концепциясы кейінгі зерттеулердің теориялық бағытын айқындап, бұл ұғымды психологияда дербес феномен ретінде қарастыруға негіз қалады. Оның еңбегін жалғастыра отырып, XX ғасырдың екінші жартысында денелік-Мен имиджіне әртүрлі теориялық мектептер жаңа қырынан талдау жасай бастады [51, 9-13 б.].

Феноменологиялық бағыт бойынша: М. Мерло-Понти зерттеулерін қарастырамыз. Дене бейнесінің феноменологиялық түсіндірмесін француз философы М. Мерло-Понти дамытты. Оның көзқарасы бойынша, адам денесі – сыртқы әлеммен өзара әрекеттесуді қамтамасыз ететін негізгі тәжірибелік арна. М. Мерло-Понти денені тек биологиялық құрылым ретінде емес, адамның әлемді сезінуінің, өмірлік тәжірибесін тануының және өзіндік санасының ажырамас бөлігі ретінде қарастырды. Осы тұрғыдан алғанда, денелік-Мен имиджі адамның өмірлік тәжірибесін ұйымдастырушы, мағыналық жүйе қалыптастырушы құрылым ретінде маңызды орын алады [52].

Когнитивтік бағыт бойынша: Т. Кэш және Т. Прузинский. 1970–1980 жылдары денелік-Мен имиджінің когнитивтік-аффективтік модельдері қалыптастырды. Бұл бағыттың көрнекті өкілдері Т. Кэш және Т. Прузинский денелік имиджді бірнеше компоненттен тұратын күрделі психологиялық құрылым ретінде анықтады [53]. Оларға:

- когнитивтік компонент (дене туралы білім мен түсініктер),
- аффективтік компонент (сезімдік-қатынас, қанағаттану/қанағаттанбау деңгейі),
- мінез-құлықтық компонент (сырт келбетті өзгертуге бағытталған әрекеттер) жатады.

Олардың зерттеулері дене бейнесінің тұлғалық факторлармен, әлеуметтік салыстыру механизмдерімен және мәдени нормалармен тығыз байланыста екенін көрсетті.

Гуманистік психологиядағы көзқарастар: гуманистік бағыттың негізін қалаушы К. Роджерс денелік-Мен ұғымын адамның өзіндік Мен-тұжырымдамасының құрамдас бөлігі ретінде қарастырды. К. Роджерстің пікірінше, адамның өз денесіне эмоциялық қатынасы оның жалпы өзін-өзі қабылдау деңгейіне, тұлғалық үйлесімділігіне және психологиялық саулығына әсер етеді [28, 187 б.]. Егер жеке адамның денесі туралы қабылдауы әлеуетті «идеал-Мен» мен айтарлықтай алшақ болса, бұл тұлғаның ішкі қақтығыстарының, өзін-өзі төмен бағалаудың және қарым-қатынастағы қиындықтардың пайда болуына әкелуі мүмкін.

Әлеуметтік-психологиялық көзқарастар. Әлеуметтік психологияда денелік-Мен имиджі қоғамдағы гендерлік нормалар, әлеуметтік рөлдер, мәдени идеалдар арқылы қалыптасатын феномен ретінде қарастырылады. Бұл бағыттағы зерттеулер әйел адамдардың дене қабылдауы көбінесе әлеуметтік салыстыруларға, медиа үлгілеріне, қоғамдағы сұлулық стандарттарына, жас

ерекшелігіне қатысты күтулерге тәуелді екенін дәлелдейді. Орта жастағы әйел адамдарда бұл факторлар ерекше өзекті болып, дене туралы субъективті қабылдаулардың күшеюіне немесе төмендеуіне ықпал етеді.

Қазіргі эмпирикалық зерттеулер. Соңғы жылдары психологияда денелік-Мен имиджін зерттеу межесі кеңейіп, оның тұлғааралық өзара әрекеттесу, эмоциялық реттеу, коммуникативтік стильдер және гендерлік сәйкестікпен байланысы тәжірибелік түрде талдана бастады. Орта жастағы әйел адамдарға арналған зерттеулер көбінесе жасқа байланысты физиологиялық өзгерістер, әлеуметтік рөлдердің өзгеруі, өзіндік қабылдау динамикасы және жеке-әлеуметтік бейімделудің ерекшеліктеріне бағытталған. Бұл зерттеулер әйел адамның денелік бейнесі оның қарым-қатынас құру стиліне, өзін таныту стратегияларына және тұлғааралық қатынастардағы сенімділік деңгейіне тікелей ықпал ететінін көрсетеді.

Н. Рамси және Д. Харкорт өз еңбектерінде сыртқы келбет психологиясын тұлғаның өзін-өзі қабылдауының негізгі компоненттерінің бірі ретінде қарастырады. Авторлардың пікірінше, дене бейнесі адамның әлеуметтік мінез-құлқына, қарым-қатынас стиліне және өз мүмкіндіктерін бағалауына тікелей әсер етеді [50, 256 б.]. Олар денелік-Мен имидждің бұзылуына әлеуметтік қысым, сұлулық стандарттары және медиа әсері айтарлықтай ықпал ететінін атап өтеді. Зерттеушілер әсіресе әйел адамдар мен жасөспірімдердің сыртқы келбетке сезімтал топтар екенін көрсетеді, себебі бұл топтарда әлеуметтік салыстыру деңгейі жоғары. Сонымен қатар, авторлар дене бейнесін түзету және позитивті қабылдауды қалыптастыруда когнитивтік қайта құрылымдаудың, өзін-өзі қолдаудың және психологиялық кеңес берудің маңыздылығын айқындайды.

П.Ф. Шильдердің денелік бейне феноменін алғаш рет дербес психологиялық категория ретінде негіздеуі кейінгі зерттеулердің бағыт-бағдарын анықтап берді. Осы теориялық іргетасты ары қарай дамытқан әртүрлі ғылыми мектептер денелік-Мен имиджінің құрылымын, оның қалыптасу факторларын және тұлғалық динамикадағы рөлін тереңірек түсіндіруге мүмкіндік берді [51, 35-37 б.].

Психоанализдің негізін қалаушы Зигмунд Фрейд «Мен бейнесінің» қалыптасуында денелік тәжірибенің шешуші рөлін атап өткен. Оның пікірінше, психикалық актілердің басым бөлігі биологиялық факторларға ие, ал дене психиканың символдық көріністер жүйесіне айналады. Фантазияларда, түс көруде және метафораларда дененің бейнесі адамның бейсаналық күйінің символы ретінде көрінеді. Егер дене бейнесі психикалық шынайылықпен сәйкес келмесе, бұл дененің жекелеген бөліктеріне шамадан тыс фиксацияның (мысалы, дисморфофобия), жасқа байланысты өзгерістер немесе ауыр эмоциялық күйзелістердің пайда болуына әкелуі мүмкін [54].

Психодинамикалық бағыт бойынша: 1970-жылдары америкалық психологтар С.Фишер мен С. Кливленд «дене бейнесінің шекаралары» (body image boundary) ұғымын ұсынды. Олар адамның өз денесінің шекараларын қаншалықты айқын немесе бұлыңғыр қабылдайтындығында жеке айырмашылықтардың бар екенін көрсетті. Психопатологияда (мысалы,

шизофренияда) денелік шекараның бұлыңғырлануы жиі байқалады; бұл ішкі әлем мен сыртқы шындықты ажырату қабілетінің бұзылуын бейнелейді [55].

Когнитивті-бихевиоралдық бағыт. Ф. Шонц (1969) дене бейнесін ұстанымдар, бағалар, сыртқы келбет пен дене функциялары туралы түсініктерді біріктіретін көпқырлы феномен ретінде қарастырды. Оның идеялары негізінде Т.Кэш пен Т. Прузинскийдің кейінгі когнитивтік модельдерінің негізі қаланды [56].

Қазіргі авторлар денелік-Мен имиджді когнитивтік, эмоциялық, әлеуметтік және мәдени факторлармен айқындалатын көпқұрылымды феномен ретінде талдайды. Т. Кэш денелік-Мен имидждің когнитивтік-мотивациялық моделін ұсынады; ол сыртқы келбеттің эмоциялық бағасын, перцептивтік ерекшеліктерді және жүріс-тұрыс стратегияларын біріктіреді.

Майкл П. Левин, Линда Смолак орта жастағы әйел адамдардағы денелік қабылдаудың динамикасын, оның өзіндік қатынас, әлеуметтік салыстыру және гендерлік рөлдермен байланысын жан-жақты зерттеген [57].

Медиа және әлеуметтік контекст ықпалы М. Тиггеманн және И. Андерберг еңбектерінде кеңінен қарастырылып, әлеуметтік желілер әйел адамдардың денелік-Меніне әсер ететін қазіргі негізгі факторлардың бірі екені дәлелденген [58]. Набанита Датта Гупта, Нэнси Эткофф және Мадс М. Йегер жүргізген «Санадағы сұлулық: физикалық тартымдылықтың психологиялық әл-ауқат пен дистреске әсері» атты зерттеу қазіргі ғылыми әдебиетте денелік-Мен имиджі мен психологиялық саулық арасындағы өзара байланысты жаңа деңгейде ашады. Авторлар физикалық тартымдылықтың субъективті әл-ауқат (Well-Being) көрсеткіштеріне, атап айтқанда өзін-өзі қабылдау, эмоциялық тұрақтылық және психологиялық күйзеліс деңгейіне тікелей әсер ететінін дәлелдейді. Зерттеу нәтижелері тартымдылықтың жоғары деңгейі көбіне әлеуметтік қолдаудың артуына, өзіндік құндылық сезімінің нығаюына және стресс факторларын жеңіл еңсеруге ықпал ететінін көрсетеді. Сонымен қатар, ғалымдар денелік бейнеге қатысты әлеуметтік нормалар мен мәдени идеалдардың әйел адамдардың ішкі психологиялық күйіне айтарлықтай әсер ететінін атап өтеді. Бұл жұмыс тартымдылық феноменінің тұлғааралық қатынастарда ғана емес, тұлғаның ішкі эмоциялық тепе-теңдігінде де маңызды рөл атқаратынын дәлелдейтін заманауи эмпирикалық деректерге негіз болады [59].

Эмбодимент (денелік феномен) теориясы аясында С. Галлахер денені субъективті тәжірибенің орталық компоненті ретінде түсіндіріп, өзіндік сәйкестіктің денелік негізін ашады. Б.Л. Фредриксон мен Т. Робертс ұсынған өзін-өзі объектілеу (self-objectification) теориясы әйел адамдардың денесін сыртқы бақылаушы көзқараспен қабылдау үрдісін сипаттап, оның эмоциялық әл-ауқатқа әсерін көрсетеді [60]. А.М. Bardone-Cone мәдени-философиялық талдаулары қазіргі қоғамдағы әйел денесінің әлеуметтік нормалармен реттелуін айқындайды [61]. Осы зерттеулердің барлығы денелік-Мен имиджінің әлеуметтік-психологиялық табиғатын кешенді түсіндіруге мүмкіндік береді.

Денелік-Мен феномені әлемдік психологияда көпқырлы, кешенді құбылыс ретінде қарастырылып, оның құрылымы, қалыптасуы және социомәдени

шарттары әртүрлі ғылыми мектептерде өзіндік бағыттар бойынша зерттелген. Халықаралық әдебиетте бұл мәселе феноменологиялық, социомәдени, клиникалық және тұлғалық даму тұрғысынан талданады.

Еуропалық психологиялық мектептер денелік-Менді көбіне адамның субъективті тәжірибесі, қоғамдық нормалар жүйесі және мәдени контекстпен өзара байланысы тұрғысынан қарастырады. Неміс феноменологиялық және философиялық антропология мектептерінде (Э. Гуссерль, Х. Плеснер) дене адамның субъективті әлемінің іргетасы, әлеммен қарым-қатынастың бастапқы нүктесі ретінде түсіндіріледі [62, 63]. Бұл бағытта дене тек биологиялық құрылым емес, «өмір сүрілетін шындық» (Leib) ретінде қарастырылады. Заманауи неміс зерттеушісі Т. Фукстың еңбектерінде денелік тәжірибе тұлғаның өзіндік санасы мен психологиялық тұтастығының негізгі шарты ретінде сипатталады [64].

Француз психологиялық және әлеуметтік-антропологиялық дәстүрінде денелік бейне тұлғаның субъективті тәжірибесімен қатар, әлеуметтік нормалар, мәдени дискурстар және медиа ықпалы тұрғысынан қарастырылады. Атап айтқанда, Д.Ле Бретон еңбектерінде дене қоғамдық бақылау, сұлулық стандарттары және гендерлік рөлдер арқылы қалыптасатын әлеуметтік-мәдени феномен ретінде сипатталады [65]. Француз дәстүрінің ерекшелігі – денелік-Менді идеалдандырылған келбет үлгілері мен қоғамдық қысым әсерінде түсіндіру. Скандинавиялық психологиялық мектептерде К. Холмквист, К. Лунде және А. Фризен (Holmqvist K., Lunde, C., & Frisén, A (2007)) денелік-Мен денсаулық, физикалық белсенділік, дұрыс тамақтану және өмір салты контекстінде зерттеген [66]. Бұл зерттеулерде денелік-Меннің эмоциялық әлауқатпен, өзін-өзі бағалаумен және психологиялық игілікпен тығыз байланысы эмпирикалық түрде дәлелденеді.

Жалпы алғанда, еуропалық дәстүр әлеуметтік, феноменологиялық және мәдени талдауларға негізделеді.

Түркиядағы психологиялық зерттеулер соңғы онжылдықта жаһандану, медиа және әлеуметтік желілер ықпалының күшеюімен қатар қарқынды дами бастады. Түрік ғалымдары Atika Halaf, İman Al-Naşimi, Omar Al-Omari еңбектерінде денелік-Мен мен өзін-өзі бағалаудың мәдени және әлеуметтік факторлармен шартталуы эмпирикалық тұрғыда дәлелденген [67]. Аталған зерттеулерде түрік әйел адамдары мен жастарында дәстүрлі мәдени құндылықтар мен қазіргі жаһандық сұлулық стандарттары арасында ішкі психологиялық қайшылықтардың туындайтыны көрсетіледі. Түрік зерттеулерінің ерекшелігі – денелік-Мен феноменін мәдени, гендерлік және діни контекстпен бірлікте қарастыруында, бұл оны батыстық индивидуалистік түсіндірулерден ерекшелендіреді.

Қазіргі психологиялық ғылымда денелік-Мен имиджі (дене бейнесі, физикалық-Мен) тұлғаның өзіндік санасының, психологиялық саулығының және әлеуметтік бейімделуінің маңызды құрылымдық компоненті ретінде қарастырылады. Бұл феномен тұлғаның өз денесін қабылдауын, бағалауын, оған

деген эмоциялық қатынасын және мінез-құлықтық реакцияларын қамтитын күрделі көпөлшемді психологиялық құрылым болып табылады.

Украиналық зерттеушілердің еңбектерінде денелік-Мен имиджінің қалыптасуы мен бұзылу механизмдері жасөспірімдік және жастық кезеңдер контекстінде кеңінен талданған. Атап айтқанда, И.М. Левицкая, О.О. Сизон және Т.И. Рудник өз зерттеулерінде дене бейнесінің деформацияларының пайда болу механизмдерін және олардың ерте жаста көріну ерекшеліктерін қарастырады [68]. Авторлар денелік-Меннің бұрмалануы әлеуметтік салыстыру, сыртқы келбетке қойылатын мәдени стандарттар, сондай-ақ эмоциялық тұрақсыздықпен тығыз байланысты екенін көрсетеді. М. Пелюстка денелік-Мен феноменін медиа кеңістік жағдайында қарастырып, «денемен диалог» ұғымын енгізеді. Автордың пікірінше, қазіргі медиамәдениет тұлғаның өз денесімен ішкі диалогын қалыптастыратын маңызды фактор болып табылады. Әлеуметтік желілер, визуалды контент және цифрлық коммуникациялар денелік-Меннің қабылдануына ықпал етіп, кей жағдайда оның фрагментациясы мен идеализацияланған бейнелермен сәйкессіздігін күшейтеді. М. Пелюстка денелік-Мен мен медиаортаның өзара әрекеттесуін киберсоциализация үдерісімен байланыстыра отырып, бұл құбылыстың психологиялық салдарын көрсетеді [69]. Сонымен қатар, Л.М. Абсалямованың зерттеулерінде дене бейнесі адамның өз денесін субъективті қабылдауы ретінде қарастырылады. Автор дене бейнесін адамның өз денесін қалай көретіні, қалай түсінетіні және оған қандай қатынаста болатыны арқылы сипаттайды. Бұл анықтама денелік-Мен имиджінің феноменологиялық сипатын ашып, оның тұлғаның ішкі тәжірибесімен және өзіндік рефлексиясымен байланысын көрсетеді [70].

Жалпы алғанда, украиндық зерттеушілердің еңбектерін талдау денелік-Мен имиджінің көпқырлы психологиялық феномен екенін, оның қалыптасуы биологиялық, әлеуметтік, мәдени және медиа факторлардың өзара ықпалымен жүзеге асатынын көрсетеді. Бұл зерттеулер денелік-Меннің бұзылуы тұлғаның психологиялық саулығына қауіп төндіретін фактор екенін дәлелдеп, оны тұлғалық даму контекстінде кешенді түрде зерттеудің маңыздылығын негіздейді.

Халықаралық академиялық дәстүрлерді салыстыра отырып, денелік-Мен зерттеулерінің бірнеше ортақ үрдістерін бөліп көрсетуге болады:

1. Феноменологиялық бағыт (Германия): дене – субъективті тәжірибенің негізі.

2. Социомәдени бағыт (Франция, Украина, Түркия): дене бейнесі – мәдени нормалар мен медиа ықпалының өнімі.

3. Денсаулық психологиясы (Скандинавия): денелік-Мен – игілік пен өмір салтының индикаторы.

4. Мәдени-антропологиялық түсіндіру (Түркия): денелік-Мен дәстүрлі және заманауи нормалардың қақтығысында қалыптасады.

Бұл бағыттар денелік феноменінің әмбебап, бірақ сонымен қатар мәдени-тарихи ерекшеліктерге тәуелді күрделі құрылым екенін көрсетеді.

Шетелдік зерттеулер дәстүрін жалғастыра отырып, отандық, кеңестік және посткеңестік психологияда денелік-Мен мәселесі көбіне тұлғаның жалпы

теориясы, өзін-өзі тану, мен-тұжырымдамасының дамуы және психосоматикалық құбылыстар аясында қарастырылғанын атап өту қажет. Термин ретінде «денелік-Мен имиджі» сирек қолданылғанымен, зерттеушілер адамның өз денесіне деген қабылдауын, оның мінез-құлық, эмоциялық күй және тұлғааралық қатынастарға әсерін жан-жақты зерттеген.

Қазіргі кезде сұлулық индустриясының қоғамға әсері мәселесі Д.Б.Амантаева, Д.К. Бурханова және С.А. Амитовтың зерттеулерінде қарастырылған (Амантаева, 2019). Авторлардың пікірінше, «...қазіргі сұлулық индустриясы БАҚ пен әлеуметтік желілерде бақытты өмірдің, табысты мансаптың кепілі ретінде ұсынылып, материалдық әл-ауқаттың негізгі базистерінің бірі ретінде қалыптасады. Бүгінгі күні күнделікті өмірде сыртқы көрініс маңызды рөл атқарады...». Зерттеулер көрсеткендей, дене бейнесіне қанағаттанбаушылық деңгейі жоғары әйел адамдар мінез-құлықтық шеттетілуге жиі ұшырап, сыртқы көріністерін жақсартуға көп күш жұмсайды, өздерін идеалдан алыста деп қабылдайды және қоғам назарында болуға ерекше көңіл бөледі [43].

Отандық диагностика мәселелері мен дене бейнесін зерттеу мәселелері З.Б.Мадалиева, А.Султанова және Ә.Е. Тлебалдина еңбектерінде қарастырылған. Олар «Денеге қатынасты көпөлшемді сауалнама» орыс тілді нұсқасының психометриялық қасиеттерін зерттеген (Мадалиева, 2019). Бұл зерттеуде авторлар «Денеге қатынасты көпөлшемді» сауалнамасын орыс тіліне аударып және бейімдеу әрекетін жүзеге асырды. Әдістемені бейімдеуге арналған зерттеуде авторлар дерегі бойынша 1035 университет студенті, 147 ер, 887 әйел қамтылған. Зерттеудің нәтижелері денелік-Мен имиджінің салыстырмалы тұрақты әрі көпөлшемді психологиялық құрылым екенін және оны сенімді психодиагностикалық құралдар арқылы өлшеуге болатынын көрсетеді. Бұл өз кезегінде денелік өзіндік қабылдаудың тұлғааралық қатынастар жүйесіндегі рөлін ғылыми тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік береді. Орыс тіліндегі жаңа нұсқаның психометриялық қасиеттері оның орыс тілінде сөйлейтін популяцияда дене бейнесінің өлшемдерін бағалауға жарамды құрал екенін дәлелдей білген [42, 4-10 б].

И.А. Иманкулова мен С.К. Кудайбергенова зерттеуінде әйел адамдардың өз дене бейнесіне қанағаттану деңгейі мен жас және өзін-өзі бағалау арасындағы байланыс қарастырылған (Иманкулова, 2021). Зерттеу нәтижелері көрсеткендей сыртқы факторлардың рөлі қазіргі кезеңде, әсіресе әйел адамдар үшін, адамның бағалауы мен өзін-өзі қабылдауында маңызды. Дене бейнесіне қанағаттану жасқа, отбасы жағдайына немесе баланың болуы немесе болмауына тәуелді емес екені байқалды. Зерттеу қорытындысы бойынша, сыртқы келбет кез келген жастағы әйел үшін маңызды, және әйел адамдардың дене бейнесімен байланысты мәселелерін шешу үшін позитивті денелік-Мен қалыптастыру бағытында жұмыс жасау ұсынылады [44, 28-376].

А.С. Алпысаева мен М.В. Мун жасөспірімдерде тұлға бейнесінің денсаулық пен әл-ауқатқа әсерін зерттеген (Алпысаева, 2018). Авторлардың пікірінше тұлға бейнесі жасөспірімдердің әлеуметтік интеграциясына және

белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Әлеуметтік мазасыздық, өзіне қанағаттанбаушылық жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы мен тұлғааралық қатынасына теріс әсер етеді. Зерттеу нәтижелері бойынша, имиджді қабылдау бойынша тренингтер жасөспірімдер мен ересектердің жеке және әлеуметтік өміріне оң әсер ете алады [45, 14-216].

А.Е. Нургалиева мен А.Э. Махмутов кәсіби Мен-бейнеге қатысты зерттеулер жүргізді (Нургалиева, 2019). Зерттеу кәсіби құндылықтар мен ұлттық өзін-өзі тану арасындағы қарама-қайшылықтан туындаған. Негізгі тұжырымдар:

- Мен-концепциясы – адамның өзіне қатысты күту, ұстаным, сенім және бейнелер жүйесі;

- Мен-бейнесі – өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі реттеу нәтижесі;

- «Нақты Мен» мен «идеал Мен» арасындағы үйлеспеушілік тек кәсіби өзара әрекеттестікте ғана емес, ішкі жеке конфликтілерге де әкеледі;

- Зерттеу көрсеткендей, әйел адамдарда «орындалмаған мүмкіндіктер» параметрі бойынша ең теріс бағалау алынған, бұл әйел адамдар көшбасшылығының әлеуеті мен ресурстық компонентін көрсетеді [46, 51-616].

Осы зерттеулер Қазақстандағы денелік-Мен және тұлға бейнесін зерттеудің қазіргі жағдайын, әлеуметтік, психологиялық және мәдени факторлардың әсерін көрсетеді. Жеке тұлға мен қоғам арасындағы өзара байланыс, әлеуметтік мазасыздық, өзін-өзі бағалау, жас ерекшелігі сияқты аспектілер Қазақстандық контекстте зерттеушілердің назарында. Осылайша, отандық зерттеушілердің жұмыстары шетелдік психологиялық зерттеулермен үндесіп, бірақ мәдени және әлеуметтік контексті ескере отырып, денелік-Мен феноменінің жеке тұлғааралық және психологиялық салдарын жан-жақты түсіндіреді. Олар адамның өз денесін қабылдауы мен оның әлеуметтік, эмоциялық және психосоматикалық құбылыстарға әсерін кешенді түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл зерттеулер Қазақстандық психологиялық практикада тұлғаны дамыту, өзін-өзі бағалау және психологиялық кеңес беру жұмыстарында қолдануға негіз болады.

Кеңестік психологияда Л.С. Выготский [71], А.Н. Леонтьев [72] және Б.Г. Ананьев [73] еңбектері фундаментальды маңызға ие болды, олар денені тұлға құрылымының негізгі компоненті ретінде қарастырған. Л.С. Выготский денелік тәжірибенің әлеуметтік делдалдық сипатын баса көрсетті. Оның пайымдауынша, денелік тәжірибенің барлық аспектілері тұлғааралық қатынастар мен мәдени мағыналар жүйесіне енгізілген. А.Н. Леонтьев денелік-Менді әрекет арқылы байланыстырып, денені сана арқылы игеру қозғалыс пен әрекет дағдыларын меңгеру арқылы дамитынын дәлелдеді. Б.Г. Ананьев денені биоәлеуметтік феномен ретінде қарастырып, оның когнитивтік және тұлғалық сипаттарға әсерін көрсетті [73, 140 б.].

Бұл жұмыстар денелік-Мен имиджінің тұтас моделі болмаса да, денелілікті өзін-өзі танудың элементі ретінде түсінудің теоретикалық негізін қалыптастырды.

Посткеңестік психологияда дене бейнесіне, оның бұрмалануларына және психологиялық әл-ауқатқа әсеріне қызығушылық тұрақты түрде артты.

Е.Т. Соколова денелік-Мен феноменін эмоциялық реттеу, психосоматикалық реакциялар және тұлғалық даму контекстінде қарастырды. Оның пікірінше, негативті дене бейнесі адамның стрессорларға сезімталдығын күшейтеді және тұлғалық дезадаптацияның медиаторы қызметін атқарады. Соколованың моделі денелік тәжірибені төрт деңгейде қарастырады: дене схемасы, денелік-Мен, денелік репрезентациялар және денелік концепция [74].

1. Дене схемасы – денені кеңістікте объект ретінде қабылдаудың негізгі физиологиялық деңгейі, дене бөліктерінің орналасуын, қозғалысты, тітіркендіргіштердің локализациясын, ауырсыну мен ләззат сигналдарын ажырата білуге мүмкіндік береді.

2. Денелік-Мен – адамның өз денесімен сәйкестігін сезінуі, субъективті иеленуін қамтамасыз етеді; эмоциялық тәжірибе осы деңгейде бекітіледі (мазасыздық, ұят, қабылданбау сезімдері).

3. Денелік репрезентациялар – фантазиялар, символдық бейнелер, өз денесін интерпретациялау, қалыптан тыс денелік белгілерді сезіну; динамикалық, әлеуметтік және мәдени әсерге тәуелді.

4. Дене концепциясы – рационалды, логикалық, әлеуметтік-нормативті білімдер жиынтығы, анатомиялық атаулар, физиологиялық функциялар, денсаулық сақтау дағдылары, мінез-құлықты реттеу.

Е.Т. Соколованың моделі денені қабылдаудың нейрофизиологиялық негізінен бастап тұлғалық және әлеуметтік-концептуалдық деңгейлеріне дейінгі кешенді құрылымды көрсетеді.

И.С. Кон гендерлік айырмашылықтарға және әлеуметтік күтілімдердің адамның өз денесіне қатынасына әсеріне назар аударды [75].

Т.С. Яценко клиникалық контекстте, соның ішінде тамақтану бұзылыстары мен жасөспірімдердің өзін-өзі қабылдау ерекшеліктерін зерттеді [76].

Кеңестік және ресейлік зерттеулерде денелік-Мен феномені рухани және материалдық бастау арасындағы өзара байланыс тұрғысынан қарастырылды (Т.С. Леви [77], В.А. Подорога [78], А.Ш. Тхостов [79], И.М. Быховская [80]):

В.П. Зинченко денелік болмысты жан мен тәннің тұтастығы ретінде сипаттайды; тірі қозғалыс жан мен тәнді байланыстыратын медиатор рөлін атқарады. Т.С. Леви денені физикалық нысан, ал денелікті – сыртқы және ішкі энергияларды өткізетін динамикалық жүйе ретінде қарастырады [81]. И.М. Быховская денеге қатысты екі тенденцияны бөліп көрсетеді: мәдени құндылығының төмендеуі немесе денені шамадан тыс соматизациялау. М.М. Бахтин ішкі және сыртқы денені ажыратады, ал А.Ш. Тхостов денелік шекараларды сыртқы және ішкі деңгейде қарастырады, мәдени-әлеуметтік тәжірибе арқылы денелік белсенділікті реттеуді көрсетеді [79, 53–67 б.].

Бұл тұжырымдар денелік-Мен имиджінің көпқырлы, когнитивтік, эмоционалды және мінез-құлықтық компоненттері бар күрделі психологиялық

құрылым екенін көрсетеді және біздің зерттеуіміздің әдіснамалық негізін құрайды.

В.А. Лабунская адамның сыртқы бейнесін мәдени және табиғи факторлардың өзара ықпалынан қалыптасатын күрделі мәдени-табиғи конструкт ретінде қарастырады [82]. Автордың пікірінше, сыртқы келбет тек биологиялық ерекшеліктердің жиынтығы емес, ол әлеуметтік нормалар, мәдени стереотиптер және тарихи қалыптасқан идеалдар негізінде мәнге ие болады. Осы тұрғыдан, адамның сыртқы бейнесі жеке тұлғаның психологиялық қиындықтарының көзіне айналуы мүмкін, себебі қоғамның күтілімдері мен адамның өзін қабылдауы көбіне сәйкес келе бермейді. В.А. Лабунская дене бейнесінің бұзылуы әлеуметтік салыстыру, қоғамдық қысым және стигматизация механизмдері арқылы тереңдей түсетінін атап өтеді. Ол сондай-ақ индивидтің «көрінетін Менін» тану процесі өзін-өзі бағалауға, тұлғалық сәйкестікке және психологиялық бейімделуге тікелей әсер ететінін дәлелдейді. Автордың тұжырымдары қазіргі ресейлік психологияда дене бейнесінің социомәдени табиғатын түсіндіруде маңызды теориялық негіз болып табылады.

Қазіргі психологиялық әдебиеттердегі дене имиджін зерттеуге маңызды үлес қосқан К.Н. Белогай, оның зерттеулері әйелдің денесінің оның репродуктивті функциясын жүзеге асырумен байланысын қарастырады. Белогай өз еңбектерінде дене-өзін өмірлік циклдардың, жүктіліктің, аналықтың және әлеуметтік-мәдени үміттердің әсерінен өзгертін динамикалық бейнелеу жүйесі ретінде қарастырады. Зерттеуші репродуктивті тәжірибе дене имиджінің оң және теріс компоненттерін күшейте отырып, өз денесін қабылдауға айтарлықтай әсер ететінін атап көрсетеді. Оның эмпирикалық дәлелдері жүктілік кезінде және одан кейінгі әйел адамдарда дене пішінінің өзгеруіне сезімталдықтың жоғарылауы және жаңа дене сәйкестігін іздеу ықтималдығы жоғары екенін көрсетеді. Зерттеушінің жұмысы дене бітімін психологиялық құрылым ретінде түсінуді кеңейтеді және дене имиджін талдау кезінде репродуктивті контекстті ескеру қажеттілігін көрсетеді [83]. Осылайша, оның зерттеулері теориялық базаны байытады және әйел адамдардың денесі саласындағы психологиялық зерттеулердің негізін құрайды.

Кесте 1 – Денелік-Мен имиджі ұғымы туралы зерттеушілердің ой-тұжырымдары

Авторлар	Анықтамалар
1	2
П. Шильдер	Денелік бейне – адамның өз денесін субъективті сезінуі мен қабылдауы. Ол тек сезімдік түйсіктерге ғана емес, әлеуметтік тәжірибеге, мәдени нормаларға және тұлғаның ішкі әлеміне сүйенетін психологиялық құрылым
З. Фрейд	Денелік бейне – психикалық құрылымның іргетасы, бейсаналық символдар арқылы көрінетін ішкі тәжірибенің көрінісі. Дене бейнесі психикалық қауіпсіздіктің, өзіндік «Мен»-нің қалыптасуында маңызды рөл атқарады
С. Фишер және С. Кливленд	«Дене бейнесінің шекаралары» тұжырымдамасын ұсынды. Авторлар денелік шекараның айқындығы адамның психологиялық тұрақтылығын, шынайылықты ажырату қабілетін анықтайтынын көрсетті

1-кестенің жалғасы

1	2
Т. Кэш	Денелік-Мен имиджі – когнитивті, аффективті және мінез-құлықтық компоненттерден тұратын көпқұрылымды жүйе. Дене туралы ойлар, сезімдік қатынас және сыртқы келбетті өзгертуге бағытталған мінез-құлық – біртұтас жүйе ретінде қарастырылады
Т. Прузинский	Денелік-Мен имиджі – адамның сыртқы келбеті жөніндегі білімдерінің, эмоцияларының және бағалаушылық қатынасының интеграцияланған құрылымы. Ол әлеуметтік салыстырулар мен мәдени идеалдардың ықпалымен қалыптасады
М. Мерло-Понти	Дене – адамның дүниені тануындағы негізгі арна, субъективті тәжірибенің орталығы. Денелік-Мен – адам болмысының феноменологиялық негізі
К. Роджерс	Денелік-Мен – адамның өзіндік Мен-тұжырымдамасының құрамдас бөлігі. Өз денесін қабылдау деңгейі тұлғаның жалпы психологиялық саулығына әсер етеді
М. Левин және Л. Смолак	Денелік бейне – өзін-өзі бағалау, эмоциялық тұрақтылық, әлеуметтік салыстыру және гендерлік рөлдермен байланысты көпфакторлы психологиялық құбылыс
М. Тиггеман	Денелік имидждің қазіргі негізгі детерминанттарының бірі – әлеуметтік желі. «Instagram vs reality» феномені әлеуметтік салыстыруды күшейтіп, денеге қанағаттануды төмендетеді
Н. Эткофф, Н. Датта Гупта, М. Йегер	Физикалық тартымдылық – психологиялық әл-ауқаттың маңызды факторы. Тартымдылықтың жоғары деңгейі өзіндік құндылық пен эмоциялық тұрақтылықты күшейтеді
С. Галлахер	Денелік тәжірибе – өзіндік сәйкестіктің негізгі өзегі. Денелік-Мен – адамның әлеммен қарым-қатынасын ұйымдастыратын орталық құрылым
Фредриксон және Робертс	Өзіндік объектілеу (Self-objectification) теориясы: әйел адамдар өз денелерін сыртқы бақылаушы көзқараспен қабылдауға бейім. Бұл эмоциялық әл-ауқатқа кері әсер етеді
Э. Гуссерль және Х. Плеснер (Еуропа)	Денелік-Мен – адамның субъективті әлемінің негізі және шынайылықпен алғашқы байланыс арнасы
Д.Ле Бретон (Франция)	Денелік бейне – дене қоғамдық бақылау, сұлулық стандарттары және гендерлік рөлдер арқылы қалыптасатын әлеуметтік-мәдени феномен
К. Холмквист, К. Лунде және А. Фризен (Скандинавия)	Денелік-Мен – денсаулық, өмір салты, физикалық белсенділік және эмоциялық әл-ауқатпен тығыз байланысты динамикалық құрылым
И.М. Левицкая, О.О. Сизон және Т.И. Рудник (Украина)	Денелік-Мен – әлеуметтік салыстыру, сыртқы келбетке қойылатын мәдени стандарттар, сондай-ақ эмоциялық тұрақсыздықпен тығыз байланысты екенін көрсетеді
К. Жарықбаев, Ә. Алдамұратов	Адамның өзін тану құрылымында денелік қабылдау оның тұлғалық дамуы мен өзіндік реттелуінің маңызды шарты ретінде қарастырылады
Ж. Намазбаева	Тұлғаның дене туралы қабылдауы – оның өзіндік бағалауы мен эмоциялық реттеуінің маңызды көрсеткіші
Б. Ананьев	Денелік-Мен – тұлғаның психофизиологиялық және әлеуметтік қасиеттерінің бірлігі, адамның сыртқы ортамен белсенді әрекеттесуінің негізі

1-кестенің жалғасы

1	2
Кеңестік зерттеушілер: Л.Выготский	Дене туралы түсініктер әлеуметтік тәжірибе мен мәдени құралдар арқылы қалыптасады; денелік қабылдау – әлеуметтік даму нәтижесі
А. Леонтьев	Денелік-Мен – іс-әрекет құрылымында қалыптасатын субъективті бейне, адамның өз мүмкіндіктерін бағалауына тікелей әсер етеді.

Сонымен, жоғарыда қарастырылған түрлі ғылыми мектептердің көзқарастарын жүйелеп, негізге ала отырып, «Денелік-Мен имиджі» ұғымын келесі түрде өз анықтамамызды береміз:

Денелік-Мен имиджі – адамның өз денесі туралы когнитивтік түсініктерін, эмоциялық қатынасын, әлеуметтік тәжірибесін және мәдени ықпалдармен байланыста қалыптасатын субъективті бейнесін біріктіретін күрделі психологиялық құрылым. Ол тұлғаның өзін-өзі бағалауына, тұлғааралық өзара әрекеттесуіне, әлеуметтік рөлдерді орындауына және психологиялық бейімделуіне тікелей ықпал ететін тұрақты, көпкомпонентті феномен.

Денелік-Мен имиджінің тұлғаның өзіне қатынасының психологиялық тұжырымдамадағы орнын анықтайық.

Өзін-өзі қабылдау және өзінің жеке басына деген көзқарас психологияның негізгі мәселелерінің бірі болып табылады, өйткені ол адамның эмоционалды жағдайын, тұлғалық дамуын және тұлғааралық қарым-қатынасын анықтайды. Бұл жүйеде адамның субъективті тәжірибесінің интегративті көрсеткіші ретінде әрекет ететін, оның өз денесіне деген көзқарасын, сыртқы келбетін эмоционалды қабылдауын және әлеуметтік өзара әрекеттесуге әсерін көрсететін дене бейнесі ерекше орын алады.

Адамдардың өз сыртқы келбетіне және өзге адамдардың сыртқы бейнесіне деген қызығушылығының дәлелдері Африканың ежелгі тайпалары мәдениетінде анықталған [84]. Соған қарамастан, сыртқы келбет психология ғылымында зерттеу нысаны ретінде салыстырмалы түрде жақында ғана қарастырыла бастады. Бұған дейін тек сыртқы келбетке ғана емес, тұтастай алғанда «физикалық-Менге» де (психологиядағы өзге зерттеу объектілерімен салыстырғанда) жеткілікті деңгейде назар аударылмаған.

С. Фишер (S. Fisher) мұның себебін мінез-құлықты түсіндірудегі биологиялық бағдарланған теорияларды қабылдамауға ұмтылу және адамның рухани, субъективті «Менін» зерттеуге басымдық берілуімен байланыстырады (бұл үрдіс басқа да гуманитарлық ғылымдарға тән), өйткені мұндай көзқарас белгілі бір дәрежеде адам бейнесін гуманизациялауға мүмкіндік берген [85].

Н. Рамси көптеген зерттеушілер әлі күнге дейін сыртқы келбет пен оған деген қатынастың адамның өмірлік тәжірибесіне, өзін-өзі қабылдауына және әлеуметтік өзара әрекеттесуіне айтарлықтай ықпал ететінін толық мойындауға дайын емес екенін атап көрсетеді [50, 256 б.]. Алайда XX ғасырдың шамамен ортасынан бастап психологияда «денелік тәжірибе» ұғымы аясында жүргізілетін зерттеулер белсенді түрде дами бастады, оның ішінде денелік-Мен бейнесі мен

«сыртқы келбетке қатынас» феномені арнайы ғылыми талдаудың нысанына айналды. Көптеген авторлар аталған ұғымдардың терминологиялық және концептуалдық тұрғыдан шатасып қолданылатынын атап көрсетеді [84, 186.]. Кейбір терминдер синоним ретінде пайдаланылса, енді біреулері мағыналық жағынан қатаң түрде ажыратылады.

Бұл бөлімдегі талдауымызда сыртқы келбет пен денелік бейнеге арналған зерттеулерге тоқтала отырып, қарастырып отырған феноменіміздің маңызды қырларының бірі болып табылатын «қатынас» категориясына қысқаша тоқтауымызды жөн көрдік.

«Қатынас» психологиялық категориясын А.Ф. Лазурский ғылыми айналымға енгізді. Ол тұлғаны эндо және экзопсихиканың бірлігі ретінде қарастырды, мұнда эндопсихика темперамент, қабілет, есте сақтау, зейін және интеллект сияқты ішкі психикалық әлемнің элементтерін қамтиды, ал экзопсихика адамның сыртқы әлем объектілерімен қарым-қатынасында және оларға жауап беру тәсілдерінде көрінеді [86]. Бұдан әрі В.М. Мясичев қоршаған ортамен жеке қарым-қатынасқа назар аударды, оларды іс-әрекет, реакция және тәжірибе арқылы адамның объективті шындықпен саналы байланысы ретінде қарастырды, ол қызмет барысында қалыптасады және дамиды [87]. Бұл тәсілдер адамның өзіне деген көзқарасы ішкі тәжірибенің де, әлеуметтік және материалдық ортамен сыртқы өзара әрекеттесудің де жемісі екенін көрсетеді. Автор өзінің тұжырымдамасында тұлғаны дамытуға ерекше назар аударды. Ол тұлғаның қатынастарының (қажеттіліктер, қызығушылықтар, бейімділіктер) белгілі бір абстрактілі тарихи жағдайлардың нәтижесі емес, бірінші кезекте адамның өзі үшін нақты қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінің нәтижесі болып табылады деп санады, бұл қоршаған ортаның тұлғаның даралығын дамытуға барынша кеңістік беретінін атап көрсетті. В.М. Мясичектің концепциясында тұлға «қатынастар ансамблі» ретінде түсіндіріледі. Автор тұлғаның негізгі қатынастары ретінде: адамның басқа адамдарға, өзіне, сыртқы әлемнің заттарына қатынасын ажыратып көрсетті [87, 76 б.].

Қатынастарды болмыстың әртүрлі қырларымен байланыста адамның таңдамалы белсенділігінің әлеуеті ретінде қарастыруға болады. Олар іс-әрекеттің мазмұнды сипаттамасы болып табылады, психиканың бір функционалды қырында көрініс таппайды, олар іс-әрекеттің алуан түрлі қырларымен байланыстағы біртұтас тұлғаны көрсетеді. Автор «қатынастардың психикалық үрдістердің белсенділігімен сипатталатынын, тұлға үшін қатынастар объектісі қаншалықты маңызды болатынын, оң немесе теріс белгілермен ерекшеленетінін (ұмтылу-шеттету, махаббат-дұшпандық, қызығушылық-немқұрайлылық)» деп жазады [87, 385 б.]. Тұлға дамуының деңгейі жоғары болса, оның қатынастары да барынша дифференциалды және бай болады. Осылайша, тұлғаның дамуы болмыспен күрделенетін, байытылатын, тереңдетілетін байланыстарды құру процесі, мида әрекеттер мен уайым-күйлердің әлеуетінің жинақталу процесі ретінде алынады.

Қатынастар сыртқы факторда жүзеге асырылады және көрінеді, сонымен бірге, қатынас тұлғаның ішкі, «субъективті» әлемін көрсетеді. Осылайша, тұлға

– бұл қатынастар субъекті, сыртқы іс-әрекет субъектісі ретінде көрсетіледі. Қарастырылған теорияның қорытындысын жасай отырып, қатынастарды зерттеуге ішкі және сыртқының, объективті және субъективтінің, жеке-дара мен қоғамдықтың бірлігі принциптері сақталанынын атап өту қажет.

«Қатынас» категориясы іргелі категория болып табылады С.Л.Рубинштейннің бүкіл ғылыми шығармашылығын қамтиды. «Қатынастар» ұғымының мазмұнын талдай отырып, оны қолданудың екі негізгі саласын ажыратуға болады. Мұнда сөз психикалық пен сана мәселесі туралы болады. Әрбір компонентке толық тоқталайық. Аталған ұғымның көмегімен автор психикалық саласын анықтайды: «...оның (психикалық) психикадан, санадан тәуелсіз объективтіге қатынасы – психиканың тағы бір маңызды белгісі. Кез-келген психикалық құбылыс басқалардан ерекшеленеді және осындай тәжірибе ретінде анықталады, өйткені ол сол нәрсені бастан кешіреді, оның ішкі табиғаты оның сыртқа қатынастары арқылы анықталады» [88].

С.Л. Рубинштейннің идеяларын талдау негізінде «қатынас» категориясының бірнеше маңызды сипаттамаларын ажыратып көрсетуге болады: біріншіден, психикалықтың ішкі табиғаты тұлғаның сыртқы объектілерге қатынасы нәтижесінде көрсетіледі; екіншіден, мінез-құлық субъектіге қатынастың өзгеруі арқылы немесе басқа тәсілмен өзгеруі мүмкін; үшіншіден, сананың механизмі ретінде бастан кешу мен шындықтың арасында өзара қатынастарды орнату алынады; төртіншіден, адамның сыртқы әлемге қатынасы оның мақсаттаррында, мотивтері мен әрекеттерінде көрінеді.

С.Л. Рубинштейннің идеяларын жалғастырып және тереңдетіп, Е.Б.Старовойтенко «қатынастар» ұғымының айқын және бірегей түсініктемесін береді. Осы ұғымды сипаттай отырып, автор оның тұтас, интегративті сипатын көрсетеді: ол адамның бірегейлігін қоғамдық жоспарда қамтуға мүмкіндік береді, тұлға шынайы өмірлік қатынастар контекстінде қарастырылады. «Индивидтердің әрекеттік өнімді өзара әрекеттестігі қоғамдық қатынастарды құрайды. Оларға ене отырып, индивид психикалық және практикалық тұрғыда өмірдің адамзаттық тәсілін қайта құрады. Жекеге айналған қоғамдық қатынастар тұлғаның ішкі сапалық белгілерін құрайды. Ол басқа адамдармен қатынастар формасында өзін көрсетеді, олардың өміріне әсер етеді, оларға қатынас білдіріп, өзінің әрекеттері арқылы өзін жүзеге асырады» [89].

Қоғамдық қатынастардың интериоризациялануы индивидтің өзіне деген қатынасына әсер етеді және өзін-өзі жетілдірудің стимулы болып табылады: «Тұлға басқалармен қатынаста көрсететін өзіне деген белсенді қатынастың есебінен өзін-өзі дамытуға қабілетті. Рухани және материалдық шығармашылықта, конструктивті әлеуметтік диалогтарда ол қоғамдық қатынастардың алға қарай дамушы мүмкіндіктерін арттырады. Басқаларға бағытталған өзінің өмірлік жетістіктерінде, индивид өзінің адамдық мәнін қоғамдық әлемнің бірлігінде жүзеге асырады. Жеке-дара тұлғаның өмірі психологияда оның басқалармен қатынасында «ішкі» және «сыртқы» динамикасы ретінде көрінуі мүмкін [89, 20 б.].

«Қатынастар» ұғымының психологиялық сипаттамасына назар аударатырып, бір жағынан бұл ұғымның жалпылама ұғым екендігін атап көрсетеміз, себебі ұжымдық өмірдің белгілі қырын көрсетеді, ал екінші жағынан нақты ұғым болып табылатынын атап көрсетеді, себебі ол жекеленген адамзат болмысының бүкіл қайталанбастығын сипаттайды. Қатынастардың психологиялық құрылымы мыналарды қамтиды: «...қажеттіліктер, қызығушылықтар, мотивтер, құндылықтар, білімдер, таным тәсілдері, мағына құру және практикалық әрекет тәсілдері, саналылық және бейсаналылық формалары, эмоционалды және ерікті реттеу формалары, рухани-практикалық жетістіктер» [89, 21 б.].

Жетілген тұлғаны қалыптастыруға әкелетін идеалды қатынастарды сипаттауға назар аударамыз. Мұндай қатынастар жан-жақтылықпен, үйлесіммен, тұтастығымен және ашықтығымен сипатталады. Тұлғаның жетілген қатынастарының типологиясы келесі қатынастарды қамтиды: интеллектуалды, әрекеттік-өнімді, кәсіби, әлеуметтік, адамгершілік, эстетикалық, сонымен бірге адамның өзіне деген қатынасы. Осы қатынастардың дамуы жоғары болған сайын, олардың құрылымы да дифференциалды және көпқырлы болады, олар тұлғаға барынша қатты әсер етеді. Қатынастарда «бірегей тұлғаны өмірдің шыңына көтерілуге итермелейтін күш туады және жетіледі» [89, 29 б.]. Осылайша, жетілген тұлға туралы түсініктер, қатынастар мен олардың өзара байланысы терминдерінде нақтыланады, бұл әрбір жекеленген қатынасты тұлғаның тұтас болмысы аясында қарастыруға мүмкіндік береді.

«Қатынастар» категориясына байланысты қарастырылған тұжырымдарды қорытындылай отырып, біздің зерттеуіміздің сұранысына жауап беретін негізгі идеяларды ажыратып көрсетеміз. С.Л. Рубинштейннің ғылыми мектебінде қатынас субъективті бастан кешу мен шындықтың арасындағы өзара байланыс ретінде түсіндіріледі [88, 358 б.]. Біздің ойымызша, объектіге қатынасты өзгерту нәтижесінде мінез-құлықтың өзгеруі туралы идея маңызды болып саналады. Е.Б.Старовойтенко қатынастардың қоғамдық жоспарда, шынайы өмірлік қатынастар контекстінде жүзеге асырылатынын атап көрсетеді [89, 79 б.]. Қоғамдық қатынастарды ішкі, психикалық шындыққа алмастыру индивидтің өзіне қатынасын құрады және әсер етеді. Қатынас өзінің көрінісін шешім қабылдауда, ерік-жігердің көрінісінде, амал-әрекеттерде және іс-әрекетте көрініс табады, саналылық және бейсаналық реттеу формаларын, табиғи және әлеуметтік компоненттерді, психикалық және практикалық әрекеттерді біріктіреді. Тұлғаның базалық қатынастарының біріне – өзіне деген қатынасына толық қанды тоқталайық.

Қазіргі психологиялық зерттеу тұрғысынан дене бейнесі когнитивті, эмоционалды және конативті аспектілерді қамтитын көп компонентті білім болып табылады [90]. Когнитивті компонент өз денесі туралы білімді, «дене схемасын» қалыптастыруды және осы идеяларды тұлғаның жалпы «өзіндік тұжырымдамасына» біріктіруді қамтамасыз етеді. Эмоционалды бағалау компоненті өз денесіне деген эмоционалды қатынасты көрсетеді, ол жағымды, жағымсыз немесе қайшылықты болуы мүмкін. Конативті компонент дене

имиджін сақтауға немесе өзгертуге бағытталған әрекеттерге дайындықты, сондай-ақ басқалардың адамның сыртқы келбетіне реакциясын күтуді қамтиды.

Өзіне деген қатынас тақырыбы шетелдік және отандық психология ғылымының XX ғасырдағы орталық мәселелерінің біріне айналды. Бұл тақырып теориялық негіздемелер мен түпкілікті теориялық құрылымдарға қарамастан, барлық ірі психолог-ғалымдардың зерттеулері арқылы өтеді. Бұл мәселе «гуманистік психология» өкілдерінің бірқатар мектептерінде барынша айқын байқалады, оларды қазіргі заманғы тұлға психологиясы бойынша теоретик С.Мадди шартты түрде «өзін-өзі жүзеге асыру концепциясына (модель)» біріктіреді (К. Роджерс, А. Маслоу, А. Адлер, Э. Фромм және т.б.) [91]. Осы модельдің ортақ ұстанымдарының жалпылама сипаттамаларының бірін С. Мадди оның «өмірдің жоғары формасын оған бейімделу емес, қоғам шеңберінен шығу негізінде анықтауы» ретінде қарастырады [91, 165 б.]. Осы ретте әділетті түрде бұл маңызды ескертудің К. Роджерстің топтық психотерапия теориясына аз дәрежеде қатысты екенін атап өту қажет. Өзіндік қатынастың құрылымында К. Роджерс «идеалды Мен», «нақты Мен» және «басқалар үшін Менді» ажыратып көрсетеді, бұл ретте соңғысы оның басқа адамдармен өзара әрекеттесуде маңыздылығы көрсетіледі, К. Роджерс бойынша, бұл тұлғаның дамуын түсіндіру үшін маңызды. Өзіне қатынастың «басқалар үшін Мен» қатынасы ретінде басымдылығы ең алдымен «нақты Менге» зиян келтіреді (адамның балалық шағынан бастап қоғамда қалыптасуы), мұны К. Роджерс «адамның іргелі дерті» деп атайды. Алайда, басқалармен өзара әрекеттесу адамға өзіндік Өздігін, «нақты Менін» ашуға және дамытуға мүмкіндік береді. Бұл «барлық өмірлік қиындықтарда өзіндік бейнесінде қалу» (К. Роджерс), өзіндік тәжірибесіне сүйену («конгруэнтті болу»), басқа адамдардың тәжірибесін түсіну және қабылдауға ұмтылысты үйлесімін ғалым «парадокс» және «өзімнің кәсіби және жеке өмірінде танып-білген ең терең шындықтың бірі» деп атайды [28, 29 б.]. К. Роджерстің көзқарастарының бұл қыры жалпы алғанда оның мұрасының белгілі бөлігін әлеуметтік-психологиялық көрініс ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Ол өзінің бір сұхбаттарында өзінің идеяларының психологияда емес, «білім беруде, өндірісте, топтық динамикада және әлеуметтік жұмыста» ерекше кең таралғанының кездейсоқ емес екендігін атап көрсеткен болатын.

Өзіндік қатынастың және тұлғаның құрылымында әлеуметтік және әрекеттік факторларға маңызды тірек жасау, психология ғылымының спецификасын құрайды. Қазіргі таңда психологияда өзіндік қатынас феноменін зерттеу жоспарындағы маңызды теориялық мәселе ретінде В.В. Столиннің еңбектері ерекше атап көрсетіледі [92]. Б.Г. Ананьев пен А.Н. Леонтьевтің идеяларына сүйеніп, автор тұлғаның өзіне қатынастары туралы мәселесін әрекеттік тұғырдың аясында және өзіндік сан мәселесімен байланысты қарастырады. Өзіне деген қатынас субъектінің өзі қосылатын және өзін жүзеге асыратын іс-әрекет барысында қалыптасады. Дәл осы іс-әрекет «индивидтердің бір-бірін бағалаудың және олардың өзіндік бағалауының базасын құрайды» [93]. Өзіне деген қатынастың әртүрлі реңктері болуы мүмкін, мысалы, ол тұлғаның мақсатқа жетуіне және өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал ететіні немесе кедергі

келтіретініне байланысты позитивті, негативті немесе конфликтілі болуы мүмкін. Өзінің концепциясын тереңдетіп, В.В. Столин адамның енгізілген өмірлік қатынастар мен белсенділік деңгейлерін талдайды [92, 123б.]. Автор үш біртұтас жүйенің бірлігі концепциясына тоқталады: ағзаның, әлеуметтік индивидтің және тұлғаның. Осы схемаға сәйкес әрбір деңгейде өзіндік сана кері байланыс механизмі ретінде алынады және өзіндік спецификалық мазмұны болады: ағза деңгейінде өзіндік сана субъектіні оның органикалық белсенділік жүйесін көрсетеді, әлеуметтік индивид деңгейінде – оның қоғамдық, ұжымдық, заттық іс-әрекеті жүйесінде, ал тұлғалық деңгейде – көп жағдайда индивидтің әртүрлі, бірнеше жоспарлы әрекеттері арқылы туындайтын тұлғалық даму жүйесінде көрсетеді.

Автордың пікірінше, өзіндік сананың диалогты табиғаты болады, ол өзіне қатынастың ішкі диалог процесі ретінде болатынында және жүзеге асырылатынында көрінеді. В.В. Столиннің пікірінше, бұл ішкі әңгімелесу екі серіктес арқылы жүзеге асырылады: өзіне тән және басқа адамдар қабылдаған қасиеттері бар субъектінің өзімен («Мен») және субъектіден өзгеше қасиеттері бар «қатысушымен» («Мен-емес») [92, 139 б.].

Бұл концепцияда өзіндік сана тарихи дамудың өнімі ретінде алынады, сондықтан өзіне деген индивидуалды қатынаста осы дәуірге тән қоғамдық қатынастардың формалары жүзеге асырылады. Атап айтқанда, еуропалық мәдениетте адамның дербестенуі (персонализация) бірізді артуы байқалады (оның тұлғалық бастауының «өсуі»). Соның негізінде біз келесі тұжырымдар жасай аламыз: тұлғаның өзіне деген қатынасы белгілі тарихи кезеңнің контексті арқылы беріледі, бұл еуропалық мәдени генездің алдыңғы барлық логикасымен негізделген – ол адамның өзіне, тұтас өзінің өміріне әсерінің маңызды және қажетті арнасы болып табылады.

Өзіндік қатынастың құрылымын талдауда, автор оның екі компонентін бөліп көрсетеді: эмоционалды-бағалаушы және когнитивті. Эмоционалды-бағалаушы жүйенің негізінде үш өлшем бар: өзін-өзі құрметтеу, аутосимпатия және өзіне деген жақындық (өзіндік қызығушылық), солардың интеграциясы нәтижесінде тұлғаның өзіне деген жағымды немесе жағымсыз қатынасы құрылады. Когнитивті құрамдас субъектінің өзін көрсететін тұлғалық мәндермен және конструктілермен ұсынылған. Осылайша, В.В. Столин бойынша, тұлғаның өзіндік санасы иерархиялық және диалогты, сонымен бірге іс-әрекетті интеграциялаудың бірегей тәсіліне және қажеттіліктер мен мотивтердің иерархиясын құруға бағытталған.

В.В. Столиннің өзіндік сана концепциясын негізге алып, С.Р. Пантилеев өзіндік қатынасты психологиялық талдаудың дербес объектісі ретінде бөліп көрсетеді [94]. Өзіндік қатынасты зерттей отырып, автор келесі тұжырым жасайды: өзіндік қатынас құрылымы «Мен-тұжырымдамасына» енетін аспектілердің құрылымына сәйкес келеді. Көптеген жұмыстарды зерттеу негізінде (И.С. Кон, У. Джеймс, Р. Уайли, С. Куперсмит және А. Розенберг) автор өзіндік қатынастың құрылымна қатысты бірыңғай көзқарастың болмауы туралы айтады және бірқатар жалпылама өзіндік қатынастың болуы туралы

тұжырым жасайды (өзін-өзі құрметтеу, өзін-өзі бағалау), ол өз кезегінде біртұтас, біршамалы және әмбебап құрылым болып табылады және жекеленген өзіндік бағалаулардан интеграцияланады [94, 219 б.]. Автор өзіндік қатынастың психологиялық құрылымының индивидтің толғаныстары, уайым-күйлері, ұстанымдары, эмоционалды күйлері сияқты өзіндік психикалық сипаттамаларын талдау арқылы адекватты және толыққанды түсінуге болмайтынын атап көрсетеді.

Біздің орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджі проблемасын эмпирикалық зерттеуіміздің аясында дененің өзін-өзі қабылдау ерекшеліктері мен тұлғааралық өзара әрекеттесу сипаттамалары арасындағы маңызды қатынастар анықталды. Нәтижелер дене имиджіне субъективті қанағаттану және денсаулық жағдайын бағалау орта жастағы әйел адамдардың әлеуметтік белсенділігі мен мінез-құлық стратегияларының маңызды психологиялық детерминанттары екенін көрсетеді.

Өз денесін қабылдау негізінен қарама-қайшы екендігі анықталды: денсаулықты жеткілікті жоғары бағалау және сыртқы келбетке қатысты алаңдаушылық кезінде респонденттердің көпшілігінде объективті параметрлер мен дененің субъективті бейнесі арасында сәйкессіздік бар. Бұл дененің өзін-өзі қабылдауының ішкі шиеленісін көрсететін дененің жекелеген бөліктеріне орташа немесе төмен қанағаттанушылықта көрінеді.

Корреляциялық байланыстарды талдау қанағаттану дәрежесі тұлғааралық өзара әрекеттесу ерекшеліктерімен байланысты екенін көрсетті: қанағаттанудың артуы көшбасшылыққа деген ұмтылыстың жоғарылауымен және әлеуметтік рөлді белсенді қабылдаумен қатар жүреді, ал салмақ мәселесінде айқын бекіту авторитарлық және эгоцентристік тенденциялардың төмендеуімен байланысты. Сонымен қатар, денсаулық жағдайын субъективті бағалау жауапкершілікті өз мойнына алуға және әлеуметтік өзара әрекеттесуде көшбасшылық позицияны жүзеге асыруға дайын болуымен оң байланысты.

Осылайша, авторлық эмпирикалық зерттеудің нәтижелері дене имиджі жеке тұлғаның өзін-өзі тануының құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен қатар орта жастағы әйел адамдардың әлеуметтік мінез-құлқының, коммуникативті белсенділігінің және басқалармен өзара әрекеттесу жүйесіне енуінің ерекшеліктерін анықтайтын тұлғааралық қатынастардың маңызды реттеушісі болып табылады деген ережені растайды [95]

«Өзіндік қатынас тұлғалық құрылым болып саналады, сондықтан оның құрылымы мен мазмұны субъектінің шынайы өмірлік қатынастары, «оның дамуының әлеуметтік жағдайы» және субъектінің тұлға ретінде өзін-өзі жүзеге асыруымен байланысты мотивтері болатын іс-әрекеттері контекстінде ғана ашылуы және қарастырылуы мүмкін болады» (Л.С. Выготский, 1982) [96]. Осылайша, әрбір нақты жағдаят жетекші іс-әрекеттің иерархиясын және соған сәйкес мотивтер мен құндылықтар иерархиясын ұсынады, оларға қатынасы бойынша индивид өзіндік «Менін» саналы ұғынады және оны тұлғалық мәнмен толықтырады.

Н.И. Сарджвеладзе өзіндік қатынастың құрылымының қызықты түсіндірмесін ұсынады [97]. Автордың пікірі бойынша, ол үш компоненттен тұрады: когнитивті, эмоционалды және конативті. Әрбір компонентті жеке қарастырайық. Когнитивті компонент субъектінің өзіне деген гностикалық қатынасын жүзеге асырады: өзін-өзі сезіну негізінде «дененің схемасы» қалыптасады, өзін-өзі қабылдау субъектінің өзі туралы ақпартпен қамтамасыз етеді, мысалы, өзінің сырт бейнесін өзіндік қабылдау, когнитивті компоненттегі ойлау процестері тұлғаның «Мен-тұжырымдасын» құрайды, қиял процестері «нақты Мен» және «идеалды Менді» қалыптастырады. Эмоционалды компонент өзі туралы білімге деген эмоционалды қатынасты қамтиды. Субъект өзі туралы бірнәрсе ғана біліп қоймайды, сонымен бірге осы білімдердің негізінде өзін жақсы көру немесе жақсы көрмеу мүмкіндігіне ие болады. Конативті компонент ішкі бөлшектер немесе өзіне бағытталған әрекетке дайындық ретінде ұсынылған. Оларға: өзіндік сенімділік, өзін-өзі қабылдау, өзін-өзі айыптау, өзін-өзі түзету және басқалардан күтілетін қатынас (өзі туралы ақпаратты іріктеу) жатады.

Н.И. Сарджвеладзе өзіндік қатынастың көпфункционалдылығын атап көрсетеді, себебі ол өзін бейнелеу функциясын орындайды (адамның әрекеттері сыртқы және ішкі жоспарда көрінеді), өзін-өзі таныту функциясын (және өзін-өзі жүзеге асыру), ішкі тұрақтылықты сақтау функциясын, реттеу және өзін-өзі бақылау функциясын, психологиялық қорғаныс функциясын, интеркоммуникация функциясын (тұлғаның «ішкі әлемде» өзімен өзі өзара әрекеттесу және қарым-қатынас жасау мүмкіндігі) орындайды [97, 174–194 б.]. Осы концепцияның аясында тұлғаның мәні оның қатынастары жүйесінен шығарылатынын атап өту қажет. Өзіндік қатынас адамның қатынастарының жалпы жүйесінің компоненті болып табылады. Өзіндік қатынаста референт ретінде (субъектінің бағытталған нәрсесі) өзіндік денесі, психологиялық, әлеуметтік және тұлғалық ерекшеліктер жатады.

Е.Б. Старовойтенко өзіне деген қатынастар жүйесіне ерекше орын береді. Жетілген өзіндік қатынас арқылы адам шынайы түрде өз өмірінің және басқа адамдардың өмірінің оқиғаларына әсер етеді, өмір барысын жоспарлай алады, сонымен бірге, өмірлік оқиғаларды алдын-ала болжай алады [98]. Автор бойынша, өзіндік қатынас екі негізгі формада болуы мүмкін: сана және практикалық әрекет. Өзіне қатынасты қарастыруда осы екі форма өзіндік санаға және өзіндік іс-әрекетке айналады. «Тұлғаның өзіндік санасы «Мен» туралы білім, «Мен» туралы толғаныс пен пайымдау ретінде, «Меннің» өмірлік көріністерін түсіндіру және интерпретациялау, «Мен» әрекеттері туралы білімді меңгеру мен жалпылау ретінде болады. Тұлғаның өзіндік іс-әрекеті шынайы қайта құрушы әрекетте «Менді» бекіту, анықтау және дамыту арқылы өрбиді».

Өзіндік іс-әрекет пен өзіндік сананың арасындағы даму, сәйкестік және баланс тұлғаның өзіне деген проблемалық қатынасы жағдайында мүмкін болады. Ол «Мен – менің өмірім – қоғамдық әлем» реттілігінің тұлғаның алдында барлық қарама-қайшы динамикада болған жағдайда мүмкіндікке айналады. Осындай қарама-қайшылықтарда түсіну және оларды конструктивті шешу индивидтің «Менін» күрделендіруге ықпал етеді және оның өзін-өзі дамытуына әкеледі.

Автордың пікірінше, шығармашылық тұлғаның өзін-өзі тану және өзін-өзі жетілдіру құралы ретінде жоғары дамыған рефлексияны меңгереді.

Қазіргі адам өз денесін физикалық қабық ретінде ғана емес, сонымен қатар кәсіби, әлеуметтік және жеке жетістіктерге әсер ететін өзінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Дене адамның қоғамдағы ұстанымының көрсеткішіне және әлеуметтік және мәдени нормалардың көрінісіне айналады, бұл өз кезегінде адамның өзіне деген эмоционалды және когнитивті қатынасын қалыптастырады. Осыған байланысты соңғы онжылдықтарда әдемі және сау денеге деген қажеттілікті қанағаттандыратын қызметтерге сұраныстың тұрақты өсуі байқалды: спорт клубтары, фитнес-орталықтар, сұлулық салондары, сондай-ақ пластикалық хирургия [99]. Алайда, психологиялық зерттеулер көрсеткендей, денесін өзгертуге ұмтылған адам үшін нақты физикалық параметрлер шешуші емес, өз денесін біртұтас қабылдау және оған деген көзқарас. Осылайша, дене имиджінің қалыптасуы тұлғаның өзіне деген оң немесе теріс көзқарасын, оның өзін-өзі бағалауын, сондай-ақ басқалармен сындарлы қарым-қатынас жасау қабілетін дамытумен тікелей байланысты.

Тұлғаның өзіне деген қатынасының теориялық моделін қарастырудың қорытындысын жасай отырып, адамның ең алдымен әрекет субъектісі болып табылатынан атап өту қажет. Сондықтан, өзіне деген қатынас жүзеге асырылатын іс-әрекетпен тәуелділікте болады. Өзіндік қатынастың психологиялық құрылымы екі негізгі форманы қамтиды: өзін-өзі тану және өзіндік әрекет. Олардың арасында үйлесімді өзара әрекеттесу ғана тұлғаның өзін тереңдетіп түсінуді, тұлғалық өсуді және дамуды қамтамасыз етеді. Өзіндік қатынасты дамыту тұлғаның бірегейлігін жүзеге асыруға ұмтылыспен және оның сыртқы әлеммен күрделі өзара әрекеттесуінің шынайылығымен ынталандырылады. Өзіндік қатынас - интегративті психологиялық феномен. Ол өзін тірі, жеке денесі бар тіршілік иесі ретінде саналы ұғынуға құрылады.

Осылайша, дене бейнесі когнитивті, эмоционалды және мінез-құлық элементтерін біріктіретін тұлғаның өзін-өзі қабылдау құрылымының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ол өз денесінің субъективті қабылдауын ғана емес, сонымен қатар психологиялық әл-ауқаттың, өзін-өзі бағалау деңгейінің және әлеуметтік өзара әрекеттесуге белсенді қатысуға дайындықтың көрсеткіші ретінде қызмет етеді.

Кейінгі зерттеу орта жастағы әйел адамдардагі дене имиджінің құрылымы мен компоненттерін, сондай-ақ оның тұлғааралық қарым-қатынас пен өзіне деген көзқарасқа әсерін талдауға ерекше назар аударады.

Қорытындылай келе, жалпы психологиялық ғылыми кеңістікте денелік-Мен имиджі тақырыбын әлі де жан-жақты қарастыру қажеттілігі туындайды, өйткені адамның өз денесін қабылдауы, оны бағалауы және сол арқылы өзін-өзі түсінуі – тұлғалық дамудың негізгі компоненттерінің бірі болып табылады. Заманауи зерттеулер денелік-Мен тек физикалық бейнені ғана емес, сонымен бірге өзіндік бағалау, эмоциялық тәжірибе, әлеуметтік кері байланыс және мәдени нормалармен бекітілген күрделі психологиялық құрылым екенін көрсетеді. Осыған байланысты келесі бөлім ретінде *денелік-Мен имиджінің*

тұлғаның өзіне қатынасының психологиялық концепцияларындағы орны тақырыбының таңдалуы қисынды әрі ғылыми тұрғыдан негізді болып саналады.

Бұл бөлім денелік-Меннің тұлғаның өзін-өзі қабылдау, өзін-өзі бағалау және өзіндік қатынас жүйесімен қалай астасатынын талдауға мүмкіндік береді. Себебі дене бейнесі – адамның ішкі «Мен» құрылымымен тығыз байланысты, тұлғаның өзіне деген сенімділігіне, әлеуметтік мінез-құлқына және эмоциялық әл-ауқатына тікелей әсер етеді. Денелік-Меннің психологиялық тұжырымдамалардағы орнына талдау жүргізу арқылы зерттеудің теориялық базасы тереңдейді және имидж бен тұлғалық қатынас арасындағы өзара ықпалдың ғылыми негіздері айқындалады. Сондықтан бұл бөлім біздің алдыңғы зерттеу логикасын жалғастырып, денелік-Мен имиджін түсіндіретін негізгі психологиялық тетіктерді ашуға бағытталған.

1.2 Орта жастағы әйел адамдардагі денелік-Мен имиджінің мәні, құрылымы және компоненттері

Қазіргі заманғы адам үшін қоғамда және елде болып жатқан өзгерістерге табысты бейімделу, білім беру және кәсіби бәсекелестік жағдайында өзін толық жүзеге асыру, тұлғааралық өзара әрекеттесу аса маңызды орынға ие.

Зерттеуіміздің негізгі болып табылатын «имидж» ұғымын және одан туындайтын түсініктерді қарастырайық.

«Имидж» сөзі (ағылш. – image, лат. – imago) «бейне», «мүсін», «кескін», «ұқсату», «метафора», «икона» деген мағыналарды білдіреді. Тілдік қолданыста ең жиі қолданылатын мағынасы – «бейне» [100]. Осыған сәйкес, имидж – бұл белгілі бір адам, ұйым немесе өзге де әлеуметтік объект туралы адамдардың санасында қалыптасатын синтетикалық бейне; ол қабылдау объектісі жөніндегі эмоциялық реңкі бар ауқымды ақпаратты қамтиды және белгілі бір әлеуметтік мінез-құлыққа итермелейді.

Имидждің тұлғалық (жеке, индивидуалдық) және кәсіби (маманның, кәсіби тұлғаның имиджі) түрлері ажыратылады. Әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулерде «өзіндік имидж» (самоимидж) ұғымы да қолданылады.

Өзін-өзі қалыптастыру феноменін жан-жақты зерттеу мақсатында М.Боришевский өз еңбектерінде «ішкі (өзіндік) имидж» және «сыртқы (әлеуметтік) имидж» ұғымдарын пайдаланады. Ғалым әлеуметтік бейне деп имиджді түсіндіреді. Оның пікірінше, «...өзін-өзі жетілдіру жолына түскен адам үшін хронологиялық тұрғыдан алғашқы болып әлеуметтік имидждің өзгеруі табылады. Тұлғаны жаңа әлеуметтік жағдайлар мен іс-әрекет түрлеріне қосу арқылы әлеуметтік байланыстардың кеңеюі және әртараптануы өзін-өзі қалыптастыруға арналған жаңа ішкі мүмкіндіктерді туындатады» [101].

А. Клипикованың тұжырымы бойынша, қазіргі қоғамда имидж адамдардың өзара әрекеттесуіне көмектесетін индикатор ретінде көрініс табады. Бұл үдерісте, бір жағынан – өз бейнесін қалыптастыратын адам, екінші жағынан – сол бейнені қабылдайтын тұлға ретінде қарастырады. Әрине, бұл өзара сипаттағы процесс, ол айналадағы адамдар туралы әсер қалыптастыруға, олардың сыртқы көріністері – киімі, сөзі, вербалды емес белгілері, мінез-құлқы

арқылы өмірлік ұстанымдарын, құндылықтарын түсінуге және ықтимал мінез-құлық модельдерін анықтауға мүмкіндік береді [102].

Өзіндік имидж (ағылш. – self-image) – адамның өзі қалыптастырып, қоршаған ортаға ұсынатын жеке имиджі.

Ф. Дэвистің анықтамасы бойынша, «өзіндік имидж – бұл адамның өзінің өзін-өзі бағалауы мен өмірлік тәжірибесіне сүйене отырып қалыптастыратын образы» [103]. Өзіндік имидж қалыптастыру – бұл белгілі бір қасиеттерге ие жеке имиджді қалыптастыру, сондай-ақ қойылған мақсаттарға жету үшін бұрыннан бар имиджді өзгерту үдерісі [104].

Өзіндік имиджін қалыптастыру – ұзақ әрі күрделі үдеріс, оның табыстылығы оны қалыптастыру жағдайлары мен технологияларына тәуелді. Уақыт өте келе өзіндік имидж қалыптастыруға бағытталған қызмет өзінің дамуының сапалық жаңа кезеңіне өтіп болып табылады.

«Денелік-Мен» ұғымының тағы бір дефинициясы бар, ол зерттеулерде салыстырмалы түрде сирек кездеседі – яғни, «физикалық-Мен».

Л.Г. Уляева таэквондомен айналысатын адамдарда физикалық-Мен бейнесінің қалыптасу деңгейін бағалауға арналған еңбегінде физикалық Менді келесідей анықтайды: бұл – адамның дамуын қамтамасыз ететін, нақты өмір сүретін психикалық механизм, ол жүйелік деңгейде өзін-өзі реттеуді, өзін-өзі дамытуды, өзіндік қозғалысты және өзін-өзі жүзеге асыруды іске асырады. Аталған механизм өзіндік сананың басқа аспектілеріне (рухани-Мен, әлеуметтік Мен және т.б.) қатысты өзіндік ерекшеліктерге ие. Құрылымдық-функционалдық талдау негізінде автор физикалық-Мен бейнесінің моделін ұсынады, ол үш құрылымдық бірліктен тұрады: когнитивті-бағалауыш; эмоциялық-эстетикалық; операциялдық [105].

Психология ғылымында физикалық-Мен имиджін өзіндік сана өнімі ретінде көрсетеді. Дене феноменді зерттеуге қатысты шетелдік зерттеулерде басқа ұғымдар қолданылады:

Дене схемасы – ми қыртысындағы дененің интегралды физиологиялық сенсомоторлық эквиваленті;

Дене бейнесі – дененің сыртқы келбеті мен оның функцияларына байланысты қабылдаулардың, ұстанымдардың, бағалаулардың және елестердің күрделі кешенді бірлігі (Е.Т. Соколова) [106];

Дене концепциясы – жалпы қабылданған символдар арқылы көрініс табатын дене туралы формалды білім (Ф. Шонц) [107];

Интерналды дене – архетиптік құрылым, денеліктің базалық (саналанбайтын) менталдық формасы (О.В. Лаврова) [108];

Денелік – субъектінің физикалық әлемдегі денелік болмысының биопсихоәлеуметтік аспектілерінің бірлігін білдіретін феноменологиялық шынайылық (Д.А. Бескова) [109];

Денелік-Мен – денесі оның Менінің орны болып табылатын және субъектінің әлеммен сезімдік әрі психомоторлық өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін субъект [110]. Бұл анықтамалардың барлығы денелік ұғымының сипаттамаларында ұқсас элементтерге ие, бірақ біз олардың мазмұнын

психологиялық ғылымдағы әртүрлі уақыттағы басым көзқарастардың әдіснамасының негіздеріне сәйкес қарастыруды ұсынамыз.

Бұл әдіснаманың теориялық негізі ғылымның білім жүйесі ретіндегі тұжырымдамасы болып табылады, В.С. Степиннің [111] пікірінше, жаңа уақыт кезеңінде философиядан бөлініп, оның дамуында үш кезеңнен өтеді. Бірінші кезең, классикалық, қарапайым жүйелерді зерттеумен сипатталады. Классикалық кезеңде объект процеске қатысты бастапқы нәрсе ретінде қабылданады. Аналитикалық логикадағы күрделі құбылыстар қарапайым зерттеуге дейін азаяды. Екінші классикалық емес кезеңде өзін-өзі реттейтін күрделі жүйелер қарастырылады, олардың негізгі сапасы бүтіннің оның элементтерінің қосындысына келтірілмейтіндігі болып табылады. Құбылыстардың бір-біріне сызықтық тәуелділігіне сәйкес келмейтін себептілік туралы идеялар пайда болады. Үшінші кезеңде, постнеклассикалық, зерттеушілер даму мақсаттарын анықтайтын, олардың қасиеттері мен құрылымын және даму процесінде басқа сипаттамаларды өзгертетін күрделі, өзін-өзі ұйымдастыратын ашық жүйелерді зерттейді. Мұндай жүйелердегі себептік байланыстар тек сызықтық емес, сонымен қатар әсер өзгерістердің себебіне әсер ете бастайтындығымен сипатталады (сақиналық себептілік) [112].

Ю.П. Зинченко мен Е.И. Примичконың пікірінше психологиядағы классикалық кезеңге XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында әзірленген психологиялық тәсілдер жатады. [113]. Бұл В. Вундтың сана психологиясы, И.П. Павловтың жоғары жүйке қызметінің теориясы, В.М. Бехтеревтің рефлексологиясы, Э. Титченердің структурализмі және т.б. классикалық емес кезеңге өту (1930-1970 жж.) яғни жеделдік постулатын жеңетін теориялар топтары пайда болады. Д.А. Леонтьев [114] пен А.Г. Асмолов теориялардың осы тобына Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи тұжырымдамасын, А.Н. Леонтьевтің белсенділік тәсілін, З. Фрейд пен К.Г. Юнгтің психоанализін, А. Маслоудың гуманистік психологиясын, Р. Мэйдің экзистенциализмін жатқызады [115]. В.А.Лекторский және Е.О. Труфанованың постклассикалық ұтымдылықты когнитивизм мен әлеуметтік кунструкционизмнің негізі деп санайды [116].

Жоғарыда аталған зерттеушілердің тұжырымдамаларын талдай отырып, біз рационалдылық идеалына сүйенеміз, бірқатар дене феномендерін жіктеп және олардың осы идеалдарға сәйкес психологиялық тәсілдердегі мазмұнды толықтырып талдаймыз. Рационалдылықтың классикалық идеалына сәйкес денелік феноменіне көзқарастар дене схемасы ұғымы арқылы қалыптасады, сондай-ақ механикалық және физиологиялық көзқарастардың өнімі болып табылады. Әдетте, бұл өз заманының физиологиялық тұжырымдамаларында басты ұғым емес, тек зерттеушілердің белгілі бір физиологиялық процестерге, сондай-ақ медицинада зерттелген денені қабылдау патологияларына көзқарастарымен бірге жүреді [117]. Классикалық емес парадигма теориялар топтарын құрайды, дене имиджі, дене тұжырымдамасы және физикалық-Мен имиджі ұғымы болатын физикалық және психикалық көзқарастардың бірлігінде қарастырылуы мүмкін [118]. Осы кезеңнің теориялық құрылымы өзіндік сананы дамытудың өнімдері (соның ішінде денелік-Мен имиджі) ретінде Мен-

бейнелердің болуын білдіретін жаһандық Мен-тұжырымдаманың болуын тұрақты деп қабылдайды. Рационалдылықтың постклассикалық емес идеалы дене бейнелері мен дене құбылыстарын адамның ағза, қоғам және мәдениет деңгейлеріндегі дене имиджі ретінде қалыптасатын когнитивті конструкциялары ретінде қарастырады. Психологиялық конструкциялары тілдік санадан тыс өмір сүрмейді, жаһандық Мен-тұжырымдаманы құрмайды және белгілі бір әдіснамалық құралдармен, атап айтқанда субъективті семантика мен психосемантика әдістерімен зерттеледі [119].

Зерттеудің негізі феноменологиялық, салыстырмалы, тарихи әдістерді қамтитын кешенді эпистемологиялық тәсіл болып табылады. Басқаша айтқанда, зерттеу әдіснамасы ғылымдағы парадигмалық түсініктерге сәйкес әртүрлі психологиялық тәсілдердегі денелік феноменін қарастыруды және салыстыруды қамтиды. Мәселенің бұл тұжырымы біздің теориялық зерттеуіміздің мақсатына байланысты – әртүрлі психологиялық бағыттардағы денелік-Мен имиджін талдау және оларды зерттеудің ең перспективалы бағытын белгілеу болып табылады.

Ұғымдардың мазмұнды сипаттамасы дене схемасы, дене тұжырымдамасы, дене бейнесі және физикалық Мен имиджі әр түрлі психологиялық тәсілдерде рационалдылықтың тиісті идеалына сүйене отырып қалыптасады. Рационалдылықтың бастапқы немесе классикалық, табиғи-ғылыми идеалы қазіргі заманның механикалық көзқарастарына, атап айтқанда Р. Декарттың көзқарастарына негізделген. Р. Декарт адамның қозғалысы механика ережелеріне сәйкес жүреді және бір механикалық процесс екіншісін анықтайды деп сендірді. Осылайша, кейінгі зерттеушілер үшін ойшыл негізінен қозғалыс мінез-құлық пен дене феноменнің қарапайым әрекеттерін зерттеудің ғылыми бағдарламасын құрды [120], олар әрі қарай егжей-тегжейлі сипатталады. Ең алдымен, бұл реактивтілік принципі негізінде рефлекторлық теорияны дамытумен айналысқан В.М. Бехтерев, И.П. Павлов, И.М. Сеченовтың зерттеулеріне негізделеді [121].

Рефлекторлық теория шеңберінде олардың негізінде құрылған күрделі қозғалыстар мен актілер олардың комбинацияларының бірнеше рефлекстерінің кешендері ретінде қарастырылады. 1930 жылдары Н.А. Бернштейн сыртқы ортадан келетін ақпаратты басқарудың күрделі дөңгелек арқылы қозғалыс әрекеттерін үйлестіру принциптерін зерттеді [122]. Автор рефлекторлық доға ұғымын ауыстыру үшін рефлекторлық сақина ұғымын енгізеді; реактивтілік принципі белсенділік принципімен алмастырылады. Осы концепцияның шеңберінде Н.А. Бернштейн дене схемасы ұғымын зерттеді. Алғаш рет осыған ұқсас ұғымды – постуральды дене схемасын XX ғасырдың басында Г. Хед пен Г.Холм ғылыми дискурсқа енгізді. Г. Хед пен Г. Холмстың неврологиялық зерттеулерінде қарастырылған бұл зерттеуде, дене схемасы адамның денесінде болып жатқан өзгерістерді үнемі белгілеп отырады, қозғалыс барысында үздіксіз жаңарып тұрады және адамның өз денесінде бейсаналық бағдарлануының негізі болып табылады деген. [123]. Олардың пікірінше, дененің постуральды схемасы-бұл дене қозғалысы кезінде, оның ішінде дене қалпы өзгерген кезде болатын

өзгерістермен бірге өзгертін дененің үш өлшемді моделі. Бұл модель динамикалық және бейсаналық болып табылады. Н.А. Бернштейн бұл ұғымды дененің кеңістіктегі жағдайын бақылау және реттеу, қозғалысты түзету және бақылау деп түсініп, зерттеуді кеңейтті [124].

Н.А. Бернштейннің ізбасары В.С. Гурфинкель дене қозғалысын басқару схемасына сүйене отырып, ми өз денесінің күрделі модельдерін тек қоршаған ортамен өзара байланыста қалыптастырады деген қорытындыға келді [122, 97–110 б.]. Ю.С. Левик ми құрастырған мұндай дене үлгілері бірнеше болуы мүмкін екенін атап өтеді, өйткені денеден де, қоршаған ортадан да ақпаратты қабылдаудың сенсорлық, кинестетикалық және басқа арналары бар. Сонымен қатар, орталық жүйке жүйесі осы модельдердің бірлескен жұмысында үйлестіру функциясын орындайды, супермодальды формацияға айналады [125]. Автордың пікірінше, дененің ішкі үлгісімен орындалатын интегративті әрекеттердің көпшілігі жеке адаммен жүзеге аспайды және бейсаналық процестер аймағында болады.

Денелік имидж туралы идеяларды одан әрі дамыту олардың әлеуметтік ортамен, адамның іс-әрекетімен байланысы, сондай-ақ олардың семантикалық мазмұны арқылы қарастырылады, бұл жеке тұлғаның өзіндік сана тұжырымдамасында көрінеді [126].

Рационалдылықтың классикалық емес идеалына өтуде жеке тұлғаның денелік бейнелері туралы теориялық конструкциялар, әдетте, интеграциялық сипатта және психиканың біркелкі емес элементтерін біртұтас ұғымға біріктіретін психологиялық тәсілдер пайда болады, ал мұндай тәсілдердегі себептілік принципі тікелей емес жанамаға ауыстырылады [127].

Классикалық емес тәсілдер қатарында Л.С. Выготскийдің тұжырымдамасы ерекше орын алады. Бұл мәдени-тарихи көзқараста психикалық құбылыстарды әлеуметтік және мәдени жағдайға делдалдық ету принципі жүзеге асырылады. Л.С. Выготский онтогенездің алғашқы кезеңдеріндегі психикалық құбылыстар адамның биологиялық және физиологиялық дамуымен байланыста болады деген тезис ұсынады, бірақ кейіннен психиканың дамуы әлеуметтік және мәдени құбылыстармен алмастырылған [128]. Осылайша, мәдени-тарихи тәсілдегі денелік феномен физиологиялық дамумен ғана емес, сонымен бірге адамның өмір сүруінің әлеуметтік жағдайына да енеді. Сыртқы жағдайдан туындаған психикалық өлшем ішкі физиологиялық өлшеммен байланысты [129].

Мәдени-тарихи көзқарастың ізбасарлары Г.А. Арина, В.М. Леонова және В.В. Николаева психосоматикалық деп атайтын негізгі дене функцияларынан (бастапқы перцептивті бейне, қарапайым қозғалыс функциялары) бастап, күрделі қозғалыстар мен олармен бірге жүретін эмоцияларды, өздерінің сыртқы келбеті мен дихотомияға қатысты денсаулық-ауру белгілері туралы түсініктерді игеру арқылы оларды психоәлеуметтік реттеуге дейінгі денелік компоненттерін интериоризациялау процестерін зерттейді. [130]. А.Ш. Тхостов пен А.В. Лукин адамның психосоматикалық бірлігін, денелік феноменді қалыпты және патологияда зерттейді. Авторлар сонымен қатар дене бітімінің белсенді, қозғалмалы шекарасы туралы олардың дамуының объективті және субъективті

себептері бар екендігін, оларды психологиялық бірлікке біріктіретін құбылыс ретінде жазады. Олар дене бітімін өзіне сәйкес даму заңдылықтары бар жоғары психикалық функция ретінде зерттейді, сонымен бірге денелік имидж және физикалық Мен имиджі ұғымдарын қолдануды айналып өтеді [131].

В.А. Лабунская мен Г.В. Сериковтың жеке тұлғаның сыртқы көріністеріне олардың сыртқы формасының көрінісінде психикалық құбылыстардың бөлігі ретінде түсіндірілетін экспрессивті денелік ерекшеліктерінің болуы туралы тұжырымдамасы ерекшеленді. Бұл жағдайда дене бітімінің сыртқы көріністерінің көрсеткіштерін статикалық (бет пен дененің ерекше көрінісі, конституциялық сипаттамалары), ортаңғы динамикалық (сыртқы көріністі безендіру: шаш, косметика, киім, аксессуарлар) және дене бітімін білдірудің динамикалық параметрлері (экспрессивті мінез-құлық) жиынтығы арқылы қарастыруға болады. Бұл параметрлердің барлығы денеге қатысты тұрақты психикалық білімді көрсететін тұлға құрылымының компоненттеріне ұйымдастырылған жиынтық. Бұл компоненттердің қалыптасуы тұлғааралық қарым-қатынас (әлеуметтік орта және басқалар маңызды) және мәдени өзара әрекеттесу жағдайында көрінеді, сондай-ақ денелік феноменнің маңызды компонентін құрайды [132].

Л.С. Выготскийдің маңызды нысандар есебінен санадағы пәндік қызметті интериоризациялау идеясын ескере отырып, А.Н. Леонтьев сана мен өзіндік сана тек пәндік қызметке қатысуда және осы қызмет процесінде басқа адамдармен қарым-қатынаста өзінің жоғары дамуына қол жеткізеді деген ойға келеді. А.Н.Леонтьевтің тұжырымдамасында бір-біріне өзара байланысты болатын сананың үш негізгі компоненті бар. Бұл шындықтың нақты бейнелерінің сезімталдығы, сонымен қатар олардың мағынасы мен жеке пікірлеріне негізделеді [133].

В.П. Зинченко санаға қатысты өз компоненттерін әрі қарай зерттей отыра, оның құрылымына тек сезімтал бейнелердің мағынасы мен мәнін ғана емес, сонымен қатар қозғалыс пен әрекеттің биодинамикалық тінін де қамтиды [113, 15 б.]. Бұл тәсіл объектілердің бейнесін интериоризациялау туралы ғана емес, сонымен қатар олардың белсенді компоненттері, соның ішінде қозғалыс актілері туралы да айтуға мүмкіндік береді. Автордың тұжырымдамасында іс-әрекеттің биодинамикалық тінін және бейнелердің сезімтал тіні тұрмыстық-белсенділік қабатын құрайды, ал мағынасы мен жеке мәні-сананың рефлексивті қабаты, ол арқылы адамның қабылданған заттың және іс-әрекетке қатынасы қалыптасады. Бір жағынан, сананың биодинамикалық тіні қозғалыс бағдарламасын жүзеге асырса және оны мінез-құлықпен байланыстырғанда, ол Н.А. Бернштейн сипаттаған дене схемасы негізінде қалыптасады. Екінші жағынан, қабылдау, сезім және елестету арқылы сезімтал бейнелерді қалыптастыру қабылдаудың сенсорлық-перцептивті ұйымының болуы арқылы мүмкін болады [124, 76 б.]. Алынған бейнелер сананың тұрмыстық қабатының сезімтал тінін құрайды. Сананың рефлексивті қабатында бейнелер тек осы индивидке ғана тән белгілік формаларға (мағыналарға) және жеке мәнге айналатынына назар аударайық [111, 37 б.]. Қозғалыс белсенділігі мен белсенділіктің физикалық себептілігінен

сананың психологиялық делдалдық рефлексиялық қабаттарына өтуге мүмкіндік беретін мұндай теориялық құрылымдар ғылымдағы рационалдылықтың классикалық емес идеалына сәйкес келеді және сананың психофизикалық тұжырымдамасы туралы бірыңғай идеяларды қалыптастырады.

Сананың рефлексивті қабаты ретінде жеке мағынаның мәселелерінің дамуын А.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Е.Е. Насиновская, В.В. Столин, сондай-ақ олардың шәкірттерінің зерттеулерінде көрсетілген [134]. Мысалы, А.Г. Асмолов динамикалық семантикалық жүйе ұғымын енгізеді, ол субъектінің іс-әрекетінен, оның ұстанымынан, мағыналары мен көзқарастарының динамикасы туындауымен сипатталады [135]. Алайда, дене феномені дамуына байланысты жеке тұлғаның семантикалық құрылымдары жеткіліксіз зерттелген.

Е.В. Черепанова сана тұжырымдамасынан өзіндік сана тұжырымдамасына ауысады және өзінің денесінің сезімталдығын көрсететін физикалық деңгейді, жеке адамға әлеуметтік қатынастар мен нормаларға сәйкес келуге мүмкіндік беретін және рефлексивті, әлемнің имиджін құруға жауапты деп есептейді (оның ішінде семантикалық) [136]. И.С. Кон, М.И. Лисина, В.С. Мерлин, Е.Т. Соколова, И.И. Чеснокова сынды ғалымдар өзіндік санаға ұқсас тұжырымдамаларын ұсынады [137, 138, 139, 140].

В.В. Столин өзіндік сананың құрылымында биологиялық (органикалық), жеке және тұлғалық топтармен байланысты бірнеше деңгейлерді бөліп көрсетеді, өзіндік сананы біртұтас құрылым ретінде түсіндіре отырып, Мен имиджіне сипаттамалық анықтама береді. Мен имиджі, тұрақты эмоциялық өзін-өзі қабылдау ретінде мазмұндық компонент (өзін-өзі білу немесе бейнелеу, белгілі бір қасиеттердің ауырлығына қатысты өзін-өзі бағалау) пен өзіндік қатынас арасындағы айырмашылықты қамтиды [92, 48–52 б.].

Е.Т. Соколов және А.Н. Дорожевец Мен бейнесіне, әсіресе өзіндік сана денелік компоненттеріне деген негізгі тәсілдерді талдай отырып, дене имиджін өзіндік сананың біртұтас феномені ретінде сипаттайды [106, 78-94б.]. Егер дене схемасы проприорецепторлардан, сезім мүшелерінен, қимыл мен қозғалысты ұстап қалудан алынған сезімдерді қабылдау негізінде қаланса, онда дене имиджі – бұл денелік сыртқы келбеті мен қызметіне байланысты қабылдаудың, бағалаудың, көзқарастың, жеке тұлғаның көріністерінің күрделі кешенді бірлігі деп тұжырымдады.

Мәдени-белсенділік тәсілінің денелік имиджге деген негізгі көзқарастары:

Біріншіден дененің өзіндік қабылдауының негізі – қабылдау механизмдері орталық жүйке жүйесі арқылы қоршаған орта мен ағзаның өзара әрекеттесуі арқылы жүзеге асырылатын дене схемасы. Екіншіден денелік имиджі психологиялық қабылдау әлеуметтік және мәдени ортада жүзеге асырылады. Адам өзі туралы идеяларға гендерлік, отбасылық және әлеуметтік рөлдерді енгізе бастайды, бұл дене феноменін қабылдауға және оларды бағалауға әсер етеді. Бұл адамның басқа адамдармен бірлескен іс-әрекетін қалыптастыру кезеңінде, өзін кез-келген маңызды әлеуметтік топтарға жатқызу қажеттілігі туындаған кезде пайда болады. Үшіншіден әлеуметтік және мәдени өзара әрекеттесу қажеттілігі өзінің денесі мен қозғалыстарына эмоциялық-құндылық

қатынасы арқылы жүзеге асырылатын өзіндік сана құрылымында семантикалық құрылымдарды (мағыналар мен жеке пікірлер) тудырады [106, 39-49б.].

Мәдени-белсенділік тәсілі тұрғысында қарастыра келе, адамның өзі туралы идеяларының негізгі элементтері дене схемасында және басқа да маңызды әлеуметтік байланыстар, мәдениет пен іс-әрекеттер кеңістігінде тұлғаның өзара әрекеттесуін бейнелеуде жүзеге асырылатын дене имиджі болып табылатындығын атап өтеміз. Жеке мағыналар денелік феноменмен (физиологиялық және психологиялық) байланыста болады және өзіндік сана құрылымында психологиялық құбылыстардың себептілігі туралы психология ғылымындағы классикалық емес идеяларға жауап беретін белгі түрінде жүзеге асырылады.

Зерттеуіміздің теориялық талдауы психоаналитикалық бағыт бойынша жалғасын табады. Психологиядағы психоаналитикалық бағыт ғылымдағы классикалық емес тәсілге енгізілген бағыттардың бірі. Психоанализдің негізін қалаушы З. Фрейд психосексуалды даму кезеңдері арқылы тұлғаның жеке сипаттамаларын, невротикалық көзқарастарын және құндылық бағдарларын қалыптастыруды сипаттады [141]. Оның ізбасарлары А. Лоуэн және В. Рейх, ұстаздарының идеяларын дамыта отырып, психикалық тәжірибенің компоненттерін дене құбылыстарымен байланыстырды, өміршең емес психоэмоциялық тәжірибе дененің ауырсынуы мен қысымына байланысты деп тұжырымдайды [142].

Объектілік қатынастар теориясының авторлары М. Клейн, Х. Кохут, М. Малер, Дж. Мастерсон баланың ересектермен ерте қарым-қатынас жасау тәжірибесіне назар аударды, бұл баланың жеке мінездемелерін, оның дене бітімінің шекараларын, қарым-қатынас тәсілдерін және психологиялық қорғанысын қалыптастырады [143]. Неофрейдизм бағытын ұстанушылар (Г. Салливан, Э. Фромм, К. Хорни) сана алдындағы мотивтер мәдени, әлеуметтік орта және белгілі бір қатынастар арқылы қалыптасады деген пікірді ұстанады [144].

Э. Берннің сценарийлік талдауының заманауи ізбасарлары Я. Стюарт пен В. Джойнс стресстік жағдайдағы адам бейсаналық түрде әдеттегі эмоциялық күйдегідей әрекет ете бастайды, бұл жағдайға сәйкес келетін денелік үлгілер ерте балалық шақта қалыптасады және өмір бойы адаммен бірге жүреді деп жазады [145].

Психоаналитикалық тұрғыдан денелік компоненттердік толық сипаттамасын алғаш рет 1935 жылы психиатр П. Шилдер жасаған. П. Шилдер тұжырымдамасында дене имиджі ұғымы дене туралы, оның пропорциялары мен шамасы туралы түсінік ретінде ғана емес, сонымен қатар оның компоненттерінің бірлігінде дененің тұтас психикалық бейнесін қалыптастыру ретінде қарастырылады. Дене имиджі денені белсенді қабылдау мен бейнелеу элементтерін, сондай-ақ әлеуметтік тәжірибені, яғни басқалардың маңызды мәдени нормалары мен мәлімдемелерін қамтиды [146].

Психоаналитикалық бағыттың басқа өкілдері тұлғаның психикалық көріністерін, соның ішінде экспрессивті мінез-құлық пен дене көріністерін адам

әрекетінің мағынасымен байланыстырады. Мысалы, А. Адлер өмір салты ұғымын енгізеді, ол адам өміріндегі ситуациялық (мінез-құлық) мағыналарды да, тұлғаның жаһандық мағыналарын да қалыптастырады. Автор өзінің кейінгі жұмысын өмірдің мәнін зерттеуге арнады. Өмірдің мәні мәселелеріне ұқсас көзқарастар К.Г. Юнгтың зерттеулерінде байқалады. Терең психологияның авторы жеке тұлғаның семантикалық құрылымдары ретінде қиял мен арман белгілерін талдауға негіз қалайды. К.Г. Юнгтің пікірінше, ерте жастан бастап адамның қиялы өмірдің маңызды оқиғаларын мифологиялық және ертегі бейнелерінде елестетеді [147].

К.Г. Юнгты жақтаушы психологтар (Э. Нойман, М.-Л. фон Франц, Б.Ханна, Дж. Хиллман) [148], сондай-ақ мәдениеттанушылар (Г.Башляр, М. Элиаде) және әлеуметтанушылар (Дж. Дюран) мәдениеттегі осы белгілік және семантикалық формаларды зерттеп, олар жеке тұлғаның онтогенезінде де, бүкіл адамзаттың филогенезінде де маңызды рөл атқарады деп тұжырымдайды. М.-Л. фон Франц пен Б. Ханна ертегілерді, Э. Нойман – сана мен бейсаналықтың белгілерін, М. Элиаде мен Г. Башляр – әртүрлі мәдениеттердегі табиғи құбылыстардың белгілерін зерттейді [149].

Біздің ойымызша, антропологиядағы К.Г. Юнг пен Г. Башлярдың ізбасары Дж. Дюранның тұжырымдамасындағы дене белгілерін дамытуға интеграциялық тәсіл ерекше болып саналады. «Қиялдың антропологиялық құрылымдары» еңбегінде автор бастапқы физиологиялық рефлексстердің көріністері арқылы адамның қиялымен жүзеге асырылатын белгілік антропологиялық имидждің қалыптасуын сипаттайды. Ең алдымен, бұл В.М. Бехтерев сипаттаған постуральды рефлекс, И.П. Павловтың тамақ рефлексі және У.М. Уфландтың копулятивті рефлексін атап кетсек болады. Белгіленген рефлексстер, теория бойынша А.А. Ухтомский, адам ағзасының жетекші антропологиялық доминанттылығын құрайды. Сенсорлық қабылдаудың, перцепция және қиялдың интегралды механизміне сәйкес рефлексстерді белгілік мәндерге айналдырады [150].

Денелік тәжірибені ерте қалыптастыру, психоаналитикалық бағыттардағы мәдени және әлеуметтік өзара әрекеттесу жеке тұлғаның ересек жастағы маңызды ортамен өзара әрекеттесуімен тығыз байланыстылығы және денелік феномендегі классикалық емес көзқарастарға сәйкес келетіндігін қарастырады.

Психологиядағы гуманистік көзқарастардың дамуымен жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауы Мен-тұжырымдамасы тұрғысынан қарастырылады. К.Роджерстің пікірінше, бұл ұғым өзіне қатысты барлық идеялардың, соның ішінде дене туралы идеялардың жиынтығын қамтиды. Мен-тұжырымдамасы, бұл жеке тұлғаның психикалық өмір құбылыстарының өзара қарым-қатынас жүйесін құрайтын күрделі ұғым [28, 105 б.].

Мен-тұжырымдаманың негізгі элементтері, Р. Бернстің пікірінше, өзіне деген тұрақты білім мен қатынастың болуын (когнитивтік компонент), осы қатынастарға эмоциялық түрде де (эмоциялық компонент), мінез-құлық тұрғысынан да (мінез-құлық компоненті) көрінетін бағалаушы қатынасты білдіреді [151]. Мен-тұжырымдама құбылысының сипаттамасына сәйкес, Мен-

тұжырымдама құрылымында адамның өз денесін және оның қозғалыстарын қабылдауының когнитивтік компоненті ең алдымен қалыптасады және денелік-Мен имиджінің одан әрі дамуы мен қалыптасуына негіз болады. Осы жерде айта кететін жайт, Р. Уайлидің пікірінше, Мен-тұжырымдамасын зерттей келе, мен-имиджінің көптеген зерттеушілері денелік феномен бөліктерін қабылдауды сипаттаудан әлеуметтік және мәдени өзара әрекеттесу контекстінде жеке тұлғаның дене бітімінің көп өлшемді психологиялық құбылыстарын зерттеуге көшеді [152].

Осылайша, С. Фишер мен С. Кливленд (1958) адамның дене бітімі Мен-тұжырымдамасы (тұлғаның психологиялық өзегі) мен әлеуметтік орта, сыртқы әлем арасындағы байланыс ретінде, тұлға өз денесін басқа адамдардың маңызды қатынасын көрсететін «проекциялық экран» ретінде қабылдайды деп есептеді. Бұл рефлексияны қабылдауды индивид жүзеге асырмайды және оның дене имиджінің шекараларының өткізгіштігімен сипатталады. С. Фишер енгізген бұл концепция адамның қоршаған ортадан өзінің шекарасын қалай қабылдайтынын көрсетеді. Сонымен қатар, дене имиджінің шекараларының айқындылығы мен анықтығы сыртқа бағытталған және әлеуметтік байланыстарды орнатуға қабілетті психологиялық тәуелсіз тұлғаны сипаттайды [153].

Келесі позицияны Дж. Чаплин 1974 жылы дене концепциясы – денені қабылдаудың когнитивтік процесінің өнімі, адамның өз денесіне қатынасын анықтайтын белгілер жиынтығымен сипатталатын тұжырымдамасын ұстанады.

Д. Беннет теориясында дене ұғымы адамның оны суреттейтін, ол туралы әңгімелейтін немесе адамның фигурасын бейнелейтін дене сипаттамаларын білдіреді. Д. Беннет дененің жалпыланған және жеке концепциясы ұғымдарын ажыратады. Дененің жалпыланған түсінігі адамға дененің белгілерін белгі түрінде, денені, сызба элементтерін сипаттауда белгілеуге мүмкіндік береді. Дененің жеке концепциясы осы белгілік сипаттамаларды өзінің тәндік қасиетін белгілеу, денені ауызша сипаттау немесе оны суретте бейнелеу үшін пайдалануға мүмкіндік береді. Зерттеуші дене ұғымынан басқа денені қабылдау ұғымынан ажыратады: сезімдік бейне, объектінің визуалды бейнесі [154].

Ақырында, 1969 жылы Ф. Шонц адамның дене бітімін қабылдаудағы деңгейлік жүйені сипаттайды және дене схемасының, дене бітімінің, денелік-Мен имиджінің және дененің нақты тұжырымдамасының феноменін көрсетеді. Дене схемасы тұжырымдамасында Ф. Шонц дененің перцептивті қабылдаудың, оның локализациясының және дене бөліктерінің бір-біріне қатысты бағдарлануының іргелі негізін қалайды. Дене схемасы – аз өзгертін психиканың ең тұрақты қалыптасуы. Денелік феноменнің келесі деңгейінде, денелік-Мен деңгейінде, денелік сегменттерін қабылдау, дене схемасынан ажыратылады және индивидке дененің шекарасын, оның артқы және алдыңғы беттерін, үстіңгі және төменгі бөлігін анықтауға мүмкіндік береді, сондай-ақ дененің бастан кешіретін ләззатына және ауырсынуына алғашқы қатынасын қалыптастырады [155].

Денелік қабылдаудың келесі деңгейін автор денелік қиял немесе денелік имидж деп атайды. Бұл деңгейде индивид өз денесі туралы қиялдайды, оны белгілер немесе бейнелер түрінде елестетеді, осылайша оның өз денесіне

катынасын көрсетеді. Ең жоғары деңгейде денені қабылдау толығымен сараланады, бұл адамға түсінікті белгілерде (мысалы, сөйлеу және сызу) денелік өрнектерді анықтауға мүмкіндік береді және сол арқылы рационалды пайымдаулар түрінде денсаулық пен патологияның шекараларын өзі үшін белгілейді. Бұл деңгей – адам денесінің тұжырымдамасы болып табылады. Әрбір деңгейде денелік қабылдаудың бұзылуы мінез-құлық пен тұлғалық бұзылулардың дамуына ықпал етеді [154, 71–78 б.].

Дж. Лихтенберг пен Г. Крюгер дене имиджін жеке тұлғаның өзіндік құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қамтитын және индивидуалды даму процесінде қалыптасатын әртүрлі денелік, мінез-құлық және басқа заңдылықтарды интериоризациялау нәтижесінде қалыптасатын когнитивтік бейнелер мен адам тәжірибесі арасындағы динамикалық тепе-теңдікке негізделген денелік-Мен тұжырымдамасын қарастырады. Г. Крюгер адамның денелік имиджін белгілік-семантикалық бейнелеу түріндегі тұлғаның психологиялық компоненттерін қалыптастыратынын көрсетеді, олар тұлғаның Менінің біртұтас болмысына енеді. Психиканың ерте травматикалық ауытқуларын көбінесе адам түсінбейді және белгілік түрде көрініс беруі мүмкін; олар тұлғалық мағына түрінде де беріледі [156].

Психоаналитикалық және гуманистік көзқарастар позициясынан денелік-Мен имиджіне қатысты негізгі көзқарастарды ұсынады:

1. Психоанализ: тұлғалық құрылымдарды қалыптастырудың бастапқы өзегі ретіндегі денелік-Менін анықтау және басқалармен өзара әрекеттесу нәтижесінде жеке шекараларды қалыптастыру, эмоцияларды тежеу, денелік имиджі мен мінез-құлық үлгілеріне эмоциялық және белгілік қатынас тұрғысынан жүзеге асырырылуы.

2. Гуманистік психология және «Мен» концепциясы: дене имиджі бұл дене схемасы туралы бастапқы идеяларды да, дене компоненттерінің белгісімен, қалыпты және патологиялық жағдайларда, оның ішінде әлеуметтік және мәдени ортамен өзара әрекеттесу кезіндегі «Мен» шекарасымен байланысты күрделі бейнелерді қамтитын көп деңгейлі құрылым.

3. Бұл тәсілдердегі денелік өлшемі саналы деңгейде көрінетін әртүрлі белгілік және семантикалық мағыналарға сәйкес бейсаналық процестердің, соның ішінде психотравматикалық сипаттағы көрініс ретінде қарастырылады. Семантикалық өлшемдер адамға белгі түрінде де, рационалды пайымдаулар түрінде де дене құрылымына қатысты қалыптастыруға, сондай-ақ оларды дене имиджі түрінде олардың денелік қасиеттерін сипаттауда қолдануға мүмкіндік береді.

Белгіленген тәсілдер шеңберінде денелік феноменді зерттеу психология ғылымындағы классикалық емес көзқарас шеңберінде адамның денелік имиджін, белгілік немесе сөздік өрнектер арқылы қалай сипаттайтынында адамның денелік имиджіннің семантикалық көріністерін зерттеуге бет бұратынын атап өтуге болады.

Постклассикалық емес рационалдылыққа кіретін бұл тәсілдер үшін классикалық емес көзқарастардан басты айырмашылығы – элементтер

иерархиясының өзгеруімен жаңа күйлерге өтуге қабілетті күрделі ұйымдасқан құрылымдар ретінде психологиялық құбылыстарды (сана, денелік және т.б.) зерттеу, сондай-ақ осы құрылымдардағы өзгерістердің сақиналы себептілігінің болуымен сипатталады. Когнитивтік психология шеңберінде Мен имиджі осындай психологиялық құбылыстардың шеңберіне жатады және Мен схема ретінде анықталады. Жаһандық Мен-концепцияның тұтастығы жоққа шығарылады, өйткені адамның әртүрлі сәттерінде жағдайдан жағдайға дейін өзгертін және бір-біріне байланысты бола алатын көптеген өзін-өзі басқару процестері бар деп есептеледі. Мен-имиджі көптеген Мен концепциялардың формаларының бірі ретінде қарастырылады (әлеуметтік психикалық бейнелеу формалары, Мен схемасы) және өзі туралы білімнің тұрақты және уақытша функционалдық схемаларының қалыптасуына ықпал етеді (Дж.Р. Ричард білімнің дұрыс және ағымдағы көріністерін ажыратады). Бұл жағдайда денелік-Мен имиджі Мен-схеманың бірі ретінде зерттеледі – Мен концепциясына қатысты ақпаратты өңдеу процесін басқаратын және ұйымдастыратын адамның денелік және бұрынғы эмоциялық және қозғалтқыш тәжірибесіне қатысты жалпылаудың когнитивтік құрылымдары, олар Мен ұғымына қатысты ақпаратты өңдеу процесін басқарады және реттейді [105, 5–17 б.]. Танымдық көзқарас тұрғысынан қалыптасқан денелік имидж неғұрлым схемалық болса, адамның өз денесі туралы ойлары соғұрлым тұрақты болады.

Е.А. Сергиенко Мен-схеманың негізгі өзегін адамның әлемді бейнелеу элементтері үшін біріктіруші компонент ретінде анықтайды. Автор Мен-схеманың өзегін құрайтын бірінші элемент адамның денесі мен физикалық ортасы туралы түсінік деп болжайды. Әрі қарай, идеялардың интеграциясы әлеуметтік орта мен басқалармен өзара әрекеттесудің маңызды сызығы бойынша жүреді [157]. Денені және әлеуметтік өзара әрекеттесуді қабылдаудың бұл бастапқы элементтері кейіннен психикалық имиджді немесе Мен-схеманы құрайтын Әлем туралы екінші реттік түсініктің күрделі жүйесіне кіреді және сараланады. Бұл тәсілдегі дене имиджін қабылдаудың тағы бір маңызды элементі имиджді қабылдаумен байланысты белсендіруші оқиғалардың болуын және жеке адамға пайда болған денелік мәселелерін шешуден аулақ болуға немесе оларды шешуге мүмкіндік беретін когнитивтік мінез-құлық стратегияларын қамтитын когнитивтік ақпаратты өңдеу тұжырымдамасы болып табылады [158].

Когнитивті бағыт Томас Кэш осы тұжырымдаманың ең көрнекті өкілдерінің бірі болып табылады. Ол дене бейнесінің дамуына әсер ететін әртүрлі факторларды біріктіретін дене бейнесін қалыптастыру моделін әзірледі. Когнитивті бағыт шеңберінде Т. Кэш денелік имиджінің келесі тұжырымдамасын ұсынды: перцептивті және орнату компоненттерінен тұратын көп өлшемді психологиялық құрылым. Перцептивті компонент денелік пропорцияларын, дене схемасын сандық өлшеуде зейін мен дәлдік дәрежесін көрсетеді. Орнату компоненті субъектінің өз денесімен қатынасының когнитивті, аффективті және мінез-құлық аспектілерін қамтиды. Бұл жеке тұлғаның ойлары, сезімдері және мінез-құлық үлгілері [159].

Т. Кэштің көзқарасы бойынша дене бейнесі – бұл адамның өз денесіне және сыртқы келбетіне қатысты қабылдауы, ойлары, сезімдері мен әрекеттерін қамтитын көпқырлы құрылым. Дене бейнесіне қатынас екі құрамдас бөліктен тұрады: бағалау компоненті (өз келбетінің идеалға сәйкестігі немесе сәйкес еместігі, өз денесіне қанағаттанбау/қанағаттану) және сыртқы келбетке инвестициялар компоненті (сыртқы бейненің маңыздылығы мен мәнділігі). Ол өз моделіне социомәдени және тұлғалық факторларды, физикалық келбеттің әсерін және тұлғааралық байланыстардың сипатын енгізді [160].

Кейіннен Т. Кэштің көзқарасы негізінде дененің позитивті бейнесі тұжырымдамасы жасалды. Бұл құбылысты зерттеу кезінде денелік имиджін оң қабылдау әдеттегі деструктивті мінез-құлық пен ойлау үлгілерінен кету ретінде емес, оның денесін қабылдауды өзгертудің күрделі процесі ретінде қалыптасатыны дәлелденді. Позитивті денелік имиджін қалыптастыру процесі дене компоненттерін қабылдаумен, адамның денелік сұлулығына деген мәдени көзқарасын кеңейтумен, адамның қоғам мен денсаулықтың жағымсыз әсерлеріне төзімділігімен, жеке басының күшті жақтарын білумен байланысты [161].

T.L. Tylka Кембридж университетінің ғалымының зерттеуі бойынша қызықты бағыт, онда дененің позитивті бейнесі өмір бойы өзгеруге бейім көпөлшемді құрылым ретінде ұсынылған [162]. Сонымен, әр түрлі жастағы әйел адамдарды зерттегенде дене имиджі өзінің сыртқы келбетіне деген көзқарасын сыни тұрғыдан жанашырлыққа өзгерткен кезде оң сипаттамаларға ие болатындығы, сондай – ақ сыртқы келбетке инвестиция салғаны – имидждің, тамақтану бағдарламасының және қозғалыстың өзгеруі дәлелденді. Қазіргі уақытта дененің бейтарап бейнесі және оның денені оң қабылдаудан айырмашылығы сияқты тұжырымдама зерттелуде.

Когнитивті бағыт бойынша психологиялық қалыптасқан факторларды (Мен-схеманың өзегі) және дене имиджіне әсер ететін ситуациялық факторлардың бөлінуімен сипатталады. Сана құрылымдары ретінде Мен схеманың болуы конструкционизм идеяларымен когнитивті тәсілді туғызады. Конструкционизм субъектінің өзі енген психологиялық шындықты түсінуі ретінде көптеген зерттеушілер шындық модельдерін құру идеясы ретінде қарастырады, В.А. Лекторскийдің пікірінше, ол ғылымдағы постклассикалық емес тәсілге сәйкес келеді. Психологияда конструктивизм кеңес психологиясының құрамдас бөлігі болып табылатын танымдық субъектінің қызметі идеясына, сондай-ақ шетелдік концепциялар мен тәсілдерге негізделген [116, 102–124 б.].

Философ Е.О. Труфанова әлеуметтік конструктивизм мен психологиялық конструктивизм ұғымдарының аражігін ажыратып, сана мен өзіндік сана мәселелерін тұлғаның Мен субъективтілігі мен позициясын байланыстырады. Э.О. Труфанованың пікірінше, өзіндік сана немесе Мен-тұлға, әлеуметтік әсерлердің, қарым-қатынастардың және әрекеттердің өнімі ретінде қалыптасады [1163]. Автор Мен мәселесіне көзқарастардың даму тарихында Мен туралы ойлардың күрделенуі барын, олардың барған сайын көп деңгейлі және көп қырлы сипатқа ие болатынын көрсетеді. Менді қабылдаудағы мұндай бөлшектену

субъектіге өзінің психологиялық әлемдерін модельдеуіне негіз жасайды. Психологияда сана мен өзіндік сананың психологиялық құбылыстары конструкция ретінде танылады. Конструктивизм тұрғысынан алғанда, Мен бейнелері саналы және бейсаналық құрамдастарды қоса алғанда, өзіндік сана әрекетінің өнімдері болып табылады. Сонымен қатар өзіндік сана белсенді агент ретінде әрекет етеді, бастан өткерген оқиғалар мен еркін таңдау нәтижесінде Мен имиджін құрастырады.

Дж. Келлидің жеке конструкциялар теориясы Мен тәжірибе жүйесі ретінде зерттеумен байланысты. Ол тәжірибе бірлігі және адам ойлап тапқан шындықты түсіндіру тәсілі ретінде конструкция тұжырымдамасымен жұмыс істейді. Осылайша, адамның тәжірибесі жеке құрылымдар жүйесі негізінде қалыптасады. Нақтырақ айтқанда, жеке конструкциялар субъектінің өзін және басқа адамдарды санаттау үшін пайдаланатын бинарлық қарама-қайшылықтар жүйесі ретінде түсініледі. Мұндай қарама-қайшылықтардың мазмұны субъектінің өз идеяларымен, оның жеке тұлғаның жасырын теориясымен анықталады. Дж. Келли өзінің тұлғалық құрылымдар теориясын конструктивистік альтернативизм ретінде анықтайды, ол құбылыстың өзін емес, оның құбылыстарын жеке тұлғаның өзіндік сана шеңберінде сипаттауға мүмкіндік береді [164].

1980-1990 жылдары орыс психологтары Е.Ю. Артемьева, В.Ф. Петренко, А.Г. Шмелев, В.П. Серкин және басқалар жасаған психологиялық субъективті семантика мен психосемантика әдістері пайда болды, бұл жеке тұлғаның субъективті тәжірибесінің құрылымдарын модельдеуге және лингвистикалық терминологиядағы психикалық құбылыстардың категориялары арасындағы байланыстарды табуға мүмкіндік жасады [165]. А.Г. Шмелевтың зерттеуінде жеке тұлғаның субъективті тәжірибесінің бұл құрылымдарын тұлғаның семантикалық кеңістігі, жеке тұлғаның немесе топтық идеялар жүйесінің кеңістіктік-координаттық моделі ретінде сипаттағанын атап өту маңызды. Семантикалық кеңістік көпқабаттылық қасиетіне ие. А.Г. Шмелев психиканың эмоциялық-перцептивті элементтерін қамтитын семантикалық кеңістікте сипатталатын психиканың терең деңгейін және сананың әлеуметтік-нормативтік әмбебаптарын қамтитын деңгейін анықтады [166].

Е.Ю. Артемьева субъективті шындықты құрылымдау мәселелерін дамыта отырып, бұл құрылымдау адамның тәжірибесі және оған берілген мағына арқылы жүзеге асырылады деген қорытындыға келді. Е.Ю. Артемьева мағына жүйелерін субъективті семантика ретінде көрсетеді [167]. Физикалық Мен бейнесін психосемантика әдістерімен зерттеуге қатысты сөздерді, жағдайларды, күйлерді бейнелеу және субъективті масштабты кеңістіктерді құру (субъективті масштабтау) жиі қолданылатын әдістер.

Қазіргі зерттеушілер адамның денелік тұжырымдамасын түсінудің әртүрлі деңгейінде қалай жасалатынын көрсетеді [168]. Адам ағзаның өмір сүру деңгейінде денені дене пішіні мен жеке бөліктерінің сипаттамалары, сыртқы келбеті мен тамақтану мінез-құлқының атрибуттары ретінде қарастырады. Бұл сипаттамалар әлеуметтік әсерлерге ұшырайды, бірақ олар көбінесе адамның өмір

сүрудегі күнделікті денелік тәжірибесіне және оның дене жұмысының физиологиялық сипаттамалары туралы біліміне байланысты. Әлеуметтік деңгейде дене қоғамда қабылданған ережелерге сәйкес басқа адамдармен қарым-қатынас жасау тәсілі ретінде қабылданады. Тұлғаның гендерлік өкілдіктері де осы деңгейде құрылады. Адамның денелік мәдени деңгейі өзі өмір сүретін және дамып жатқан мәдениеттің нормаларын (қоғам ішіндегі этникалық, ұлттық субмәдениеттер) игереді деп болжайды. Бұл деңгейде дене құрылымы мәдениеттің әрекет ететін мағыналарына сәйкес құрылады [169].

1970-ші жылдардан бастап ғылыми мерзімді басылымдар әйел адамдарды зерттеу (S. Coynor) (Women's study) [170] саласы – дене имиджіне, сыртқы келбетіне және мінез-құлқына қанағаттану контекстінде әйел адамдардың денелік имиджін зерттеуге байланысты ғылыми зерттеу саласында көрсетілген мәселелерге белсенді түрде арналды [171]. Бұл саладағы дене құбылыстары әртүрлі жастағы әйел адамдарда әлеуметтік стандарттар мен нормалардың, соның ішінде әлеуметтік желілерде, сыртқы келбетке көзқарас, ата-ана мен бала қарым-қатынасы, жыныстық және гендерлік айырмашылықтар әсерінен қалыптасқан психологиялық құрылымдар ретінде талданды [172].

Фрэнсис Бозсик (F. Bozsik) докторлық диссертациясында дене имиджінің теориясын зерттеп, орта жастағы әйел адамдардың дене бейнесіне салыстырмалы зерттеу жүргізді. Толығырақ айтқанда, автормен үш жақты әсер ету моделі қолданды, соның ішінде БАҚ қысымы, тұлғааралық қысым, интернализация және әлеуметтік салыстыру деген факторлар талданды. Нәтижелердің көрсетуінше, орта жастағы әйел адамдар балалары мен серіктестерден дене пішіні мен салмағын өзгерту үшін тұрақты қысымды сезгенін хабарлады, дегенмен құрдастарынан денені өзгерту ынталандыру тамақтанудың бұзылу белгілерімен тығыз байланысты болды [173].

Мариана Мерино (M. Merino) және оның әріптестері дене имиджін қанағаттандыруға және оның мәдени және гендерлік динамикамен байланысына ерекше назар аудара отырып, әлеуметтік желілер мен физикалық өлшемдердің өзін-өзі бағалау мен психикалық денсаулыққа әсерін талдады. Жалпы, авторлар тұлғаның дене қабылдауы мен психологиялық әл-ауқаты мәселесіне арналған 212 мақаланы зерттеп, олардан негізгі нәтижелерін синтездеді. Олар әлеуметтік стандарттар мен бұқаралық ақпарат құралдарындағы түсініктерінің жеке психологиялы жағдайларға терең әсерін анықтады [174].

Дене бейнесінің тұлғаның өзін-өзі бағалауына әсері R. Aggarwal мен оның әріптестерімен әдебиеттерге жүйелі шолу арқылы зерттелді. Дене бейнесі, әсіресе сыртқы келбетке қатысты, адамдардың өзін-өзі қабылдауына және олардың сенімділік деңгейіне айтарлықтай әсер ететіні дәлелденді. Дененің оң имиджі өзіне деген сенімділіктің артуына әкеледі, ал жалпы әл-ауқат адамдардың психикалық денсаулығы мен жалпы өмір сүру сапасын жақсартады. Дененің жағымсыз бейнесі өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне әкелуі мүмкін [175].

Ресейлік зерттеушілер Л.Т. Баранская мен С.С. Татаурова өз жұмысында Т.Ф. Кэш және оның әріптестері жасаған дене имиджіне арналған әдістемесін қолдану мүмкіндіктерін зерттеді. Бұл психодиагностикалық әдістеме бес өзара

байланысты сауалнамадан тұрады. Сонымен қатар, авторлар дене бейнесін өзін-өзі танудың құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қарастырып, Фрейдтың Ментұжырымдамасы туралы айтады [176].

М.А. Стретович магистрлік диссертациясында өзін-өзіне және сыртқы келбетіне деген көзқарасты зерттеумен айналысты.

Ғалымның айтуынша, сыртқы келбетке қанағаттанбаудың салдарына көңіл-күйдің шамалы ауытқулары да, тамақтанудың бұзылуы, тәуелділік, депрессия сияқты ауыр патологиялары да жатады. Олар көбінесе психологиялық көмекке мұқтаж адамдардың өмір сүру сапасын айтарлықтай төмендетеді.

Осыған байланысты тұлғалардың сыртқы келбеттеріне деген көзқарасты зерттеу - заманауи психологтар үшін өте өзекті мәселе болып табылады [177].

Қазақстандық ғалымдарға келетін болсақ, психология ғылымында бұл мәселені А.О. Дуйсенбаева, Л.О. Баймолдина мен Н.А. Кудушева зерттеген. Олар орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджін тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде қарастырып, оның психологиялық ерекшеліктерін талдады [178].

А.О. Дуйсенбаева мен Л.О. Баймолдинаның жариялаған мақаласында, орта жастағы әйел адамдардагі денелік-Мен имиджінің тұлғааралық қарым-қатынастың дұрыс болуына психологиялық әсерін талдады. Мақалада жалпы орта жастағы әйел адамдар үшін дененің сыртқы келбеті мен қабылдауының маңыздылығы жиі артатындығын ескерген, өйткені осы кезеңде өмірдің көптеген аспектілері қайта бағаланады. Бұл құбылыс 35 пен 50 жас аралығында басталатын орта жастағы дағдарыс деп аталады. Ондай күрделі кезеңде әйел адамдар өз өмірлерін, жетістіктерін және қоғамдағы орнын қайта қарастырады. Бұл дағдарыс көбінесе олардың денесін қабылдаудағы өзгерістермен бірге жүреді [179].

Мысалы, орта жастағы әйел адамдардың денелерін субъективті қабылдауы және жалпы имиджіне келесі факторлар әсер етеді:

- *Өзін-өзі бағалаудың төмендеуі.* Денедегі өзгерістер өзіне деген сенімділіктің төмендеуіне ықпал етеді.

- Сонымен, қартаюдың алғашқы белгілеріне тап болған әйел адамдар өздерін аз тартымды сезінуі мүмкін.

- *Қоғамдық сұлулық стандарттарының әсері.* Медиа және мәдениет белгілі бір стандарттарды қояды, олар әдетте жастық пен сымбаттылыққа баса назар аударады. Сыртқы келбеті осы стандарттарға сәйкес келмейтін әйел адамдар психологиялық қысымға ұшырауы мүмкін, бұл, өз қатарында олардың денесінің мазасыздығы мен қанағаттанбауын күшейтеді.

- *Әлеуметтік ортаның рөлі.*

- Отбасы, әріптестер немесе достар болсын, қоршаған орта әйелдің өз денесіне деген көзқарасын қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Қолдау немесе керісінше, сын олардың сыртқы келбетін қабылдауға айтарлықтай әсер етеді [180].

Жалпы айтқанда, денелік-Мен имиджі ішкі (эмоциялар, көзқарастар, өзін-өзі қабылдау) және сыртқы факторлардың (әлеуметтік нормалар, үміттер,

басқалармен салыстыру) әсерінен қалыптасатын өз денесін субъективті қабылдау.

Орта жастағы дағдарыстың мынадай негізгі аспектілерін атауға болады:

1. *Физикалық өзгерістер*: Қартайған сайын денеде табиғи өзгерістер өзгерістер орын алуда, мысалы, әжімдердің пайда болуы, салмақтың өзгеруі, гормоналды ауытқулар (мысалы, менопауза кезінде).

2. Бұл физикалық көріністер өзін-өзі бағалауға және өзін-өзі қабылдауға әсер етуі мүмкін. Әйел адамдар тартымдылықтың немесе жастықтың жоғалуын сезінуі мүмкін, бұл олардың сыртқы келбеті туралы алаңдаушылықты арттырады [179].

3. *Әлеуметтік үміттер*: Кейбір мәдениеттерде Сұлулық пен жастық көбінесе әйелдік пен сәттілікпен байланысты.

4. Жасы ұлғайған сайын көптеген әйел адамдар сұлулық идеалдарына сәйкес келу қысымына тап болады, бұл олардың денелеріне наразылық тудырады және олар енді әлеуметтік стандарттарға сәйкес келмейді деген сезімге әкеледі.

5. *Психологиялық аспект*: Орта жастағы дағдарыс көбінесе өмірлік мақсаттар мен жетістіктерді қайта бағалаумен байланысты, бұл мазасыздықпен, депрессиямен және өзін-өзі бағалаудың төмендеуімен бірге жүруі мүмкін. Әйел адамдар өз денелеріне оның кемшіліктеріне назар аудара отырып, сыни тұрғыдан қарай бастауы мүмкін.

6. *Менопауза және гормоналды өзгерістер*: Менопауза - бұл әйелдің өміріндегі маңызды кезең, ол гормондар деңгейіндегі күрт өзгерістермен бірге жүреді, бұл өзін-өзі қабылдауға және жалпы эмоционалды жағдайға әсер етуі мүмкін. Ыстық жыпылықтау, түнгі терлеу, шаршау сияқты белгілер физикалық ыңғайсыздықты қабылдауды күшейтіп, денеңіздің наразылығын арттыруы мүмкін.

7. *Жаңа сәйкестілікті іздеу*: Осы кезеңде әйел өзінің имиджін жаңартуға немесе өзгертуге ұмтылуы мүмкін, бұл көбінесе киім стилін, шаш үлгісін, макияжды өзгертумен, сондай-ақ спорт немесе диетаны өзгерту арқылы фитнесі жақсартуға деген ұмтылыспен көрінеді.

8. Бұл сыртқы өзгерістер көбінесе ішкі дағдарыспен күресуге және өзіңіздің жаңа бейнеңізді табуға тырысады.

9. *Сыртқы факторлардың рөлі*: Табысты мансап, отбасын қолдау, серіктеспен қарым-қатынас немесе олардың болмауы әйелдің денесін қабылдауға әсер етуі мүмкін. Орта жастағы дағдарыс кезеңінде әйел адамдарда өз өмірі мен денесін бақылауды жоғалту сезімі күшейе бастайды, бұл дағдарысты күшейтіп, өзгерісті ынталандыруы мүмкін.

Сонымен, жоғарыда берілген орта жастағы дағдарыс кезіндегі құбылыстар әйелдің денесіне және Мен-тұжырымдамасына әсер етеді. Олар Сурет 1-де көрсетілген.

Сурет 1 - Орта жастағы дағдарыстың әйел адамдардың денелік-Мен имиджіне негізгі әсері

Денелік-Мен имиджі және тұлғааралық қарым-қатынастардың сәттілігі өзара байланысты. Дене имиджі өзіне деген сенімділікке айтарлықтай әсер етеді, бұл, өз кезегінде, тұлғааралық қатынастардағы мінез-құлықтан көрінеді. Осы әсердің негізгі аспектілерін қарастыратын болсақ, оларға мыналар жатады [179, 110 б.]:

Өзін-өзі бағалау деңгейі және коммуникациядағы сәттілік. Өз денесін позитивті қабылдауға негізделген жоғары өзін-өзі бағалау басқа адамдармен сөйлесіп, қарым-қатынас құруға деген сенімділікті арттырады. Өздерінің физикалық ерекшеліктерін қабылдайтын әйел адамдар арасындағы қарым-қатынасқа ашықтық, бастама және сенімділік танытады.

Өз жасын қабылдау және эмоционалды тұрақтылық. Дене өзгерістерін өмірдің табиғи бөлігі ретінде қабылдайтын әйел адамдардың психоэмоционалды жағдайы тұрақты болады. Олар қоғамдық үміттерге және айналасындағылардың сынауына байланысты аз алаңдайды. Бұл олардың салауатты тұлғааралық қарым-қатынастарды құру және сақтау қабілетіне оң әсер етеді.

Теріс дене имиджі қарым-қатынасқа кедергі ретінде. Денелеріне риза емес әйел адамдар әлеуметтік байланыстардан аулақ болғысы келеді, әсіресе сыртқы келбетке баса назар аударылатын жағдайларда (мысалы, әлеуметтік іс-шаралар немесе кездесулер). Бұл әлеуметтік оқшаулануға және жақын қарым-қатынас орнатуда қиындықтарға әкелуі мүмкін.

Физикалық денсаулық және тұлғааралық байланыстар. Дененің оң имиджі физикалық денсаулыққа қамқорлық жасауға итермелеуі мүмкін, бұл әлеуметтік белсенділікке де оң әсер етеді. Спортпен шұғылдану немесе салауатты өмір салтын ұстану әл-ауқатты жақсартып, айналысындағы адамдармен қарым-қатынас дамытуға деген сенімділікті арттырады.

Денелік имидждің әлеуметтік рөлдерге әсері. Орта жастағы әйел адамдардың әлеуметтік рөлдері көбінесе өзгерістерге ұшырайды – олар ана,

кейін әже болып, мансабын алға жылжытып, үйде шаруаларымен айналысып әртүрлі рөлдер атқарады. Әйел адамдардың өзін-өзі бейнелеуі осыған байланысты бейімделе алады. Дұрыс денелік имидж жұмыстағы немесе қоғамдық өмірдегі позицияларды нығайтуға көмектеседі, бұл басқалармен қарым-қатынасқа оң әсер етеді.

Сәйкестік және даралық. Әлеуметтік үміттерді қанағаттандыру (мысалы, іскерлік киім коды немесе мінез-құлық ережелері) мен олардың даралығын білдіру арасындағы тепе-теңдікті сақтай алатын әйел адамдар әртүрлі әлеуметтік контексттерде сәтті өзара әрекеттеседі. Сыртқы имидждегі даралық тұлғаның өзін-өзі көрсету сезімін сақтай алады, бұл өзін-өзі бағалау мен қабылдауға және қарым-қатынасқа деген сенімділікке ықпал етеді.

Денелік-Мен имиджі және өзін-өзі таныстыру. Өзін-өзі таныстыру үшін дене имидждік аспектіні саналы түрде қолдану маңызды рөл атқарады. Жағымды әсер ету үшін сыртқы келбеті мен қарым-қатынас тәсілдерін білетін және тиімді қолданатын әйел адамдар басқалармен байланыс орнатуда үлкен жетістіктерге жетеді.

Сонымен, жаңағы факторлар орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің тұлғааралық қарым-қатынастың сәттілігіне жан-жақты әсерін көрсетеді. Олар Сурет 2-де көрсетілген.

Сурет 2 - Денелік-Мен имиджінің тұлғааралық қарым-қатынастардың сәттілігіне психологиялық әсері

Сызбада берілген аспектілер Денелік-Мен имиджі және тұлғааралық қарым-қатынастардың сәттілігінің өзара байланысын когнитивті, перцептивті, эмоционалды және мінез-құлық жақтан көрсетеді [179, 116.].

Зерттеуімнің теориялық талдамасының негізгі факторы ретінде, жалпы жасқа байланысты өзгерістерге қарамастан, өз денесін және сыртқы келбетін қабылдау тұлғаның өзімен үйлесімділікке және табысты әлеуметтік қатынастарға апаратын маңызды қадам болып табылатындығын жан-жақты зерделеп, талдадық. Орта жастағы дағдарыс әйел адамдарің денелік-Мен бейнесіне, психоэмоционалды күйі мен физикалық сипаттамаларына үлкен өзгерістер әкелетінін. Олардың арасында өзін-өзі бағалаудың төмендеуі, қоғамдық үміттер мен стандарттарының әсері және менопауза мен гормоналды өзгерістердің болатындығына назар аудара отырып. Мұндай кезеңді позитивті ойлау, эмоционалды ұстамдылық пен өзін-өзі жақсы көрумен өту қажет деген тұжырымға келдік. [155, 106.].

Дененің бастапқы перцептивті компоненттері жоғарыда аталған тәсілдердің барлығында ұқсас мазмұнға ие. Осылайша, мәдени-белсенді тәсіл денелік схемасының элементтерін денелік алғашқы перцептивті компоненттері ретінде қарастырады; психоаналитикалық және гуманистік бағыттардың өкілдері де бұл компонентті негізгі деп ажыратады. Когнитивтік және конструктивистік тәсілдердің ізбасарлары негізгі құрамдас бөліктер ретінде денелік феноменмен байланысты тұлғаның алғашқы эмоциялық және мінез-құлық үлгілерін бөліп көрсетеді.

Денелік имидждің мазмұны жоғарыда сипатталған барлық тәсілдерде берілген, бірақ әртүрлі интерпретацияға ие. Сонымен, мәдени-белсенділік тәсілінің өкілдері денелік феноменмен байланысты тұлғаның семантикалық формацияларын сана мен өзіндік сана құрылымының элементі ретінде қарастырады; психоаналитикалық және гуманистік бағыттар денелік семантикалық компоненттер мен тұжырымдаманың когнитивтік компонентіне жатқызады; когнитивтік және конструктивистік тәсілдер жаһандық Мен тұжырымдаманың болуын жоққа шығарады және дене құбылыстарымен байланысты мағыналарды тұлғаның еркін таңдау мүмкіндігін анықтайтын өзіндік схемалар мен конструкциялар ретінде сипаттайды.

Жоғарыда аталған барлық бағыттар бойынша денелік-Мен имиджін сипаттауда артықшылықтар да, кемшіліктер де бар, дегенмен, біздің ойымызша, бұл тәсілдердегі жеке тұлғаның денелік-Мен имиджі әрі мағыналы өнім болып табылады.

1.3 Орта жастағы әйел адамдардың тұлғалық өзара әрекеттесуінің психологиялық ерекшеліктері

Тұлғалық өзара әрекеттестік адамның өмір бойы әлеуметтік бейімделуі мен тұлғалық дамуының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Орта жастағы әйел адамдар үшін бұл аспект ерекше маңызға ие, өйткені бұл кезең өзін-өзі бағалауға да, басқалармен қарым-қатынас орнатуға және сақтауға әсер ететін күрделі биопсихоәлеуметтік өзгерістермен сипатталады. Заманауи зерттеулер

көрсеткендей, өзін-өзі қабылдаудың ерекшеліктері мен денеге қанағаттану тұлғааралық байланыстардың сапасына, эмоциялық эмпатия қабілетіне және әлеуметтік топтағы көшбасшылыққа бейімділумен тікелей байланысты.

Психологиялық ғылым контекстінде тұлғалық өзара әрекеттесу ішкі психикалық күйлерді, құндылық бағдарларын және субъективті әл-ауқат деңгейін көрсететін жеке адамдар арасындағы өзара әсер ету және ақпарат, эмоциялар мен әрекеттермен алмасу процесі ретінде қарастырылады. Орта жастағы әйел адамдар үшін басқа адамдармен қарым-қатынас әлеуметтік қолдаудың қайнар көзі және жеке қажеттіліктерді жүзеге асыру, өзін-өзі таныстыру және өзіндік құндылық сезімін нығайту кеңістігі ретінде әрекет етеді.

Осылайша, осы жас кезеңіндегі тұлғалық өзара әрекеттестіктің психологиялық ерекшеліктерін талдау жеке тұлғаның жеке сипаттамаларын, соның ішінде өзіндік қарым-қатынас пен өз денесін қабылдауды, сондай-ақ коммуникация мен әлеуметтік белсенділіктің мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтайтын әлеуметтік факторларды ескеруді талап етеді.

Тұлғаның дамуы әрі әлеуметтік болмыс ретінде қалыптасуы көпқырлы сипатқа ие және ол ішкі де, сыртқы да жағдайлармен айқындалады. Әдетте, қазіргі даму психологиясының теориялары мен соларға негізделген әдістердің көпшілігі жекелеген аспектілердің рөлін абсолюттендіреді, соның нәтижесінде жас кезеңдерін жіктеудің сан алуан нұсқалары пайда болады.

Ересектік кезең адам өмірінің уақыт жағынан едәуір бөлігін қамтиды, осыған байланысты бұл кезеңді зерттеуде көптеген мәселелер туындайды. Ересектік жас кезеңі жас ерекшелік психологиясының арнайы саласы – акмеологияның зерттеу нысаны болып табылады. Акмеология аясында ересектік кезеңге қатысты бірнеше көзқарас қалыптасқан, соның ішінде ересектікті «кемелдену» ұғымымен тікелей байланыстырмайтын, жас кезеңі ретіндегі көзқарас та бар.

Мәжит Мұқановтың зерттеулері бойынша адамның дамуына оның субъективті жас қабылдауы да әсер етеді. Ол жас ерекшеліктерін белгілі субкезеңдерге бөліп, әр кезеңнің психологиялық сипаттамасын көрсеткен: нәрестелік (туғаннан 1 жасқа дейін), бөбектер (1–3 жас), сәби (3–7 жас), періште (8–11 жас), бозбала (12–15 жас) және үлкендер жасы (16 жастан бастап) яғни, отбасы және әлеуметтік рөлдерге көшу, үйлену, еншіні бөлу, қыздарды ұзату сияқты әлеуметтік міндеттер орындалады (Мұқанов, 1982). Бұл периодизация қазақ халқының дәстүрлі тұрмыстық тәжірибесіне сүйеніп жасалған, кейінгі ғылыми психологияда заманауи зерттеулер нәтижелерімен толықтырылған. Әлемдік психологияда да жас периодизациясы маңызды тақырып болып табылады. Өмірлік циклдың кез келген периодизациясы мәдени нормалармен тығыз байланысты және нормативті мінез-құлықты бағалауға мүмкіндік береді.

Мәжит Мұқановтың «Жас ерекшелік және педагогикалық психология» еңбегі Қазақстандағы жас ерекшеліктерін зерттеудің теориялық және практикалық негізін қалыптастыруға үлкен үлес қосты. Бұл еңбек П.П. Бланский, Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов сияқты танымал ғалымдардың психологиялық концепцияларын шығармашылық тұрғыда талдаудың нәтижесі

болып табылады (Мұқанов, 1982). Мұқановтың еңбегі қазақ халқының өмірлік-тұрмыстық тәжірибесіне сүйене отырып жас кезеңдерін анықтаған және кейінгі психологиялық зерттеулерде заманауи психологияның жетістіктерімен толықтырылған. Осы тұрғыдан, жас кезеңдерін периодизациялау әлеуметтік мінез-құлықты, тұлғааралық өзара әрекеттесуді және психологиялық даму траекториясын зерттеудің маңызды теориялық негізін құрайды [181].

Орта жас кезеңі психологияда кәсіби белсенділік, отбасының қалыптасуы және әлеуметтік өзара әрекеттесу көрінетін жастықпен бірге адам өмірінің ең өнімді кезеңдерінің бірі ретінде қарастырылады. Ересек адамның дамуының қазіргі кезеңдері тек жас шекараларын ғана емес, сонымен қатар әр кезеңнің мазмұнды және эмоционалды толықтығын да ескереді [182]. Сонымен, Ш. Бюлер кәсіби және отбасылық салаларға негізделген даму кезеңдерін бөлді [183], Р. Гаулд, Д. Левинсон және Д. Вейлант ересек өмірдің жеті кезеңін сипаттады (өзін-өзі тану, кәсіби белсенділік, өмірлік дағдарыстар) [33, 86.], ал Э.Эриксон әр кезеңдегі жеке қасиеттерді дамыту және қалыптастыру міндеттеріне назар аудара отырып, психоәлеуметтік периодизацияны ұсынды [185].

Ересектік кезеңнің өз ішінде бірнеше ішкі кезеңдер ажыратылады: ерте ересектік, орта ересектік және кеш ересектік. Ересектік кезеңдердің шекаралары нақты әрі біржақты белгіленбеген. Мәселен, ерте ересектік кезең әртүрлі авторлар тарапынан әрқалай қарастырылады: 21 жастан 25 жасқа дейін (Bromley D., 1966); 17–25 жас (Birren, 1964) [180]; 20–25 жас (Erikson E., 1963); 20–40 жас (Крайг, 2004). Осылайша, ересектік кезеңдердің шекарасын анықтауда көзқарастар арасында елеулі айырмашылықтар бар [10, 4576.].

Ең алдымен, ересектік кезең – адам өмірінің ең ұзақ кезеңі екенін атап өткен жөн. Әдетте бұл кезең үш сатыға немесе субкезеңге бөлінеді: ерте ересектік (20–40 жас), орта ересектік (40–60 жас) және кеш ересектік (60 жастан жоғары). Аталған жас кезеңдерінің әрқайсысының өзіндік психологиялық ерекшеліктері мен сипаттамалары бар. Алайда нақты бір адамға қатысты бұл жас шекараларын қолдану әрдайым оңай бола бермейді. Себебі тұлғаның мінез-құлқы мен дамуына оның өзін және өз жасын субъективті қабылдауы елеулі ықпал етеді. Осыған байланысты ересек адамға қатысты «жас сағаттары» ұғымы жиі қолданылады.

«Жас сағаттары» дегеніміз – ересектік кезеңіндегі дамудың өлшемі ретінде пайдаланылатын тұлғаның өмірлік ішкі уақыттық кестесі. Бұл ұғым адамның ересектік кезеңіне тән негізгі әлеуметтік оқиғаларды (мысалы, отбасы құру, кәсіби қалыптасу, ата-ана болу және т.б.) жүзеге асыруда өз құрдастарынан алда ма, әлде артта ма екенін бағалауға мүмкіндік береді.

А.А. Реанның пікірінше, мұндай жағдай субъективті өзіндік сезіну мен адамның күш-қуатының шарықтауын сипаттайтын объективті көрсеткіштердің хронологиялық жасқа ғана емес, бірқатар басқа факторларға да тәуелді болуымен түсіндіріледі. Оларға әлеуметтік-экономикалық мәртебе, білім деңгейі, кәсіби қызметтің ерекшелігі жатады [9, 566.]. Осыған байланысты қазіргі даму психологиясында Г. Крайгтің көзқарасы барған сайын орныға түсуде: ересек адамдардың даму сатыларының нақты шекарасын дәл көрсету қиын, өйткені

ересектік кезеңдегі дамудың басты ерекшелігі – оның хронологиялық жасқа тәуелділігінің төмен болуы. Керісінше, ересек адамның ойлауындағы, мінез-құлқындағы және тұлғалық өзгерістер өмірлік жағдайларға – мақсаттарына, ұстанымдарына, тәжірибесіне, қызмет түріне анағұрлым көбірек тәуелді болады.

Эрик Эриксон ұсынған психоәлеуметтік даму теориясына сәйкес, индивид өмірі сегіз негізгі даму кезеңінен (фазадан) тұрады деді. Бұл теорияда әрбір кезең белгілі бір психоәлеуметтік дағдарыспен сипатталады және оның табысты немесе табыссыз шешілуі тұлғаның әрі қарайғы дамуына тікелей ықпал етеді. Яғни, Э. Эриксонның тұжырымдамасыда ерте ересектік кезеңдегі тұлғалық дамудың нәтижесі (қалыпты даму желісі жағдайында) жақындыққа қол жеткізу болып табылады [185]. Бұл – жан жылуы, өзара түсіністік, сенім, айналадағы адамдармен бөлісе алу қабілеті. Ал Б.Г. Ананьевтің пікірінше, ересектік кезеңде адамның тәжірибелік (еңбек) іс-әрекетінің субъектісі ретінде дамуы оның еңбек және ақыл-ой кемелденуіне жетуімен сипатталады [184, 976.].

Кәсіби іс-әрекет тұлғаның өз әлеуетін барынша толық ашуына мүмкіндік береді. Іс-әрекеттің тұлға үшін құндылығы, ең алдымен, өзін-өзі көрсету, қабілеттерін іске асыру және шығармашылықпен айналысу мүмкіндігімен байланысты. Іс-әрекет аясында тұлғаның қайталанбас ерекшелігін, оның өзекті өмірлік әлемін білдіретін құндылықтар иерархиялық түрде қалыптасады. Өз тәжірибесіне, ақылына және сезімдеріне сүйене отырып, ересек тұлға ауқымды өмірлік мақсаттарды айқындайды. Ол салдардың жауапкершілігінен қашпай, сол мақсаттарға жету үшін тың, бұрын жүрілмеген жолдармен жүруден қорықпайды; өзіне ерекше әсер еткен идеяны жүзеге асыру барысында табандылық танытып, денелік және рухани күштерін толық жұмылдырып, шығармашылық әлеуетін іске асырады.

Дамыған әлеуметтік интеллект пен объективтілікке ұмтылыстың тұрақтылығының арқасында кемелденген тұлғаға өзін де, өзгелерді де бар қалпында қабылдау, әрекеттеріндегі табиғилық пен ойлары мен сезімдерін білдірудегі шынайылық, барлық жағдайларда ашық әрі адал мінез-құлық тән. Мұндай тұлға шарттылықтарды қабылдамайды, алайда оларды өрескел түрде елемеумен ерекшеленбейді. Адамдармен ізгі, достық қарым-қатынастар орната отырып, ол істің мүдделерін де назардан тыс қалдырмайды.

Грейс Крайг пен Дон Бокумның зерттеулерінде орташа жас (шамамен 40-60 жас) биологиялық өзгерістермен ғана емес, сонымен қатар өмірлік құндылықтарды, өзін-өзі бағалауды және тұлғааралық қатынастарды қайта қараумен сипатталады. Бір жас кезеңінен екінші кезеңге өту процестері эмоционалды сезімталдықтың жоғарылауымен, сыртқы тартымдылыққа назар аударудың өсуімен және әлеуметтік өзара әрекеттесудегі мінез-құлық стратегияларының өзгеруімен бірге жүреді. Атап айтқанда, денедегі өзгерістер және өзінің жеке басын қабылдау жеке тұлғаның өзіндік қарым-қатынасына тікелей әсер етеді және ол арқылы тұлғааралық қарым-қатынас сапасына әсер етеді [10, 57-59 б].

Қазіргі зерттеулер көрсеткендей, орта жастағы әйел адамдар үшін дене бейнесі өзін-өзі бағалау мен әлеуметтік белсенділіктің маңызды факторына

айналады. Өзінің дене бітіміне қанағаттану неғұрлым сенімді қарым-қатынасқа, әлеуметтік байланыстарды нығайтуға және топта көшбасшылық позицияларды иемдену қабілетіне ықпал ететіні байқалды, ал денеге қанағаттанбау тұйықталу, жоғары мазасыздық және әлеуметтік белсенділіктің төмендеуінде көрінуі мүмкін (Дуйсенбаева, Баймолдина, 2022). Бұл тұрғыда адамның өзінің «Мені» туралы идеялары оның әлем моделінің қалыптасуын, яғни әлеуметтік және мәдени ортадағы орнын қабылдауды анықтайды, ал «денелік-Мен» туралы идеялар өзін-өзі тану дәрежесін тікелей көрсетеді. Өкінішке орай, өзін-өзі тану теориясындағы сындарлы идеялардың кең ауқымына қарамастан, «Мен» арасындағы тұжырымдамалық қатынастар әлеуметтік-психологиялық емес, психотерапиялық тәсілдер аясында жиі қарастырылады. «Мен» біртұтас бейнесін қалыптастыру өз денесін және оның ішкі, әлеуметтік және мәдени мазмұнын «игеру» қажеттілігін білдіреді. Осылайша, өзін-өзі саналы түрде қабылдау және түсіну жеке тұлғаның құрылымын құрудың және оның әлеуметтік кеңістіктегі сәтті өзара әрекеттесуінің негізгі шарты болып табылады [186].

Осылайша, орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық қарым-қатынасы биологиялық өзгерістердің де, әлеуметтік-мәдени үміттердің де, олардың денесіне субъективті көзқарастың әсерінен қалыптасады. Осыған байланысты орта жастағы денелік-Менінің тұлғааралық қатынастағы имиджі мен сапасының байланысын зерттеуге ерекше қызығушылық тудырады. С.В. Духновский атап өткендей: «тұлғааралық қатынастардың сипаты мен сапасы адамның жеке және әлеуметтік әл-ауқатын, денсаулығын, өміріне қанағаттануын немесе қанағаттанбауын анықтайды» [187].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық қарым-қатынасының психологиялық ерекшеліктерін зерттеу биопсихоәлеуметтік өзгерістерді, эмоционалды сезімталдықты, өзін-өзі бағалауды және өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктері мен қарым-қатынас сапасын анықтайтын әлеуметтік факторларды ескеретін кешенді тәсілді қажет етеді.

Адамның өмірлік жолы мәдени-тарихи кеңістікпен айқындалады, ал даму кезеңдері адамның биологиялық дамуының дара-тұлғалық ерекшеліктеріне тәуелді болады. Зерттеушілер өздері ұсынған адамның жас кезеңдерін периодизациялау үлгісі ең алдымен индустриялық мәдениет өкілдеріне анағұрлым қолданбалы екенін атап өтеді. Ересектік кезең үш негізгі сатыға бөлінеді: ерте ересектік (18–21 жастан 40 жасқа дейін), орта ересектік (40 жастан 60 жасқа дейін) және кеш ересектік (60 жастан өмірінің соңына дейін) (Крайг, Бокум, 2018). [10, 57-83 б.]

Әртүрлі авторлар өздерінің зерттеу тәсіліне байланысты тұлғааралық қарым-қатынастарды әртүрлі анықтайды. Зерттеулерге сүйене отырып бірнеше анықтамалар ұсынылады.

Тұлғааралық қатынастар дегеніміз:

- «адамдар арасындағы сезім, пайымдау және бір-біріне үндеу түрінде дамиды байланыстар жиынтығы» [186].
- «өзара әсер етудің табиғаты мен әдістерінде объективті түрде көрінетін адамдар арасындағы субъективті тәжірибелі қатынастар» [187].

- «индивидтердің бір-біріне бағытталған және ұжымдық түрде қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу актілерін құрайтын әрекеттері» [188].

- «адамдар арасындағы объективті түрде тәжірибелі және әртүрлі дәрежеде саналы түрде қабылданатын қарым-қатынастар [189].

- «бірлескен іс-әрекеттің мазмұны мен ұйымдастырылуымен және адамдардың қарым-қатынасы негіз болатын құндылықтармен анықталатын топ мүшелерінің бір-біріне қатысты көзқарастары, бағдарлары мен күтулері жүйесі» [190].

Тұлғааралық қарым-қатынасқа адамдардың бір-бірін қабылдауы мен түсінуі, тұлғааралық тартымдылығы, өзара әрекеті мен мінез-құлқы жатады [186, 92 б.].

Жеке өзара қатынастар субъективті сипатқа ие. Жеке қатынастардың мынадай түрлері бөлінеді: таныстық, жолдастық, достық және интимдік қатынастар.

Таныстық – біз адамдарды аты-жөнімен білетін, олармен үстірт байланысқа түсіп, сөйлесе алатын қатынастар түрі.

Жолдастық – көптеген адамдармен ортақ қызығушылықтар мен көзқарастар негізінде қалыптасатын, бірге уақыт өткізуге бағытталған неғұрлым жақын, оң және тең құқықты қатынастар.

Достық – сенімге, эмоциялық жақындыққа, ортақ қызығушылықтарға негізделген одан да жақын, таңдаулы қатынастар түрі.

Интимдік қатынастар – жеке қатынастардың бір түрі. Интимдік қатынастарда адам өзіне ең қымбат, ең жасырын дүниесін басқа адамға сеніп тапсырады. Мұндай қатынастар жақындықпен, ашықтықпен, бір-біріне деген терең эмоциялық байланыспен сипатталады.

Тұлғааралық қатынастар құрылымында үш негізгі компонент бөлінеді:

1. Мінез-құлық компоненті: мінез-құлық стратегияларын, әрекеттерді және адамның басқаларға қатынасын көрсететін вербалды және вербалды емес коммуникация құралдарының ауқымын қамтиды. Ол қарым-қатынастарды реттеуде жетекші рөл атқарады және нақты қызмет шеңберінде жүзеге асырылады.

2. Эмоционалды-сенсорлық компонент: қарым-қатынастардың аффективті аспектісін қамтиды және өзін-өзі бағалауды, эмоциялық реакциялардың сипаттамаларын және тұлғааралық өзара әрекеттесу кезіндегі адамның жағымды немесе жағымсыз тәжірибесін қамтиды. Бұған ұнату және ұнатпау, өзіне және серіктесіне қанағаттану, тұлғааралық қақтығыс, эмоциялық сезімталдық, эмпатия, жанашырлық жатады.

3. Когнитивтік компонент: барлық танымдық процестерді қамтиды, түйсік, қабылдау, елестету, есте сақтау, ойлау және когнитивтік ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері. Бұл компонент серіктестердің жеке психологиялық ерекшеліктерін түсінуді жеңілдетеді және адамдар арасындағы өзара түсіністікке ықпал етеді. «Өзара түсіністіктің белгілері, адекваттылық-қабылданатын тұлғаның психикалық рефлексиясының дәлдігі; сәйкестендіру–индивидтің өзінің жеке тұлғасын басқа жеке тұлғамен сәйкестендіруі» [186, 95 б.].

Тұлғааралық қатынастар өндірістік, тұрмыстық, ресми, бейресми болып бөлінеді. С.В. Духновский тұлғааралық қарым-қатынастарды былайша ажыратады. «Тұлғааралық қарым-қатынастар үшін ең маңыздысы қарым-қатынастың субъектілері, өзінің бірегейлігімен және ерекшелігімен (қызметтік, іскерлік, серіктестік қатынастардан айырмашылығы)» [187]. Ресми қарым-қатынастарды реттеу кезінде мінез-құлық компоненті бірінші кезекте, ал бейресми қарым-қатынаста эмоциялық компонент маңыздырақ болатынын атап өткен жөн.

Тұлғааралық қарым-қатынастардың сипатына тұлғалық қасиеттер, құндылық-семантикалық бағдарлар, мінез-құлық ерекшеліктері, темперамент, өзін-өзі бағалау, қарым-қатынас қажеттілігі және т.б. жатады.

Психологияда тұлғааралық қатынас пен қарым-қатынас адамның психикалық дамуының, оның әлеуметтенуі мен тұлғалық қалыптасуының маңызды шарттары ретінде қарастырылады. Л.С. Выготский, Б.Г. Ананьев, А.Н.Леонтьев, Н.Н. Обозов, А.А. Бодалев, В.Н. Мясичев және басқа да орыс психологтары қарым-қатынасты тұлғаның қалыптасуы мен адам психикасының дамуының маңызды детерминанты ретінде түсіндіреді. В.Н. Мясичев «қарым-қатынас жағдайларының адамға әсер етуінің әлеуметтік-психологиялық және дифференциалды-психологиялық механизмдерін, перцептивті, интеллектуалдық, мнемоникалық, зейіндік және эмоциялық процестердің өнімділігі мен динамикасын» анықтады [87, 116.]. А.А. Бодалев жазғандай: «Мясичев коммуникацияны белгілі бір түрде бір-бірін бейнелейтін, бір-біріне қатысты және бір-біріне әсер ететін нақты индивидтердің өзара әрекеттесу процесі ретінде қарастыруға ұмтылды». Өздерінің бағалаулары мен басқалардың тәжірибесі арқылы адамдар басқаның сипаттамаларын ғана емес, сонымен қатар өзінің жеке басын көрсетеді. Қарым-қатынас арқылы адамдар бір-бірі туралы ойларын дамытады, идеялар мен сезімдермен алмасады, қарым-қатынас жасайды. Сонымен, тұлғааралық қарым-қатынас тек білім, білік, қызығушылықтар алмасуды, мінез-құлық пен өзара түсіністіктің белгілі бір нормаларын орнатуды және тұлғаның жеке тұлғасын дамытуды көздейтін қарым-қатынас арқылы ғана пайда болады және дамиды [191].

Тұлғааралық қатынастар әлеуметтік қатынастардан эмоциялық құрамдас бөлігімен ерекшеленеді. Н.В. Ахметзянова «тұлғааралық қарым-қатынастар адамдардың бір-біріне деген белгілі бір сезімдері негізінде пайда болады және дамиды» деп жазады [190, 147 б.]. В.Н. Мясичев тұлғааралық қатынастарды психологиялық, эмоциялық қарым-қатынастар деп анықтайды. Ол «қарым-қатынасты іс-әрекет немесе мінез-құлық ретінде емес, осы әрекеттің психикалық эмоциялық процестердегі көрінісі ретінде қарастырады». С.В. Духновский де доминантты, яғни тұлғааралық қатынастарға тән «адамдар арасында тікелей байланыс болмаған кезде де қарым-қатынастың сақталуын қамтамасыз ететін эмоционалды-сенсорлық күйлер (адамның күйі мен көңіл-күйі)» бар екендігін көрсетеді [187, 11 б.].

Тұлғааралық қатынаста жанашырлық сезімі қарым-қатынаста жақындыққа ұмтылу, ал антипатия сезімі қарым-қатынастан аулақ болуға ұмтылу ретінде көрінеді. Тұлғааралық қатынаста сезімнің келесі түрлері бөлінеді:

- Конъюнктивтік сезімдер – адамдарды жақындастырып, біріктіретін сезімдер. Серіктес қалаған нысан ретінде әрекет етеді, оған ортақ әрекеттерге қатысуға дайындығы көрсетіледі. Конъюнктивтік сезімдер жағымды эмоционалды күйлер ретінде көрінеді, олардың көрінісі байланысқа дайындығын көрсетеді.

- Дизъюнктивтік сезімдер - бұл басқа тарап қолайсыз болып көрінетін және онымен ынтымақтастыққа ниеті жоқ адамдарды бөлетін сезімдер. Дизъюнктивтік сезімдер серіктес қарым-қатынасқа дайын болмауы ретінде қабылдайтын жағымсыз эмоциялар арқылы көрінеді.

- Инфферентті сезімдер серіктеске бейтарап қатынасты білдіреді, мысалы, немқұрайлылық, апатия.

«Тұлғааралық қатынастардың эмоциялық мазмұны конъюнктивтік (жағымды, біріктіруші) қатынастан немқұрайлы (бейтарап) және дизъюнктивтік (теріс, ажыратушы) қатынастарға дейін қарама-қарсы бағытта өзгереді». Бірқатар жағдайларда тұлғааралық қатынастың эмоциялық жағы екі жақты сипатта болады» [192, 110 б.].

Жеке көзқарастарды келесі критерийлер бойынша жіктеуге болады: «белгі – оң, теріс және бейтарап қатынас; бағыт – сыртқы дүние объектілеріне, адамға және адамдар тобына қатынас, өзіне деген қатынас; тұрақтылық – тұрақты және тұрақсыз; тереңдік дәрежесі – терең және үстірт; күштілік дәрежесі – сыртқы мазмұнды білдіру – күшті және саналылық дәрежесі; – шыншыл және шыншыл емес көзқарастар» [193].

Жеке қарым-қатынастар факторлардың бірнеше тобының әсерінен қалыптасады және өзгереді. Қарым-қатынасқа келесі факторлар әсер етеді:

1) Онтогенез кезіндегі тұлғааралық қатынастар жүйесінің қалыптасуы мен дамуын анықтайтын факторлар. Оларға ана мен бала жүйесіндегі өзара әрекеттестіктің ерте формалары, адамның басқалармен қарым-қатынас орнату мүмкіндігі, адамның дамуындағы жасына байланысты дағдарыстар, қарым-қатынастың мәдени-тарихи нормалары;

2) Қарым-қатынасқа қатысушылардың жеке және жеке ерекшеліктерімен байланысты факторлар. Оларға әлеуметтік-демографиялық (жынысы, жасы және т.б.), әлеуметтік-психологиялық (білімі, мамандығы және т.б.), жеке (сыртқы келбеті, т.б.) және тұлғалық (өзін-өзі бағалау, көпшілдік деңгейі және т.б.);

3) Қарым-қатынасқа қатысушы тараптардың сипаттамаларының сәйкес келмеуімен байланысты факторлар. Оларға әлеуметтік-демографиялық сипаттамалардағы сәйкессіздіктер, құндылық бағдарларының бірлігінің болмауы, рөлдік қатынастың сәйкес келмеуі, өзара бағалаудағы сәйкессіздіктер, тұлғааралық қарым-қатынасқа қанағаттанудағы айырмашылықтар жатады.

4) Сыртқы детерминациямен байланысты «ситуациялық» факторлар. Оларға экологиялық фактор (байланыстың физикалық жағдайлары), кеңістіктік жақындық факторы, мәдени-тарихи фактор және т.б. [194, 150 б.].

Тұлғааралық қарым-қатынастарды зерттеу барысында бізді ең алдымен қарым-қатынастың эмоциялық құрамдас бөлігі, сондай-ақ дисфункционалды отбасында балалық шақтағы қарым-қатынас тәжірибесі ересектердің тұлғааралық қарым-қатынастарына қалай әсер ететіні қызықтырады. Тұлғааралық қарым-қатынасқа олар қалыптасатын орта әсер етеді. Қарым-қатынастар балалық шақта ең белсенді түрде дамиды. Алғашқы тұлға аралық қарым-қатынас тәжірибесі баланың кейінгі дамуы мен оның жеке тұлғасының қалыптасуына негіз қалады. Бұл көбінесе адамның өзіне, әлемге және басқаларға деген көзқарасын анықтайды.

Бұл жерде Дж. Боулби [195] жасаған тіркеме теориясының маңызы зор. Бұл теория тұлғааралық қарым-қатынастардың терең тамырын көруге мүмкіндік береді.

Тұлғааралық қарым-қатынастар адамның эмоционалды және сенімді қарым-қатынасқа деген қажеттілігіне негізделген. Адамдар басқалардың қабылдауына ұмтылады – қосылу қажеттілігі. Е.П. Ильин былай деп жазады: «Афилиция – бұл адамның үнемі адамдармен бірге болуға, олармен жағымды қарым-қатынастар орнатуға және сақтауға деген ұмтылысы мен тілегінде көрінетін қажеттілігі. Афилиацияның екі жағы бар, олардың бірі қабылдауға ұмтылумен (ҚҰ) байланысты – аффилиацияның позитивті жағы, яғни тікелей аффилиацияның өзі, басым болуы сенімділік, ашықтық және әлеуметтік батылдықпен сипатталатын қарым-қатынас стиліне әкеледі, ал екіншісі – қабылданбаудан қорқу (ҚҚ) – аффилиацияның негативті жағы, қабылдамау қорқынышының үстемдігі, қарым-қатынаста сенімсіздік, ыңғайсыздық және шектеуді көрсетуге әкеледі [196].

Тұлғааралық дисфункция қақтығыстармен, жақын қарым-қатынастардан бас тартумен және өзара әрекеттесудің кез келген түрін елемеумен байланысты болуы мүмкін. Тұлғааралық дисфункцияның нәтижесінде адамда жалғыздық пен бөтендік, шиеленіс, алаңдаушылық сезімі пайда болуы мүмкін, бұл оның психологиялық денсаулығына теріс әсер етеді.

С.В. Духновский тұлғааралық қатынастарды сипаттау үшін гармония мен дисгармония критерийлерін пайдалануды ұсынады. Ол тұлғааралық қатынастарды серіктестер бір-біріне маңызды және бірегей тұлғалар ретінде қарайтын тығыз қарым-қатынастар ретінде анықтайды. Адамдар арасындағы өзара байланыс пен жақындыққа баса назар аударылады» [187, 13 б.].

Тұлғааралық қарым-қатынастардың үйлесімділігі дегеніміз:

- «қарым-қатынас субъектілерінің теңдігі, олардың ұстанымдары;
- қарым-қатынас субъектілерінің тәуелділігі, олардың бір-бірімен шартталуы, қарым-қатынасты жалғастыру үшін өзара қажеттіліктің, тілектің және т.б. болуын болжайтын;
- үйлесімділікті, бір-біріне деген сезімдердің ортақтығын, олардың бірлігін болжайтын қарым-қатынастардың өзара үйлесімділігі» [187, 14 б.].

С.В. Духновскийдің пікірінше, үйлесімді тұлғааралық қарым-қатынастар екі серіктесте де жағымды сезім тудыратын тұрақты және ұзақ мерзімді қарым-қатынастар болып табылады. Тұлғааралық қарым-қатынасқа жақындасу сезімі

(бірлік, достық, мейірімділік, өзін-өзі ақтау, өзін-өзі бағалау, мақтаныш, алғыс, құрмет, сүйіспеншілік) және алыстау (жалғыздық, жиіркеніш, ашу, кінә, ұят, қызғаныш, реніш, жек көру, жек көру) жатады. Тұлғааралық қарым-қатынастардағы үйлесімділік, жақындасу сезімі күште алшақтау сезімінен асатын кезде, осы сезімдердің жүйелілігін болжайды. Шамадан тыс жақындасу сезімдері де үйлесімділікті бұзуы мүмкін, өйткені олар симбиозға және тәуелділікке әкеледі [187, 15 б.]. С.В. Духновский жазғандай: «Тұлғааралық үйлесімді қарым-қатынастар – бұл әрбір серіктес өзі үшін бір нәрсе алатын (алатын) және серіктес(теріне) беретін, олармен бірге дамитын қарым-қатынас түрі. Гармониялық қарым-қатынастар өзара әрекеттесетін адамдардың психологиялық кеңістігінің салыстырмалы дербестігі мен дербестігін сақтауды болжайды» [187, 16 б.].

Отандық әлеуметтік психология саласында Қ.Б. Жарықбаев, С.М.Жақыпов, Х.Т. Шеръязданова, Н.Қ. Тоқсанбаеваның еңбектерінде және отбасындағы қарым-қатынасты, отбасы мүшелерінің бір-бірін қабылдауы М.П.Кабакованың зерттеулерінде кеңінен қарастырылған.

Қ.Б. Жарықбаев: қарым-қатынас біріккен іс-әрекет қажеттілігін туғызатын, адамдар арасындағы байланыстың дамуын орнататын күрделі көп жоспарлы үдеріс. Адамдардың танымдық хабарлар алмасуы, өзара түсінісуі, бір-бірін қабылдауын қарастырған [11, 78 б].

Қазақстандық ғалым С.М. Жақыповтың пікірінше, адамдардың мақсатты қарым-қатынасына негізделген психикалық процестердің дамуы бірлескен диалогтық танымдық белсенділікті қалыптастыру, субъектілердің өзара әрекеті (бірлескен іс-қимыл) мен қарым-қатынас процесінде жүзеге асырылады [12, 162б.].

Х.Т. Шеръязданова қоршаған адамдармен қарым-қатынас қажеттілігі бастапқы мәні бар маңызды табыстылық ретінде зерттеп, қарым-қатынасты іс-әрекет ретінде түсінудің негізгі ережесін ұсынады. Қарым-қатынастағы қажеттілік басқа адамды бағалауға талпынудан тұрады, ол өзінің тұлғасын және өзін бағалауға, сол адамның бағасынан өзін анықтауға, қарым-қатынас мотиві басқа адам немесе, дәлірек, адамның сол қасиеттері туралы түсінігі болып табылады [15, 248-249б.].

Ж.Ы. Намазбаеваның пайымдауынша, жеке адамның тұлғалық теориясының келесі талаптарын атап көрсеткен: - жүйелі қарым-қатынастың болуы яғни басталуы; - нақты айқындалған құрылымның болуы; - құрылымның әртүрлі компоненттерінің өзара байланысы және логикалық қызметі адамның тұлға ретінде өзін-өзі жүзеге асыратын, өзін-өзі реттейтін жүйесінің болуы [13, б. 128]. Бұл талаптар адамның тұлғалық түсінігін 53 қанағаттандыру тұрғысынан түсіндіріледі, адам өзін-өзі жүзеге асыратын және өзін-өзі дамытатын жүйе ретінде қарастырады. Бұдан адамның өмірі мен дамуының бастау көзі өзіндік мәнін дәлелдеуге ұмтылуы өзінің өмірлік әрекетін және нақты шығармашылығын реттеуі мен ерекшелігіне баса назар аударғанын көруге болады. Автор адамның психологиялық құрылымының орталық компоненті бұл – реттілік және ерекшелік, - деп түйін жасаған.

Н.Қ. Тоқсанбаева психологиядағы қарым-қатынас мәселесін былай анықтаған: қарым-қатынас, бұл белгілі бір өзара қатынас қалыптастыру мақсатындағы мазмұнмен, идеялармен, қызығушылықтармен, көзқарастармен, көңіл күйлермен және т.б. әрекеттермен дамиды [16, 250б.]. Автордың пікірін қорытындылайтын болсақ, қарым-қатынасқа түсуде белгілі бір мәселе аясында ортақ мақсат, ортақ қызығушылық, оны іске асырудағы мазмұндық іс-әрекетке, яғни қарым-қатынасқа түсумен айқындалады.

М.П. Кабакованың [17, 211б.] жүргізген зерттеуі бірлескен өмір сүру үдерісінде ерлі-зайыптылық қатынастардың тұрақтылығын қамтамасыз ететін факторлар мен психологиялық механизмдерді айқындауға бағытталған. Автордың отбасыны оған кіретін индивидтердің бірлескен өмірлік іс-әрекетінің тұтас субъектісі ретінде қарастыруы тұлғааралық өзара әрекеттесудің күрделі, көпқырлы сипатын ашуға мүмкіндік береді.

Тұлғааралық қарым-қатынастардағы дисгармония үйлесімділіктің болмауы, қарым-қатынастың әртүрлі аспектілері арасындағы тепе-теңдіктің бұзылуы ретінде көрінеді. Тұлғааралық қатынастардағы дисгармония келесідей көрінеді:

- «әлсіреу арасындағы қатынастар пәндер қарым-қатынастар, олардың арасындағы бірлік, келісімнің болмауы;

- Әлсіреу қарым-қатынасқа қатысушылар арасындағы жағымды эмоциялық байланыстар, сезімдерді жақындатудан алыстату сезімдерінің басым болуы;

- біріктіруші сезімдердің шамадан тыс үстемдігі, олардың «симбиозы» (Э.Фромм бойынша);

- қарым-қатынаста шиеленістің, иеліктен шығудың, жанжал мен агрессияның күшеюі;

- қарым-қатынастың диалогтық сипатының (өзін-өзі бағалау және конструктивтілігі) төмендеуі, қарым-қатынас субъектілері арасында жалғыздық тәжірибесінің пайда болуы;

- қарым-қатынаста субъективті күйзеліске және қарым-қатынасқа қанағаттанбауға әкелетін айқын тәуелділік» [189, 107-110 бб.].

Үйлесімділік дәрежесін диагностикалау үшін тұлғааралық қатынастардың дисгармониясы С.В. Духновский «Тұлғааралық қатынастарды субъективті бағалау» әдістемесін ұсынады.

Осылайша, «тұлғааралық қарым-қатынастардағы үйлесімділік – бұл қарым-қатынасқа деген өзара қанағаттану, тұрақты диалог, ашықтық, байланыс, бір-біріне бейімделу, серіктестің әл-ауқатына алаңдау, кез келген манипуляциялық бақылаудан бас тарту және одан артықшылыққа ұмтылу, өзін-өзі бағалауды қарым-қатынасқа қосу, өзара әрекеттесетін субъектілер арасындағы жақындық, бірлескен іс-әрекетте туындайтын шиеленіс пен ыңғайсыздық» екендігіне назар аударамыз [16, 145б.].

Тұлғааралық дисгармонияның көрсеткіштеріне шиеленіс, конфликт, агрессия, қатысушылар арасындағы алшақтау, жалғыздық жатады. Шиеленіс қарым-қатынасқа шамадан тыс назар аудару, тұрақсыз және алаңдаушылық

тудыратын қарым-қатынастарға көбірек алаңдаушылық ретінде көрінеді. Қарым-қатынастағы жанжал басқаларға қарсылық пен қарсылық ретінде көрінеді. Қарым-қатынастағы агрессия басқаларды бағындыруға және доминанттылық етуге ұмтылу ретінде көрінеді. Адамдар арасындағы бөтендік психологиялық қашықтықтың көрсеткіші, бұл жақындықтың, сенімнің және түсіністіктің болмауы.

Тұлғааралық қарым-қатынастардағы «патологияның» формасы ретінде тәуелділік қарастырылады. Салауатты қарым-қатынаста әрбір қатысушының өз қажеттіліктерін қанағаттандыру, өз мақсаттарына жету және жеке өсу мүмкіндіктері бар. Тәуелділік жеке шекараның бұзылуымен және серіктестің психологиялық аумағын басып алумен байланысты. С.В. Духновский «салауатты, үйлесімді, жетілген тұлғааралық қарым-қатынастар өзін жоғалтуға емес, бір-бірімен резонансқа негізделуі керек» [187, 14-20 бб.].

Осылайша, денелік-Мен имиджі мәселесінің психологиялық аспектілері күрделі және әйелдің бүкіл өмірінде дамиды. Орта жастағы әйел адамдар физикалық өзгерістерді, әлеуметтік күтулерді, тұрмыстық және кәсіби жүктемелерді, сондай-ақ өмірлік ауысуларды ескере отырып, өз денелерін қабылдауда ерекше қиындықтарға тап болады. Орта жастағы дағдарысты сәтті жеңу жеке дамуға және барлық артықшылықтар мен кемшіліктермен өзін жақсы қабылдауға ықпал етуі мүмкін. Осы психологиялық ерекшеліктерді түсіну және түсіну, сондай-ақ әлеуметтік сұлулық стандарттарына сыни көзқараспен қарау әйел адамдарға өзін-өзі аяушылықты дамытуға және денелерін қабылдауға көмектеседі, бұл сайып келгенде қолайлы дене бейнесі мен психологиялық әлауқаттың қалыптасуына ықпал етеді. Шынайы үміттерді қолдау, оң әлеуметтік қолдау және өзін-өзі күту орта жастағы әйел адамдарда өз денесін сау және оң қабылдауға ықпал етеді.

Сонымен қатар, өзін-өзі теріс қабылдау орта жастағы әйел адамдардың басқа адамдармен қарым-қатынаста кездесетін қиындықтарын күшейтуі мүмкін [197]. Өзіңізді жас немесе болжамды әлеуметтік нормалармен салыстыру олардың қабілеттеріне, тартымдылығына немесе жалпы құндылығына теріс баға беруі мүмкін. Мұндай жағымсыз өзін-өзі бағалау сенімді қарым-қатынасқа кедергі келтіреді, жаңа қарым-қатынас орнатуды және бар қарым-қатынасты сақтауды қиындатады, сонымен қатар әлеуметтік байланыстардан аулақ болуға және әлеуетті қолдаудан оқшаулануға әкелуі мүмкін.

Алайда, орта жастағы әйел адамдардың барлығы бірдей «мен» денесінің жағымсыз психологиялық ерекшеліктерін сезінбейтінін атап өту маңызды. Денені қабылдау және өзін-өзі жоғары бағалау сияқты жағымды психологиялық сипаттамалар да тұлғааралық қарым-қатынасқа оң әсер етуі мүмкін. Дененің оң бейнесі және өзін-өзі бағалауы бар әйел адамдар өз терісіне сенімді және ыңғайлы болады. Бұл сенімділік сенімді қарым-қатынас дағдыларын дамытуға, жеке шекараларды белгілеуге және әлеуметтік байланыстарды тереңдетуге ықпал етеді.

Осылайша, қалыпты тұлғааралық қарым-қатынастар үйлесімді, жақындық пен сенімділікпен, ашықтықпен, диалогпен және серіктесті бірегей тұлға ретінде бағалаумен, жақындық пен алыстық сезімдерінің тепе-теңдігімен сипатталады.

Орта жас кезеңі әйел тұлғасының психологиялық дамуында құрылымдық қайта ұйымдасуымен, өзіндік сананың терең рефлексиясымен және тұлғааралық қарым-қатынастар жүйесінің өзгеруімен сипатталатын күрделі әрі көпқырлы даму сатысы болып табылады. Сонымен қатар, сыртқы келбеттегі өзгерістерге деген сезімталдықтың артуы денелік-Мен бейнесінің эмоциялық бағалануына әсер етіп, өзін-өзі бағалаудың төмендеуі, әлеуметтік салыстырудың күшеюі немесе, керісінше, тұлғалық кемелдену мен ішкі ресурстарға сүйену үрдістерін туындатуы мүмкін. Бұл ретте денелік-Мен имиджі тек жеке ішкі құрылым ретінде емес, тұлғааралық қатынастар контекстінде, яғни әлеуметтік кері байланыс, мәдени нормалар және жақын адамдармен өзара әрекеттесу арқылы қалыптасатын динамикалық психологиялық феномен ретінде көрініс табады.

Диссертациялық зерттеудің бірінші бөлімінде отандық және шетелдік психология контекстінде орта жастағы әйел адамдардың тұлғалық және тұлғааралық жұмысының маңызды факторы ретінде денелік-Мен имиджі мәселесіне теориялық талдау жасалды. Ғылыми дереккөздерді талдау дене бейнесі когнитивті, эмоционалды-бағалау және мінез-құлық компоненттерін қамтитын көп өлшемді психологиялық білім екенін және жеке тұлғаның өзіндік қарым-қатынасын қалыптастыруда және әлеуметтік мінез-құлықты реттеуде маңызды рөл атқаратынын анықтады.

Денелік-Мен имиджіне арналған зерттеулерді қарастыру психологиялық әдебиеттерде ол субъективті қабылдауды, бағалауды және өз денесін қабылдауды көрсететін өзіндік тұжырымдаманың ажырамас бөлігі ретінде түсіндірілетінін көрсетті. Қанағаттану дәрежесі адамның өзін-өзі бағалау деңгейіне, эмоциялық әл-ауқатына және әлеуметтік белсенділігіне әсер ететіні анықталды. Сонымен қатар, көптеген жұмыстарда негізінен дененің «Менінің» клиникалық және психотерапиялық аспектілеріне баса назар аударылатыны анықталды, ал оның әлеуметтік-психологиялық маңызы, әсіресе орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық қарым-қатынасы контекстінде, жеткілікті түрде зерттелмеген.

Өзіндік қатынастың психологиялық тұжырымдамаларын талдау адамның өзі туралы идеяларының құрылымындағы дене имиджінің орнын анықтауға мүмкіндік берді. Өз денесін тану және қабылдау «Мен» бейнесін қалыптастырудың маңызды шарты болып табылады, жеке басын сезінуге әсер етеді және әлеуметтік кеңістікте өзін-өзі көрсету тәсілдерін анықтайды. Дене имиджі биологиялық, әлеуметтік-мәдени және жеке психологиялық факторлардың әсерінен қалыптасатын динамикалық білім ретінде қарастырылады.

Орта жастағы әйел адамдардың дене имиджінің ерекшеліктерін қарастыру шеңберінде бұл жас кезеңі дене өзгерістеріне жоғары сезімталдықпен, рефлексияның күшеюімен және өмірлік құндылықтарды қайта бағалаумен сипатталатыны анықталды. Осы жастағы денелік-Мен имиджі ерекше мәнге ие

болады, өйткені ол өзін-өзі бағалау процестеріне, жас дағдарыстарын бастан өткеруге және өзгеретін әлеуметтік рөлдерге бейімделуге делдал болады. Дене имиджінің құрылымдық талдауы оның негізгі компоненттерін бөліп көрсетуге және олардың орта жастағы әйел адамдардың жеке ерекшеліктерімен байланысын көрсетуге мүмкіндік береді.

Орта жастағы әйел адамдардың тұлғалық өзара әрекеттесуінің психологиялық ерекшеліктерін қарастыру денеге қанағаттану сенімді қарым-қатынасқа, әлеуметтік белсенділікке және тұрақты тұлғааралық қатынастарды құру қабілетіне ықпал ететіндігін көрсетті. Сонымен қатар, өз денеңізді теріс қабылдау мазасыздықты күшейтеді, өзіне деген сенімділікті төмендетеді және әлеуметтік өзара әрекеттесуді қиындатады. Осылайша, денелік-Мен имиджі орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық қатынастарының сипаты мен сапасына әсер ететін маңызды психологиялық фактор болып табылады.

Бірінші тарау бойынша орта жас кезеңіндегі әйел адамдардың денелік-Мен имиджі мен тұлғааралық өзара әрекеттесудің рөлі жан-жақты талданды. Жалпы алғанда, орта жастағы әйел адамдардың психологиялық ерекшеліктері психологиялық, биологиялық, әлеуметтік және мәдени-тарихи факторлардың өзара ықпалдасуы нәтижесінде қалыптасып, тұлғааралық өзара әрекеттесудің сапасына, өмірлік қанағаттану деңгейіне және өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктеріне әсер етеді. Осыған байланысты орта жас кезеңіндегі әйел адамдардың денелік-Мен имиджі мен тұлғааралық қатынастар жүйесін кешенді түрде зерделеу, олардың психологиялық бейімделу тетіктерін түсінуге және практикалық психологиялық қолдау стратегияларын әзірлеуге мүмкіндік береді. Тарауда алынған тұжырымдар зерттеу мәселемізді терең зерттеуге және тиімді психологиялық әдістерді әзірлеуге негіз бола алады.

Тұтастай алғанда, теориялық талдау нәтижелері орта жастағы әйел адамдардың тұлғалық өзара әрекеттесу факторы ретінде дене имиджін зерттеудің өзектілігі мен ғылыми маңыздылығын растайды және кейінгі эмпирикалық зерттеулер жүргізу үшін теориялық және әдіснамалық негіз жасайды.

Бірінші бөлім бойынша қорытынды

1. Психологиялық әдебиеттерде денелік-Мен имиджі мәселесіне арналған зерттеулерге жүргізілген теориялық-әдіснамалық талдау дене бейнесін өзін-өзі реттеу мен әлеуметтік бейімделудің адаптивтік үдерістері тұрғысынан қарастыратын тәсілдердің басым екенін көрсетті. Сонымен қатар, шетелдік зерттеулерде дене бейнесінің тұлғааралық өзара әрекеттесу аясында мінез-құлықтың копинг-стратегияларын қалыптастырудың маңызды көзі ретіндегі рөлі жиі атап өтіледі.

2. Психологиялық әдебиеттерде орта жастағы әйел адамдардың дене бейнесі денеге қатысты эмоциялық қатынастың, когнитивтік бағалаулардың («қалай көрінеді»), функционалдық аспектілердің (физикалық мүмкіндіктеріне қанағаттану) және әлеуметтік өмірбаянның (жүктілікті бастан кешіру, жасқа байланысты өзгерістер) үйлесімі ретінде сипатталады. Негізгі компоненттер:

дененің сенсорлық-перцептивтік бейнесі, дененің әлеуметтік рөлдерді орындауға дайындық деңгейін когнитивтік бағалау, денедегі өзгерістерге эмоционалдық реакция, денсаулық пен белсенділікті сақтауға бағытталған мотивациялық ұстанымдар, сондай-ақ денені тұлғалық бірегейліктің бір бөлігі ретінде қабылдаумен байланысты құндылықтық мағыналар.

3. Отандық және шетелдік әдебиеттерде ұқсас үрдістер анықталған: дене бейнесінің жасқа байланысты өзгерістері коммуникативтік стратегиялардағы өзгерістермен қатар жүреді, алайда мәдени контекст пен әлеуметтік күтулер бұл өзгерістердің бағытына елеулі ықпал етеді.

4. Қазіргі зерттеулер дене бейнесінің өзіндік бірегейлікті қалыптастырудың көпмәнді, конструктивті құралы әрі тұлғааралық коммуникацияны реттеуші фактор екенін растайды. Дене бейнесінің тұлғааралық өзара әрекеттесуге ықпалы келесі бағыттар арқылы көрінеді: сенімді қарым-қатынас стилі: дене бейнесі неғұрлым жағымды болса, соғұрлым ашық ақпарат алмасуға және эмпатияға дайындық жоғары болады; қақтығысу стилі: денені қабылдаудың жеткіліксіздігі жағдайында қақтығыстық мінез-құлықтың артуы және коммуникативтік тиімділіктің төмендеу қаупі күшейеді; ынтымақтастық стилі: дене бейнесін қабылдау деңгейінің жоғары болуы бірлескен шешімдерді, қолдауды және өзара көмекті таңдаумен корреляцияланады.

2 ТҰЛҒААРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ОРТА ЖАСТАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ДЕНЕЛІК-МЕН ИМИДЖІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

2.1 Орта жастағы әйел адамдардың денелік - Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде зерттеудің теориялық моделі

Зерттеу моделін құрастыру орта жастағы әйел адамдардағы денелік-Мен имиджі мен тұлғааралық өзара әрекеттесу ерекшеліктерінің өзара байланысын теориялық және эмпирикалық тұрғыдан ашып көрсету қажеттілігімен айқындалады. Бастапқы теориялық-әдіснамалық алғышарт ретінде дене имиджінің көпөлшемді психологиялық конструкт ретінде түсіну алынды. Ол жеке адамның өз сырт келбеті туралы когнитивтік түсініктерін, денеге қатысты эмоциялық уайымдар және қабылдау не болдырмау мінез-құлық көріністерін қамтиды.

Мұндай ұғым Т.Ф. Кэштің еңбектерінде жүйеленіп, ол көпөлшемді дене бейнесі тұжырымдамасын және оны өлшеуге арналған құрал – өз денесіне деген қатынасты бағалаудың көпөлшемді сауалнамасын (ӨДДҚКС/МBSRQ) – әзірлеген. Осы тұжырымдама аясында «денелік-Мен имиджі» тұлғаның өз денесіне қатысты өзіндік бағалау және реттеуші ұстанымдарының жиынтығын білдіреді әрі жеке адамның әлеуметтік өзара әрекеттесу жүйесіндегі өзін қабылдауын жанама түрде айқындайды [198].

Т. Кэштің идеяларының дамуы орыс тілді ғылыми дәстүрде белорус зерттеушілері О.А. Скугаревский мен С.В. Сивуханың еңбектерінде көрініс тапты. Олар дене имиджінің аффективтік, когнитивтік және мінез-құлықтық компоненттерін диагностикалауға арналған құрал ретінде «Өз дене бейнесі сауалнамасын» (ӨДБС/ООСТ) ұсынды. Олардың тұжырымдамасына сәйкес, денелік-Мен құрылымы өзара байланысқан үш деңгейден тұрады: эмоциялық (өз денесін қабылдау немесе қабылдамау), когнитивтік (ұстанымдар, өзін-өзі бағалау пікірлері, стереотиптер), мінез-құлықтық (болдырмау, бүркемелеу немесе компенсация стратегиялары). Бұл дене бейнесін өзін-өзі реттеу мен өзін таныту жүйесі ретінде тұтас қарастыруға мүмкіндік береді [199].

Осылайша, осы зерттеу аясында денелік-Мен имиджі өз денесіне қанағаттану деңгейін, сырт келбетке бағдарлану дәрежесін, физикалық-Менге эмоциялық қатынасты және денелік тартымдылық туралы рефлексивтік түсініктерді бейнелейтін кешенді психологиялық сипаттама ретінде қарастырылады.

Бұл конструкт оқшауланған түрде емес, тұлғааралық өзара әрекеттесудің факторы ретінде талданады. Ол басқа адамдарды қабылдау ерекшеліктеріне, қарым-қатынас стиліне, В. Шутцтың моделі бойынша қатыстылық, бақылау және жақындық қажеттіліктерінің айқындылығына, сондай-ақ Т. Лири типтері бойынша тән интерперсоналдық рөлдерге әсер етеді.

Соңғы жылдардағы заманауи зерттеулер әйел адамдардағы дене бейнесінің компоненттері – денеге қанағаттану мен оны қабылдау, сырт келбетке шектен

тыс бағдарлану, нақты және идеал бейне арасындағы алшақтық – тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлерімен тығыз байланысты екенін айқын көрсетеді. Бұл параметрлерге қарым-қатынас сапасы, аффилиацияның айқындылығы және әлеуметтік-бағалау осалдығы жатады. Эмпирикалық зерттеулердің мета-талдауы денеге қанағаттанбау мен романтикалық қатынастарға қанағаттану арасында тұрақты теріс байланысты, сондай-ақ дене салмағы индексінің (ДСИ) модераторлық рөлін анықтады [200]. Бұл деректер М. Мерино және әріптестерінің шолуының нәтижелерімен үндес келеді. Онда денеге қатысты теріс ұстанымдар әлеуметтік дистресс деңгейінің өсуімен және тұлғааралық байланыстардың бұзылуымен қатар жүретіні атап көрсетіледі [201].

«Денеге оң көзқарас» бағытындағы әлеуметтік желідегі контентті мета-шолу көрсеткендей, денені қабылдау мен оның құндылығын мойындау тұлғааралық байланыстардың сапасының жоғары болуымен және әлеуметтік қолдаудың күшеюімен байланысты [202].

Орта жастағы әйел адамдар үшін зерттеулер дене салмағының ұлғаюы мен көрсеткішінің өсуі денеге қанағаттанбаудың күшеюіне және әлеуметтік кернеудің артуына әкелетінін көрсетті [203].

C.M. Sandoval және әріптестерінің зерттеуі денеге қанағаттанбау әйел адамдарда қарым-қатынастың сапасының төмендеуімен тікелей байланысты екенін растады (актор-эффект) [204].

Басқа зерттеулер көрсеткендей, негативті дене бейнесі әлеуметтік уайым мен қарым-қатынасқа сақтықты күшейтсе, ал денені қабылдау мен ризашылық оны төмендетеді. Бұл достық және қатысу көрсеткіштерінде көрініс табады.

40 жастан асқан әйел адамдарға арналған шолулар медиа ортаның және әлеуметтік салыстырулардың дене бейнесінің қалыптасуына және онымен байланысты тұлғааралық әл-ауқатқа әсерін атап көрсетеді [205].

Ресейлік іріктеме үлгісінде көрсетілгендей, мазасыз-қашқақтаушы байланыс стратегиялардың айқындылығы романтикалық қатынастарда сыртқы келбетке мән берудің артуымен, серіктесіне өзін таныту кезінде эмоциялық уайымдаудың күшеюімен және тартымдылыққа өзін-өзі бағалаудың төмендеуімен байланысты екенін көрсетті. Осылайша, Меннің «денелік» компоненті тұлғааралық стильдердің конфигурациясына тікелей енеді [206].

Орта жастағы әйел адамдар үшін сырт келбеттің тұрақты өзгеруі (эстетикалық медицина) қартаю стрессімен күресу стратегиясы ретінде қызмет етеді, ал сыртқы келбетке қанағаттанбау Мен-тұжырымдамасының сипаттары мен тұлғааралық қатынастармен жүйелі байланысты [207].

Сондай-ақ, клиникалық-психологиялық кәсіби зерттеулер денеге қанағаттанбау мен сыртқы келбетке қатысты дистрестің эмоциялық өзін-өзі реттей алмау және (соның ішінде әлеуметтік) уайыммен байланысты екенін көрсетеді. Бұл жағдай маңызды тұлғалармен өзара әрекеттесу сапасына әсер етеді [208].

Барлық деректер жиынтығы «денелік-Мен имиджін» 30–40 жастан асқан әйел адамдардагі тұлғааралық өзара әрекеттесу моделіне енгізуге негіз болады және негізгі операциялизацияларды айқындайды (сыртқы келбетке

қанағаттану, мән беру, салыстырулар, өзін танытудағы уайым, байланыс стилі), сондай-ақ әсерлерді модерациялайтын факторлар ретінде жас және дене салмағы индексінің (ДСИ) көрсеткіштерін ескеру қажеттілігін көрсетеді [209].

Зерттеуде қосымша айнымалылар ретінде білім деңгейі мен отбасылық жағдай қарастырылды, себебі олардың денелік-Мен имиджі мен тұлғааралық өзара әрекеттесуге әсері көбінесе жанама сипатта болады.

Заманауи зерттеулер орта жастағы әйел адамдардың демографиялық ерекшеліктері – жас пен дене салмағы индексі сияқты тұрақты тікелей әсерге ие факторлардан айырмашылығы – дене бейнесіне және коммуникативтік мінез-құлыққа бірқатар делдалдар арқылы әсер ететінін көрсетеді.

Мета-талдаулық деректерге сәйкес, некеде болу фактісі емес, серіктестік қатынастардың сапасы, серіктестің қолдауы немесе сынның айқындылығы, сондай-ақ некеге қанағаттану деңгейі денеге қанағаттану дәрежесін және тартымдылығы өзін-өзі бағалауды болжайды [197, 3292–3312 бб.].

Осыған ұқсас, білімнің әсері жанама түрде көрінеді – медиасауаттылық пен денсаулыққа қатысты ақпаратқа қолжетімділік, дене нормалары туралы сенімді ақпаратқа қол жеткізу, сондай-ақ урбанизация және кәсіби белсенділікпен байланысты әлеуметтік орта арқылы қолжетімділік. Жоғары білім деңгейі бар әйел адамдар когнитивтік икемділіктің жоғары екенін, сыртқы келбетінің идеалдарын сындарлы қабылдайтынын және әлеуметтік салыстыруларға аз тартылатынын көрсетеді [210].

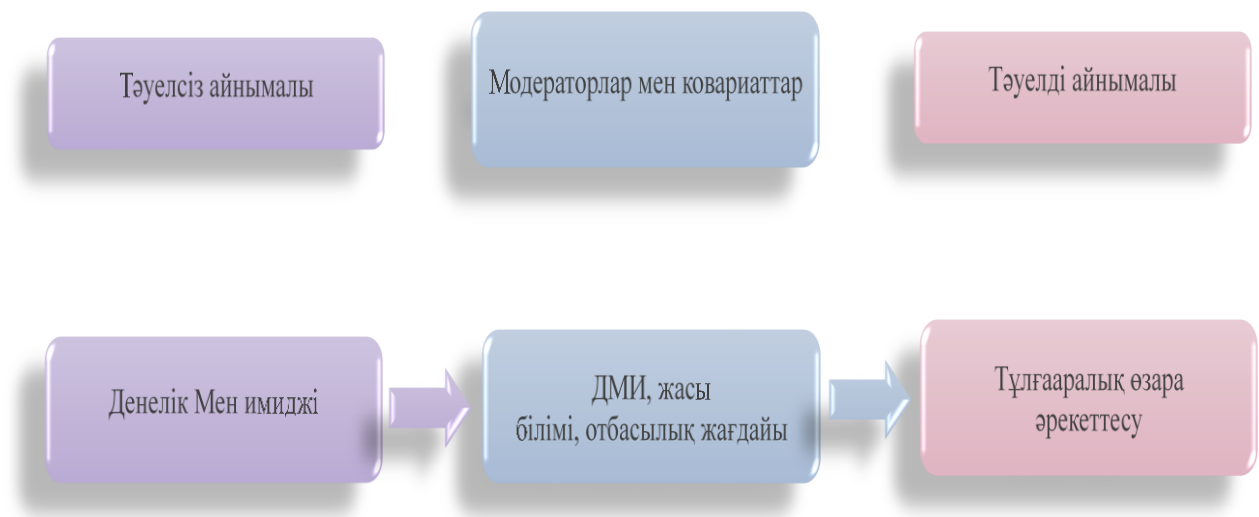
Дегенмен, көптеген авторлар бұл эффектілердің вариативті екенін және жас пен денелік салмақ индексі әсерімен салыстырғанда айтарлықтай әлсіз екенін атап көрсетеді.

Сондықтан білім деңгейі мен отбасылық жағдайды фондық айнымалылар ретінде, әлеуметтік тәжірибе мен тұлғааралық қатысу контекстін бейнелейтін факторлар ретінде қарастыру орынды болып табылады, бірақ олар денелік-Мен имиджінің қалыптасу бағытын тікелей анықтамайды [198, 512–520 б.].

3-суретте орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде зерттеудің теориялық моделі көрсетілген.

Орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық қатынастар жүйесіндегі дене бейнесінің рөлін ашатын теориялық модельді тексеру мақсатында зерттелетін айнымалылардың операциялизациясы жүргізілді.

Т.Ф. Кэштің тәсілін ұстана отырып, денелік-Мен көпөлшемді құбылыс ретінде қарастырылады. Ол жеке адамның өз сырт келбетіне қатысты когнитивтік-бақылау және эмоциялық аспектілерін, денеге қанағаттануын және оның қабылдануы мен күтіміне бағдарлануын қамтиды. Бұл параметрлер тұлғаның субъективті «денелік өзін-өзі бағалауын» көрсетеді және тұлғааралық мінез-құлықпен өзара байланыстарды талдаудың негізін құрайды.

Сурет 3 - Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде зерттеудің теориялық моделі

Тұлғааралық өзара әрекеттесу көрсеткіштері (тәуелді айнымалы) қатысу, бақылау және жақындыққа деген қажеттіліктің айқындылығын, сондай-ақ типтік рөлдер мен қарым-қатынас стильдерін сипаттайды. Модераторлар мен ковариаттар ретінде жас, денелік салмақ индексі, білім деңгейі және отбасылық жағдай ескерілді, себебі олар денеге қатысты қатынас пен әлеуметтік функциялануға әсер ететін факторлар болып табылады.

Кесте 2 - Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде зерттеу моделінің айнымалыларын операциялау

Модель компоненті	Әдістеме (автор; бейімделу/ жылы)	Шкалалар / көрсеткіштер
1	2	3
Денелік-Мен имиджі (тәуелсіз айнымалы)	ӨДДҚКС/МBSRQ-AS – Өз денесіне деген қатынасты бағалаудың көпөлшемді сауалнамасы – Сырт келбет шкалалары (Т.Ф. Кэш, 2000/2002); қысқартылған нұсқаны бейімдеу: З.Б.Мадалиева, А.О. Сұлтанова, 2018	Сырт келбетті бағалау/Appearance Evaluation (AE) Сырт келбетке бағдарлану/Appearance Orientation (AO) Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану шкаласы/Body Areas Satisfaction Scale (BASS) Артық салмаққа қатысты алаңдаушылық/Overweight Preoccupation (OP) Дене салмағын өзіндік бағалауы/Self-Classified Weight (SCW)

2-кестенің жалғасы

1	2	3
	ӨДБС – Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы (О.А.Скугаревский, С.В. Сивуха, 2006)	Сырт келбетке қанағаттанбау/қабылдаудың жалпы көрсеткіші – 16 тұжырым бойынша жинақталған ұпай
	Кескін суреті арқылы дене өлшемін бағалау шкаласы (Contour Drawing Rating Scale, CDRS) (W. Thompson, J. Gray, 1995); орыс тілінде А.А.Золотарёвпен бейімделген, 2023	Нақты және идеал фигураны таңдау; сәйкессіздік индексі (Нақты – Идеал айырмашылығы); қалаулы өзгеріс бағыты (салмақ тастау/ қосу/ өзгеріссіз)
Тұлғааралық өзара әрекеттесу (тәуелді айнымалы)	ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B)/ТҚС – Негізгі тұлғааралық қатынас бағдарлары мен мінез-құлық (W. Schutz, 1958); бейімдеу: А.А. Рукавишников, 1992	6 шкала: Көрсетілген/Қалаулы қатысу (Expressed/Wanted Inclusion, Ie, Iw) Көрсетілген/Қалаулы бақылау (Expressed/Wanted Control, Ce, Cw) Көрсетілген/Қалаулы жақындық (Expressed/Wanted Affection, Ae, Aw)
	ТҚД – Тұлғааралық қатынастардың диагностикасы (Т. Лири әдістемесі, 1954–1957); 1970-ші жылдар Л.Н.Собчикпен бейімделіп, модификацияланған	Тұлғааралық шеңбердің 8 октанты: Авторитарлық, Эгоистік, Агрессивтік, Сенімсіз, Бағынышты, Тәуелді, Достыққа бейім, Альтруистік Қорытынды көрсеткіштер: Басымдылық, Ізгі ниеттілік
Модераторлар және ковариаттар (әлеуметтік-демографиялық контекст)	Сауалнама (жасы; бойы; салмағы; білім деңгейі; отбасылық жағдай)	Жас топтары: 30–35; 35–40; 40+; ДСИ (кг/м²); ДДСҰ-ның санаттары; Білім деңгейі: жоғары/аяқталмаған жоғары / орта кәсіптік, орта білім; Отбасылық жағдайы: некеде/азаматтық некеде/некеде емес

Осылайша, жүргізілген операциялизация зерттеудің негізгі айнымалыларын нақтылауға және теориялық модельді қолданылатын психодиагностикалық құралдармен сәйкестендіруге мүмкіндік берді.

Денелік-Мен имиджі бағалаушы, эмоциялық және мінез-құлықтық параметрлерді қамтитын көпөлшемді құрылым ретінде ұсынылған. Бұл параметрлер өз денесіне қатысты қанағаттану, сыртқы келбетке бағдарлану, салмақты өзіндік бағалау және шынайы – идеалды бейне арасындағы айырмашылықтың айқындылығы арқылы операциялизацияланған.

Тұлғааралық өзара әрекеттесу қатысу, бақылау және афiliation салаларында көрінетін коммуникативтік қажеттіліктер мен типтік тұлғалық рөлдердің жиынтығы ретінде қарастырылады.

Әдістемелерді таңдау. Өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді сауалнамасы – ӨДДҚКС/MBSRQ-AS, өзіндік дене бейнесі сауалнамасы – ӨДБС/ООСТ, кескін суреті арқылы дене өлшемін бағалау шкаласы – КСДӨБШ/Contour Drawing Rating Scale, CDRS, тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ТҚММ/ОМО/FIRO-B) және тұлғааралық қатынастарды диагностикалау тесті (ТҚДТ, Т. Лири сауалнамасы) жеке тұлғалық және әлеуметтік-мінез-құлықтық сипаттамаларды кешенді түрде өлшеуге мүмкіндік беріп, олардың өзара байланысын орта жастағы әйел адамдар іріктемеде зерттеуге мүмкіндік береді.

Демографиялық және соматикалық параметрлерді ескеру (жас, ДСИ, білім деңгейі, отбасылық жағдай) талдаудың толықтығын қамтамасыз етеді және нәтижелерді денелік өзін-өзі бағалау мен тұлғааралық мінез-құлық ерекшеліктеріне әсер ететін контекстік факторлар тұрғысынан интерпретациялауға мүмкіндік береді.

Барлығы бірлесе отырып, денелік-Мен имиджінің тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретіндегі рөлін ашатын модельді тексеру үшін эмпирикалық негіз қалыптастырады.

2.2 Зерттеудің дизайны, эксперименттік жоспары, әдістері, әдістемелері және іріктемесінің сипаттамасы

Осы зерттеу регрессиялық-аналитикалық дизайн аясында жүзеге асырылды. Бұл дизайн бұрыннан қалыптасқан психологиялық сипаттамалар арасындағы предикторлық және модераторлық байланыстарды анықтауға бағытталған, бірақ тікелей эксперименттік ықпал қолданылмайды.

Мұндай тәсіл тәуелсіз айнымалылардың (тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлері) тәуелді айнымалыларға (денелік-Мен имиджінің компоненттері) табиғи жағдайларда әсерін талдауға мүмкіндік береді, мұнда факторлардың мәндері өздігінен қалыптасқан және эксперименттік манипуляцияға жатпайды.

Регрессиялық-аналитикалық дизайнды қолдану статистикалық маңызды үлестер мен өзара әрекет әсерлерін (сызықты және көпөлшемді регрессиялық модельдер аясында) анықтауға мүмкіндік береді, бұл оны тұлға, жас, өзін-өзі бағалау және денелік өзін-тану феномендерін зерттеуде әдістемелік тұрғыдан негізді етеді [211].

Эксперименттік стратегиялардан айырмашылығы, регрессиялық-аналитикалық дизайн тәуелсіз айнымалыларды тікелей бақылау немесе манипуляциялауды көздемейді. Оның мақсаты – әсерлердің күшін және бағытын бағалау, предикторлар үлесін және модераторлық эффектілердің зерттелетін байланыстар құрылымындағы рөлін анықтау.

Мұндай тәсіл қазіргі психологияда кеңінен қолданылады, әсіресе зерттеушінің мақсаты – нақты психологиялық заңдылықтарды модельдеу және тұлғаның байқалған сипаттамалары негізінде мінез-құлықты болжау болған жағдайда [212].

Белгіленген міндеттерге сәйкес, зерттеуде келесі айнымалылар топтары бөлінді:

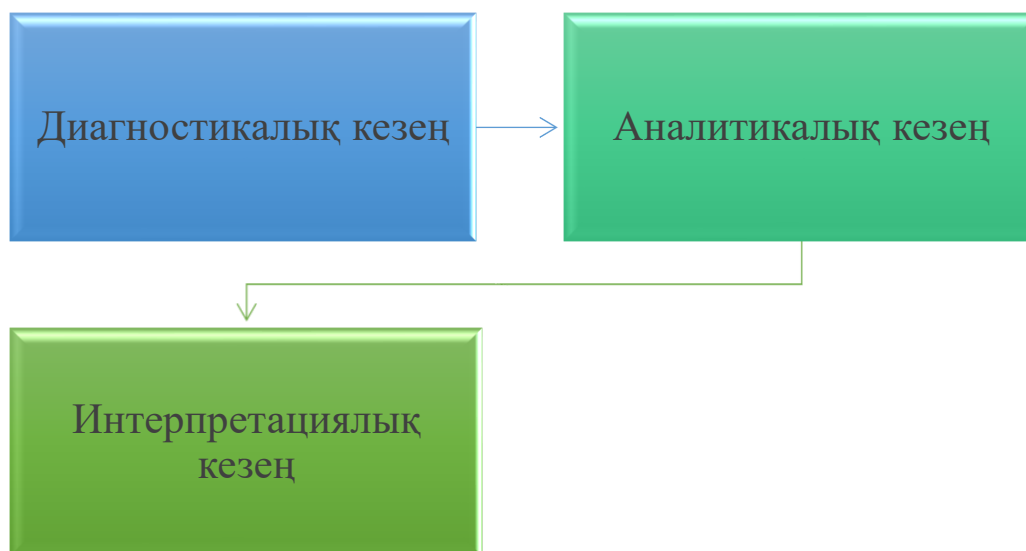
- Тәуелсіз айнымалылар – тұлғааралық өзара әрекеттесу көрсеткіштері, оған қатысу, бақылау және жақындық параметрлері (W. Schutz, ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B)) және типтік тұлғааралық қарым-қатынас стильдері (Т. Лири) жатады. Олар интегралды факторлар – доминанттылық (Dominance) және ізгі ниеттілік (Friendliness) арқылы ұсынылған.

- Тәуелді айнымалылар – денелік-Мен имиджінің көрсеткіштері, оған өз сыртқы келбетін бағалау, сыртқы келбетке бағдарлану, денеге және оның жекелеген бөліктеріне қанағаттану, салмаққа алаңдаушылық, сондай-ақ нақты және идеал дене арасындағы сәйкессіздік индексі (Discrepancy Index, DI) кіреді.

- Модераторлар (ковариаттар) – жасы, дене салмағы индексі (ДСИ), білім деңгейі және отбасылық жағдай. Олар контекстік факторлар ретінде қарастырылып, тұлғааралық өзара әрекеттесу сипаттамалары мен денелік-Мен имиджі параметрлері арасындағы байланыстың күшіне және бағытына ықпал етуі мүмкін.

Айнымалылардың осылайша бөлінуі орта жастағы әйел адамдардың денелік өзін-тануына қатысты тұлғааралық сипаттамалардың предикторлық және модераторлық әсерлерін анықтауға бағытталған регрессиялық-модераторлық талдау жоспарын жүзеге асыруға мүмкіндік берді.

Зерттеу жоспары үш кезеңнен тұрды (4-ші суретті қараңыз).

Сурет 4 - Зерттеу жоспары

— *Диагностикалық кезең:*

– ӨДДҚКС/МBSRQ-AS, ӨДБС/ООСТ, ДБШ /CDRS;

– тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі ТҚММ/ FIRO-B, Т.Лири сауалнамалары және әлеуметтік-демографиялық анкета арқылы эмпирикалық деректерді жинау.

— *Аналитикалық кезең:* деректерді статистикалық өңдеу – сипаттамалық көрсеткіштерді есептеу, модераторлық талдау, тұлғааралық сипаттамалардың

предикторларын анықтау үшін көпөлшемді регрессия, жасы және отбасылық жағдай бойынша топтар арасындағы айырмашылықтарды талдау.

— *Интерпретациялық кезең* – анықталған тәуелділіктерді сапалық және сандық тұрғыда талдау, алынған нәтижелерді теориялық модельмен және өзекті зерттеулермен салыстыру.

Осылайша, әзірленген регрессиялық-аналитикалық (ex post facto) зерттеу дизайны орта жастағы әйел адамдарда тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлері мен денелік-Мен имиджінің компоненттері арасындағы өзара байланыстар құрылымын кешенді түрде қарауға мүмкіндік берді.

Тәуелсіз, тәуелді және модераторлық айнымалыларды бөлу предикторлық және контексттік әсерлерді көрсететін түсіндірмелік модельдерді құруға жол ашты, ал зерттеудің үш кезеңді ұйымдастырылуы – эмпирикалық деректер жинаудан статистикалық және мазмұндық талдауға дейінгі логикалық реттілікті қамтамасыз етті.

Мұндай тәсіл тұлғааралық және денелік өзін бағалау аспектілері арасындағы байланысты сипаттайтын психологиялық заңдылықтарды кейінгі интерпретациялауға негіз бола алады.

Енді зерттеу әдістері мен әдістемелеріне тоқталайық.

Эмпирикалық деректерді жинау Google Forms сервисін пайдалана отырып онлайн форматта жүргізілді. Бұл әдіс әдістемелерді стандартталған түрде ұсынуға және зерттеу үрдісін жоғары ұйымдастыруға мүмкіндік берді. Сандық анкеталарды қолдан зерттеуге, қашықтан қатысуға жол ашады, респонденттердің географиялық орнына, уақытқа немесе қолданатын құрылғысына (компьютер, планшет, смартфон) тәуелсіз. Осындай формат дәстүрлі қағазға негізделген тестілеуге қарағанда бірнеше артықшылыққа ие.

Біріншіден, қатысу ыңғайлылығы мен икемділігі респонденттердің мотивациясын арттырады және жауаптардың табиғи контекстте берілуіне ықпал етеді, себебі қатысушы анкетаны өзіне ыңғайлы уақытта және қолайлы жағдайда толтыра алады [213].

Екіншіден, Google Forms интерфейсі автоматты түрде толтырудың толықтығын тексереді, бұл сұрақтарды өткізіп жіберуді болдырмайды және техникалық қателер санын азайтады.

Үшіншіден, нәтижелер электронды түрде сақталады, бұл деректерді бастапқы өңдеуді жеңілдетеді және статистикалық бағдарламаларға (SPSS, Jamovi, R) экспорттауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, онлайн формат анонимділік пен еріктілікке ықпал етеді, бұл тұлға және денелік сипаттамаларды зерттеу кезінде маңызды, себебі қатысушылар дәстүрлі бетпе-бет форматта ашық өзін-есеп беруге дайын болмауы мүмкін [214].

Нәтижелердің сенімділігін қамтамасыз ету үшін анкетада зерттеудің мақсаты, құпиялық шарттары және еріктілік туралы нұсқаулықтар берілді. Барлық әдістемелер академиялық зерттеулерде қолдануға ұсынылған валидтелген және бейімделген нұсқаларда қолданылды. Зерттеуді жүргізу барысында психологиялық зерттеулердің негізгі этикалық қағидалары мен нормалары сақталды (И қосымшасын қараңыз). Зерттеу үдерісі

қатысушылардың құқықтары мен қадір-қасиетін құрметтеу, еріктілік, құпиялық және зиян келтірмеу принциптеріне негізделді.

Зерттеуге қатысқан респонденттерге зерттеудің мақсаты, мазмұны және алынған мәліметтердің ғылыми мақсатта қолданылатыны туралы толық ақпарат берілді. Қатысушылар зерттеуге ерікті түрде қатысып, кез келген кезеңде өз қатысуын тоқтатуға құқылы екендігі алдын ала түсіндірілді.

Зерттеу барысында алынған барлық эмпирикалық мәліметтердің құпиялылығы мен анонимдігі қамтамасыз етілді. Қатысушылардың жеке деректері жарияланбады және ғылыми талдау барысында тек жалпыланған түрде пайдаланылды.

Зерттеуде орта жастағы әйел адамдарда денелік-Меннің көпөлшемді аспектілерін және тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлерін операциялауға мүмкіндік беретін валидтелген сұрақнамалар кешені қолданылды.

1. *Тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі сауалнамасы* (ТҚММ/ОМО/FIRO-B) Авторы: W. Schutz 1958, орыс тілінде А.А.Рукавишниковпен бейімделген, 1992 ж.

Бұл сауалнама адамның тұлғааралық қажеттіліктерінің үш негізгі саласындағы мінез-құлқын талдайды: «қатысу», «бақылау» және «жақындық». Әрбір салада тұлғааралық мінез-құлықтың екі бағыты қарастырылады: адамның өз әрекетінің қарқындылығы туралы бағасы және оның айналасындағы адамдардан күтетін мінез-құлқы, яғни индивид үшін оңтайлы қарқындылық.

ТҚММ сауалнамасы В. Шутцтың тұлғааралық қатынастардың үшөлшемді теориясының негізгі постулаттарына негізделген. Теорияның басты идеясы – әрбір жеке тұлға басқаларға қатысты әлеуметтік бағдарланудың өзіндік ерекшелігіне ие және бұл бағдарлану оның тұлғааралық мінез-құлқын анықтайды.

Сауалнама адамның тұлғааралық қажеттіліктерінің үш негізгі саласындағы мінез-құлқын бағалауға арналған: «қатысу» (I), «бақылау» (C) және «жақындық» (A). Әрбір салада қарастырылатын бағыттар: жеке тұлғаның өз мінез-құлқының қарқындылығы туралы бағасы (e – expressed) және индивидтің айналасындағы адамдардан күтетін мінез-құлқы (w – wanted).

Шкалалар: көрсетілген /қалаулы қатысу (Ie, Iw), көрсетілген /қалаулы бақылау (Ce, Cw), көрсетілген /қалаулы жақындық (Ae, Aw).

Түсіндіру: қалаулы/Wanted көрсеткіштері жоғары болған сайын, сәйкес саладағы (қатысу/бақылау/жақындық) қажеттілік айқын көрінеді. көрсетілген /Expressed көрсеткіштері – адамның әдеттегі мінез-құлық стратегияларын сипаттайды [215].

2. *Тұлғааралық қатынастарды диагностикалау тесті* (ТҚД, «Т. Лири сауалнамасы»). Автор(лар): Т. Лири, G. LaForge, R. Sazek, 1954–1957; орыс тілінде Л.Н. Собчикпен бейімделіп, модификацияланған, 1970-жылдары.

Әдістеме Т. Лири, Г. Лефорж және Р. Сазек тарапынан 1954 жылы әзірленген және жеке тұлғаның нақты «Мені» мен идеалды «Мен» туралы ұғымдарын, сондай-ақ кіші топтардағы өзара қатынастарды зерттеуге арналған.

Бұл әдістемемен адамның басқаларға деген доминанттылық/бағынушылық және достық/шабуылшылдық сияқты тұлғааралық қатынастардағы үстем типі анықталады, яғни өз-өзіне және өзгелердің бағасына негізделген мінез-құлық үлгілері сипатталады.

Тұлғааралық қатынастарды зерттеу кезінде ең жиі екі фактор көрінеді: доминанттылық – бағыныштылық және достыққа бейімділік – агрессивтілік. Бұл факторлар адамның тұлғааралық қабылдануының жалпы әсерін анықтайды.

Шкалалар: тұлғааралық шеңбердің 8 октанты: авторитарлық, эгоистік, агрессивтік, күмәншілдік, бағынышты, тәуелді, достыққа бейімділік, альтруистік, ал доминанттылық пен ізгі ниеттілік жиынтық индекстері болып табылады.

Интерпретация: октанттар бойынша профиль және екі векторлық индекс (DOM/LOV) типтік өзара әрекеттесу стилін сипаттайды [216].

3. *Өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді сауалнамасы (ӨДДҚКС/MBSRQ-AS, қысқартылған нұсқасы).* Авторы: Т.Ф. Cash (2000/2002 – әдістеменің нұсқаулығы мен әдістемелік анықтамалығына сәйкес); орыс тілінде қысқартылған нұсқасын 2018 жылы З.Б. Мадалиева және А.Н. Сұлтановамен модификацияланып, бейімделген.

ӨДДҚКС/MBSRQ (Өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді сауалнамасы/Multidimensional Body-Self Relations Questionnaire) – Томас Ф. Кэш (Old Dominion University, АҚШ) әзірлеген әдістеме. Бұл адамның өз денесіне деген қатынасын бағалауға арналған ең танымал және сенімді құралдардың бірі болып табылады. Әдістеме когнитивтік, эмоциялық және мінез-құлықтық компоненттерді қамтиды.

Шкалалары (ӨДДҚКС/MBSRQ-AS):

- Сырт келбетті бағалау – Appearance Evaluation (AE)
- Сырт келбетке бағдарлану – Appearance Orientation (AO)
- Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану шкаласы – Body Areas Satisfaction Scale (BASS)
- Артық салмаққа қатысты алаңдаушылық – Overweight Preoccupation (OP)
- Дене салмағын өзіндік бағалауы – Self-Classified Weight (SCW) [217].

4. *Өзіндік дене бейнесі сауалнама (ӨДБС).* Авторлары: О.А. Скугаревский, С.В. Сивуха, 2006.

Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы – бұл дене бейнесінің құрамдас бөлігі ретінде сыртқы келбетке қанағаттанбаушылық деңгейін бағалауға арналған әдістеме, әсіресе тамақтану бұзылыстары бар адамдарда қолданылады. ӨДБС психометриялық қасиеттеріне байланысты популяциялық зерттеулерде скринингтік құрал ретінде және клиникалық диагностика барысында қосымша тест ретінде пайдаланылады.

Шкалалары / көрсеткіштері: Сыртқы келбетке қанағаттанбаушылық /қабылдау бойынша жалпы балл (16 мәлімдеме). Қажет болған жағдайда нормалау жүргізіледі

Түсіндірмесі: Жоғары мәндер денеге теріс қатынастың және мінез-құлықтық қашу әрекеттерінің жоғары деңгейін көрсетеді [218].

5. (ДККБ) *Дене кескінінің контурлық бейнелері шкаласы/Contour Drawing Rating Scale (CDRS)*, (Бұл әдістеме шынайы дене бейнесін идеалды бейнемен салыстыру үшін кеңінен қолданылады. Авторлары: М.(W.) Thompson, J. Gray, 1995; 2023 жылы орыс тілінде А.А. Золотарёвамен бейімделген.

Шкалалары / көрсеткіштері:

- Нақты және идеал дене пішінін таңдау
- Сәйкессіздік индексі (СИ/DI) = Шынай – Идеалды
- Сәйкессіздік модулі |DI|
- Қалаған өзгеріс бағыты (салмақ тастау / салмақ қосу / өзгеріссіз)

Түсіндірмесі:

- $СИ/DI \approx 0 \rightarrow$ шынайы және идеалды дене бейнесі сәйкес келеді (денеге қанағаттану)

- $СИ/DI > 0 \rightarrow$ шынайы бейне «толығырақ» деп қабылданады – қанағаттанбаушылық және салмақ азайту талабы жоғары

- $СИ/DI < 0 \rightarrow$ идеалды бейне шынайыдан «толығырақ» деп қабылданады – арықтықты асыра бағалау тенденциясы

ДККБ психометриялық тестілеулер нәтижесінде қайта тексерудегі тұрақтылық, конвергенттік және салыстырмалы сенімділік көрсеткіштерімен ерекшеленеді. Бұл шкала Италия, Германия, Жапония және Ресейде клиникалық және популяциялық зерттеулерде сәтті қолданысқа ие [219].

6. *Қосымша айнымалылар (ковариаттар / модераторлар)*

Анкета: жас (топтар: 30–35; 35–40; 40+), білім (жоғары / толық емес жоғары / орта арнайы / орта), отбасы жағдайы (үйленген / азаматтық некеде / некесіз), бойы, салмағы; ДСИ = салмақ (кг) / бой² (м²).

Түсіндіру: ДСИ және жасы – дене бейнесі мен тұлғааралық өзара әрекеттесу көрсеткіштерінің вариативтілігін анықтайтын негізгі контекстік факторлар ретінде ескеріледі; білім мен отбасы жағдайы – фондық предикторлар ретінде, әсері жанама түрде (қатынастар сапасы, медиа-сауаттылық арқылы) көрінуі мүмкін.

Өлшеудің сенімділігі әр әдістеме бойынша ішкі үйлесімділік көрсеткіші (Cronbach α) арқылы расталды (Қосымша А қараңыз). Есептеулер Jamovi бағдарламасында жүргізілді:

- ӨДДҚКС/МBSRQ-AS: сырт келбетті бағалау (AE) ($\alpha=0,709$), сырт келбетке бағдарлану (AO) ($\alpha = 0,663$), дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) ($\alpha = 0,862$), артық салмаққа қатысты алаңдаушылық (OP) ($\alpha = 0,617$), дене салмағын өзіндік бағалауы (SCW) ($\alpha = 0,856$);

- ӨДБС: жалпы көрсеткіш ($\alpha = 0,920$);

- ТҚММ/ОМО/FIRO-B: сыртқа бағытталған қатысу (Ie) ($\alpha=0,603$), басқалардан күтетін қатысу (Iw) ($\alpha = 0,677$), сыртқа бағытталған бақылау (Ce) ($\alpha= 0,677$), басқалардан күтетін бақылау (Cw) ($\alpha = 0,708$), сыртқа бағытталған жақындық (Ae) ($\alpha = 0,684$), басқалардан күтетін жақындық (Aw) ($\alpha = 0,604$);

- ТҚД (Т. Лири): I. Авторитарлық – $\alpha = 0,746$; II. Эгоистік – $\alpha = 0,712$; III. Агрессивтік – $\alpha = 0,710$; IV. Күдікті – $\alpha = 0,766$; V. Бағынғыш – $\alpha = 0,746$; VI. Тәуелді – $\alpha = 0,790$; VII. Достық – $\alpha = 0,744$; VIII. Альтруистік – $\alpha = 0,752$;

- ДККБ: DI индексі екі бірлік бағалаудың айырмашылығы ретінде есептеледі, сондықтан ішкі үйлесімділік α көрсеткіші есептелмейді.

Түсіндірмесі: Cronbach α көрсеткіші бойынша қолданылған әдістемелер зерттеуде қанағаттанарлық және жоғары сенімділікке ие екенін көрсетті (Қосымша А). ӨДДҚКС/МBSRQ-AS бойынша α мәндері 0,617–0,862 аралығында, субшкалалардың жақсы үйлесімділігін көрсетеді, тек сырт келбетке бағдарлану (АО) ($\alpha = 0,663$) және артық салмаққа қатысты алаңдаушылық (ОР) ($\alpha = 0,617$) шкалалары шекаралық мәндерді көрсетті, бұл зерттеушілік тәжірибеде қабылданатын [220].

ӨДБС жоғары сенімділік көрсеткіші ($\alpha = 0,920$) арқылы ішкі үйлесімділікті және өлшенетін конструкттың біртектілігін растады.

ТҚММ/ОМО/FIRO-B көрсеткіштері 0,603–0,708 аралығында, бұл тұлғааралық қажеттіліктер шкалалары үшін қабылданатын үйлесімділік деңгейін көрсетеді, әдетте мазмұнның жоғары гетерогендігі сипатталады.

Т. Лири (ТҚД) сауалнамасы бойынша α мәндері 0,710–0,790 аралығында, бұл сегіз октанттың ішкі сенімділігін растайды және оларды тұрақты межличностік стиль көрсеткіштері ретінде қолдануға мүмкіндік береді.

Денені кескін суреті арқылы бағалау ДКСБ шкаласы үшін α көрсеткіші есептелмеді, себебі DI индексі екі бірлік бағалаудың айырмашылығы болып табылады және ішкі үйлесімділікті есептеуді қажет етпейді.

Жалпы алғанда, тексеру нәтижелері қолданылған құралдардың психометриялық жағынан жеткілікті сенімді екенін көрсетеді, бұл алынған деректерді корреляциялық-регрессиялық талдау және олардың интерпретациясын дұрыс жүргізуге мүмкіндік береді.

Деректерді статистикалық өңдеу IBM SPSS Statistics 27,0 және Jamovi 2,6,26,0 бағдарламалық пакеттерін пайдалана отырып жүргізілді (5-ші суретті қараңыз).

Алдын ала талдау кезеңінде таралу сипаты тексеріліп, сипаттамалық статистика есептелді: орташа мәні (M), медиана (Me), мода (Mo) және стандарттық ауытқу (SD). Таралу қалыптылығы Шапиро–Уилка критерийі бойынша, дисперсия гомогендігі Левен критерийі бойынша бағаланды.

Зерттелетін көрсеткіштер арасындағы өзара байланыстарды алдын ала зерттеу үшін Спирмен рангтік корреляция коэффициенті (ρ) қолдана отырып талдау жүргізілді, бұл кейбір шкалалардың реттік деңгейде өлшенуіне және бірқатар айнымалылардың қалыпты емес үлестірілуіне байланысты болды.

Сурет 5 - Jamovi және SPSS бағдарламаларында деректерді статистикалық өңдеудің кезеңдік реттілігі

Бұл кезең денелік-Меннің компоненттері (бағалау, эмоциялық және мінез-құлық сипаттамалары) мен В. Шутц моделі арасындағы қарым-қатынас қажеттіліктері және Т. Лири бойынша тұлғааралық стильдер арасындағы байланыс бағыты мен күшін анықтауға мүмкіндік берді.

Алынған корреляциялық тәуелділіктер регрессиялық және модераторлық модельдерді құрудың негізі болды, бұл предикторлық және жанамалық эффектілерді анықтауға бағытталды.

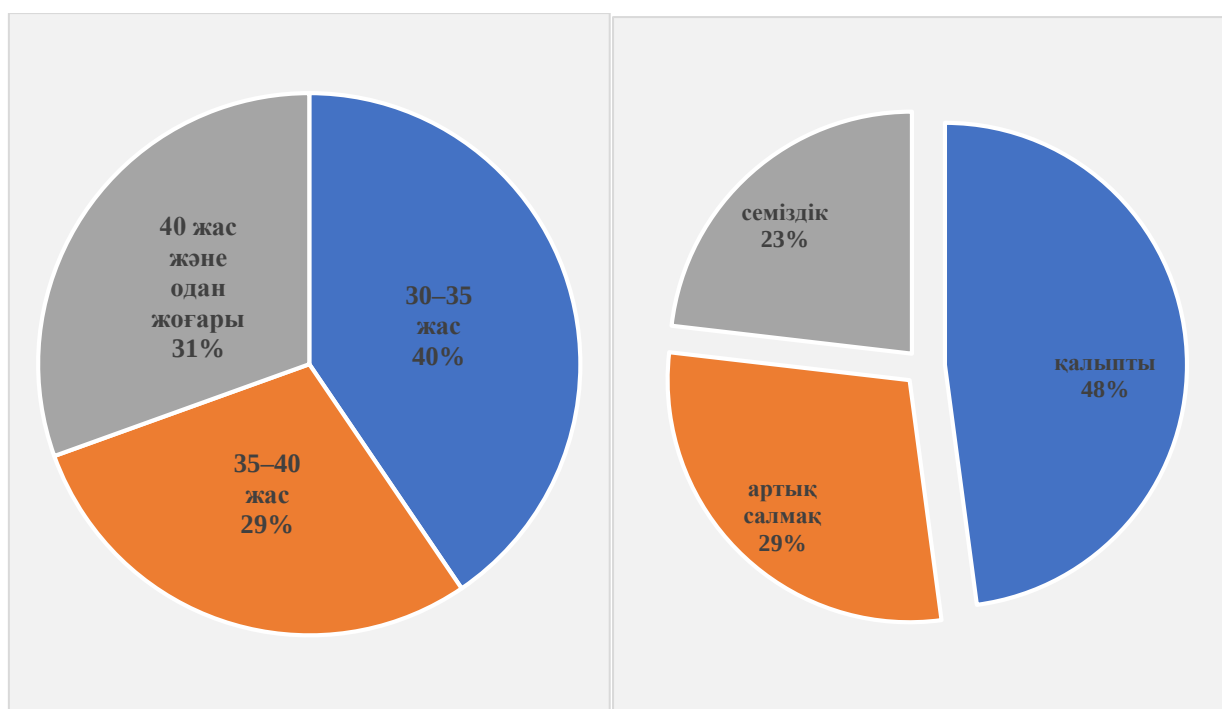
Негізгі талдау кезеңі регрессиялық және модераторлық модельдеуді қамтып, арасындағы қарым-қатынас сипаттамаларының денелік-Меннің көрсеткіштеріне әсерін және модераторлық рөлін (Дене салмағы индексі, ДСИ) тексеруге бағытталды. Модераторлық талдау Jamovi бағдарламасында (GAMLj 3,0 → General Linear Model модулі) жүргізілді, бұл өзара әрекеттесетін айнымалылармен (interaction terms) сызықтық модельдер құруға мүмкіндік береді. Модераторлық эффектілерді бағалау үшін қарапайым өзара әрекеттесу моделі (A.F. Hayes Model 1) қолданылды, ол тәуелсіз айнымалы (арасындағы қарым-қатынас параметрлері), модератор және тәуелді айнымалы (денелік-Мен компоненттері) қамтиды.

Өзара әрекеттесудің мәнділігі регрессиялық коэффициенттер (b , t , p), робаст стандартты қателер (НСЗ) және бутстрептік тексерулер (2000 таңдау) арқылы бағаланды. Визуализация үшін қарапайым көлбеулерді (simple slopes) талдау жүргізіліп, модератордың төмен, орта және жоғары деңгейлерінде тәуелділіктің сызбаларға салынды. Психометриялық стандарттарға сәйкес статистикалық мәнділік $p < 0,10$ деңгейінде сенімді деп қабылданды.

Қосымша тәуелсіз айнымалылардың (арасындағы қарым-қатынас көрсеткіштері) тәуелді көрсеткіштерді (денелік «Мен» компоненттері) түсіндірудегі жалпы үлесін анықтау үшін модераторларсыз көптік сызықтық регрессия жүргізілді. Бұл арасындағы қарым-қатынас сипаттамаларының предикторлық күшін бағалауға және олардың қай аспектілері дене қабылдауына ең үлкен әсер ететінін анықтауға мүмкіндік береді.

Жас топтары бойынша (30–35; 35–40; 40+) орташа мәндерді салыстыру дисперсиялардың тең еместігі жағдайында ұсынылатын Dunnett T3 критерийімен жүргізілді. Отбасы жағдайы бойынша (тұрмыс құрған/тұрмыс құрмаған) айырмашылықтарды талдау Mann–Whitney U критерийі арқылы жасалды. Жауаптар анкетада жас категориялары бойынша көрсетілгендіктен, жас айнымалысы модераторлық модельдерге енгізілмеді.

Эмпирикалық зерттеу Алматы қаласында жүргізілді. Зерттеуге 30 жастан 45 жасқа дейінгі орта жастағы әйел адамдар ($n = 190$) қатысты (кесте 3 және сурет 6 қараңыз).

а) Әйел адамдарды жас бойынша бөлу; б) Әйел адамдарды ДСИ бойынша бөлу.

Сурет 6 - Зерттеуге қатысушыларды негізгі әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары бойынша бөлу

Кесте 3 - Зерттеуге қатысушыларды негізгі әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары бойынша бөлу (N = 190)

Көрсеткіштер	Категория	n	%
Жасы	30–35 жас	71	42,6
	35–40 жас	58	30,5
	40 жаста және одан үлкен	61	32,1
Ұлты	Қазақ ұлтты әйел адамдар	132	69,5
	Орыс ұлтты әйел адамдар	30	10,5
	Басқа ұлт өкілдері	18	9,5
	Араласқан ұлт өкілдері	10	5,3
Білімі	Жоғары	119	62,6
	Аяқталмаған жоғары білім	39	20,5
	Орта арнайы білім	21	11,1
	Орта білім	11	5,8
Отбасылық жағдайы	Тұрмыс құрған	86	45,3
	Тұрмыс құрмаған	104	54,7
Дене салмақ индексі (ДСИ)	Қалыпты деңгей	91	47,9
	Артық салмақ	55	28,9
	Семіздік	44	23,2

Жас ерекшелік топтары бойынша бөлу келесідей болды:

- 30–35 жас – 71 адам (42,6 %);
- 35–40 жас – 58 адам (30,5 %);
- 40 және одан жоғары жас – 61 адам (32,1 %).

Ұлттық құрамы бойынша қатысушылардың басым бөлігін қазақ әйел адамдарі құрады – 132 адам (69,5 %); орыстар – 30 адам (10,5 %); басқа ұлт өкілдері – 18 адам (9,5 %); араласқан ұлт өкілдері – 10 адам (5,3 %).

Білім деңгейі бойынша:

- жоғары білімі бар – 119 әйел (62,6 %);
- аяқталмаған жоғары білім – 39 әйел (20,5 %);
- арнаулы орта білім – 21 әйел (11,1 %);
- орта білім – 11 әйел (5,8 %).

Отбасы жағдайы бойынша:

- бойдақ/тұрмысқа шықпаған – 104 әйел (54,7 %);
- тұрмыстағы – 86 әйел (45,3 %).

Дене салмағы индексі (ДСИ) бойынша:

- қалыпты деңгей – 91 әйел (47,9 %);
- артық салмақ – 55 әйел (28,9 %);
- семіздік – 44 әйел (23,2 %).

Осылайша, зерттеу іріктемесі әртүрлі отбасылық мәртебесі, білім деңгейі және дене көрсеткіштері бар орта жастағы әйел адамдарды қамтиды. Бұл алынған нәтижелерді әйел адамдар популяциясының әртүрлі әлеуметтік-

психологиялық типтерін сипаттайтын репрезентативті деректер ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Екінші бөлімде орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретінде денелік-Мен имиджінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеудің теориялық-әдіснамалық және ұйымдастырушылық-эмпирикалық негіздері ұсынылды.

Жүргізілген теориялық талдау денелік-Мен имиджі тұлғаның өз денесіне қатынасын сипаттайтын когнитивтік, эмоциялық және мінез-құлықтық компоненттерді қамтитын күрделі көпөлшемді психологиялық конструкт екенін анықтауға мүмкіндік берді. Т.Ф. Кэштің концепциясына, сондай-ақ О.А.Скугаревский мен С.В. Сивуха ұсынған тұжырымдамаларға сәйкес, денелік-Мен өзін-өзі реттеу және өзін-өзі таныстыру жүйесі ретінде қарастырылады және ол әлеуметтік қабылдау сипатына, коммуникативтік мінез-құлыққа елеулі ықпал етеді.

Қазіргі эмпирикалық және метаталдаулық зерттеулерге жасалған шолу дене бейнесінің параметрлері (сыртқы келбетке қанағаттану деңгейі, сыртқы түрге бағдарлану, шынайы және идеалды дене арасындағы айырмашылық дәрежесі) тұлғааралық қатынастар ерекшеліктерімен, әлеуметтік қолдау сапасымен және әлеуметтік-бағалаушылық мазасыздық деңгейімен тығыз байланысты екенін көрсетті.

Денені қабылдау бұзылыстарының ең тұрақты предикторлары ретінде жас және дене салмағының индексі (ДСИ) анықталды. Ал білім деңгейі мен отбасы жағдайының ықпалы жанама сипатқа ие болып, медиаторлар арқылы байқалады: медиа және денсаулық-сауаттылық деңгейі, серіктестік қатынастардың сапасы және әлеуметтік белсенділік дәрежесі.

Қалыптастырылған теориялық модель орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджі тұлғааралық өзара әрекеттесудің маңызды факторы болып табылатынын және олардың арасындағы байланыстардың сипаты контекстік айнымалылармен (жасы, ДСИ, отбасылық мәртебесі) өзгеретінін көрсетеді.

Аталған модельді эмпирикалық тексеру үшін айнымалылар операциялизацияланып, денелік қабылдау мен тұлғааралық ерекшеліктерді көпөлшемді бағалауды қамтамасыз ететін психодиагностикалық әдістемелер кешені таңдалды: ӨДДҚКС/МBSRQ-AS (Т. Кэш), ӨДБС (Скугаревский, Сивуха), денені кескін суреті арқылы бағалау ДКСБ шкаласы (Thompson, Gray), ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) (Schutz) және Т. Лири сауалнамасы. Қолданылған әдістемелердің сенімділігі Кронбахтың α коэффициентін есептеу арқылы расталды, оның мәндері 0,60-тан 0,92-ге дейін өзгеріп, шкалалардың ішкі сәйкестігінің жеткілікті деңгейін көрсетті.

Зерттеудің эмпирикалық бөлімі Алматы қаласында жас ерекшелігі, білімі, отбасылық жағдайы және соматикалық сипаттамалары әртүрлі 190 орта жастағы әйелдің қатысуымен жүргізілді. Іріктеме әлеуметтік және денелік параметрлердің алуан түрлілігін қамтиды, бұл алынған деректердің сенімділігі мен жалпылануын қамтамасыз етеді.

Зерттеу әдіснамалық тұрғыда регрессиялық-талдамалық дизайн аясында құрылды, онда эксперименттік ықпалсыз предикторлық және модераторлық әсерлер анықталады. Деректерді статистикалық өңдеу IBM SPSS Statistics 27,0 және Jamovi 2,6,26,0 бағдарламаларында жүзеге асырылған сандық талдаудың кешенді әдістерін қамтыды. Қолданылған статистикалық рәсімдер (сипаттамалық статистика, Спирмен корреляциясы, көптік регрессия және модераторлық модельдеу) денелік-Мен компоненттері мен тұлғааралық өзара әрекет параметрлері арасындағы байланыстарды кешенді түрде қарастыруға, сондай-ақ ДСИ, жас және отбасылық жағдайдың контекстік факторлар ретіндегі ықпалын бағалауға мүмкіндік берді.

Осылайша, екінші бөлімді іске асыру нәтижесінде зерттеудің нысаны, пәні, мақсаты, міндеттері мен болжамдарын, әдістемелер жүйесін және статистикалық рәсімдерді қамтитын тұтас теориялық-эмпирикалық модель құрылды. Орта жастағы әйел адамдардың дене бейнесі мен тұлғааралық өзара әрекетінің байланыстылық заңдылықтарын айқындауға бағытталған нәтижелерді талдау мен түсіндірудің сенімді эмпирикалық негізі қалыптастырылды.

2.3 Денелік-Мен компоненттері мен тұлғааралық сипаттамалар арасындағы өзара байланыстарын сипаттамалық статистикалық талдау

Эмпирикалық зерттеудің бірінші кезеңінде зерттелетін айнымалыларды таралу сипаттамалары мен іріктеме топтарының құрылымын сипаттауға бағытталған деректердің бастапқы статистикалық өңдеу жүргізілді.

Сипаттамалық статистика денелік-Мен имиджінің компоненттерін (когнитивті, эмоционалды және мінез-құлықтық) және тұлғааралық өзара әрекеттесудің параметрлерін (қатысу, бақылау, аффект, интерперсоналды стильдер) көрсететін орташа мәндерді, медианаларды, стандартты ауытқуларды, ассиметрия көрсеткіштерін және шкалаларға арналған эксцесстерді анықтауға мүмкіндік берді. Таралудың қалыптылығын тексеру Шапиро-Уилки критерийін қолдану арқылы жүргізілді, ал дисперсияның теңдігі Левеннің критерийі бойынша бағаланды.

Әрі қарай шолушы талдау аясында денелік-Мен компоненттері мен тұлғааралық өзара әрекеттесудің сипаттамалары арасындағы өзара байланыстың күші мен бағыттылығын анықтау үшін, Спирменнің рангілік корреляциясының коэффициенттері (ρ) есептелді.

Бұл кезең көрсеткіштердің арасындағы базалық байланыстарды анықтауға мүмкіндік берді және олардың қайсысын регрессиялық және модераторлық модельдерге енгізуді, сонымен бірге орта жастағы әйел адамдардың денелік және коммуникативті сипаттамаларының өзара әсерінің логикалық құрылымын нақтылауды анықтауға мүмкіндік берді.

4-7 кестелерде және 5 суретте сипаттамалық статистиканың нәтижелері келтірілген.

4-кестеде өзіндік дене бейнесі шкаласы (ӨДБС/ООСТ) мен шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік индексі (DI) бойынша сипаттамалық статистиканың көрсеткіштері келтірілген.

ӨДБС/ООСТ орташа мәні медиана 23 болғанда және 7,49 стандартты ауытқуда 24,8 баллды құрады, бұл бағалаудың жеткілікті жоғары жеке-дара вариативтілігінде өзіндік денесіне жағымды қатынастың көрінуінің қалыпты деңгейін білдіреді (дисперсия 56,1).

Асимметрия (1,54) және эксцесс (3,37) бөлудің ең жоғары шыңының болуын және бөлудің жағымды жағына қарай ауысуын көрсетеді, яғни қатысушылардың бір бөлігі қалған қатысушылармен салыстырғанда денелік бейнесімен аса жоғары қанағаттану деңгейін көрсетеді.

Шапиро-Уилк критерийін қолдана отырып бөлудің қалыптылығын тексеру қалыпты бөлуден ($W=0,877$; $p<0,001$) статистикалық мәнді ауытқуды көрсетті, бұл іріктеме тобының қалыпты талаптарына сәйкес келмейтінін растайды және келесі талдау үшін параметрлік емес әдістерін қолданудың дұрыс екендігін негіздейді.

Кесте 4 – Өзіндік дене бейнесі көрсеткіштері (ӨДБ/ООСТ) мен шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік индексінің (DI) негізгі статистикалық сипаттамалары ($N = 190$)

Көрсеткіштер	ӨДБС/ООСТ	Сәйкессіздік индексі (Discrepancy Index)
Орташа	24,8	0,696
Медиана	23,0	0,00
Стандартты ауытқу	7,49	1,36
Дисперсия	56,1	1,85
Асимметрия	1,54	0,799
Эксцесс	3,37	1,03
Шапиро-Уилк W	0,877	0,894
Шапиро-Уилк p	<,001	<,001

Сәйкессіздік индексі (DI, шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік индексі, кескін суреті арқылы дене өлшемін бағалау шкаласы/CDRS) бойынша орташа мән 1,36 стандартты ауытқуда және 2 ден 6 баллға дейінгі диапазонда 0,70 құрады. Бұл мәліметтер қатысушылардың орташа алғанда шынайы және идеалды дене арасындағы қалыпты сәйкессіздіктің байқалаттынын көрсетеді, яғни сыртқы келбетіне деген қанағаттанудың төмен деңгейде болатынын, бірақ оның айтарлықтай емес екенін көрсетеді.

Асимметрияның (0,80) және эксцесстің (1,03) мәндері үлестірудің жағымды жағына ығысуын көрсетеді, онда DI төмен және орташа мәндерінің басымдығын көрсетіп, ал айтарлықтай деңгейдегі сәйкессіздік сирек кездесетінін білдіреді.

Үлестірудің қалыптылығын тексеру үшін қолданылған Шапиро–Уилк критерийі ($W=0,894$; $p<0,001$) қалыпты үлестіруден ауытқуды растады, бұл талдаудың келесі кезеңдерінде рангілік және робастық статистикалық әдістерді таңдауға негіз болды.

5-ші кестеде денелік-Менге деген қатынастың әртүрлі аспектілерін көрсететін ӨДДҚҚС/МBSRQ-AS сауалнамасының бес субшкаласы бойынша сипаттамалық статистиканың нәтижелері берілген:

- Сыртқы бейнені бағалау (AE);
- Сыртқы бейнеге бағдарлану (AO);
- Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP);
- Өз салмағын субъективті бағалау (SCW) және
- Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS).

Сыртқы бейнені бағалау (AE) шкаласы бойынша 24,0 медианасында және 3,44 стандартты ауытқуда орташа мән 23,3-ті құрады, бұл жалпы алғанда үлестірудің елеусіз ассиметриясында өзіндік бейнесіне қалыпты жағымды қатынасты көрсетеді ($A=-0,27$). Шапиро-Уилк критерийін қолданумен қалыптылықты тексеру ($W=0,968$; $p=0,002$) қалыпты үлестіруден статистикалық мәнді ауытқуды анықтады.

Кесте 5 – Өз денесіне деген қатынасы (Multidimensional Body-Self Relations Questionnaire – Appearance Scales, ӨДҚҚС/МБСРQ-AS) сауалнамасының субшкалалары бойынша сипаттамалық статистиканың көрсеткіштері ($N = 190$)

Көрсеткіштер	Сыртқы бейнені бағалау (AE)	Сыртқы бейнеге бағдарлану (AO)	Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP)	Өз салмағын субъективті бағалау (SCW)	Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS)
Орташа	23,3	42,4	9,30	6,50	34,3
Медиана	24,0	43,0	8,50	6,00	36,0
Стандартты ауытқу	3,44	6,36	3,31	1,41	6,75
Дисперсия	11,8	40,5	11,0	1,99	45,6
Асимметрия	-0,265	-0,290	0,394	0,0396	-0,731
Эксцесс	1,06	0,645	-0,349	1,06	0,230
Шапиро-Уилк W	0,968	0,979	0,961	0,914	0,951
Шапиро-Уилк p	0,002	0,035	<,001	<,001	<,001

Сыртқы бейнеге бағдарлану (AO) шкаласы бойынша көрсеткіштер ($M=42,4$; $SD=4,55$) сырт келбетіне және денеге күтім жасауға жоғары бағдарлануды көрсетеді, бұл қатысушылардың өзіндік сырт келбетіне айқын назар аударуды және оны қоғамның қабылдау деңгейінде ұстауға деген ұмтылысты көрсетеді. Үлестірменің қалыпты еместігі расталған ($W=0,935$; $p=0,035$).

Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) шкаласы бойынша орташа мән 9,30-ды құрады, бұл салмақпен алаңдаушылықтың қалыпты дәрежесін және дене салмағын бақылауға деген тенденцияны сипаттайды. Стандартты ауытқу (3,31) аталған ұстанымның көрінуіндегі жеке-дара айырмашылықтарды көрсетеді; үлестіру қалыптыдан ауытқығаны ($W=0,941$; $p<0,001$) байқалды.

Өз салмағын субъективті бағалау (SCW) шкаласы бойынша жалпы алған мәліметтер ($M=6,60$; $SD=1,41$), зерттеуге қатысушылардың жалпы алғанда өз салмағын қалыпты немесе оған жақын деп бағалайтынын көрсетеді, алайда Шапиро–Уилк ($W=0,914$; $p<0,001$) критерийі бойынша қалыптылықтан статистикалық мәнді ауытқу байқалады.

Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) шкаласы дененің жекеленген бөліктеріне қанағаттанудың жеткілікті жоғары деңгейін көрсетеді ($M=34,3$; $SD=6,75$), бұл ретте ассиметрия және эксцесс көрсеткіштері ($-0,73$ және $0,23$ сәйкесінше) үлестірудің әлсіз ығысуын және орташа мәннің айналасындағы мәндердің шоғырлану тенденциясын көрсетеді. Үлестірудің қалыптылығы да бұзылған ($W=0,951$; $p<0,001$).

Осылайша, алынған нәтижелер зерттеуге қатысушылардың көпшілігінің өздерінің денелік-Меніне позитивті, бірақ іріктемелі қатынасымен сипатталатынын көрсетті: олар жалпы алғанда, өздерінің сыртқы келбетімен қанағаттанады, алайда салмақтарына байланысты айқын алаңдаушылықты және сырт келбетіне жоғары бағдарлануды сақтайды.

В.Шутц бойынша Тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ТҚММ/ОМО/FIRO-B) – басқа адамдармен өзара әрекеттесуде көрінетін қажеттіліктердегі жеке-дара айырмашылықтарды диагностикалауға арналған. Ол алты негізгі шкаланы қамтиды, олардың әрқайсысы үш базалық тұлғааралық қажеттіліктің – қатысу, бақылау және жақындық – екі формадағы көрінісін сипаттайды:

- Ie (Inclusion expressed) – сыртқа бағытталған қатысу (әлеуметтік байланыстарды бастау тенденциясы, қарым-қатынасқа ұмтылыс);
- Iw (Inclusion wanted) – басқалардан күтетін қатысу (топқа енуге, оның тарапынан қабылдану қажеттілігі);
- Ce (Control expressed) – сыртқа бағытталған бақылау (басқаруға бейімділік, өзара әрекеттесуді ұйымдастыру);
- Cw (Control wanted) – басқалардан күтетін бақылау (қолдауға, басқаруға, басқалардың тарапынан құрылымдауға қажеттілік);
- Afe (Affection expressed) – сыртқа бағытталған жақындық (эмоционалды жылылық пен сенімді ашық көрсету);
- Afw (Affection wanted) – басқалардан күтетін жақындық (қоршаған адамдардың тарапынан жақындыққа, эмоционалды қолдауға қажеттілік).

Бұл шкалалардан басқа, талдаудың аясында интегральды индекстер есептелді: Интеракция көлемінің индексі (Inclusion expressed + Inclusion wanted) – әлеуметтік қатысудың жалпы деңгейін сипаттайды; Қарама-қайшылық индексі (Inclusion expressed – Inclusion wanted) – қосылу және қатысушы болу қажеттілігі арасындағы сәйкессіздікті көрсетеді; аналогиялық индекстер бақылау ($Ce \pm Cw$) және жақындық (аффекция) ($Afe \pm Afw$) қажеттіліктері үшін есептелді.

6- кестеде берілген нәтижелер тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ТҚММ /FIRO-B) шкалалары бойынша орташа мәндердің қалыпты диапазонға сәйкес келетінін көрсетеді.

Көрінетін қатысу Ie ($M = 4,38$) шкаласы және *қалайтын қатысу* Iw ($M = 3,30$) шкаласы бойынша респондент-әйел адамдар әлеуметтік белсенділіктің орташа деңгейін көрсетеді және қосылуға деген біршама аз қажеттілікті көрсетеді, бұл бастамашылдық пен қабылдануға деген қажеттіліктің арасындағы үйлесімді тепе-теңдікті көрсетеді.

Кесте 6 - Тұлғааралық қатынастар сауалнамасының шкалалары бойынша сипаттамалық статистика көрсеткіштері (Тұлғааралық қатынастардың негізгі бағдарлануы – мінез-құлық деңгейі, тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ТҚММ /FIRO-B)) (N = 190)

Көрсеткіштер	Көрінетін қатысу	Қалайтын қатысу	Көрінетін бақылау	Қалайтын бақылау	Көрінетін жақындық	Қалайтын жақындық
Орташа	4,38	«30	3,44	5,06	3,69	3,04
Медиана	4,00	3,00	3,00	5,00	3,00	3,00
Стандартты ауытқу	1,59	2,01	1,78	2,19	1,79	1,55
Дисперсия	2,53	4,02	3,18	4,81	3,19	2,40
Асимметрия	-0,0225	-0,0584	0,335	-0,584	0,332	0,190
Эксцесс	0,326	-0,962	-0,296	-0,331	-0,108	-0,572
Шапиро-Уилк W	0,960	0,946	0,954	0,941	0,955	0,951
Шапиро-Уилк p	<,001	<,001	<,001	<,001	<,001	<,001

Көрінетін бақылау Се (M = 3,44) және *қалайтын бақылау* Cw (M = 5,06) көрсеткіштері әйел адамдардың көп жағдайда басқарушылық рөлді өздеріне алғаннан гөрі, құрылым мен басқаруды алуға көбірек ұмтылатынын көрсетеді.

Көрінетін жақындық Afe (M = 3,69) шкаласы бойынша эмоционалды көріністердегі орташа ашықтық байқалады, ал *қалайтын жақындық* Afw (M = 3,04) шкаласы бойынша эмоциялық қолдауға деген қажеттілігінің салыстырмалы түрде төмен екендігін көрсетеді.

Интегральды индекстер нәтижелері қатысу және бақылау интеракциялары көлемінің орташа деңгейде болатынын (M = 7,84 және M = 8,63 сәйкесінше), бұл қатынастарды реттеудегі әлеуметтік өзара әрекеттесуге және қалыпты белсенділікке деген тұрақты тенденцияны көрсетеді.

Қарама-қайшылық индекстерінің орташа мәндері төмен (мысалы, қосылу үшін M = 1,06), бұл көрінетін және қаланатын мінез-құлық аспектілерінің арасындағы үйлесімділігін айғақтайды.

Шапиро-Уилк критерийі бойынша үлестірудің қалыптылығын тексеру барлық шкалалар үшін статистикалық мәнді ауытқуларды көрсетті ($p < 0,05$), бұл іріктеме топтарын үлестірімінің біркелкі еместігін және әрі қарай талдауда параметрлік емес критерийлерді қолдану қажеттілігін көрсетеді.

Жалпы алынған нәтижелер орта жастағы әйел адамдардың теңгерімді тұлғааралық профильдерінің болуымен сипатталатынын көрсетті, бұл ретте көрінетін және қаланатын қажеттіліктердің қалыпты деңгейі коммуникативті мінез-құлықтың икемділігін және бейімделгіштігін қамтамасыз етеді, ал олардың арасындағы маңызды емес алшақтықтар эмоционалды тұрақтылықты және әлеуметтік құзыреттілікті көрсетеді.

Т. Лиридің тұлғааралық қатынастар сауалнамасының шкалалары бойынша мәліметтер 6-кестеде және 5-суретте келтірілген.

Кесте 7 – Тұлғааралық қатынастар сауалнамасы (Т. Лири) шкалалары бойынша сипаттамалық статистика көрсеткіштері (N = 190)

Көрсеткіштер	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Орташа	10,6	8,25	7,99	6,31	7,26	7,48	10,2	10,9
Медиана	11,0	8,00	8,00	6,00	7,00	7,00	10,0	11,0
Стандартты ауытқу	3,35	2,84	2,86	3,43	3,46	2,94	2,85	3,03
Дисперсия	11,3	8,04	8,17	11,7	12,0	8,66	8,14	9,17
Асимметрия	-0,55	0,292	0,144	0,413	0,313	0,638	-0,38	0,514
Эксцесс	0,302	0,309	0,160	0,397	0,406	0,877	0,963	0,314
Шапиро-Уилк W	0,963	0,970	0,980	0,963	0,977	0,957	0,966	0,960
Шапиро-Уилк p	<,001	0,004	0,039	<,001	0,019	<,001	0,002	<,001

Т. Лиридің сауалнамасы екі өлшем «достық – жауапкершілік» және «үстемділік– бағынғыштық» бойынша реттелген сегіз октантты қамтиды:

– I Авторитарлы тип – доминанттылыққа, көшбасшылыққа, басқаларды бақылауға ұмтылыс;

– II Эгоистік тип – тәуелсіздік, өзіне сенімділік, жеке қызығушылықтарына бағдарлану;

– III Агрессивті тип – тік мінезділік, сынға бейімділік, бәсекелестікке ұмтылу;

– IV Күдікшіл стиль – сақтық, арақашықтықты сақтау, басқаларға сенімнің төмен деңгейі;

– V Бағынғыш тип – конформдылық, бағынушылық, сыртқы бағалауларға бағдар;

– VI Тәуелді тип – қолдауға және қорғауға ұмтылыс, басқалардың пікірлеріне деген айқын тәуелділік;

– VII Достыққа бейім тип – ізгі ниеттілік, ашықтық және үйлесімді қатынастарға ұмтылу;

– VIII Альтруистік тип – эмпатия, басқаларға көмек беруге және қолдауға дайын болу.

Сурет 5 - Т. Лири әдістемесі бойынша тұлғааралық қатынастар психограммасы

Шкалалар бойынша орташа мәндер 6,31-ден 10,9-ға дейінгі шекте ауытқиды, бұл тұлғааралық тенденциялардың орташа деңгейде көрінуін және олардың салыстырмалы түрде теңгерімді екенін көрсетеді.

Аса жоғары көрсеткіштер VIII Альтруистік тип және I Авторитарлы тип шкалалары бойынша алынды – сәйкесінше 10,9 және 10,6 балл, бұл проәлеуметтік бағыттылық пен көшбасшылық сенімділіктің үйлесімін білдіреді.

Мұндай конфигурация жағдаятты бақылауды сақтауда конструктивті өзара әрекеттесуге бағдарланған әлеуметтік жетілген әйел адамдарға тән.

VII Достыққа бейім тип $M=10,2$ шкаласы бойынша ықыластың тұрақты жоғары деңгейі анықталды, бұл позитивті коммуникативті стильді, компромисске және өзара түсіністікке бейімділікті көрсетеді.

II Эгоистік тип $M=9,12$ шкала бойынша көрсеткіштер орташа деңгейден жоғары болды, олар дамыған автономия сезімін және өзіне сенімділікті көрсетеді.

Ең аз көрінген III Агрессивті тип $M=7,55$ және IV Күдікшіл стиль $M=6,31$ типтер болды.

Бұл қатысушыларға дұшпандықтың, бәсекелестік немесе сенімсіздік тән еместігін білдіреді, коммуникативті тенденциялар әлеуметтік қабылданған норма шегінде қалады.

V Бағынғыш тип $M=7,26$ және VI Тәуелді тип $M=8,04$ шкалалардың салыстырмалы төмен мәндері респондент-әйел адамдардың шамадан тыс бағынуға бейім еместігін және сыртқы қолдауға тәуелді еместігін көрсетеді.

Бұл ретте тәуелді типтің қалыпты көрінуі әлеуметтік ресурс ретінде қолдауға және мақұлдауға деген адаптивті қажеттілікті сақтауды білдіреді.

Вариативтілік көрсеткіштері (1,9-2,7 шегіндегі SD) жеке-дара айырмашылықтарды көрсетеді, алайда олардың айқын ауытқулары жоқ, бұл интерперсоналды сипаттамалары бойынша іріктеме тобының жеткілікті біркелкілігін көрсетеді.

Асимметрия және эксцесс (0,55-тен 0,96-ға дейін) рұқсат етілген мәндердің шегінен аспайды, бұл көпшілік бақылаулардың орташа мәндердің айналасына шоғырлануын және шығындардың болмауын білдіреді.

Алайда, Шапиро–Уилк критерийі барлық шкалалар бойынша қалыптылықтан статистикалық маңызды ауытқуды көрсетті ($p < 0,05$), мұны зерттеудің келесі кезеңдеріндегі талдаудың параметрлік емес әдістерін таңдау растайды.

Жалпы алғанда, мәліметтер орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық профилінің бақылаушы және тәуелді тенденциялардың қалыпты көрінуінде сенімділіктің, автономдықтың және проэлеуметтіктің үйлесімімен сипатталады.

Профильді бұлай бөлу адаптивті коммуникативті стильге сәйкес келеді, онда көшбасшылық пен эмпатия, өзін-өзі жүзеге асыру мен басқалармен эмоционалды байланысты сақтауға ұмтылыс арасындағы тепе-теңдік орын алады.

Осылайша, сипаттамалық талдаудың нәтижелері, орта жастағы әйел адамдардың денелік өзін-өзі қабылдаудың және тұлғааралық қызметінің ерекшеліктерін көрсететін, *орта жастағы әйел адамдардың психологиялық портретін* белгілеуге мүмкіндік берді.

Зерттеуге қатысушы әйел адамдар өзінің денесіне жеткілікті позитивті қатынасты, салмаққа деген сезімталдықты және әлеуметтік нормаларға эстетикалық сәйкес болуға ұмтылысты сақтауда дененің жекеленген бөліктерімен және сыртқы келбетімен қалыпты қанағаттанушылықты көрсетеді. Оларға денелік-Менді таңдамалы қабылдау тән: өзінің сыртқы келбетін позитивті қабылдау өзіне деген ішкі талапшылдықпен және сыртқы параметрлерді бақылаумен үйлеседі.

Тұлғааралық қатынастардың құрылымында проэлеуметтік және адаптивті тенденциялар басым көрінеді – ықылас, эмпатия, ынтымақтастыққа және үйлесімді қатынастарға ұмтылыс. Сонымен қатар, әйел адамдар сенімділікті, автономдықты және бақылауға деген қалыпты ұмтылысты сақтайды, бұл тұлғааралық ұстанымдардың жетілгендігін және басқаларға бағдарлану мен өзіндік шекараларын сақтау арасындағы тепе-теңдікті көрсетеді.

Қосылу, бақылау және жақындық (аффекция) шкалалары бойынша көрсеткіштер икемді және теңгерімді коммуникативті профильді көрсетеді, оның барысында әлеуметтік қажеттіліктері сыртқы қолдауға шамадан тыс тәуелді болмай, қалыпты норма шегінде көрінеді.

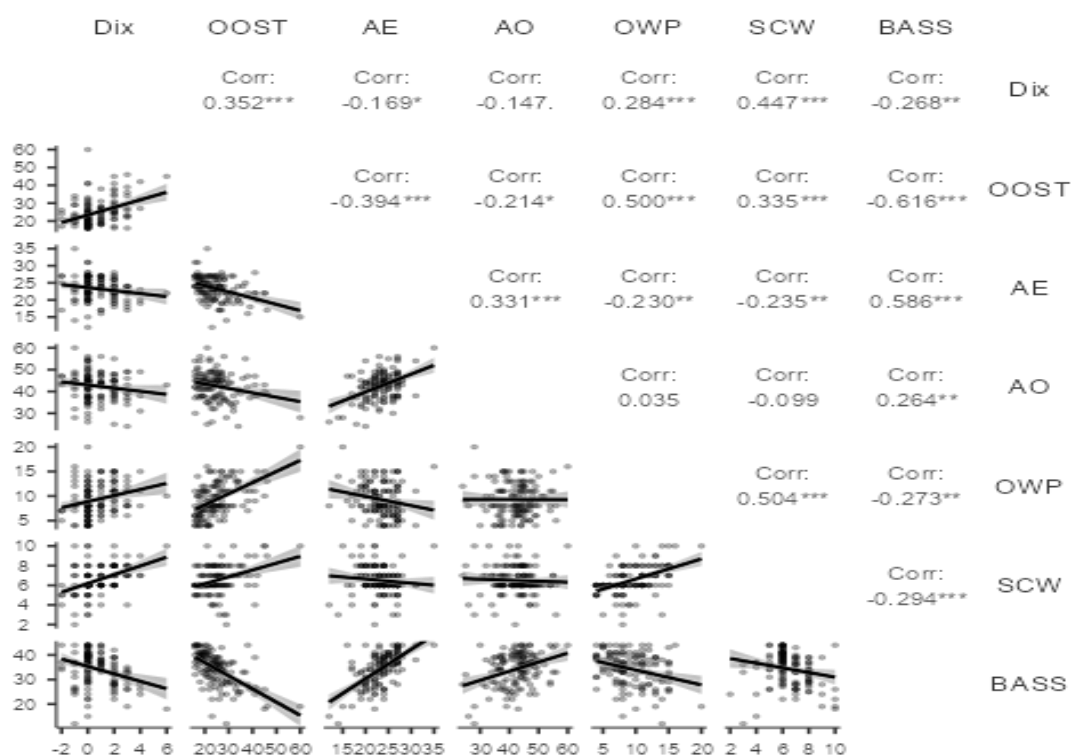
Жалпы алғанда, аталған іріктеме тобындағы орта жастағы әйел адамдар эмоционалды жетілген, әлеуметтік белсенді және психологиялық тұрақты топ болып табылады, оларға дененің жағымды бейнесін және конструктивті тұлғааралық байланыстарды ұстауға деген ұмтылыс тән болады. Олардың

денелік және тұлғааралық өзіндік қабылдауы ішкі үйлесімділікпен ерекшеленеді, бұл өмірдің жетілген, кемелденген кезеңінде артатын талаптар жағдайында психологиялық қолайлылық пен әлеуметтік бейімделу үшін алғышарттарды құрады.

Денелік-Мен имиджінің компоненттері және тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлері арасындағы өзара байланыстарды тереңірек түсіну мақсатында, келесі кезеңде *Спирменнің рангілік корреляция коэффициенттерін (ρ) есептеуге негізделген шолушы талдау* жүргізілді.

Алынған мәліметтер 8-11 кестелерде және 6 суретте келтірілген (Б қосымшасын қараңыз).

6 суреттегі деректерінен көрінгендей, денелік өзіндік қабылдау көрсеткіштері арасындағы көпшілік корреляциялардың статистикалық мәнді болғаны анықталды, бұл орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің когнитивті, эмоциялық және мінез-құлықтық компоненттерінің өзара байланысты болуын көрсетеді.

Ескерту: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Сурет 6 - Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің компоненттері арасындағы корреляциялық матрица (Өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді сауалнамасы ӨДҚКС, өзіндік дене бейнесі сауалнамасы ӨДБС, кескін суреті арқылы дене өлшемін бағалау шкаласы)

Айқын көрінген байланыс ӨДБС/OOST (Өзіндік дене бейнесі) шкаласы және ӨДДҚКС/MBSRQ-AS (Өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді) сауалнамасының субшкалалары арасында байқалады, бұл олардың

концептуалды ұқсастығын растайды. Мысалы, өзіндік дененің аса позитивті бейнесі келесі компоненттермен байланысты: дененің жеке бөліктерімен жоғары қанағаттанушылықпен (BASS, $\rho=-0,616^*$), сыртқы келбетті жағымды бағалаумен (AE, $\rho=-0,394^*$), салмаққа қатысты болмашы алаңдаушылықпен (OWP, $\rho=0,500^*$) және артық салмақты өзіндік бағалаудың төмен деңгейімен (SCW, $\rho=0,335^*$) байланысты.

Өзіндік дене бейнесі (ӨДБС/ООСТ) және сыртқы бейнені бағалау (AE), дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) ($\rho=-0,394^{***}$; $\rho=-0,616^{***}$) шкалалары арасындағы жағымсыз корреляциялар дененің бейнесімен қанағаттанбаушылықтың көрсеткіштері жоғары болған сайын, тартымдылықты және дененің жекеленген бөліктерімен қанағаттануды субъективті бағалаудың төмен болатынын көрсетеді. Керісінше, артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) ($\rho=0,500^*$) және өз салмағын субъективті бағалау (SCW) ($\rho=0,335^*$) жағымды байланысы жағымсыз денелік ұстанымдардың күшеюінде мазасыздану мен алаңдаушылықтың артуын көрсетеді.

Контурлық бейнелер шкаласы (Кескін суреті арқылы дене өлшемін бағалау шкаласы CDRS) негізінде есептелген сәйкессіздік индексі (DI) көрсеткіші, бірқатар статистикалық маңызды байланыстарды көрсетеді. Оның өзіндік дене бейнесі сауалнамасы (ӨДБС) ($\rho=0,352^*$) және артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) ($\rho=0,284^*$), сонымен бірге өз салмағын субъективті бағалау (SCW) ($\rho=0,447^*$) жағымды корреляциясы дененің шынайы және идеалды бейнесі арасындағы алшақтықтардың артуында денемен қанағаттанбаушылықтың артатынын, дене салмағына қатысты алаңдаушылықтың артуын және өзін аса «толық» ретінде қабылдауға бейімділіктің артуын көрсетеді.

Сонымен бірге, DI және сыртқы бейнені бағалау (AE) ($\rho=-0,169^*$) арасындағы жағымсыз корреляция идеалды және нақты бейне арасындағы үйлесімсіздің жоғары болған сайын, сыртқы келбетті субъективті бағалаудың төмен болатынын көрсетеді.

Өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді сауалнамасы (ӨДДҚКС/МBSRQ-AS) ішіндегі шкалалар арасындағы өзара байланыс жекеленген назар аударуды талап етеді. Сыртқы бейнені бағалау (AE) және сыртқы бейнеге бағдарлану (АО) ($\rho=0,331^*$) арасындағы айқын көрінетін жағымды корреляция сыртқы келбетті позитивті қабылдаудың сырт бейнесіне және өзіне күтім жасауға деген үлкен бағдарланумен қатар жүретінін көрсетеді.

Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) және сыртқы бейнені бағалау (AE) ($\rho=-0,230^{**}$) және сыртқы бейнеге бағдарлану (АО) ($\rho=-0,235^{**}$) арасындағы жағымсыз корреляциялар салмаққа қатысты алаңдаушылықтың артуының тартымдылықты өзіндік бағалаудың төмендеуімен және сыртқы келбетке назар аударудың азаюымен байланысты екендігін көрсетеді, бұл ішкі қысымды және денелікпен қанағаттанбауды немесе көңілі толмауды көрсетеді.

Керісінше, өз салмағын субъективті бағалау (SCW) және артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) ($\rho=0,504^*$) арасындағы жағымды байланыс өзін «толық» ретінде қабылдаудың дене салмағына қатысты айқын көрінетін алаңдаушылығымен байланысты болатынын растайды.

Сонымен, дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) көпшілік шкалалармен (AE: $\rho=-0,586^*$; AO: $\rho=-0,264^{**}$; OWP: $\rho=-0,273^{**}$; SCW: $\rho = -0,294^*$) жағымсыз корреляциясы дененің жекелеген бөліктерімен төмен қанағаттанушылықтың сыртқы келбетке назар аударумен және оны жақсартуға деген ұмтылыспен байланысты екендігін көрсетеді. Осылайша, корреляциялық байланыстардың құрылымы орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің ішкі үйлесімділікпен сипатталатынын көрсетеді, алайда оның денеге эмоционалды және когнитивті қатынасы арасындағы қарама-қайшылық элементтері болатынын көрсетеді. Сыртқы келбетін және дененің жекеленген бөліктерін позитивті бағалайтын әйел адамдар салмаққа қатысты алаңдаушылыққа деген бейімділігі төмен және дененің идеалды және нақты бейнесі арасындағы сәйкессіздікті сирек көрсетеді.

Кесте 8 – Орта жастағы әйел адамдардың тұлғааралық өзара әрекеттесу көрсеткіштері (ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) сауалнамасы бойынша) және сәйкессіздік индексі (Discrepancy Index, DI) арасындағы корреляциялар (N = 190)

Көрсеткіштер	Сәйкессіздік индексі	Көрінетін қатысу (Ie)	Қалайтын қатысу (Iw)	Көрінетін бақылау (Ce)	Қалайтын бақылау (Cw)	Көрінетін жақындық (Afe)	Қалайтын жақындық (Afw)
Сәйкессіздік индексі	—						
Көрінетін қатысу (Ie)	0,002	—					
Қалайтын қатысу (Iw)	0,164	0,357***	—				
Көрінетін бақылау (Ce)	0,024	0,341***	0,189*	—			
Қалайтын бақылау (Cw)	0,180*	0,238**	0,399***	0,206*	—		
Көрінетін жақындық (Afe)	0,024	0,562***	0,306***	0,171*	0,071	—	
Қалайтын жақындық (Afw)	0,198*	-0,003	-0,038	-0,126	-0,222**	0,200*	—
Ескерту: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.							

Сонымен бірге, салмаққа және дене бітімінің параметрлеріне назар аударудың күшеюі қанағаттанбаушылықтың және өзіндік сынның артуымен

байланысты, бұл аталған жас кезеңіндегі әйел адамдарға тән денелік жетілудің ішкі стандарттарын және әлеуметтік қысымды көрсетеді. 8 кестеде көрсетілгендей, – Тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B)) сауалнамасының көптеген шкалалары өзара статистикалық маңызды жағымды корреляцияларды көрсетеді, мұны тұлғааралық қажеттіліктердің құрылымының ішкі үйлесімділігі растайды.

Мысалы, аса тығыз өзара байланыстар қатысу (I_e , I_w) және бақылау (C_e , C_w) көрсеткіштері арасында анықталған – $\rho=0,357^{***}$, $\rho=0,341^{***}$ және $\rho=0,399^{***}$. Бұл қарым-қатынасқа және қатысуға деген жоғары қажеттілікті көрсететін әйел адамдардың, әдетте тұлғааралық жағдаяттарды бақылауға және ұйымдастыруға ұмтылатынын көрсетеді.

Қатысу экспрессиясы (I_e) және жақындық (аффекция) экспрессиясы (A_e , $\rho=0,562$), сонымен бірге бақылау (C_e) және жақындық (аффекция) (A_e , $\rho=0,306^*$) арасындағы жағымды байланыс қатынастарда сезімдерді ашық, эмоционалды білдіру тенденциясын көрсетеді. Басқалармен белсенді өзара әрекеттесетін және тұлғааралық байланыстар үшін өздеріне жауапкершілік алатын әйел адамдар, көп жағдайда эмоционалды қайырымдылықты және эмпатияны көрсетеді, мұны коммуникативті мінез-құлықтың жетілуінің көрінісі ретінде қарастыруға болады.

Қатысуға қажеттілік (I_w) және назару аудару мен қолдауға қажеттілік (A_w , $\rho=-0,222^{**}$) арасындағы жағымсыз корреляция әлеуметтік байланыстарға шамадан тыс қатысудың эмоционалды тәуелділікке деген қажеттіліктің төмендеуімен және өзіндік дербестікке ұмтылыспен қамтамасыз етілуін көрсетеді. Басқаша айтқанда, қарым-қатынаста белсенділік пен ашықтық жоғары болған сайын, сыртқы қолдауды іздеуге деген ұмтылыстың көрінуі төмен болады.

Сонымен бірге, сәйкессіздік индексі (DI) бойынша нәтиже де қызықты - бұл дененің шынайы және идеалды бейнесі арасындағы сәйкессіздік көрсеткіштерінің *бақылау* (C_w , $\rho=0,180^*$) және **аффекция* (A_w , $\rho=0,198^{**}$) көрсеткіштерімен жағымды, қалыпты корреляцияларының болуын көрсетеді. Бұл өзіндік денесімен көңілі толмаудың артуында тұлғааралық қатынастарды басқаруға және эмоционалды танылуға деген қажеттіліктің артуын көрсетуі мүмкін, бұл денені жағымсыз қабылдауда тұлғааралық стратегиялардың компенсаторлық рөлін растайды.

Осылайша, корреляциялық талдау нәтижелері *орта жастағы әйел адамдарда тұлғааралық қатынастардың құрылымданған және эмоционалды қанық жүйесінің тән болатынын* көрсетеді, *онда қатысу, бақылау және аффекция өзара байланысты және біртұтас коммуникативті профильді қалыптастырады*. Сәйкессіздік индексімен (DI) жағымды корреляциялар денелік қанағаттанбаушылықтың әлеуметтік-эмоционалды қажеттіліктерді күшейтуі туралы болжауға мүмкіндік береді, ол әйел адамдарды өзара әрекеттесуді аса белсенді іздеуге және басқалармен қатынастар арқылы өзіндік маңыздылығын растауға итермелеуі мүмкін.

9-ші кестеде берілген мәліметтер денелік өзін-өзі қабылдаудың сипаттамалары мен тұлғааралық мінез-құлыққа тән стильдер арасындағы

байланысты көрсетеді. Дегенмен, корреляциялардың көпшілік коэффициенттерінің жоғары емес мәндері болғанмен, байланыстардың бағыты орта жастағы әйел адамдарды сипаттайтын ортақ тенденцияларды анықтауға мүмкіндік береді.

Кесте 9 – Шынайы және идеалды дененің сәйкессіздік индексі (Discrepancy Index, DI) және Т. Лири бойынша тұлғааралық типтер арасындағы корреляциялар (N = 190)

Көрсеткіштер	Сәйкессіздік индексі (DI)
I. Авторитарлы тип	-0,152
II. Эгоистік тип	-0,119
III. Агрессивті тип	0,005
IV. Күдікшіл стиль	0,106
V. Бағынғыш тип	0,036
VI. Тәуелді тип	-0,040
VII. Достыққа бейім тип	-0,153
VIII. Альтруистік тип	-0,168*
Доминанттылық	-0,213*
Ізгі ниеттілік	-0,091

VIII Альтруистік ($\rho=-0,168^*$) және Доминанттылық ($\rho=-0,213^*$) шкалаларындағы жағымсыз коэффициенттер дененің шынайы және идеалды бейнесі арасындағы сәйкессіздік дәрежесі жоғары болған сайын, басқалармен өзара әрекеттесуде проэлеуметтік және доминантты тенденциялары аз көрінетінін білдіреді.

Басқаша айтқанда, денемен қанағаттанбаушылық және идеалға сәйкес болмау қатынастарда сенімділіктің, бастамашылдықтың және ашықтықтың төмендеуімен, сонымен бірге альтруистік бағыттылықтың әлсіреуімен қатар жүреді.

Басқа шкалалар бойынша көрсеткіштер (Авторитарлық, Эгоистік, Агрессивті, Күмәншіл, Бағынышты, Тәуелді, Достық) статистикалық маңыздылық деңгейіне жетпеді, алайда олардың көп жағдайдағы жағымсыз белгісі денелік қанағаттанбаушылықтың артуында тұлғааралық мінез-құлықтың аса ұстамды және сенімсіз стиліне деген тенденцияларды көрсетеді.

Осылайша, нәтижелер *денелік сәйкессіздіктің психологиялық әлсіз факторы ретінде алынуы мүмкін, ол әлеуметтік бастамалардың төмендеуінде, басқалардан алыстауда және тұлғааралық өзара әрекеттесудің позитивті формаларының айқындылығының азаюында көрініс табады.* Дененің шынайы және идеалды бейнесі арасында үлкен сәйкессіздікті бастан кешіретін әйел адамдар, мінез-құлықтың интрапунитивті стратегияларына, әлеуметтік байланыста ашықтықты аз көрсетуге және сенімділіктің төмендеуіне бейім болады.

Шынайы және идеалды денелік бейне арасындағы сәйкессіздік индексі денеге деген субъективті қатынастың маңызды индикаторы ретінде ғана емес, сонымен бірге тұлғааралық мінез-құлықтың сипатының индикаторы ретінде алынады. Орта жастағы әйел адамдарға денелік «шынайы-Мен» және «идеалды-

Мен» арасындағы алшақтықтың көп жағдайда қоршаған адамдардың бағалауына деген жоғары сезімталдықпен, мазасызданумен және әлеуметтік байланыста сенімділіктің төмендеуімен тоғысады, бұл осы зерттеуде анықталған тенденциялармен толық үйлесімді болады.

Өзіндік дене бейнесі (ООСТ) көрсеткіштері және тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ТҚММ/ОМО/FIRO-B) сауалнамасы бойынша тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлері, сонымен бірге Т. Лири бойынша тұлғааралық типтер арасындағы корреляцияларды талдау, статистикалық маңызды байланыстарды анықтамады (Б қосымшадан қараңыз). Бұл орта жастағы әйел адамдардың денелік өзін-өзі қабылдаудың және тұлғааралық сипаттамаларының салыстырмалы автономдығын көрсетеді: өзіндік денесін қабылдау ерекшеліктері аз дәрежеде қарым-қатынас стилімен және әлеуметтік бағдарлармен анықталады.

Кесте 10 – Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің компоненттері (ӨДДҚКС/MBSRQ-AS) және тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлері (ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B)) арасындағы корреляциялық көрсеткіштер (N = 190)

Көрсеткіштер	Сыртқы бейнені бағалау (AE)	Сыртқы бейнеге бағдарлану (AO)	Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP)	Өз салмағын субъективті бағалау (SCW)	Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS)
Көрінетін қатысу (Ie)	-0,065	0,069	0,132	-0,032	-0,061
Қалайтын қатысу (Iw)	-0,016	0,024	-0,037	-0,078	0,115
Көрінетін бақылау (Ce)	-0,189*	-0,131	0,113	0,144	-0,197*
Қалайтын бақылау (Cw)	-0,094	-0,047	0,030	-0,084	-0,009
Көрінетін жақындық (Afe)	0,072	-0,023	0,083	0,028	0,079
Қалайтын жақындық (Afw)	0,111	0,014	0,031	0,098	-0,073

Денелік өзін-өзі қабылдау және тұлғааралық қажеттіліктердің көрсеткіштер арасындағы көпшілік корреляциялар статистикалық мәнді болып шықты, бұл осы конструкттердің салыстырмалы тәуелсіздігін білдіреді.

Жалғыз сенімді жағымсыз өзара байланыстар сыртқы келбетті бағалау (AE) және бақылау экспрессиясы (Ce, $\rho = -0,189^*$) арасында, сонымен бірге, денемен қанағаттанушылық (BASS) және бақылау экспрессиясы (Ce, $\rho = -0,197^*$) арасында анықталды. Бұл нәтижелер тұлғааралық қатынастарды бақылауға ұмтылыс жоғары болған сайын, сыртқы келбетпен және денемен субъективті қанағаттанушылықтың төмен болатынын көрсетеді, бұл өзара әрекеттесуді

басқаруға бағдарланған әйел адамдардың ішкі қысымын және өзіндік сынын көрсетуі мүмкін.

Жалпы алғанда, алынған мәліметтер дененің бейнесі және W. Schutz моделі бойынша анықталған базалық әлеуметтік қажеттіліктері арасындағы тікелей байланыстардың әлсіз көрінуін растайды.

Кесте 11 – Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің компоненттері (ӨДДҚКС/МBSRQ-AS) және Т. Лири бойынша тұлғааралық типтер арасындағы корреляциялық көрсеткіштер (N = 190)

Көрсеткіштер	Сыртқы бейнені бағалау (AE)	Сыртқы бейнеге бағдарлану (AO)	Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP)	Өз салмағын субъективті бағалау (SCW)	Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS)
I.Авторитарлы тип	0,185*	0,054	0,008	-0,161	0,139
II.Эгоистік тип	0,145	0,081	-0,091	-0,086	0,096
III.Агрессивті тип	0,065	0,021	-0,012	-0,090	0,052
IV.Күдікшіл стиль	0,098	0,023	0,011	0,133	-0,006
V.Бағынғыш тип	-0,114	-0,046	0,040	0,064	-0,044
VI.Тәуелді тип	0,039	0,043	-0,061	-0,099	0,037
VII. Достыққа бейім тип	-0,055	-0,027	-0,047	-0,068	0,078
VIII. Альтруистік тип	-0,084	-0,007	-0,054	-0,135	-0,039
Доминанттылық	0,150	0,069	-0,056	-0,229**	0,096
Ізгі ниеттілік	-0,097	-0,034	-0,074	-0,103	0,046

Корреляциялық талдау дене бейнесінің сипаттамалары мен қарым-қатынастың тұлғааралық стильдері арасындағы көпшілік байланыстардың статистикалық маңызды емес екендігін көрсетті.

Жалғыз сенімді тәуелділіктер сыртқы келбетті бағалау (AE) және авторитарлы мінез-құлық типі (Authoritarian, $\rho=0,185^*$), сонымен бірге, салмақты өзіндік бағалау (SCW) және басымдылықтың интегралды факторы (Dominance, $\rho=-0,229^*$) арасында анықталды.

Бұл нәтижелер сыртқы келбетін аса жоғары субъективті бағалайтын әйел адамдардың мінез-құлықтың көшбасшылық және сенімді формаларын көрсетуге бейім екендіктері туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді, ал олардың дене салмағына қатысты назар аударудың жоғары доминанттылықтың және әлеуметтік белсенділіктің төмендеуімен қатар жүретіні туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, мәліметтер денелік өзін-өзі қабылдау және тұлғааралық стиль арасындағы тікелей корреляциялардың әлсіз көрінуін білдіреді, бұл орта жастағы әйел адамдардың өзіндік қатынасының сыртқы және әлеуметтік аспектілерінің салыстырмалы тәуелсіздігін растайды.

Шолушы корреляциялық талдаудың нәтижелері бойынша тұжырым.

Жүргізілген корреляциялық талдау орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің сипаттамалары мен тұлғааралық өзара әрекеттесудің ерекшеліктері арасындағы өзара байланыстың жалпы тенденцияларын анықтауға мүмкіндік берді. Көптеген корреляциялардың көпшілігінің қалыпты күші болатынына қарамастан, өзіндік қатынастың денелік және әлеуметтік аспектілерінің үйлесімділігін көрсететін өзара байланыстардың тұрақты бағыттылығы байқалады. Өзіндік сыртқы келбетін аса позитивті қабылдау және денемен қанағаттанушылық ақкөңілділікпен, тұлғааралық байланыстағы ашықтықпен және сенімділікпен қатар жүреді, ал салмаққа қатысты жоғары назар аудару, сыртқы келбет бойынша алаңдаушылық пен өзіндік денесіне деген сыни қатынас үлкен ұстамдылықпен, доминанттылықтың төмендеуімен және эмоционалды қолдауға деген қажеттілікпен байланысты.

Өзара байланыстардың құрылымында тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлерімен статистикалық маңызды корреляциялардың барынша көп көрсеткен *шынайы және идеалды дене бейнесі арасындағы сәйкессіздік индексі* (Discrepancy Index, DI) ерекше мәнге ие болады. Жоғары сәйкессіздік сенімділіктің, проәлеуметтік тенденциялардың әлсіреуімен және тәуелді мінез-құлық формаларының көрінуімен қатар жүреді, бұл компенсаторлық механизмдерді көрсетеді: денелік бейнемен ішкі қанағаттанбаушылықта бақылауға және тұлғааралық танылуға ұмтылыс.

Осылайша, *денелік «шынайы-Мен» және «идеалды-Мен» арасындағы сәйкессіздіктер шамасы тұлғааралық әлсіздіктің және эмоционалды қысымның индикаторы ретінде алынады.* Мәліметтердің жиынтығы өзіндік денені қабылдаудың тұлғааралық қызметтің маңызды психологиялық факторы болып табылатынын растайды, ал денелік бейнені қабылдау мен қанағаттанушылықтың орта жастағы әйел адамдардың өзара әрекеттесуінің аса үйлесімді, сенімді және эмоционалды тұрақты модельдерін қалыптастыруға ықпал ететінін растайды.

Екінші бөлім бойынша қорытынды

1. Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің тұлғааралық өзара әрекеттесу факторы ретіндегі психологиялық ерекшеліктерін зерттеудің теориялық моделі әзірленді. Модельде жасқа байланысты өзгерістер, әйелге қатысты мәдени тұрғыда детерминацияланған нормалар және әлеуметтік рөлдердің өзара әрекеттесу мотивациясына ықпалы ескерілген. Бұл отандық және шетелдік психологияда көрсетілген дене бейнесінің тұлғааралық мінез-құлық стиліне әсер ету механизмін тұтас түсіндіруге мүмкіндік береді.

2. Зерттеудің дизайны мен жоспары әзірленіп, зерттеу әдістері мен әдістемелері сипатталды, зерттеу іріктемесіне сипаттама берілді. Аталған зерттеу регрессиялық-аналитикалық (ex post facto) дизайн аясында жүзеге асырылады, ол тікелей эксперименттік ықпалсыз, бұрыннан қалыптасқан психологиялық сипаттамалар арасындағы предикторлық және модераторлық байланыстарды анықтауға бағытталған. Мұндай тәсіл жас ерекшелігі, рөлдердің ауысуы және өмірлік тәжірибе контекстінде дене бейнесі мен тұлғааралық өзара әрекеттесудің әрі тұрақты, әрі динамикалық қырларын ескеруге мүмкіндік береді. Бұл себеп-

салдарлық байланыстар туралы қорытындылардың валидтілігін және олардың уақыт бойынша өзгермелілігін арттырады.

3. Эксперименттік стратегиялардан айырмашылығы, регрессиялық (*ex post facto*) дизайн тәуелсіз айнымалыларды тікелей бақылауды немесе манипуляциялауды көздемейді, керісінше зерттелетін өзара байланыстар құрылымындағы ықпалдардың күшін мен бағытын, предикторлардың үлесін және модераторлық әсерлерді бағалауға бағытталған.

4. Зерттеудің тұтас теориялық-эмпирикалық моделі қалыптастырылды, оған объектіні, пәнді, мақсатты, міндеттер мен болжамдарды анықтау, әдістемелер жүйесі және статистикалық процедуралар кіреді. Орта жастағы әйел адамдардың дене бейнесі мен тұлғааралық өзара әрекеттесу арасындағы өзара байланыстың психологиялық заңдылықтарын анықтауға бағытталған, алынған нәтижелерді кейінгі талдау мен интерпретациялау үшін сенімді эмпирикалық база жасалды.

3 ТҰЛҒААРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ОРТА ЖАСТАҒЫ ӘЙЕЛ АДАМДАРДЫҢ ДЕНЕЛІК-МЕН ИМИДЖІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

3.1 Орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджі предикторларының көпшілік регрессиялық модельдері

Корреляциялық талдаудан себепті-болжамдық талдау деңгейіне өтуде, зерттеудің келесі кезеңінде орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджінің әртүрлі компоненттерін қалыптастыруға тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлерінің үлесін анықтауға бағытталған көпшілік регрессиялық модельдер құрылды.

Регрессиялық тәсілді қолдану тұлғааралық қатынастардың қандай сипаттамаларының (W. Schutz бойынша қатысу, бақылау және аффекция қажеттіліктері, сонымен бірге Т. Лири бойынша тұлғааралық типтер) денемен қанағаттанушылықтың, сыртқы келбеттің бағалаудың және сырт бейнеге бағдарлаудың маңызды предикторлары болатынын анықтауға мүмкіндік берді.

Шолушы корреляциялық талдаумен салыстырғанда, көпшілік регрессия айнымалалар арасындағы байланыстың болуын анықтап қана қоймай, сонымен бірге әрбір предиктор айнымалының дене бейнесі көрсеткіштерінің вариативтілігін түсіндіруге қосатын үлесін біріктірілген әсерін бақылау жағдайында бағалауға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл денелік өзін-өзі қабылдауды тұлғааралық мінез-құлықтың және әлеуметтік бейімделудің ерекшеліктерімен байланыстыратын психологиялық механизмдерін неғұрлым дәл түсінуді қамтамасыз етеді.

Есептеу үшін ӨДДҚКС/MBSRQ-AS, ӨДБС/ООСТ және сәйкессіздік индексі (DI) шкалалары бойынша мәліметтер тәуелді айнымалылар ретінде және ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) және Т. Лири сауалнамасы тәуелсіз айнымалылар (предикторлар) ретінде қолданылды. Талдау көптік сызықтық регрессияның стандартты процедураларын қолданумен Jamovi 2,6,26,0 бағдарламалық ортада жүргізілді. Алынған мәліметтер 12-18 кестелерде берілген.

Кесте 12 – Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік индексі предикторларының көпшілік регрессиялық моделі (Discrepancy Index, DIx) (N = 190)

Модельдің сәйкестік көрсеткіштері			Модельдің жалпы мәнділігін тексеру тесті				Дарбин-Уотсон тесті		
Модель	R	R ²	F	df1	df2	p	Авто корреляция	Статистика DW	p
1			2			3	4	5	
1	0,973	0,507	7,68	6	131	<,001	0,0703	1,81	0,254
Модельдің коэффициенттері - Сәйкессіздік индексі (DIx)									
Предиктор					Салмағы		Стандарттық қате SE		p
Константа					-1,1708		1,2201		0,339

12-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
Өзіндік дене бейнесі (ӨДБ/OOST)	0,0371	0,0192	1,928	0,056
Сыртқы бейнені бағалау (AE)	0,0161	0,0395	0,407	0,685
Сыртқы бейнеге бағдарлану (AO)	-0,0128	0,0182	-0,701	0,485
Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP)	-0,0218	0,0390	-0,559	0,577
Өз салмағын субъективті бағалау (SCW)	0,3423	0,0839	4,080	<,001
Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS)	-0,0265	0,0219	-1,214	0,227
Көрінетін қатысу (Ie)	-0,0391	0,0918	-0,426	0,671
Қалайтын қатысу (Iw)	0,0627	0,0641	0,978	0,330
Көрінетін бақылау (Ce)	0,0666	0,0679	0,981	0,328
Қалайтын бақылау (Cw)	0,1103	0,0585	1,886	0,062
Көрінетін жақындық (Ae)	-0,0605	0,0779	-0,776	0,439
Қалайтын жақындық (Aw)	0,2986	0,0764	3,906	<,001
I. Авторитарлық	-0,1028	0,303	-0,339	0,735
II. Эгоистік	0,2236	0,305	0,734	0,465
III. Агрессивті	0,4668	0,294	1,587	0,115
IV. Күмәншіл	0,3945	0,286	1,380	0,170
V. Бағынышты	0,0552	0,312	0,177	0,860
VI. Тәуелді	-0,2909	0,303	-0,959	0,339
VII. Достыққа бейім	-0,4840	0,288	-1,680	0,095
VIII. Альтруистік	-0,3778	0,302	-1,251	0,213
Доминанттылық	0,0431	0,309	0,140	0,889
Достыққа бейімділік	0,4633	0,299	1,550	0,124

Модельдің жалпы сипаттамасы. Модель статистикалық мәнді болып табылады ($F(6, 131)=7,68$, $p<,001$) және тәуелді айнымалының ($R^2=0,507$) дисперсиясының шамамен 51%-ға жуығын түсіндіреді, бұл оның жақсы түсіндіруші қабілетін білдіреді. Дарбин-Уотсон критерийінің мәні = 1,81 ($p = 0,254$) қалдықтардың автокорреляциясының болмауын және сызықтық регрессияны қолданудың дұрыстығын растайды. Осылайша, өзіндік денесін қабылдау мен қалаған бейне арасындағы айырмашылық ішкі аффективті-когнитивті сипаттамалар, сонымен бірге басқалардың тарапынан бақылау мен бағалаудың әсерін көрсететін әлеуметтік-перцептивті факторлар ретінде анықталды.

Модельдің құрылымында аса салмақты предикторлар ретінде алынғандар:

– *ӨДБС/ООСТ (дене бейнесімен қанағаттанбаушылық)* – $\beta=0,0371$; $p=0,056$ – Денемен қанағаттанбаушылықтың көрсеткіші шынайы және идеалды денелік-Мен арасындағы сәйкессіздіктің арту тенденциясын көрсетеді. Басқаша айтқанда, өзінің сыртқы келбетін эмоциялық қабылдамау жоғары болған сайын, дененің өзекті және қалаған бейнесі арасындағы алшақтық үлкен болады.

– *SCW (басқалардың тарапынан бақылау – әлеуметтік компонент)* – $\beta=0,3423$; $p < 0,001$ – Бұл модельдегі аса күшті предиктор. Мәнді өзге адамдардың

тарапынан сыртқы бақылауды қабылдау жоғары болса, шынайы және идеалды денелік-Мен арасындағы сәйкессіздік көп болады.

Қалған предикторлар (Сырт келбетті бағалау (AE), сырт келбетке бағдарлану (AO), артық салмаққа қатысты алаңдаушылық (OWP), дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) шкалалары, сондай-ақ Т. Лиридің тұлғааралық типтерінің басым бөлігі) статистикалық тұрғыдан мәнді үлес қоспады ($p > 0,1$).

Алынған нәтижелер дененің шынайы және идеалды бейнесі арасындағы сәйкессіздіктің сыртқа бағдарланудың және қолдауға деген қажеттіліктің басымдылығында артатынын (Дене салмағын өзіндік бағалауы (SCW), қалаулы бақылау (Cw), қалаулы жақындық (Aw) және эмоционалды қанағаттанбаушылықтың күшейетінін көрсетеді (ӨДБС/ООСТ). Керісінше, проэлеуметтік ақкөңілділік (Достыққа бейімділік) буферлік функция атқара отырып, өзін-өзі сынауды төмендетеді және өзінің сыртқы келбетін қабылдауды күшейтеді.

Кесте 13 – Өзіндік дене бейнесі көрсеткіші предикторларының көпшілік регрессиялық моделі (ӨДБС/ООСТ)

Модельдің сәйкестік көрсеткіштері			Модельдің жалпы маңыздылық тесті				Дарбин-Уотсон тесті		
Модель	R	R ²	F	df1	df2	p	Автокорреляция	Статистика DW	p
2	0,548	0,174	1,95	10	127	0,047	0,0828	1,78	0,158
Модельдің коэффициенттері – ӨДБС/ООСТ									
Предиктор			Салмақ		SE	t	p		
Константа			31,918		3,03	10,522	<,001		
I. Авторитарлық			-1,880		1,67	-1,128	0,262		
II. Эгоистік			0,953		1,67	0,569	0,570		
III. Агрессивті			2,575		1,62	1,594	0,113		
IV. Күмәншіл			3,048		1,57	1,941	0,054		
V. Бағынышты			1,484		1,71	0,867	0,388		
VI. Тәуелді			-1,118		1,67	-0,671	0,503		
VII. Достыққа бейім			-2,860		1,58	-1,807	0,073		
VIII. Альтруистік			-2,745		1,66	-1,655	0,100		
Доминанттылық			1,361		1,69	0,803	0,423		
Ізгі ниеттілік			2,784		1,64	1,696	0,092		
Көрінетін қатысу (Ie)			-0,0875		0,529	-0,166	0,869		
Қалайтын қатысу (Iw)			-0,5147		0,369	-1,395	0,165		
Көрінетін бақылау (Ce)			0,6583		0,391	1,685	0,094		
Қалайтын бақылау (Cw)			0,5541		0,337	1,646	0,102		
Көрінетін жақындық (Ae)			-0,2960		0,449	-0,660	0,510		
Қалайтын жақындық (Aw)			0,2634		0,440	0,599	0,550		

Осылайша, анықталған нәтижелер шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік дәрежесі эмоционалды және тұлғааралық факторлардың күрделі өзара әрекеттесуін көрсетеді. Сыртқы бақылау, қолдауға деген қажеттілік және

эмоционалды қолдау денелік көріністердің алшақтығын күшейтеді, ал ақкөңілділік пен проэлеуметтілік, өзін-өзі қабылдауға және элеуметтік салыстыруларға әлсіздікті төмендетіп, қорғаныс функциясын атқарады.

Дене бейнесіне қанағаттанбаушылық көрсеткіші (ӨДБС/ООСТ) денелік дистресстің аффекциялық ядросы болып табылғандықтан, әрі қарайғы талдау сыртқы келбетті субъективті қабылдамау құрылымындағы тұлғааралық және тұлғалық предикторларды анықтауға бағытталды. Екі модельді салыстыру қандай элеуметтік-перцептивті механизмдердің – сыртқы бақылауға тәуелділік, мақұлдауға ұмтылыс, проэлеуметтік бағдарлардың денеге эмоционалды қатынасқа және тартымдылықты субъективті өзіндік бағалауға аса айқын әсерін нақтылауға мүмкіндік береді.

2-ші модельдің жалпы сипаттамасы. Модель 0,05 ($F=1,95$; $df_1=10$; $df_2=127$; $p=0,047$) деңгейінде, $R=0,548$ байланыстың қалыпты күшінде және $R^2=0,174$ (яғни, ӨДБС/ООСТ вариативтілігінің 17,4%-ға жуығы қосылған предикторлармен түсіндіріледі) Дарбин-Уотсон тестінің түсіндірілген дисперсия үлесінде статистикалық мәнді: $DW=1,78$; автокорреляция белгісі анықталмады ($p=0,158$), бұл стандартты қателерді бағалаудың дұрыстығын қолдайды.

Алынған мәліметтер аталған іріктеме тобында дене бейнесімен қанағаттанбаушылықтың оқшауланған түрде қалыптаспайтынын, оның тұлғааралық ұстанымдар контексінде, басқа адамдардың тарапынан қабылдауды күту және бақылауды қабылдау контексінде қалыптасатынын көрсетеді.

Модельдің құрылымында ең салмақты предикторлар ретінде Suspicious, Достыққа бейімділік, Альтруистік, Ізгі ниеттілік көрсеткіштері, сонымен бірге басқалардың қабылдауын және бақылауын қабылдауға қатысты когнитивтік компоненттер – Се және Сw айнымалылары айқындалды.

Күдікшіл стиль ($\beta=3,048$; $p=0,054$) жоғары сақтықта және жағымсыз бағалауды күтуде дене бейнесімен қанағаттанбаудың арту тенденциясын көрсетіп, аса айқын үлесті көрсетті. Күдіктенуші стилі бар адамдарға тұлғааралық сигналдардың *шамадан тыс сақтықпен қабылдау және сынды күтудің жоғары деңгейі* тән, бұл өзіндік шамадан тыс назар аударуға және сыртқы тартымдылық стандарттарына әлсіздікті күшейтеді.

Достыққа бейім стиль ($\beta= -2,860$; $p=0,073$) кері бағыттылықты - мейірімділіктің аса жоғары деңгейін және ашықтықты көрсетті, ол дене бейнесімен қанағаттанбаушылықпен байланысты. Проэлеуметтік коммуникация мен сенімді қатынастар өзін-өзі эмоционалды қабылдауды күшейтіп, сыртқы бағалаудың маңыздылығын төмендетуі мүмкін.

Альтруистік стиль ($\beta=-2,745$; $p=0,100$) айқын көрінетін проэлеуметтікк дене бейнесімен қанағаттанбаушылықтың төмендеуіне деген тенденцияны көрсетіп, қорғаныс факторы ретінде алынды. Зейінді басқалардың қажеттіліктеріне бағыттау қабілеті және қоршаған адамдардың игілігі үшін әрекет ету, физикалық бағыттылыққа негізделмеген ішкі құндылық сезіміне ықпал етеді.

Қызықты нәтиже *ізгі ниеттілік осі* ($\beta=2,784$; $p=0,092$) бойынша анықталған: элеуметтік бағдардың жалпы векторы дене бейнесімен

қанағаттанбаушылықтың арту тенденциясын көрсетті. Бұл жағдайда, әлеуметтік мақұлдауға және «барлығына ұнауға» ұмтылысқа шамадан тыс тәуелділік мейірімділікті сыртқы бағалауға деген сезімталдықты күшейтіп, тәуелді мінез-құлыққа айналдыруы мүмкін.

Екі когнитивті көрсеткіш – Се (басқалардың тарапынан қабылдану) ($\beta=0,658$; $p=0,094$) және Сw (басқалардың тарапынан бақылау) ($\beta=0,554$; $p=0,105$) – сыртқы мақұлдауға және бағалауға бағдардың күшеюінде дене бейнесімен қанағаттанбаушылықтың өсу тенденциясын көрсетті. Бұл нәтижелер өзіндік тартымдылық сезімінің ішкі стандарттарға емес, қоршаған адамдардың тарапынан қолдауға сүйенгенде, өзіндік бағалаудың сыртқы локусының әсерін көрсетеді.

Осылайша, алынған модель денелік дистресстің когнитивті-әлеуметтік табиғатын көрсетеді, онда дене бейнесімен қанағаттанбаудың, күдікшілдіктің, сыртқы бағдарланудың және бақылауды күтудің үйлесімінде күшейеді, алайда айқын көрінетін проәлеуметтікте және сенімді коммуникацияда төмендейді.

Жалпы алғанда, модель денелік қанағаттанбаудың негізінде өзіндік құндылықтың ішкі және сыртқы көздерінің арасындағы дисбаланстың алынатынын көрсетеді: басқалардың пікіріне тәуелділік және күтудің мазасыздығы күшті болса, өзіндік денесіне перфекционистік қатынастың қаупі жоғары болады; керісінше, проәлеуметтік, эмпатия және мейірімділік қорғаныс фонын құрады және денелікті біртұтас «Меннің» бөлігі ретінде қабылдауды қолдайды.

Қарастырылған регрессиялық модельдер денелік өзіндік қабылдауды қалыптастырудың екі деңгейін көрсетеді.

Бірінші модель (Сәйкессіздік индексі DIx) дененің шынайы және идеалды бейнесі арасындағы когнитивті сәйкессіздікті сипаттайды, ол біршама дәрежеде сыртқы бағдарланған механизмдермен – әлеуметтік бақылауды қабылдаумен (SCW, Cw) және эмоционалды қолдауға деген қажеттілікпен (Aw) байланысты. Бұл факторлар сыртқы кері байланысқа және басқа маңызды адамдардың тарапынан бағалауға денелік өзіндік бағалаудың тәуелділігін көрсетеді.

Екінші модель (Өзіндік дене бейнесі (ӨДБС/ООСТ)) денелік өзіндік қабылдаудың жақындық (Affection) компонентін көрсетеді, яғни сыртқы келбетті эмоционалды қабылдауды көрсетеді. Мұнда бірінші орынға өзара әрекеттесудің жеке-тұлғалық және тұлғааралық стильдері шығады – күдікшіл, достыққа бейімділік және альтруистік. Осылайша, егер сәйкессіздік (DI) әлеуметтік күтулердің және бақылауды қабылдаудың әсерін көрсетсе, онда дене бейнесімен қанағаттанбаушылық (ӨДБС/ООСТ) тұлғааралық тәжірибенің эмоционалды бояуымен және әлеуметтік мінез-құлық стратегияларымен анықталады.

Проәлеуметтік тенденциялар (ізгі ниеттілік, альтруизм) денелік дистресстің қарқындылығын төмендететін ресурстар ретінде көрінеді, ал мазасыздық пен сақтыққа бейім стильдер сыртқы келбетке шамадан тыс назар аударуды және қабылданатын әлсіздікке шоғырлануды күшейтеді.

«Өз денесіне деген қатынасының көпөлішемді сауалнамасы» (ӨДДҚКС/МBSRQ) әдістемесі бойынша мәліметтерді талдауға өтіп, бұл нәтижелерді нақтылаудың негізі ретінде қарастыруға болады, атап айтсақ, денелік бейненің қандай когнитивті, эмоционалды және мінез-құлықтық аспектілерінің тұлғааралық сипаттамалармен байланысты екендігін нақтылау керек. ӨДДҚКС/МBSRQ шкалалары денеге қатынастың аса дәл құрылымын анықтауға мүмкіндік береді – өзіндік тартымдылықты бағалаудан бастап, денеге қамқорлық жасауға бағдарлану және өзіндік бағалау үшін физикалық «Меннің» маңыздылығына дейін.

Кесте 14 – Сыртқы келбетті бағалау (АЕ)

Модельдің сәйкестік көрсеткіштері			Модельдің жалпы мәнділік тесті				Дарбин-Уотсон тесті		
Модель	R	R ²	F	df1	df2	p	Автокорреляция	Статистика DW	p
3	0,567	0,162	1,51	6	131	0,178	0,0179	1,95	0,758
Модельдің коэффициенттері - АЕ									
Предиктор						Салмақ	SE	t	p
Константа						24,4192	1,215	20,092	<,001
Көрінетін қатысу (Ie)						-0,2418	0,241	-1,004	0,317
Қалайтын қатысу (Iw)						0,0219	0,168	0,130	0,896
Көрінетін бақылау (Ce)						-0,2962	0,178	-1,663	0,099
Қалайтын бақылау (Cw)						-0,0985	0,153	-0,642	0,522
Көрінетін жақындық (Ae)						0,2488	0,204	1,217	0,226
Қалайтын жақындық (Aw)						0,1581	0,201	0,788	0,432
I. Авторитарлық						0,2825	0,775	0,3646	0,716
II. Эгоистік						-0,3345	0,778	-0,4300	0,668
III. Агрессивті						-0,5174	0,751	-0,6891	0,492
IV. Күмәншіл						-0,1797	0,730	-0,2462	0,806
V. Бағынышты						-0,0397	0,796	-0,0499	0,960
VI. Тәуелді						0,3967	0,774	0,5123	0,609
VII. Достыққа бейім						0,4734	0,736	0,6435	0,521
VIII. Альтруистік						0,0987	0,771	0,1280	0,898
Доминанттылық						0,0312	0,788	0,0397	0,968
Ізгі ниеттілік						-0,4742	0,763	-0,6215	0,535

Әрі қарайғы модельдерде ӨДДҚКС/МBSRQ әрбір шкаласы тәуелді айнымалы ретінде талданды, бұл тұлғалық және тұлғааралық факторлардың сыртқы келбетпен қанағаттануға, тартымдылыққа бағдарлануға және жалпы алғанда денелік пішінге қатынасқа маңызды әсер ететінін нақтылауға мүмкіндік берді.

Үшінші модельдің жалпы сипаттамасы. «Өз денесіне деген қатынасының көпөлішемді сауалнамасы» (ӨДДҚКС/МBSRQ) әдістемесінің сыртқы бейнені

бағалау (АЕ) шкаласы үшін регрессиялық талдау жалпы алғанда модельдің статистикалық мәнді еместігін көрсетті ($F=1,51$; $p=0,178$), бұл ретте көпшілік корреляция коэффициенті $R = 0,567$ және түсіндірілген дисперсия үлесі $R^2=0,162$ ге тең болды. Бұл енгізілген предикторлардың сыртқы келбетті бағалаудың вариативтілігінің тек 16,2%-ын түсіндіретінін білдіреді.

Дарбин-Уотсон көрсеткіші ($DW=1,95$; $p=0,758$) қалдықтардың автокорреляцияның болмағанын көрсетеді, соның салдарынан, модель статистикалық форма тұрғысында дұрыс, алайда зерттелетін параметрлер арасындағы айқын тәуелділіктерді көрсетпейді.

Осылайша, денелік сәйкессіздіктің және дене бейнесімен қанағаттанбауының көрсеткішімен салыстырғанда, когнитивті және тұлғааралық факторлардың тікелей әсеріне шамалы бейім сыртқы келбетпен субъективті қанағаттанудың салыстырмалы тұрақтылығы туралы айтуға болады.

Модельге басқалардың тарапынан қабылдаудың когнитивті компоненті маңызды үлес қосады (Ce ; $\beta=-0,2962$; $p=0,099$). Коэффициенттің жағымсыз бағыты қоршаған адамдардың тарапынан мақұлдау мен қолдаудың қажеттілігіне деген когнитивті бағдар күшті көрінетін болса, өзіндік келбетті субъективті бағалаудың төмен болатынын көрсетеді. Осылайша, сыртқы пікірлерге тәуелділік және басқалардың тарапынан бағалауға бағдарлану өзіндік тартымдылықпен қанағаттанудың төмендеуіне әкеледі.

Қалған предикторлар маңыздылық деңгейіне жетпеді ($p > 0,10$), бұл сыртқы келбетпен қанағаттанудың жалпы көрсеткішіне эмоционалды және тұлғааралық айнымалылардың тікелей әсерінің болмауын көрсетеді. Бұл әлеуметтік бағалауға және ситуативті факторларға қатынасы бойынша денелік бейненің аталған компонентінің тұрақтылығын және автономдығын көрсетуі мүмкін.

Қалған предикторлар бойынша маңызды үлестердің болмауы (басқалардан күтетін жақындық (Aw), сыртқа бағытталған жақындық (Ae), басқалардан күтетін бақылау (Cw), сыртқа бағытталған қатысу (Ie), басқалардан күтетін қатысу (Iw) және тұлғааралық стильдер бойынша) аталған іріктеме тобында тұлғааралық қатынастардың эмоционалды және мінез-құлықтық компоненттерінің сыртқы келбетті субъективті қабылдауға әлсіз әсер ететінін көрсетеді. Мүмкін, денеге деген қатынастың осы аспектісі аса тұрақты және тұрақты тұлғалық диспозициялармен, өзіндік бағалаудың тұрақтылығымен және ситуативті тұлғааралық үміттермен емес, физикалық Мен деңгейімен байланысты болатын шығар.

Осылайша, алынған нәтижелер сыртқы келбетті субъективті бағалаудың (АЕ) салыстырмалы түрде көптеген тұлғааралық сипаттамалардан тәуелсіз екендігі, бірақ сыртқы мақұлдауға деген когнитивті шоғырлануға сезімтал екендігі туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Басқалардың тарапынан мақұлдаудың қажеттілігін саналы ұғыну жоғары болса, өзіндік сырт келбетімен қанағаттанушылық төмен болады.

Кесте 15 – Сыртқы тартымдылыққа бағдарлану (Appearance Orientation, AO)

Модельдің сәйкестік көрсеткіштері			Модельдің жалпы мәнділік тесті				Дарбин-Уотсон тесті		
Модель	R	R ²	F	df1	df2	p	Автокорреляция	Статистика DW	p
4	0,713	0,286	1,693	6	131	0,050	0,101	1,80	0,188
Модельдің коэффициенттері - АО									
Предиктор				Салмақ		SE	t	p	
Константа				44,0003		2,286	19,2503	<,001	
Көрінетін қатысу (Ie)				0,3575		0,453	0,7890	0,432	
Қалайтын қатысу (Iw)				0,2296		0,316	0,7261	0,469	
Көрінетін бақылау (Ce)				-0,6449		0,335	-1,9254	0,056	
Қалайтын бақылау (Cw)				-0,2398		0,289	-0,8309	0,408	
Көрінетін жақындық (Ae)				-0,0915		0,385	-0,2379	0,812	
Қалайтын жақындық (Aw)				-0,0346		0,377	-0,0918	0,927	
I. Авторитарлық				-1,562		1,47	-1,062	0,290	
II. Эгоистік				0,637		1,48	0,432	0,667	
III. Агрессивті				2,519		1,43	1,767	0,080	
IV. Күмәншіл				3,034		1,39	2,189	0,030	
V. Бағынышты				1,764		1,51	1,167	0,245	
VI. Тәуелді				-0,479		1,47	-0,325	0,745	
VII. Достыққа бейім				-2,400		1,40	-1,718	0,088	
VIII. Альтруистік				-3,222		1,46	-2,201	0,030	
Доминанттылық				1,805		1,50	1,207	0,230	
Ізгі ниеттілік				2,674		1,45	1,845	0,067	

Төртінші модельдің жалпы сипаттамасы. Сыртқы бейнеге бағдарлану (АО) шкаласы бойынша регрессиялық талдау жалпы алғанда модельдің статистикалық маңызды екендігін көрсетті ($F=1,693$; $p=0,050$), бұл ретте көпшілік корреляция коэффициенті $R=0,713$ және түсіндірілген дисперсияның үлесі $R^2 = 0,286$, Бұл тартымдылыққа бағдарланудың вариативтілігінің 28,6%-ға жуығының тұлғалық-тұлғааралық предикторлардың жиынтығымен түсіндіріледі. Дарбин–Уотсон ($DW=1,80$; $p=0,188$) көрсеткіші қалдықтардың автокорреляциясының болмауын көрсетеді, бұл модельдің дұрыстығын және бағалаудың тұрақтылығын растайды.

Осылайша, сыртқы келбетке және өзіне күтім жасауға бағдарлануға, бақылауды қабылдауға және тұлғааралық өзара әрекеттесудің ерекшеліктеріне деген қажеттілікті көрсететін бірқатар әлеуметтік және тұлғалық айнымалылардың бірқатарымен байланысты.

Сыртқы бейнеге бағдарлану (АО) моделінде алты маңызды предикторлар анықталды: басқалардың тарапынан қабылдаудың когнитивті компоненті (Ce, $p=0,056$), күмәншіл стиль (Suspicious, $p=0,030$), агрессивті стиль (Aggressive, $p=0,080$), альтруистік стиль (Альтруистік, $p=0,030$), достыққа бейім стиль (Friendly, $p = 0,088$) және ізгі ниеттілік осі (Friendliness, $p = 0,067$):

– Ce (басқалардың тарапынан қабылдау – когнитивті компонент) – $\beta = -0,6449$; $p = 0,056$,

Теріс байланыс қоршаған адамдардың мақұлдау қажеттілігіне когнитивті шоғырлану жоғары болған сайын, тартымдылыққа бағдарлану төмен болады. Бұл сыртқы бағалауға тәуелділіктің сыртқы келбетке күтім жасау бойынша белсенді күш-жігерді шектейтін сенімсіздікпен және ішкі қысыммен қатар жүретінін білдіруі мүмкін.

– *Күмәниіл стиль* – $\beta = 3,034$; $p = 0,030$, Айқын көрінетін жағымды үлес тұлғааралық қатынастардағы сақтық пен сенімсіздік деңгейі өзіндік сыртқы келбетіне назар аударудың күшеюімен байланысты болатынын көрсетеді. Тұлғаның мұндай типі басқаларға қалдыратын әсерді бақылауға және сыртқы белгілерге өзінің зейінін шоғырландыруға бейім болады.

– *Агрессивті стиль* – $\beta = 2,519$; $p = 0,080$, Коэффициенттің жағымды бағыты мінез-құлықтағы бәсекелес және доминантты тенденцияларда сыртқы келбетке бағдарланудың күшею тенденциясын көрсетеді. Аталған стильдегі тұлғаларға өзіне күтім жасау мен тартымдылық өзіндік мәртебе мен сенімділік функциясын орындауы мүмкін.

– *Альтруистік стиль* – $\beta = -3,222$; $p = 0,030$, Теріс байланыс айқын көрінетін проәлеуметтік бағыттылықта және эмпатияда өзіндік тартымдылығына назар аударудың әлсірейтінін көрсетеді. Басқаларға қамқорлық жасау денелік өзін-өзі көрсетуге тірек жасауды төмендетеді және сыртқы мақұлдауға тәуелділікті азайтады.

– *Достыққа бейім стиль* – $\beta = -2,420$; $p = 0,088$, Теріс байланыс ізгі ниеттілік пен әлеуметтік жақындыққа бағдарланудың сыртқы келбетке назарды аз шоғырландырумен қатар жүретінін көрсетеді. Тұрақты достыққа бейім стилі бар адамдарға сыртқы тартымдылық өзіндік құндылығының негізгі көзі болып табылмайды; олар әлеуметтік құзыреттілікке және өзара әрекеттесудің сапасына сүйенеді.

– *Ізгі ниеттілік осі* – $\beta = 2,674$; $p = 0,067$, коэффициенттің жағымды бағыты әлеуметтік белсенділіктің жалпы векторының және үйлесімді қатынастарды қолдауға ұмтылыстың өзара әрекеттесу құралы ретінде сыртқы келбетке жоғары қамқорлық жасаумен қатар жүретінін көрсетеді. Осылайша, ізгі ниеттілік кең белгі ретінде мазасызданумен емес, өзіне пробелсенді, адаптивті күтім жасаумен байланысты.

Сыртқы бейнеге бағдарлану (АО) моделі моделі тартымдылыққа бағдардың әртүрлі бағыттағы тенденциялардың қиылысында қалыптасатынын көрсетеді. Бір жағынан, сыртқы келбетке жоғары деңгейде назар аудару айқын көрінетін күдікшілдігі және агрессивтілігі бар тұлғаларға тән, олар үшін сыртқы келбет өзін-өзі бақылаудың және құзыреттілікті көрсетудің құралы ретінде алынады. Екінші жағынан, проәлеуметтік қасиеттер (альтруизм, достыққа бейімділік) және басқалардың тарапынан қабылдауға когнитивті бағдарлану өзін таныстыруға бағытталған мінез-құлыққа төменірек тартылумен байланысты, бұл өзіндік бағалаудың ішкі автономиясын көрсетеді.

Жалпы алғанда, нәтижелер сыртқы келбетке қамқорлық жасаудың дәрежесін ғана көрсетіп қоймайтынын, сонымен бірге әлеуметтік қоршаған ортамен өзара әрекеттесу стратегиясын көрсететінін білдіреді: бақылаушы және

демонстративті өзара әрекеттесуден қабылдаушы және кооперативті өзара әрекеттесуге дейін.

Кесте 16 – Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP)

Модельдің сәйкестік көрсеткіштері			Модельдің жалпы мәнділік тесті				Дарбин-Уотсон тесті		
Модель	R	R ²	F	df1	df2	p	Автокорреляция	DW статистика	p
5	0,751	0,206	1,698	6	131	0,050	0,111	1,78	0,190
Модельдің коэффициенттері – OWP									
Предиктор				Салмақ		SE	t	p	
Константа				7,8807		1,193	6,608	<,001	
Көрінетін қатысу (Ie)				0,2059		0,236	0,871	0,385	
Қалайтын қатысу (Iw)				-0,2122		0,165	-1,287	0,201	
Көрінетін бақылау (Ce)				0,1609		0,175	0,921	0,359	
Қалайтын бақылау (Cw)				0,0463		0,151	0,308	0,759	
Көрінетін жақындық (Ae)				0,0396		0,201	0,197	0,844	
Қалайтын жақындық (Aw)				0,0919		0,197	0,467	0,641	
I. Авторитарлық				-0,645		0,756	-0,853	0,395	
II. Эгоистік				0,319		0,759	0,420	0,675	
III. Агрессивті				1,426		0,732	1,948	0,054	
IV. Күмәншіл				1,553		0,712	2,181	0,031	
V. Бағынышты				0,860		0,776	1,108	0,270	
VI. Тәуелді				-0,580		0,755	-0,767	0,444	
VII. Достыққа бейім				-1,435		0,717	-2,000	0,048	
VIII. Альтруистік				-1,712		0,752	-2,276	0,024	
Доминанттылық				0,775		0,768	1,009	0,315	
Ізгі ниеттілік				1,501		0,744	2,016	0,046	

Бесінші модельдің жалпы сипаттамасы. Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) шкаласы үшін регрессия моделі статистикалық мәнді болды ($F=1,698$; $p=0,050$), бұл ретте көпшілік корреляция коэффициенті $R = 0,751$ және түсіндірілген дисперсияның үлесі $R^2=0,206$ ге тең болды. Бұл салмаққа алаңдаушылықтың вариативтілігінің 20,6%-ға жуығының тұлғалық және тұлғааралық сипаттамалардың жиынтығымен түсіндірілетінін білдіреді. *Дарбин-Уотсон көрсеткіші* ($DW = 1,78$; $p = 0,190$) қалдықтардың автокорреляциясының болмауын көрсетеді, мұны модельдің сенімділігі растайды.

Модельде бес маңызды предикторлар анықталды: агрессивті стиль (Aggressive, $p=0,054$), күдікшіл стиль (Suspicious, $p=0,031$), альтруистік стиль (Altruistic, $p=0,024$), мейірімді стиль (Friendly, $p=0,048$) ізгі ниеттілік осі (Friendliness, $p=0,046$):

– *Күдікшіл стиль және агрессивті стиль* артық салмаққа алаңдаушылықпен оң байланыста болды: бағалауға деген сақтық пен бәсекелес, табанды мінез-құлық стилі денеге қатысты өзіндік бақылауды және салмақ нормаларына сәйкес болмау қорқынышын күшейтеді.

– *Ізгі ниеттілік осі* оң үлеске ие.

– Достыққа бейімділік және альтруистік – теріс предикторлар: мейірімділік пен проэлеуметтік бағыттылық, әдетте, назарды денеге қатысты өзіне сыни тұрғыдан қараудан гөрі қатынастар сапасы мен өзгелерге көмектесу құндылықтарына аударады, соның нәтижесінде салмаққа байланысты мазасыздық төмендейді.

Осылайша, салмаққа алаңдаушылық өзара әрекеттесудің сақтық пен бәсекелес стратегиясында және сыртқы мақұлдауға бағдарлану жағдайында (күмәншіл, агрессивті, достық қалыпта) күшейеді, бірақ проэлеуметтік қатысу және сенімді коммуникация жағдайында төмендейді (альтруистік, достық). Бұл көрініс қазіргі заманауи халықаралық нәтижелермен де, ресейлік дереккөздермен де үйлеседі, бұл ретте ол салмақпен байланысты мазасыздануды төмендету немесе қолдауда сыртқы мақұлдау/салыстырулар мен қабылдаудың тұлғааралық ресурстардың шешуші рөлін көрсетеді.

Кесте 17 – Салмаққа қатысты әлеуметтік алаңдаушылық (SCW)

Модельдің сәйкестік көрсеткіштері			Модельдің жалпы маңыздылық тесті				Дарбин-Уотсон тесті		
Модель	R	R ²	F	df1	df2	p	Автокорреляция	Статистика DW	p
6	0,625	0,207	2,28	10	127	0,017	0,0650	1,83	0,302
Модельдің коэффициенттері - SCW									
Предиктор		Салмақ		SE		t		p	
Константа		6,2690		0,5014		12,502		<,001	
Көрінетін қатысу (Ie)		-0,1109		0,0994		-1,116		0,267	
Қалайтын қатысу (Iw)		-0,0629		0,0694		-0,906		0,367	
Көрінетін бақылау (Ce)		0,1624		0,0735		2,211		0,029	
Қалайтын бақылау (Cw)		-0,0109		0,0633		-0,172		0,864	
Көрінетін жақындық (Ae)		0,0290		0,0844		0,343		0,732	
Қалайтын жақындық (Aw)		0,1033		0,0827		1,248		0,214	
I. Авторитарлық		-0,319		0,308		-1,034		0,303	
II. Эгоистік		-0,615		0,309		-1,989		0,049	
III. Агрессивті		-0,681		0,299		-2,281		0,024	
IV. Күмәншіл		-0,121		0,290		-0,419		0,676	
V. Бағынышты		0,350		0,316		1,106		0,271	
VI. Тәуелді		0,481		0,308		1,563		0,121	
VII. Достыққа бейім		0,626		0,293		2,140		0,034	
VIII. Альтруистік		0,178		0,307		0,579		0,564	
Доминанттылық		0,276		0,313		0,882		0,379	
Ізгі ниеттілік		-0,602		0,303		-1,985		0,049	

Алтыншы модельдің жалпы сипаттамасы. Өз салмағын субъективті бағалау (SCW) шкаласы бойынша регрессиялық талдау көпшілік корреляция коэффициенті $R = 0,625$ және түсіндірілген дисперсия үлесі $R^2 = 0,207$ болған статистикалық мәнді модельді көрсетті ($F=2,28$; $p=0,017$). Модель артық

салмаққа алаңдаушылықтың вариативтілігінің 20,7%-ын түсіндіреді, яғни онда адам өзінің салмағымен қоршаған адамдарға қалдыратын әсері туралы мазасызданады. Дарбин–Уотсон ($DW=1,83$; $p=0,302$) критерийі қалдықтардың автокорреляциясының болмауын және модельдің дұрыстығын растайды.

Модельде бес маңызды предикторлар анықталған: басқалардың тарапынан қабылдаудың когнитивті компоненті (Se , $p=0,029$), эгоистік ($p=0,049$) және агрессивті ($p=0,024$) стильдер – жағымсыз салмақтармен, сонымен бірге мейірімді ($p=0,034$) және ізгі ниеттілік осі ($p=0,049$) – әсердің қарама-қарсы бағыттарымен:

– *Се (басқалардың тарапынан қабылдау)* – $\beta=0,1624$; $p=0,029$, Жағымды байланыс сыртқы мақұлдауға жоғары тәуелділік салмаққа қатысты әлеуметтік алаңдаушылықтың өсуімен қатар жүретінін көрсетеді. Өзіндік бағалауы қоршаған адамдардың пікірлеріне барынша күшті сүйенетін адамдар, көп жағдайда олар өздерінің денесін басқалардың қалай қабылдайтыны туралы мазасыздануды жиі басынан кешіреді.

– *Эгоистік стиль* – $\beta=-0,615$; $p=0,049$, Жағымсыз үлес өзіндік қажеттіліктеріне және мақсаттарына бағдарланған адамдардың әлеуметтік мақұлдауға деген тәуелділіктерінің аз болатынын және салмаққа қатысты мазасыздануды сирек басынан кешіретінін көрсетеді. Бұл контекстегі эгоцентрлік өзіндік бағалаудың автономдығына ықпал етіп, сыртқы бақылауға қарсы буфер қызметін атқарады.

– *Агрессивті стиль* – $\beta=-0,681$; $p=0,024$, Жағымсыз байланыс сенімділіктің, өзін-өзі таныту мен доминанттылықтың сыртқы бағалауға тәуелділікті азайтатынын және салмаққа байланысты әлеуметтік мазасыздануды төмендетінін көрсетеді.

– *Мейірімді стиль* – $\beta=0,626$; $p=0,034$, Жағымды байланыс әлеуметтік мақұлдауға және үйлесімді қатынастарды қолдауға бағдарлаудың салмақ пен сыртқы келбет туралы пікірлерге сезімталдықты арттыратынын көрсетеді.

– *Ізгі ниеттілік осі* – $\beta=-0,602$; $p=0,049$, Бұл көрсеткіштің кері бағыттылығы жалпы жоғары ізгі ниеттілікте және эмпатиялықта қоршаған адамдардың тарапынан салмақты бағалауға деген шоғырланудың төмендейтінін көрсетеді. Проәлеуметтік қосылу әлеуметтік мазасыздану эффектісін жұмсартып және өзіндік денесін қабылдауға ықпал етеді.

Өз салмағын субъективті бағалау (SCW) моделі салмаққа қатысты әлеуметтік алаңдаушылық сыртқы мақұлдауға деген тәуелділіктің когнитивті механизмдері мен өзара әрекеттесудің әлеуметтік стиліндегі жеке-дара айырмашылықтардың тоғысуында пайда болатынын растайды. Салмақты қабылдау туралы мазасыздық қабылдаудың қажеттілігін жоғары сезінуде (Se) және әлеуметтік мақұлдауға бағдарлануда достыққа бейімділік күшейеді, алайда автономды (эгоистік және агрессивті) және проәлеуметтік (жалпы мейірімділік) тенденцияларда төмендейді. Осылайша, модель салмақты қабылдаудың сыртқы бағалауларға сезімтал, алайда тұлғалық сенімділікпен және эмпатиямен жұмсартатын әлеуметтік-бағалаушы көрсеткіш болып табылатыны туралы мәліметтерді растайды.

Кесте 18 – Дененің жекелеген бөліктерімен қанағаттанушылық (BASS)

Модельдің сәйкестік көрсеткіштері			Модельдің жалпы маңыздылық тесті				Дарбин-Уотсон тесті		
Модель	R	R ²	F	df1	df2	p	Автокорреляция	DW Статистика	p
7	0,648	0,210	2,58	6	131	0,021	0,144	1,68	0,074
Модельдің коэффициенттері - BASS									
Предиктор					Салмақ	SE	t	p	
Константа					37,6776	2,336	16,130	<,001	
Көрінетін қатысу (Ie)					-0,6235	0,463	-1,347	0,180	
Қалайтын қатысу (Iw)					0,5676	0,323	1,756	0,081	
Көрінетін бақылау (Ce)					-0,8737	0,342	-2,552	0,012	
Қалайтын бақылау (Cw)					-0,0644	0,295	-0,218	0,828	
Көрінетін жақындық (Ae)					0,7078	0,393	1,801	0,074	
Қалайтын жақындық (Aw)					-0,5964	0,385	-1,547	0,124	
I. Авторитарлық					0,6423	1,52	0,42355	0,673	
II. Эгоистік					-1,2078	1,52	-0,79324	0,429	
III. Агрессивті					-1,5420	1,47	-1,04933	0,296	
IV. Күмәншіл					-1,2555	1,43	-0,87871	0,381	
V. Бағынышты					-0,0309	1,56	-0,01986	0,984	
VI. Тәуелді					1,3237	1,52	0,87327	0,384	
VII. Достыққа бейім					1,8179	1,44	1,26257	0,209	
VIII. Альтруистік					0,6931	1,51	0,45927	0,647	
Доминанттылық					-0,0133	1,54	-0,00862	0,993	
Ізгі ниеттілік					-1,6844	1,49	-1,12781	0,262	

Жетінші модельдің жалпы сипаттамасы. Дененің жекелеген бөліктерімен қанағаттанушылық (BASS) шкаласы бойынша регрессиялық модель статистикалық маңызды болып анықталды ($F=2,58$; $p=0,021$), бұл ретте көпшілік корреляция коэффициенті $R = 0,648$ және түсіндірілген дисперсия үлесі $R^2=0,210$ анықталды. Осылайша, дененің жекеленген бөліктерімен қанағаттанушылықтың вариативтілігінің 21%-ы тұлғалық және тұлғааралық айнымалылармен түсіндіріледі. Дарбин–Уотсон көрсеткіші ($DW=1,68$; $p=0,074$) қалдықтардың автокорреляциясының болмауын растайды.

Модельде үш маңызды предиктор анықталған: ішкі бақылау (Iw , $p=0,081$), басқалардың тарапынан қабылдаудың когнитивті компоненті (Se , $p=0,012$) және денеге қатынасқа аффективті қосылу (Ae , $p=0,074$):

– *Iw (ішкі бақылау)* – $\beta=0,5676$; $p=0,081$, Жағымды байланыс өзіндік денесіне қатынаста бақылаудың ішкі локусы жоғары болған сайын, оның жекеленген бөліктерімен қанағаттанушылық жоғары болатынын көрсетеді. Сыртқы келбет үшін өзіндік жауапкершілікті саналы түсіну және оны басқару қабілеті өзін-өзі қабылдауға және денелік әл-ауқатқа жағымды әсер етеді.

– *Se (басқалардың тарапынан қабылдау, когнитивті компонент)* – $\beta=-0,8737$; $p=0,012$, Жағымсыз байланыс адамның сыртқы мақұлдауға және қоршаған адамдардың бағалауына тәуелділікті барынша күшті түсінген сайын,

оның дененің жекеленген бөліктерімен қанағаттанушылығы төмен болатынын көрсетеді.

– *Ае (денеге қатынасқа аффективті қосылу)* – $\beta=0,7078$; $p=0,074$, Жағымды бағыт эмоционалды қосылу мен денелік сезімдерді қабылдаудың дененің жекеленген бөліктерімен жоғары қанағаттанушылықпен байланысты болатынын білдіреді.

Дененің жекелеген бөліктерімен қанағаттанушылық (BASS) моделі дененің жекеленген бөліктерімен қанағаттанушылықтың ішкі бақылаудың болуында және өзіндік денесін аффективті қабылдауды (Ае, Іw) артатынын көрсетеді, алайда ол сыртқы мақұлдауға бағдарлануда төмендейді (Сe).

Жеті регрессиялық модельдерді талдау, орта жастағы әйел адамдардың денесіне қатынасының құрылымының екі тұрақты осьтердің айналасында – сыртқы-бағалаушы тәуелділік және ішкі реттеу – ұйымдастырылғанын көрсетті, осы екі осьтің арасында тұлғааралық-эмоционалды модераторлар блогы орналасады.

ӨДДҚКС/MBSRQ компоненттері «тұтастылығы» бойынша предикторлармен ерекшеленеді: әлеуметтік контекспен тығыз байланысты көрсеткіштердің (сыртқы бейнеге бағдарлану АО, артық салмаққа алаңдаушылық OWP, өз салмағын субъективті бағалау SCW) әсер етуші факторлардың кең аспектріне ие болатынын көрсетеді (5–6 айнымалылар), бұл олардың көпфакторлы және контекстілі-сезімдік табиғатын көрсетеді; керісінше, сыртқы бейнені бағалау АЕ және дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану BASS шкалалары автономды болып келеді – олардың вариативтілігіне тек 1-3 предиктор әсер етеді, бұл денелік-Мен аффективті және ішкі реттеуші аспектілерінің тұрақтылығын көрсетеді.

Ең жиі қосылатын айнымалылар – (Сe) (басқалардың тарапынан қабылдау) және ізгі ниеттілік денелік өзін-өзі қабылдауды қалыптастыруда мақұлдауға және тұлғааралық бағдарлауға қажеттіліктің жетекші рөлін растайды. Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) және сыртқы бейнеге бағдарлану (АО) модельдерінде оларға өзін-өзі таныту мазасыз-бәсекелестік стратегиясын көрсететін күдікшіл стиль мен агрессивті тип қосылады. Оларға қарама-қарсы жағымды эффектілер денемен қанағаттанушылықты арттыруда аффективті қабылдаудың (Ае) және бақылаудың ішкі (Іw) локусының рөлін тіркейді.

Осылайша, ӨДДҚКС/MBSRQ шкалалары бойынша предикторлардың саны мен қайталануы кездейсоқ емес: компоненттің әлеуметтік тұрғыда жүктемесі көп болса (тартымдылыққа, салмаққа, әлеуметтік қабылдауға бағдарлау), онда сыртқы-бағалаушы және тұлғааралық детерминанттар көп болады; компонент барынша аффективті және ішкі тұрақты болса (сыртқы келбетті бағалау, денемен қанағаттанушылық), онда ішкі және проәлеуметтік ресурстардың үлесі жоғары болады. Модельдердің жүйелі құрылымы орта жаста денелік өзіндік қабылдаудың сыртқы әлеуметтік қосылу және ішкі өзін-өзі реттеу арасындағы тепе-теңдік арқылы қолдау табады – осы тепе-теңдік болмаған жағдайда денелік дистресс және бағалауға деген сезімталдық пайда болады.

Тұжырым. Дене бейнесімен қанағаттанбау, сәйкессіздік көрсеткіштері және ӨДДҚКС/MBSRQ субшкалалары бойынша құрылған жеті регрессиялық модельдерді жиынтықты талдауы, орта жастағы әйел адамдардың денелік өзін-өзі қабылдауының тұлғааралық, когнитивті және тұлғалық детерминанттары арасындағы өзара байланыстардың жүйелі құрылымын анықтауға мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер денеге қатынастың және өзіндік сыртқы келбетпен қанағаттану деңгейінің екі қарама-қарсы бағытталған тенденциялардың – сыртқы-бағалаушы тәуелділік және ішкі реттеу тенденцияларының динамикасында қалыптасатынын көрсетеді, осы екі тенденцияның арасында тұлғааралық-эмоциялық факторлардың модераторлық блогы орналасады (19-кестені қараңыз).

Кесте 19 – Предикторлар блогының және олардың дене имиджі компоненттеріне әсер ету бағыттарының құрылымы

Предикторлар блогы	Шкалалардың үлгілері (тәуелді айнымалылар)	Негізгі предикторлар	Әсер етудің психологиялық мазмұны
I. Сыртқы-бағалаушы блок	DI, ӨДБС/ООСТ, өз салмағын субъективті бағалау (SCW), ішінара артық салмаққа алаңдаушылық (OWP)	Сыртқа бағытталған бақылау (Ce), басқалардан күтетін бақылау (Cw), басқалардан күтетін жақындық (Aw), Достыққа бейімділік (+), Ізгі ниеттілік (+), Күдікшіл (+), Агрессивті (+)	Сыртқы бағалауға тәуелділікті арттырады, денелік дистрессі, мазасыздануды, дене бейнесінің үйлесімсіздігін күшейтеді
II. Ішкі-реттеуші блок	Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS), ішінара сыртқы бейнені бағалау (AE)	Басқалардан күтетін қатысу (Iw) (+), сыртқа бағытталған жақындық (Ae) (+)	Денемен қанағаттанушылықты арттырады, өзін-өзі қабылдауға, ішкі автономияға және эмоционалды тұрақтылыққа ықпал етеді
III. Тұлғааралық-эмоционалды блок	Сыртқы бейнеге бағдарлану (AO), артық салмаққа алаңдаушылық (OWP), DI, өз салмағын субъективті бағалау (SCW)	Достыққа бейімділік (–), Альтруистік (–), Ізгі ниеттілік (–)	Сыртқы қысымға тәуелділікті төмендетеді, буферлік және компенсаторлық функцияны орындайды, проэлеметтікті және қабылдауды арттырады.

Дене имиджінің компоненттері құрылымдық толықтық дәрежесі бойынша предикторлармен айрықшаланады. Дене бейнесінің әлеуметтік жүктелген аспектілерін көрсететін шкалалар – тартымдылыққа бағдарлану (AO), салмаққа

алаңдаушылық (OWP) және салмаққа байланысты әлеуметтік алаңдаушылық (SCW) – барынша көп мәнді айнымалыларды қамтиды (5–6 предикторларға дейін), бұл олардың жоғары контексті сезімталдығын және әлеуметтік өзара әрекеттесуге тәуелділігін көрсетеді. Керісінше, аса аффективті және ішкі интеграцияланған компоненттер – сыртқы келбетті бағалаудың (AE) және дененің жекелеген бөліктерімен қанағаттану (BASS) – предикторлардың шектелген жиынтығына ие болатынын көрсетеді (1–3), бұл денеге аффективті қатынастың салыстырмалы автономдығын білдіреді.

Модельге жиі енетін предиктор ретінде Се (басқалардың тарапынан қабылдану) алынды, ол денелік бейненің барлық көрсеткіштеріне әсер етеді. Оның ӨДБС/ООСТ және өз салмағын субъективті бағалауда салмаққа байланысты әлеуметтік алаңдаушылықтың (SCW) жағымды байланысы және сыртқы бейнені бағалау (AE) және (BASS) дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттануда жағымсыз байланысы денелік дистресссті қалыптастыруда және өзін-өзі қабылдауды төмендетуде сыртқы-бағалаушы бағдарлаудың жетекші рөлін растайды.

Предикторлардың екінші тұрақты кластері ретінде екіжақты табиғатын көрсететін ізгі ниеттілік алынды: әлеуметтік мақұлдауға нақты қажеттілік салмақ және сыртқы келбет үшін алаңдаушылықты күшейтеді, ал жаһандық мейірімділік пен проәлеуметтік бағыттылық буферлік тұрғыда әрекет етеді және бағалауға тәуелділікті төмендетеді. Бұл профильге күдікшіл және агрессивті стильдер де жатады – олар денеге мінез-құлықтық шоғырлануды, сыртқы келбетті бақылауға ұмтылысты және сыннан қашуды күшейтеді. Оларға қарама-қарсы ішкі және аффективті-қабылданған айнымалылар (Iw, Ae) тұрақтылық пен автономияның психологиялық ресурстары ретінде көрініп, денемен қанағаттанушылықтың өсуіне ықпал етеді.

Модельдерді салыстыру сыртқы-бағалаушы және мазасыздану-жарысушы ұстанымдардың (Сыртқа бағытталған бақылау (Ce), басқалардан күтетін бақылау (Cw), басқалардан күтетін жақындық (Aw), Күдікшіл стиль, Агрессивті тип) бірінші блокты – денелік мазасызданудың, сәйкессіздік пен қанағаттанбаушылықтың өсуімен байланысты сыртқы-әлеуметтік әсерлерді қалыптастыратынын көрсетті. Екінші блок – ішкі-реттеуші (Iw, Ae) денені қабылдауды және өзіндік сыртқы келбетке позитивті қатынасты анықтайды. Олардың арасында үшінші блок орналасады – тұлғааралық-эмоционалды (Достыққа бейімділік, ізгі ниеттілік, альтруистік), аталған блок компенсаторлық функцияны атқарады: мейірімділік пен проәлеуметтік сыртқы қысымның әрекетін әлсіретеді және әлеуметтік бейімделу мен ішкі қолайлылықтың арасындағы тепе-теңдікті қалпына келтіреді.

Нәтижесінде, әртүрлі модельдердегі предикторлардың көріну дәрежесі дене бейнесін реттеу иерархиясын көрсетеді. Сыртқы-бағалаушы айнымалылардың үлесі жоғары болса, денеге қатынас аса тәуелді және әлеуметтік бақыланған болады; ішкі және проәлеуметтік ресурстар қаншалықты күшті енгізілген болса, денелік өзін-өзі қабылдау барынша тұрақты қалыптасады. Осы көрсеткіштермен орта жастағы әйел адамдардың дене

имиджінің құрылымында екі тенденцияның үйлесетіні расталады: нормативті талаптарға сәйкес болу қажеттілігі және денелік-Меннің ішкі тұтастығын сақтауға ұмтылыс. Олардың арасындағы дисбаланс денелік мазасызданудың өсуіне және сыртқы келбетпен қанағаттанудың төмендеуіне әкеледі.

3.2 Дене салмағының индексі мен жас ерекшеліктерінің денелік-Мен мен тұлғааралық өзара әрекеттестік арасындағы байланыстарға әсерін модерациялық талдау

Жүргізілген көптік регрессиялық талдау, денеге қанағаттану деңгейі мен денелік дистресс көрінісі сыртқы-бағалаушы тәуелділік, әлеуметтік ұстанымдар мен ішкі реттеудің үйлесімі арқылы айқындалатынын көрсете отырып, орта жастағы әйел адамдардагі тұлғааралық өзара әрекеттесу сипаттамалары мен денелік-Мен имиджінің сипаттамалары арасындағы предикторлық байланыстарды анықтауға мүмкіндік береді.

Демек, бұл фактор, тұлғааралық сипаттамалардың дене бейнесіне әсерін күшейте немесе әлсірете отырып, өзін-өзі қабылдаудың денелік және әлеуметтік өлшемдері арасындағы өзара байланыстардың *модераторы* ретінде әрекет ете алады.

Осыған байланысты, зерттеудің келесі кезеңінде ДСИ деңгейі тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлері (қатысу, бақылау, жақындық (Affection), Т. Лири бойынша интердербестік стильдер) мен денелік-Мен имиджінің компоненттері (сыртқы келбетті бағалау, денеге қанағаттану, тартымдылыққа бағдарлану, салмаққа алаңдаушылық) арасындағы байланыстардың айқындылығын өзгертетінін-өзгертпейтінін тексеруге бағытталған модерациялық талдау жүргізілді. Мұндай тәсіл байланыстарды сызықтық сипаттаудан тұлғааралық факторлар денеге қатысты қатынастарға күштірек немесе әлсіз ықпал ететін жағдайларды айқындауға мүмкіндік береді, ал ол *ex post facto*-дизайн логикасына сәйкес келеді және орта жастағы әйел адамдардың денелік өзін-өзі қабылдау құрылымындағы жеке айырмашылықтарды кешенді түсінуді қамтамасыз етеді.

Модерациялық *талдау айнымалылар арасындағы өзара байланыс күшінің немесе бағытының қандай жағдайларда және қандай топтарда өзгертетінін* анықтауға мүмкіндік беретін заманауи статистикалық әдіс болып табылады. Ықпал ету механизмдерін аралық айнымалылар арқылы түсіндіретін медиаторлық талдаудан айырмашылығы, модерациялық тәсіл бар байланыстардың сипатын өзгертетін факторларды анықтауға бағытталған. Бұл әдістің мәні, тәуелсіз айнымалының тәуелді айнымалыға әсері үшінші фактордың, яғни модератордың ықпалына байланысты күшеюі немесе әлсіреуі мүмкін екендігінде болып табылады.

1-ші болжам бойынша тұлғааралық өзара әрекеттесу сипаттамалары мен денелік-Мен имиджінің сипаттамалары арасындағы байланыста дене салмағы индексінің (ДСИ) модераторлық рөлін тексеру мақсатында, GAMLj → General Linear Model (қарапайым өзара әрекет моделі - А. F. Hayes бойынша Model 1) модулін пайдалана отырып, Jamovi 2,6,26,0 статистикалық бағдарламалық ортасында модераторлық талдау жүргізілді [221].

Тәуелді айнымалы ретінде денеге қанағаттанбау дәрежесін көрсететін шынайы және идеалды дене арасындағы алшақтықты көрсететін (Discrepancy Index, DI) сәйкессіздік индексі алынды; тәуелсіз айнымалылар ретінде ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) әдістемесі бойынша тұлғааралық өзара әрекеттесу көрсеткіштері пайдаланылды.

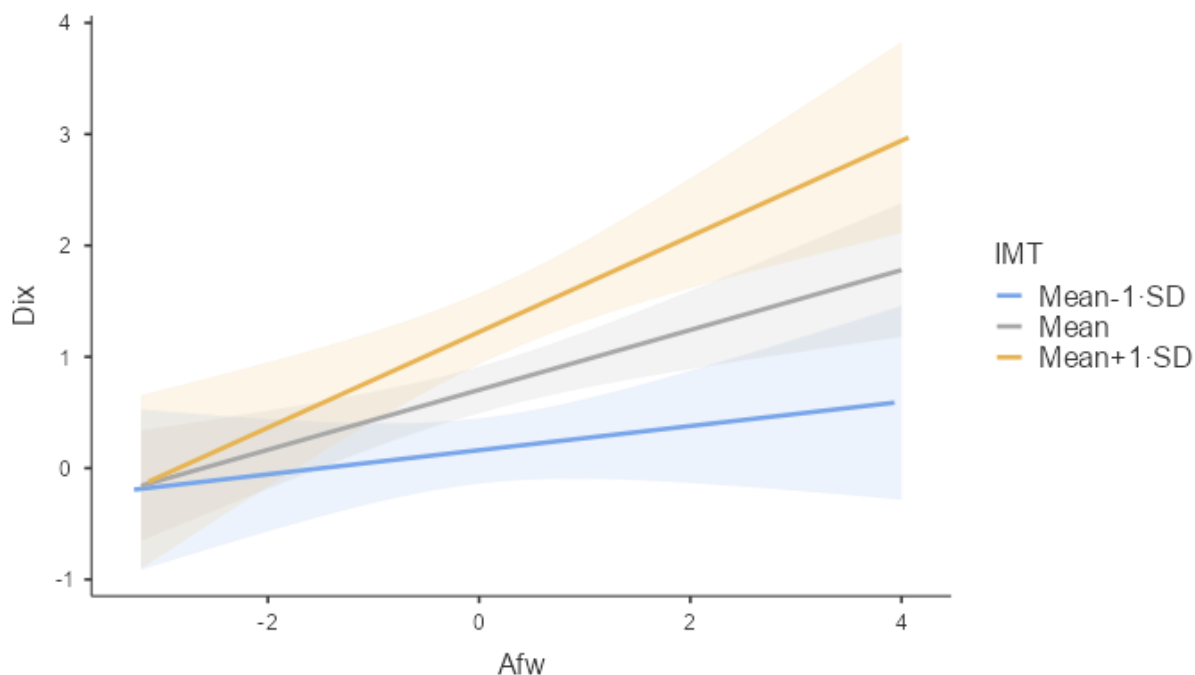
Талдау үш кесте мен бір сызбаны қамтыды:

- Модельдің сәйкестік көрсеткіштері (Model Fit) пен ANOVA тесттері (Omnibus tests) кестесі, онда модель мәнділігін бағалау ұсынылды (F-критерий, p-деңгей, η^2p – түсіндірілген дисперсия үлесі);

- Параметрлердің бағалануы /Parameter Estimates (Коэффициенттер/Coefficients) кестесі – регрессия (b, β) коэффициенттерін бағалаумен, стандартты қателермен, t-мәндерімен және әрбір предиктор мен өзара әрекет үшін сенімділік интервалдары көрсетілген;

- Нәтижелердің (Results Plots) графигі – тәуелсіз айнымалы мен ДСИ арасындағы өзара әрекет тиімділігін көрсету, онда тәуелділіктер модератордың төмен (–1 SD), орта және жоғары (+1 SD) деңгейінде көрсетілді.

Алынған деректер Ж қосымшасында (Кесте Ж.1-де көрсетілген) және 7-15 суреттерде ұсынылды.

Сурет 7 - Жақындыққа (Affection) деген айқын қажеттілік (Afw) пен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекет әсерінің көрсеткіші

20-кестеде көрініп тұрғандай, жиынтық модель статистикалық тұрғыдан маңызды ($F=4,37$; $p<0,001$), ал ол енгізілген айнымалылар мен олардың өзара әрекеттесулері DI көрсеткіші түрлерінің елеулі үлесін түсіндіретіндігін көрсетеді (Ж қосымшасын қараңыз). Детерминация коэффициенті $R^2=0,316$ модельдің тәуелді айнымалы дисперсиясының 31,6%-ын түсіндіретінін көрсетеді, ал түзетілген $R^2=0,243$ мәні, предикторлар санын ескере отырып, модельдің

тұрақтылығын растайды. Демек, тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлері мен ДСИ жиынтығы орта жастағы әйел адамдардағы денеге қанағаттанбау дәрежесіндегі айырмашылықтарды түсіндіруге статистикалық маңызды үлес қосады.

Модельдің жалпы мәнділігін бағалайтын Omnibus тесті блогының қосымша көрсеткіштері әр айнымалының салыстырмалы үлесін нақтылайды. Ең жоғары F мәндері ДСИ үшін ($F=23,397$; $p<0,001$; $\eta^2p=0,160$), аффе́кт алуға деген қажеттілік (A_w : $F=14,236$; $p<0,001$; $\eta^2p=0,104$), сондай-ақ олардың өзара әрекеттесуі үшін ($ДСИ \times A_w$: $F=4,375$; $p=0,039$; $\eta^2p=0,034$) байқалады. Бұл ДСИ деңгейі тек денені қабылдауға тікелей әсер етіп қана қоймай, сонымен қатар аффи́лиацияға (қосылуға) ұмтылу мен денеге қанағаттанбау арасындағы байланысты өзгерте алатынын көрсетеді.

Модель ДСИ-нің тікелей маңызды әсерін растады ($b=0,114$; $t=4,837$; $p<0,001$), ал ол дене салмағы артқан сайын шынайы және идеалды дене бейнесі арасындағы алшақтық көбейетінін, яғни денелік-Менге қанағаттанбау күшейетінін көрсетеді. Басқалардан күтетін жақындық (A_w) көрсеткішіндегі оң коэффициент ($b=0,269$; $t=3,773$; $p<0,001$) әйел адамдардың эмоциялық жақындық пен қолдауға деген қажеттілігі жоғары болған сайын өзінің денесіне қатысты сыни көзқарасы да күшейетінін дәлелдейді.

Басқалардан күтетін жақындық (A_w) және ДСИ арасындағы анықталған өзара әрекеттесу ($b=0,033$; $t=2,092$; $p=0,039$) ең мәнді болып табылады. Оның мәнділігі аффе́ктке деген қажеттіліктің денеге қанағаттанбау дәрежесіне әсері ДСИ деңгейіне байланысты әртүрлі екенін растайды. Осылайша, дене салмағының индексі жоғары әйел адамдарда қабылдану мен жақындыққа деген қажеттілік сыртқы келбетті өзгертуге айқын ұмтылысымен және дененің шынайы және идеалды бейнесі арасындағы алшақтықтың артуымен байланысты болады.

7-суретте сәйкессіздік индексі (DI_x) болжауында басқалардан күтетін жақындық (A_w) мен ДСИ көрсеткіштері арасындағы өзара әрекеттесуді бейнелейтін қарапайым иілулер көріністері ұсынылған. Түрлі-түсті сызықтар модератор деңгейлерін білдіреді:

- көк сызық – ДСИ төмен ($-1 SD$);
- сұр сызық – ДСИ орташа (M);
- сары сызық – ДСИ жоғары ($+1 SD$).

Сызбадатен көрініп тұрғандай, ДСИ деңгейі төмен болғанда, аффе́кт алуға деген қажеттілік пен денеге қанағаттанбау арасындағы байланыс әлсіз көрінеді: DI көрсеткіштері басқалардан күтетін жақындық A_w деңгейіне қарамастан нөлге жақын қалады. Алайда, ДСИ деңгейі жоғарылаған сайын сызықтың иілуі тік бола бастайды – ДСИ жоғары болғанда, эмоционалды жақындыққа деген қажеттіліктің өсуі шынайы және идеалды дене бейнесі арасындағы алшақтықтың күрт артуымен қатар жүреді. Бұл *ДСИ-нің модераторлық әсерін* көрсетеді, ол тұлғааралық қажеттіліктердің денелік өзін-өзі қабылдауға ықпалын күшейтеді. Басқаша айтқанда, дене салмағы артық әйел адамдарда эмоционалды игіліктің өз

тартымдылығын қабылдауға тәуелділігі ДСИ қалыпты әйел адамдарға қарағанда айтарлықтай күштірек болады.

Ж қосымшасындағы 21-кестеден, сәйкессіздік индексі (DІх) көрсеткішінің 34,8% түрлерін түсіндіре отырып ($R^2=0,348$; түзетілген $R^2=0,228$), Т. Лири бойынша тұлғааралық стильдер мен ДСИ көрсеткішін қамтитын жиынтық модель статистикалық тұрғыдан мәнді болатындығы ($F=2,918$; $p<0,001$) көрініп тұр. Бұл орта жастағы әйел адамдардың денеге қанағаттанбауындағы айырмашылықтардың шамамен үштен бірі олардың тұлғааралық мінез-құлық ерекшеліктері мен дене сипаттарымен байланысты екенін білдіреді.

Модельдің жалпы мәнділігін бағалайтын Omnibus тест блогынан, модельге ДСИ ($F = 16,001$; $p < 0,001$; $\eta^2p = 0,122$) және ДСИ мен тұлғааралық стильдер арасындағы өзара әрекеттердің бірқатары ең үлкен үлес қосқаны көрініп тұр. Келесі комбинациялар маңызды болды:

- ДСИ × Авторитарлық ($F = 5,111$; $p = 0,026$; $\eta^2p = 0,043$);
- ДСИ × Агрессивті ($F = 6,126$; $p = 0,015$; $\eta^2p = 0,051$);
- ДСИ × Күмәншіл ($F = 11,086$; $p = 0,001$; $\eta^2p = 0,088$);
- ДСИ × Бағынышты ($F = 5,251$; $p = 0,024$; $\eta^2p = 0,044$);
- ДСИ × Достыққа бейімділік ($F = 8,502$; $p = 0,004$; $\eta^2p = 0,069$);
- ДСИ × Альтруистік ($F = 11,166$; $p = 0,001$; $\eta^2p = 0,089$);
- ДСИ × Доминанттылық ($F = 5,547$; $p = 0,020$; $\eta^2p = 0,046$).

Сонымен, нәтижелер ДСИ бірқатар тұлғааралық стильдер мен өз денесін қабылдау арасындағы байланыстардың бағыты мен күшін өзгертетінін, олардың әсерінің модераторы ретінде қызмет ететінін көрсетеді.

Коэффициенттер кестесіне (Parameter Estimates) сәйкес, тікелей әсер деңгейінде ДСИ-нің өзі статистикалық маңызды болды ($b=0,106$; $t=4,000$; $p<0,001$), бұл дене салмағы артқан сайын шынайы және идеалды дене бейнесі арасындағы алшақтықтың күшейетінін растайды. Бұл – денеге қанағаттанбаудың негізгі сызықтық әсері.

Қосымша ДСИ-мен өзара әрекеттер арасында ең айқынырақ болып келесілер анықталды:

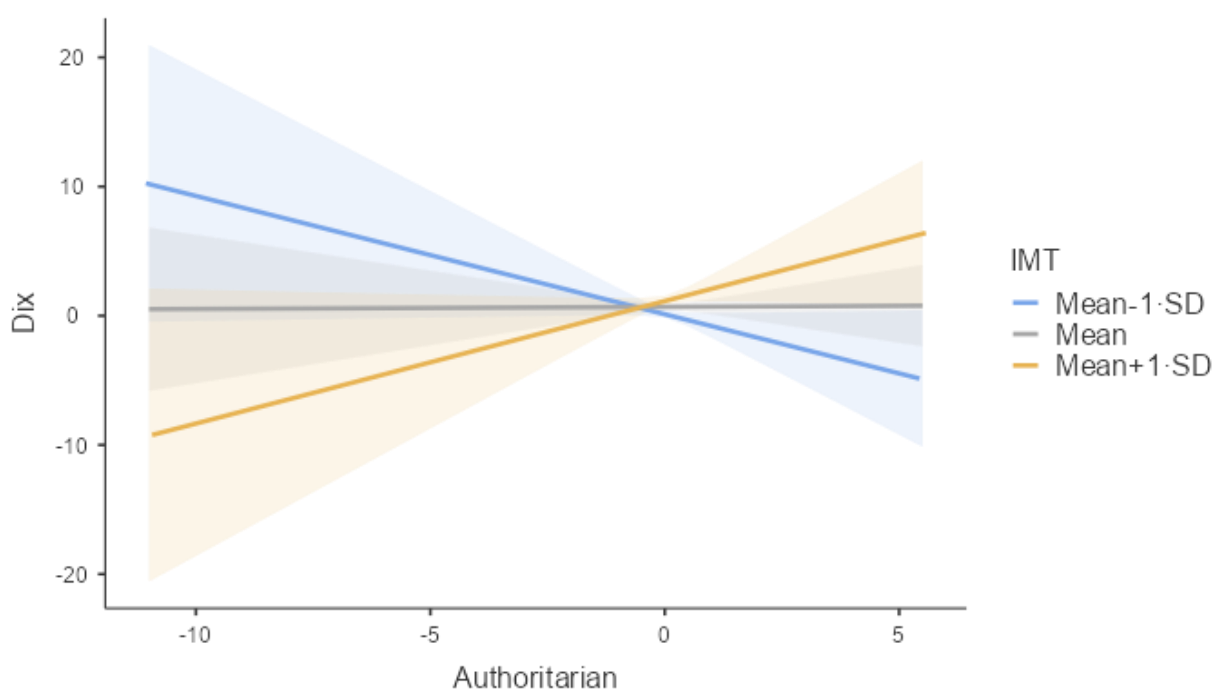
- ДСИ × Күмәншіл ($b = -0,255$; $t = -3,330$; $p = 0,001$),
- ДСИ × Бағынышты ($b = -0,202$; $t = -2,291$; $p = 0,024$),
- ДСИ × Достыққа бейімділік ($b = 0,177$; $t = 2,916$; $p = 0,004$),
- ДСИ × Альтруистік ($b = 0,282$; $t = 3,324$; $p = 0,001$),
- ДСИ × Доминанттылық ($b = -0,207$; $t = -2,355$; $p = 0,020$),
- ДСИ × Авторитарлық ($b = 0,193$; $t = 2,261$; $p = 0,026$).

Бұл, ДСИ өте жоғары әйел адамдарда агрессивтік, авторитарлық, басымдық және күмәншіл стильдер денелік дистрестің өсуімен (DІх көрсеткішінің артуымен) байланысты екенін, ал мейірімділік пен альтруистік стратегиялар ДСИ өскен сайын денеге қанағаттанбау әсерін күшейтетіндігін білдіреді, ал ол мінез-құлықтың әлеуметтік бағытталуымен бірге сыртқы бағалауға жоғары сезімталдығының артатындығын көрсетуі мүмкін.

8-суретте денеге қанағаттанбау көрсеткішін (DІх) түсіндірудегі авторитарлық тұлғааралық стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ)

айқындылығы арасындағы өзара әрекет көрсетілген, ол түсіндіру үшін қолданылады. X осінде - авторитарлық мінез-құлықтың айқындылығы, Y осінде шынайы және идеалды дене арасындағы алшақтық деңгейі көрсетілген. Түрлі-түсті сызықтар төмен (-1 SD), орта (M) және жоғары ($+1$ SD) ДСИ деңгейіндегі тәуелдікті көрсетеді.

8-кестеде әртүрлі бағыттағы үрдістерді көрсетеді: ДСИ төмен болғанда (көк сызық) авторитарлықтың өсуі денеге қанағаттанбаудың төмендеуімен байланысты, ал ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) кері әсер байқалады – авторитарлықтың өсуі шынайы және идеалды дене бейнесі арасындағы сәйкессіздіктің күшеюімен сипатталады.

Сурет 8 - Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздікті (Dix) болжаудағы авторитарлық стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

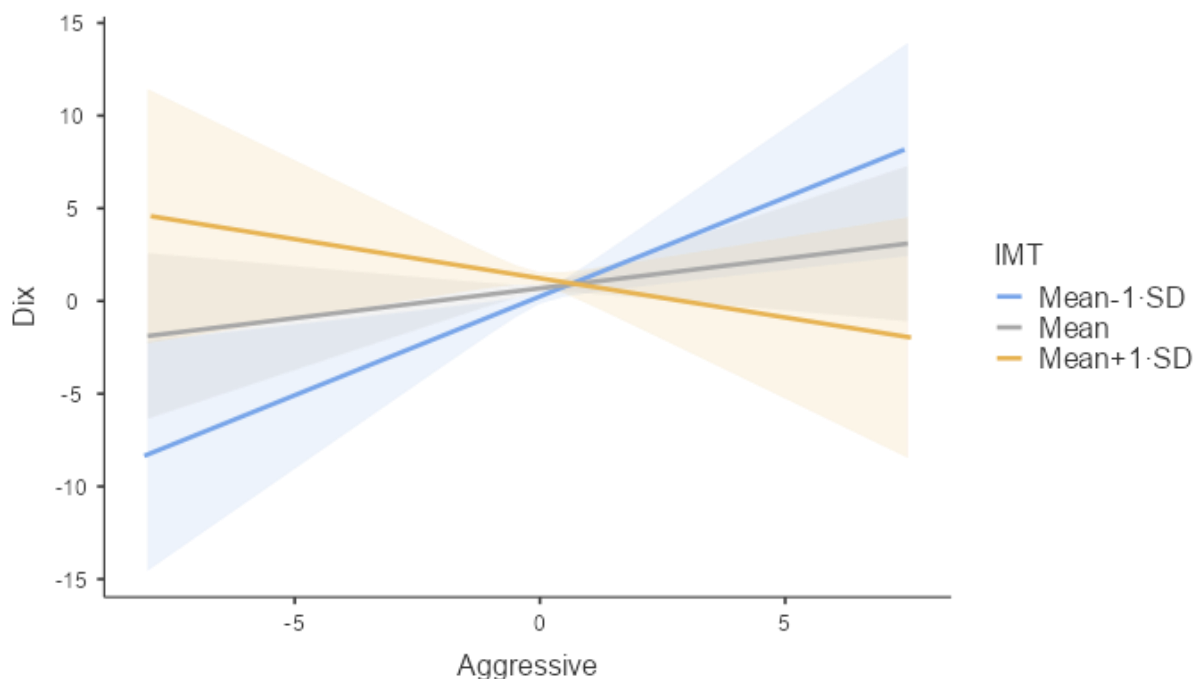
Ол ДСИ-нің модераторлық әсерінің бар екендігін көрсетеді, яғни артық салмақты әйел адамдарда дене қабылдауы әлеуметтік өзін-өзі ұсыну ерекшеліктеріне көбірек сезімтал болады.

Психологиялық тұрғыдан бұл нәтижені келесідей түсіндіруге болады: ДСИ жоғары әйел адамдарда басқаларға доминанттылық таныту және бақылау жасау бейімділігі іштей өз денесіне қанағаттанбаудың әсерінен өтемді түрінде күшеюі мүмкін, ал қалыпты салмақта авторитарлық көбінесе өзін-өзі бағалаудың сенімділігімен және тұрақтылығымен байланысты болып, денемен растауды қажет етпейді.

9-суретте денеге қанағаттанбау көрсеткішін (Dix) түсіндіру үшін авторитарлық тұлғааралық стильдің айқындылығы мен дене салмағының индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттесу көрсетілген. X осінде – авторитарлық мінез-құлықтың айқындылығы, Y осінде шынайы және идеалды

дене арасындағы алшақтық деңгейі көрсетілген. Түрлі сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі тәуелділікті бейнелейді.

9-сызбада әртүрлі бағыттағы үрдістерді көрсетеді: ДСИ төмен болғанда (көк сызық) авторитарлық деңгейдің өсуі денеге қанағаттанбаудың төмендеуімен байланысты, ал ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) кері әсер байқалады – авторитарлықтың өсуі шынайы және идеалды дене бейнесі арасындағы алшақтықтың артуымен бірге жүреді. Бұл ДСИ-нің модераторлық әсерінің бар екендігін көрсетеді, яғни артық салмақты әйел адамдарда дене қабылдауы әлеуметтік өзін-өзі ұсыну ерекшеліктеріне көбірек сезімтал болады.

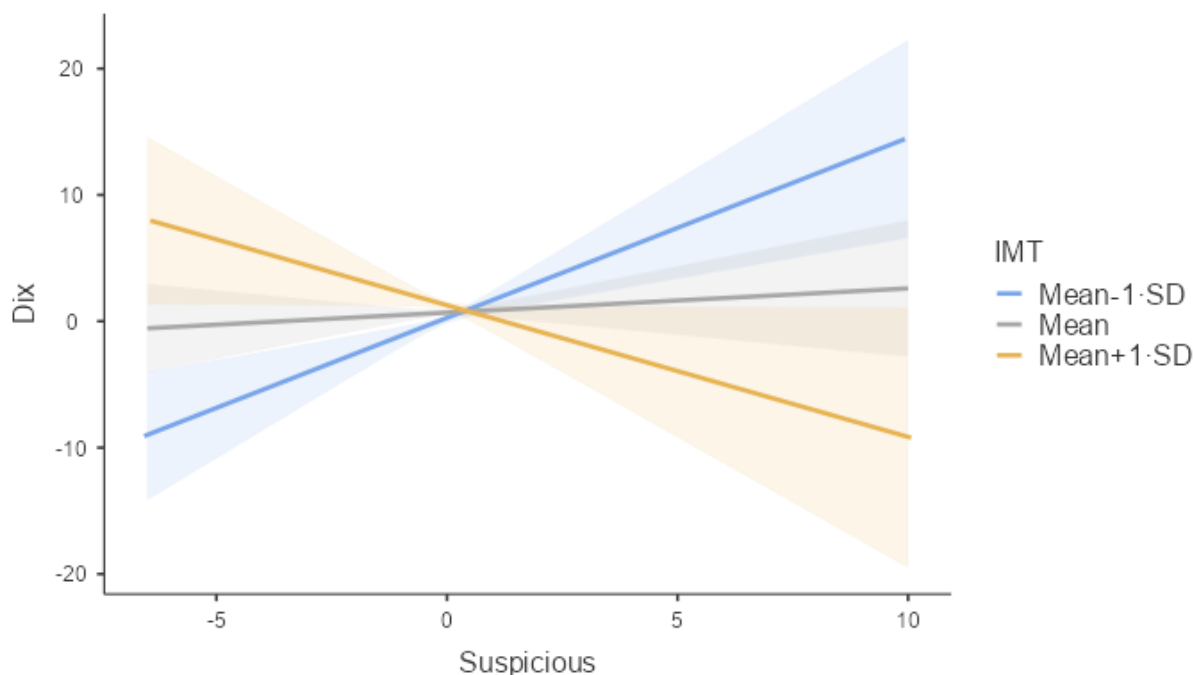

Сурет 9. Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздікті (DIX) болжаудағы агрессивті стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

Психологиялық тұрғыдан бұл нәтижені келесідей түсіндіруге болады: ДСИ жоғары әйел адамдарда басқаларға доминанттылық таныту және бақылау жасау бейімділігі іштей өз денесіне қанағаттанбаудың әсерінен өтемді түрінде күшеюі мүмкін, ал қалыпты салмақта авторитарлық көбінесе өзін-өзі бағалаудың сенімділігімен және тұрақтылығымен байланысты болып, денемен растауды қажет етпейді.

10-суретте денеге қанағаттанбау дәрежесін (DIX) түсіндіру үшін дене салмағының индексі (ДСИ) мен күмәнді тұлғааралық стильдің айқындылығы арасындағы өзара әрекеттесу көрсетілген. X осінде тұлғааралық қатынастардағы күмәншілдік пен сақтықтың айқындылығы, Y осінде шынайы және идеалды дене арасындағы алшақтық деңгейі көрсетілген. Түрлі түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі байланыс сипатын көрсетеді.

10-сызбада көріп отырғанымыздай, ДСИ төмен болғанда (көк сызық) күмәншілдіктің өсуі денеге қанағаттанбаудың артуымен байланысты – басқалармен қатынастардағы сақтық жоғары болған сайын шынайы және идеалды дене бейнесі арасындағы алшақтық та артады. Алайда, ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) үрдіс керісінше: күмәншілдіктің өсуі денеге қанағаттанбауды төмендетумен қатар жүреді. Демек, ДСИ күмәншілдік стильдің сыртқы келбетті қабылдауға әсер ету бағытын өзгертеді.

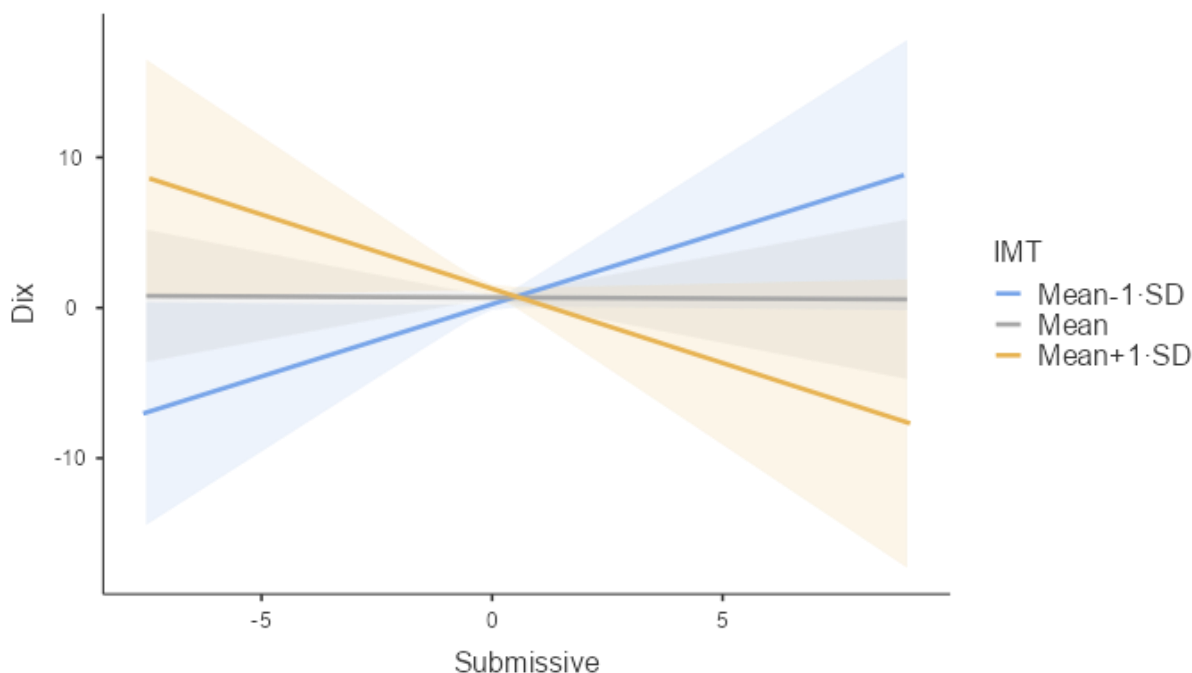
Сурет 10 - Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздікті (Dіx) болжаудағы күдікті стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекетесуі

Психологиялық тұрғыдан бұл әсерді дененің осал жағдайында бейімделгіш қорғаныс көрінісі ретінде түсіндіруге болады. Дене салмағы артық әйел адамдар үшін сақтық пен эмоциялық жабықтық, сыртқы баға әсерін азайтып, өзін-өзі бағалауды әлеуметтік салыстырулардан қорғай отырып, тосқауыл қызметін атқаруы мүмкін. Салмағы қалыпты адамдарда, керісінше, күдіктілік ішкі сенімсіздікті көрсетеді және өз кемшіліктеріне назар аударуды күшейтеді, бұл денеге қатысты субъективті қанағаттанбауды арттырады.

11-суретте денеге қанағаттанбау деңгейін (Dіx) түсіндіруде бағынғыш тұлғалық стильдің айқындылығы мен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттестік моделі көрсетілген. X осінде тәуелді және бағынғыш мінез-құлыққа бейімділіктің айқындылығы бейнеленген, ал Y осінде шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік деңгейі көрсетілген. Түрлі түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1\text{ SD}$) деңгейіндегі тәуелділік сипатын көрсетеді.

11-сызбада бағыттардың айқын инверсиясы көрінеді: төмен ДСИ-де (көк сызық) бағынғыштықтың артуы денеге қанағаттанбаудың ұлғаюымен ілеседі, ал жоғары ДСИ-де (сары сызық), керісінше, бағынғыштықтың жоғарылауы шынайы және идеалды дене арасындағы айырмашылықты азайтуымен

байланысты. Сонымен, бағынғыш мінез-құлық стилінің денеге қатысты өзін-өзі қабылдау әсері ДСИ деңгейіне байланысты өзгереді, бұл дене параметрлерінің модераторлық әсерінің бар екенін көрсетеді.

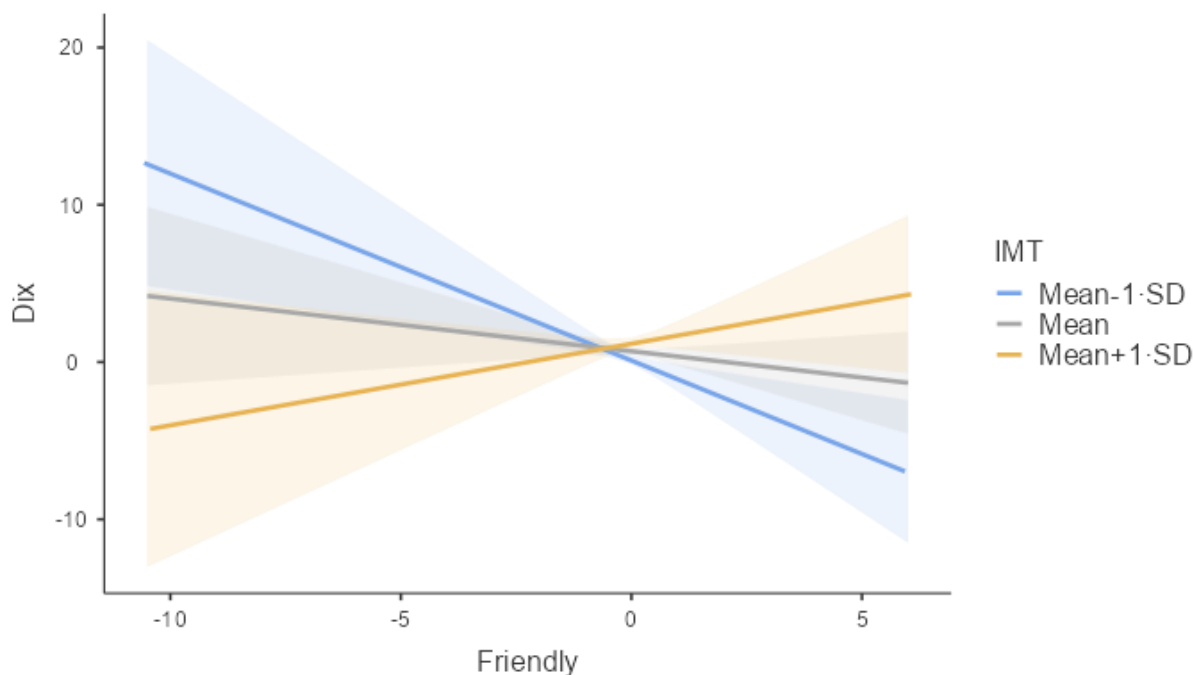
Сурет 11 - Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздікті (DIX) болжаудағы бағынғыш стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеті

Психологиялық тұрғыдан бұл нәтиже әртүрлі бейімделу механизмдерін көрсетуі мүмкін. ДСИ төмен әйел адамдарда бағынғыштылық өзін-өзі бағалаудың басқа адамдардың мақұлдауына тәуелділігін көрсетіп, денеге қатысты өзін-өзі сынауды күшейтіп, сыртқы келбеттің мінсіздігіне сәйкестенуге ұмтылуды арттыруы мүмкін. ДСИ жоғары әйел адамдарда, керісінше, бағынғыштылық пен көңілсіздік ішкі қақтығысты азайтатын бейімделгіш функцияны атқарып, денені қабылдауға және әлеуметтік стандарттармен салыстырудан бас тарту арқылы сыртқы келбетке қатысты мазасыздықты төмендетуге ықпал етуі мүмкін.

12-суретте денеге қанағаттанбау деңгейін (DIX) түсіндіруде мейірімділік тұлғааралық стильдің айқындылығы мен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттестік көрсетілген. X осінде мейірімділік пен ынтымақтастыққа дайындықтың айқындылығы бейнеленген, ал Y осінде шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік деңгейі көрсетілген. Түрлі түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі тәуелділік сипатын көрсетеді.

12-кестеде ДСИ (көк сызық) төмен болған кезде, мейірімділіктің артуы денеге қанағаттанбаудың төмендеуімен байланысты болатындығы, ал ДСИ жоғары болған жағдайда (сары сызық), керісінше, мейірімділік деңгейінің өсуі шынайы және идеалды дене арасындағы айырмашылықтың артуымен сәйкес келетіндігі көрсетеді. Демек, ДСИ әлеуметтік ұстанымдардың денеге қатысты өзін-өзі қабылдауға әсер ету бағытын өзгертеді.

Психологиялық тұрғыдан бұл әсерді келесідей түсіндіруге болады: салмағы қалыпты әйел адамдар үшін мейірімділік пен басқаларға ашықтық әлеуметтік сенімділікті арттырып, өзін-өзі жағымды қабылдауға және денені қабылдауға ықпал етеді.

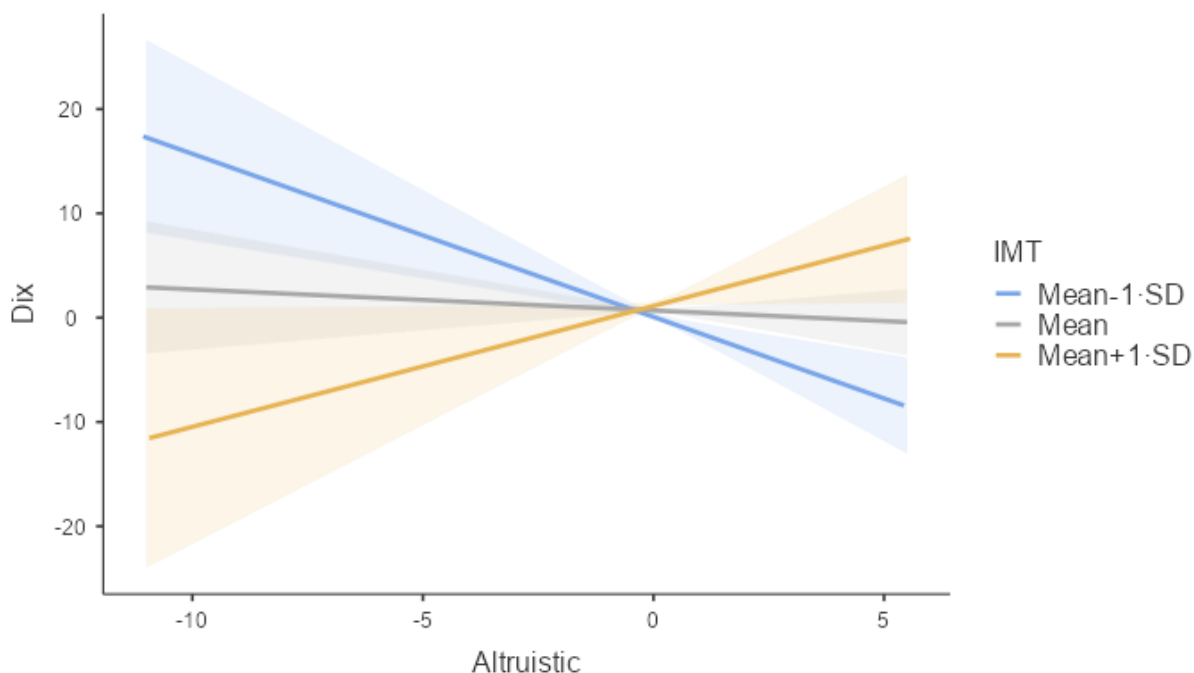
Сурет 12 - Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздікті (DIX) болжаудағы мейірімділік стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

Алайда артық салмақты әйел адамдарда әлеуметтік мақұлдауға шамадан тыс бағдарлану және жағымды қарым-қатынасты сақтауға ұмтылу сыртқы бағалауға ішкі тәуелділікті күшейтіп, дененің осалдығын арттыруы мүмкін. Мұндай жағдайда әлеуметтік қасиеттер екі жақты сипатқа ие болып, бір жағынан әлеуметтік бейімделуді қолдаса, екінші жағынан сыртқы келбет мінсіздігіне сәйкессіздікке сезімталдықты арттырады.

13-суретте денеге қанағаттанбау деңгейін (DIX) түсіндіру үшін альтруистік тұлғааралық стильдің айқындылығы мен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттестік көрсетілген. X осінде басқаларға көмек, қамқорлық және қолдау көрсетуге бейімділіктің айқындылығы бейнеленген, ал Y осінде шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік деңгейі көрсетілген. Түрлі түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі тәуелділік сипатын көрсетеді.

13-сызбадан көрініп тұрғандай, ДСИ төмен (көк сызық) болған кезде, альтруистік мінез-құлықтың артуы денеге қанағаттанбаудың өсуімен байланысты: әйел қаншалықты басқаларға көмек көрсетуге бейім болса, оның өз сыртқы келбетіне сыни көзқарасы соғұрлым жоғары болады. Сонымен қатар, ДСИ жоғары (сары сызық) болған жағдайда, кері тәуелділік байқалады – альтруистік стильдің артуымен шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік төмендейді, яғни денелік-Менге жағымды көзқарас артады. Бұл

ДСИ-нің модераторлық әсерінің бар екенін растайды, ол альтруистік бағыттылықтың денеге қатысты өзін-өзі қабылдауға әсер ету бағытын өзгертеді.

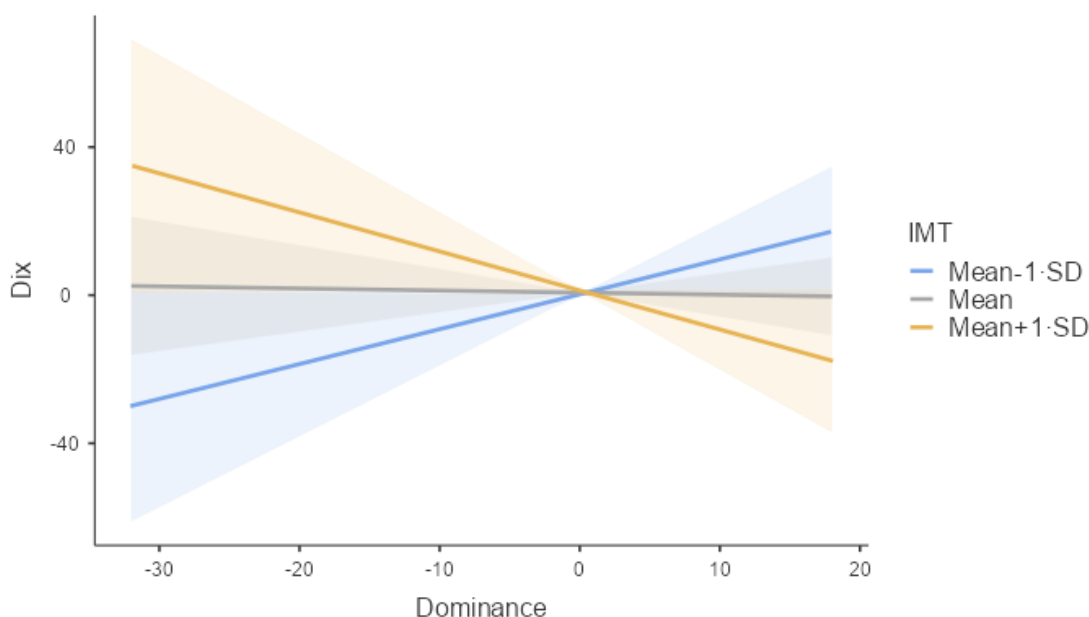
Сурет 13 - Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздікті (DIX) болжаудағы альтруистік стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

Психологиялық тұрғыдан бұл нәтижені келесідей түсіндіруге болады: салмағы қалыпты әйел адамдарда басқаларға көбірек қамқорлық көрсету өзін-өзі сынауға және ішкі перфекционизмге әкеліп соғуы мүмкін үрдісімен ілесуі мүмкін, ал ол денеге қанағаттанбауды күшейтеді. ДСИ жоғары әйел адамдарда, керісінше, альтруистік бағыттылық компенсаторлық-қорғаныштық рөлін атқарып, сыртқы тартымдылықтың маңыздылығын төмендетіп, әлеуметтік мінез-құлық арқылы жеке құндылық сезімін нығайтуы мүмкін. Сонымен, альтруизм жоғары ДСИ-мен бірге денені қабылдауға және эмоционалды тұрақтылыққа ықпал етіп, психологиялық бейімделу функциясын атқарады.

14-суретте денеге қанағаттанбау деңгейін (DIX) түсіндіру үшін үстемді тұлғааралық стильдің айқындылығы мен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттестік көрсетілген. X осінде көшбасшылыққа, бақылауға және басқаларға ықпал етуге ұмтылудың айқындылығы бейнеленген, ал Y осінде шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік деңгейі көрсетілген. Түрлі түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейінде байқалатын тәуелділік сипатын көрсетеді.

14-сызбада өзара әрекеттің айқын кері бағытын нақты көрсетеді: ДСИ төмен (көк сызық) болғанда, доминанттылықтың артуы денеге қанағаттанбаудың өсуімен байланысты, ал ДСИ жоғары (сары сызық) болғанда, керісінше, оның төмендеуімен сәйкес келеді. Бұл ДСИ-нің модераторлық әсерінің бар екенін

растайды, мұнда денені қабылдау көшбасшылық пен бақылауға ұмтылудың айқындылығына қарай өзгереді.

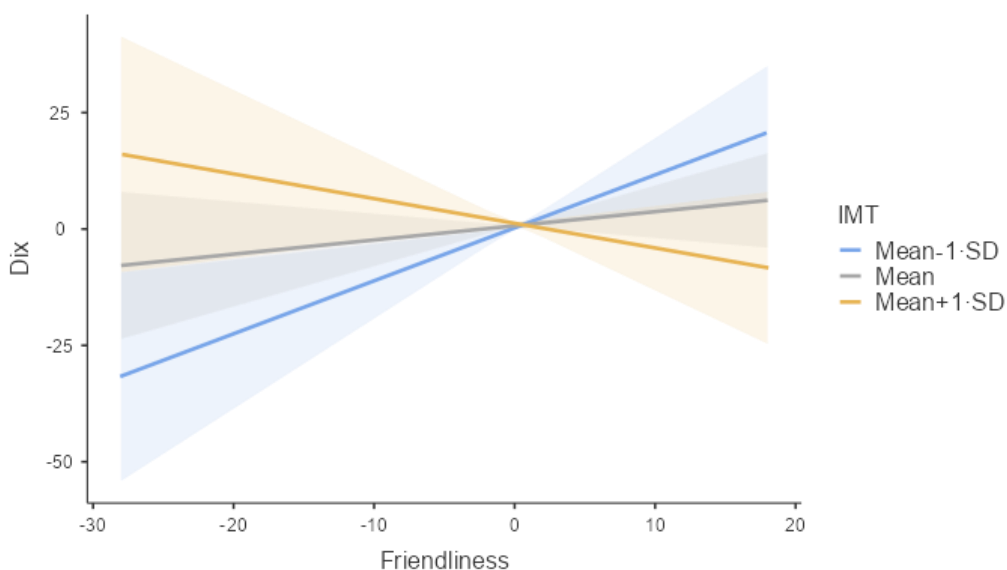
Сурет 14 - Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздікті (DIX) болжаудағы доминанттылық стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

Психологиялық тұрғыдан бұл нәтижені келесідей түсіндіруге болады: салмағы қалыпты әйел адамдарда доминанттылықке ұмтылу артқан сайын өзін-өзі бақылау деңгейі мен сыртқы келбетке сыни көзқарас күшейеді, бұл ішкі стандарттардың жоғарылауына және денеге қанағаттанбаудың артуына әкеліп соғады. Ал ДСИ жоғары әйел адамдарда доминанттылық стиль бейімделуші компенсаторлық функцияны атқарып, сенімділік сезімін сақтауға және жағдайды бақылауда ұстауға көмектесе отырып, денеге қатысты дистрессі төмендетіп, физикалық Менді көбірек қабылдауға ықпал етеді. Осылайша, ДСИ жоғары болған кездегі доминанттылықты психологиялық өзін-өзі қолдау мен дене бейнесінің әлеуметтік бағаларға тәуелділігін азайтатын өзін-өзі бағалауды қорғаудың бір формасы ретінде қарастыруға болады.

Суретте денеге қанағаттанбау деңгейін (DIX) түсіндіру үшін, достықтың интердербестік факторының айқындылығы мен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттестік көрсетілген. X осінде мейірімділік, эмпатия және үйлесімді қарым-қатынастарға ұмтылудың деңгейі бейнеленген, ал Y осінде шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздік шамасы көрсетілген. Түрлі-түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейлеріндегі тәуелділік сипатын көрсетеді.

Сызбада дене параметрлеріне байланысты қарама-қарсы үрдістерді көрсетеді. ДСИ төмен (көк сызық) болған кезде, мейірімділіктің артуы денеге қанағаттанбаудың күшеюімен қатар жүреді: жоғары эмпатия мен келісімге ұмтылысы бар, салмағы қалыпты немесе төмен әйел адамдар сыртқы бағалауға және тартымдылық мінсіздігіне әлдеқайда сезімтал болады. ДСИ жоғары (сары

сызық) болған кезде, керісінше, мейірімділік ықыластың артуы DІх көрсеткішінің төмендеуімен, яғни, денеге көбірек қанағаттанумен және өзінің сыртқы келбетін қабыдаумен байланысты.

Сурет 15 - Шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздікті (DІх) болжаудағы мейірімді ықылас пен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

Бұл нәтиже ДСИ-нің модераторлық әсерін көрсетеді, яғни әлеуметтік бағыттылық пен мейірімділік денеге қатысты өзін-өзі қабылдаумен әртүрлі байланыста болады. Психологиялық тұрғыдан алғанда, ДСИ жоғары әйел адамдарда жағымды тұлғааралық мінез-құлық пен басқаларды қабылдау өз-өзіне ашықтықты дамытуға және неғұрлым тұрақты денелік өзіндік қарым-қатынасты қалыптастыруға ықпал етеді. Ал ДСИ төмен әйел адамдарда мейірімділік көп жағдайда мақұлдауға тәуелділікпен және сыртқы күтуге сәйкестенуге ұмтылумен қатар жүреді, бұл дененің осалдығын арттырып, өз денесін қабылдауды төмендетеді.

Модераторлық талдау нәтижелері дене салмағының индексі (ДСИ) интердербестік стильдер мен өз денесін бағалау арасындағы өзара байланыстардың күші мен бағытын өзгертетін маңызды мәнмәтіндік фактор болып табылатындығын растады. Т. Лири ұсынған шкалалардың көпшілігі бойынша орта жастағы әйел адамдардың өз денесін қабылдауы тек әлеуметтік мінез-құлқының ерекшеліктерімен ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік кірігу мен өзіндік құндылықты қабылдауды айқындайтын дене параметрлеріне тәуелді түрде де олардың денені қабылдауы қалыптасатынын көрсететін өзара әрекеттестіктер анықталды.

Сызбадағы модельдерді (8–15-суреттер) талдаудың екі тұрақты үрдісі анықталы. Біріншіден, ДСИ төмен болған жағдайда, денеге қанағаттанбау экспрессивті және тәуелді – авторитарлық, агрессивті, күдікті және бағынғыш стильдер аясында жиі артады. Бұл стильдер қалыпты немесе төмен дене

салмағымен ұштасқанда, өзін-өзі сынаудың жоғары деңгейін және өзін-өзі бағалаудың басқалардың мақұлдауына тәуелділігін көрсетеді, ал ол ерекшеліктер сыртқы тартымдылық мінсіздігіне сезімталдықты арттырып, Dlx көрсеткішінің жоғарылауына ықпал етеді. Екіншіден, ДСИ жоғары болған жағдайда, кері заңдылық байқалады: артық салмағы бар әйел адамдарда белсенді және доминантты мінез-құлық формалары (агрессивті, авторитарлық, доминанттылық) бақылау сезімін сақтауға және өзін-өзі бағалаудың тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал ететін бейімделуші компенсаторлық механизмдер ретінде көрінеді, ал ол денелік дистресс деңгейін төмендетеді.

Әлеуметтік стильдер – мейірімділік пен альтруистік мінез-құлық та ДСИ тарапынан модерацияны көрсетеді, бірақ қарама-қарсы бағыттарда. Қалыпты дене салмағында достық пен өзгелерге бағытталған мінез-құлық дененің әлсіздігінің артуымен қатар жүреді, өйткені бұл сыртқы бағалауға тәуелділікті күшейтеді. ДСИ жоғары болған кезде, сол қасиеттер қорғаныс сипатына ие болып, денені қабылдауды арттырып, физикалық тартымдылықты өзін-өзі бағалаудың негізгі көзі ретінде қарастыруға назарды төмендетеді. Демек, бірдей тұлғааралық қасиеттер дене контекстіне байланысты әртүрлі психологиялық функцияларды атқарады: ДСИ төмен болған кезде – идеалда болуға сезімталдықты арттырады, ал ДСИ жоғары болғанда – өз-өзіне көзқарасты тұрақтандырады.

Жалпы алынған нәтижелер ДСИ жай ғана соматикалық көрсеткіш емес, ол сонымен қатар тұлғаның әлеуметтік-коммуникативтік ерекшеліктері мен дене бейнесі арасындағы байланыстардың мағынасы мен бағытын өзгертетін психологиялық модератор болып табылатындығын көрсетеді. Бұл орта жастағы әйел адамдардың денеге қатысты өзін-өзі қабылдауы физикалық параметрлер, өзін-өзі бағалау және тұлғааралық стратегиялар динамикалық тұтастықты құрайтын «дене–Мен–басқалар» кешенді жүйесі аясында қалыптасатынын растайды. Анықталған әсерлер тұлғааралық өзара әрекеттесудің психологиялық факторларын талдау барысында дене айырмашылықтарын ескеру маңызды екенін көрсетеді және денелік-Мен имиджін зерттеуде кешенді тәсілдің қажеттілігін дәлелдейді.

ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) және Т. Лири деректерін салыстыру, екі жағдайда да тұлғааралық өзара әрекеттесудің негізгі бағыты – тұлғаның әлеуметтік-эмоциялық бағыттылығын көрсететін аффилиативтік контур («коммуникативтілік/аффилиация») болып табылатындығын көрсетті. Жалпы, нәтижелер аффилиативтік сипаттамалар мен дене бейнесі арасындағы өзара байланыс шартты сипатта екендігін дәлелдейді – ол ДСИ деңгейіне байланысты өзгереді.

ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) моделінде ДСИ $\times$ басқалардан күтетін жақындықтың (Afw) әсері маңызды болып шықты: ДСИ жоғары болған кезде, қабылдануға және жақындыққа деген қажеттіліктің артуы сәйкессіздік индексі (Dlx) көрсеткішінің өсуімен, яғни шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздіктің күшеюімен сәйкес

келеді, ал ДСИ төмен болған жағдайда, бұл байланыс әлсіздеу байқалады. Бұл – дене салмағы сыртқы бағалауға сезімталдықты күшейтеді, ал ДСИ жоғары болған кезде аффилиативтік қажеттіліктер сыртқы келбетке қатысты өзіне сыни тұрғыдан қарауына оңай айналады деген идеямен келіседі.

Т. Лири әдісі бойынша құрылған модельде де сол модераторлық құрылым анықталды, алайда көріністері анағұрлым дифференциалды сипатта болды

Проәлеуметтік мінез-құлық формалары ДСИ деңгейіне байланысты әртүрлі бағыттағы әсерлерді көрсетеді: ДСИ жоғары болған кезде, достыққа бейімділік стилінің DІх көрсеткіші артады, ал ізгі ниеттіліктің интегралдық факторында керісінше төмендейді. Бұл мейірімділіктің функционалдық екі жақтылығын көрсетеді: мақұлдауға бағдарланушылық және үйлесімділікке ұмтылу өзіне деген көзқарасты қорғауы да, сонымен қатар сыртқы тартымдылық стандарттарына тәуелділікті күшейуі де мүмкін.

Әдістемелер арасындағы айырмашылық жалпы көріністі нақтылайды. ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) ең алдымен аффилиацияның қажеттілік аспектісін (қабылдану мен жақындыққа деген қажеттілікті) тіркеген кезде, Т. Лири матрицасы *агенттік мінез-құлық формаларын* бағалауға мүмкіндік береді. ДСИ жоғары болғанда, доминанттылық пен авторитарлық DІх төмендеуімен байланысты болады (бақылаудың компенсаторлық-қорғаныштық әсері), ал ДСИ төмен болған кезде, сол стильдер денеге қатысты өзін-өзі сынаудың артуымен байланысты болады. Сол сияқты, күдіктілік пен бағынғыштық стильдері кіріктірілген тәуелділікті көрсетеді: ДСИ төмен болғанда – денелік дистресс артады, ал ДСИ жоғары болғанда – DІх төмендейді (бағалаушы өзара әрекеттестерден алшақтау арқылы болуы ықтимал).

Осы заңдылықтар жиынтығы, ДСИ сол бір тұлғааралық стратегиялардың мағынасын – осалдықтан қорғаудан және керісінше өзгерте отырып, психологиялық модератор рөлін атқаратынын растайды.

ДСИ тек соматикалық көрсеткіш қана емес, сонымен қатар тұлғаның әлеуметтік-коммуникативтік ерекшеліктері мен дене бейнесі арасындағы өзара байланыстардың бағыты мен күшін анықтайтын психологиялық модератор ретінде болады. Дене салмағы қалыпты болған жағдайда, жақындық және әлеуметтік өзара әрекеттесу формалары позитивті өзін-өзі қабылдауды қолдайды, ал салмақ артық болған кезде, бұл сыртқы мақұлдауға тәуелділікті күшейтіп, денеге қанағаттанбауды арттыруы мүмкін. Сонымен қатар, ДСИ жоғары болған кезде, үстемді және агенттік стильдер, бақылау сезімін сақтауға және денелік дистресті төмендетуге ықпал ете отырып, компенсаторлық мәнге ие болады.

Бірлесе отырып, бұл орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджін, физикалық параметрлер психологиялық және әлеуметтік ықпалдар әсерін өзгертетін мәнмәтіндік рөл атқаратын дене, эмоциялық және тұлғааралық детерминанттың кіріктіру жүйесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Анықталған заңдылықтар ішкі уәждік-құндылық процестерін де, сондай-ақ

басқалармен өзара әрекет мәнмәтін де ескеретін денелік өзін-өзі қабылдауға көп деңгейлі талдау қажет екендігін нақтылайды.

Модерациялық талдаудың *екінші кезеңі* анықталған заңдылықтарды тексеру мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзінің сырт келбетіне эмоциялық-бағалау көзқарасы мен тұлғааралық сипаттамалардың байланысына ықпалының сипатын нақтылауға бағытталған. Тәуелді айнымалы ретінде шынайы және идеалды дене арасындағы сәйкессіздікті көрсететін (DІx) көрсеткіші болған алдыңғы модельден айырмашылығы, бұл талдауда өзіндік дене бейнесі сауалнамасы (ӨДБС) бойынша сырт келбетіне қанағаттанбаушылықтың интегралды көрсеткіші пайдаланылады [222, 223].

ӨДБС қолдану тартымдылық пен дененің өзіндік сезіну қолайлылығын субъективті сезінуге тығыз байланысты денелік-Мен имиджінің эмоциялық аффективті компонентін қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл денеге деген көзқарастың когнитивті-бағалауы мен эмоциялық аспектілерін салыстыруға, сондай-ақ дене рефлексиясы әртүрлі болған кездегі ДСИ модераторлық әсері бірдей көрінетіндігін-көрінбейтіндігін салыстыруға мүмкіндік береді.

Талдаудың әдіснамалық логикасы бұрынғыдай сақталады: тұлғааралық сипаттамалар (ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) және Т. Лири шкаладері бойынша) тәуелсіз айнымалылар ретінде, денеге қанағаттанбаушылық көрсеткіші (ӨДБС) – тәуелді айнымалы ретінде, ал ДСИ – модератор ретінде қарастырылады. Талдау GAMLj → General Linear Model (А. F. Hayes бойынша Model 1) модулін пайдалана отырып, Jamovi 2,6,26,0 бағдарламалық ортасында орындалады) [224].

Бұл кезеңде зерттеу жоғары ДСИ-нің денеге қатысты эмоциялық қатынастың тұлғааралық қажеттіліктер мен қарым-қатынас стильдеріне тәуелділігін күшейтетінін немесе, керісінше, мінез-құлықтың компенсаторлық стратегиялары арқылы әлсірететінін анықтауға бағытталған. Алынған нәтижелер дене мен әлеуметтік факторлардың сыртқы келбетке қанағаттанушылық деңгейін қалыптастырудағы рөлін нақтылауға мүмкіндік береді және алдыңғы модельдерде орнатылған байланыстардың түсіндірмелерін кеңейтеді. Алынған деректер Ж қосымшасында (22–23-кестелерде) және 16–17-суреттерде ұсынылған.

22-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз), жиынтық модельдің статистикалық маңызды екендігі көрсетілген ($F=3,062$; $p<0,001$; $R^2=0,245$; $Adj.R^2=0,165$), бұл енгізілген айнымалылардың денеге қанағаттанбау нұсқаларының шамамен 24,5%-ын түсіндіретініне нұсқайды. Бұл тұлғааралық факторлардың да, сондай-ақ ДСИ-нің де өзіндік сыртқы келбетке эмоциялық-бағалау көзқарасына елеулі үлес қосатынын растайды.

Omnibus tests-ке сәйкес, модельге ең айқынырақ үлесті дене салмағының индексі қосады ($F=16,469$; $p < 0,001$; $\eta^2p = 0,118$), ал ол денеге қанағаттанбау деңгейінің ДСИ шамасына негізгі тәуелділігін растайды. Негізгі әсерлер ішінде маңыздылық үрдісін басқалардың қабылдауына ұмтылу сырт келбеттің дене аспектілеріне жоғары сезімталдыққа байланысты екендігін нұсқайтын топқа

қабылдануға, соның бір бөлігі болуға деген қажеттілік (I_w) ($F=3,014$; $p=0,085$) шкаласы көрсетті.

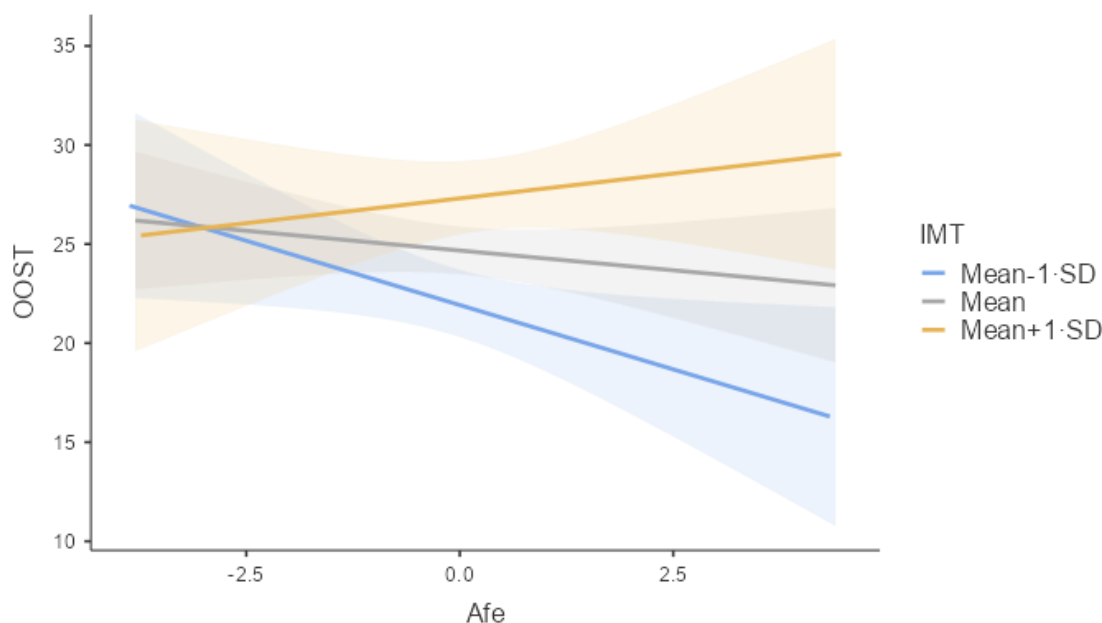
Өзара әрекеттер блогында (interaction effects) модерацияға деген жеңіл үрдістер байқалды: ДСИ $\times$ көрінетін жақындық A_{fe} ($p=0,059$) және ДСИ $\times$ қалайтын жақындық A_{fw} ($p=0,051$) әсерлері статистикалық тенденция деңгейінде ($p<0,10$) орналасқан, бұл ДСИ тұлғааралық қатынастардың эмоциялық саласын шартты түрде өзгертетін фактор ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Коэффициенттер кестесіне (Parameter Estimates) сәйкес, ДСИ-нің тікелей әсері жағымды және статистикалық мәнді ($b=0,552$; $t=4,058$; $p<0,001$), бұл дене салмағының өсуі ӨДБС бойынша өлшенетін сыртқы келбетке қанағаттанбау деңгейінің артуымен сәйкес келетінін растайды. Өзара әрекеттестіктер үшін коэффициенттер де оң мәнге ие: ДСИ $\times$ сыртқа бағытталған жақындық (A_e) ($b=0,186$; $p=0,059$) және ДСИ $\times$ басқалардан күтетін жақындық (A_w) ($b=0,182$; $p=0,051$), бұл ДСИ жоғары әйел адамдарда аффилиативті тенденцияның (сүйіспеншілік пен қабылдануды көрсету және қабылдау қажеттіліктері) өсуі денеге қанағаттанбауды күшейтетініне байланысты.

Демек, ДСИ, денені қабылдаудың тұлғааралық күтулерге тәуелділігін арттыра отырып, өзін аффилиативті саладағы эмоциялық осалдықты күшейтуші ретінде көрінеді. Бұл заңдылық бұрын ӨДҚҚС/МБСРQ бойынша алынған нәтижелермен үндеседі, онда ДСИ жоғары болған кезде, басқалардан күтетін жақындық (A_w) $\times$ ДСИ көрсеткіші сәйкессіздік индексі өсуінде көрсеткен болатын.

16-суретте ӨДБС әдістемесі бойынша сыртқы келбетке қанағаттанбау көрсеткішін болжауда тұлғааралық қатынастардағы аффективтілік айқындылығы (A_e) мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттестігі көрсетілген. X осінде эмоциялық жылылық пен ашықтықты көрсетуге бейімділік деңгейі бейнеленген, ал Y осінде денеге байланысты жағымсыз алаңдаушылықтың айқындылығы көрсетілген. Түрлі түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі тәуелділік сипатын көрсетеді.

16-сызбада көрсетілгендей, ДСИ төмен (көк сызық) болған кезде, аффективтіліктің артуы сыртқы келбетке қанағаттанбаушылықты азайтады: эмоция мен ұнатуды белсенді түрде көрсететін әйел адамдардың денеге қатысты өзін-өзі сынауға бейімділігі төменірек. Ал ДСИ жоғары (сары сызық) болғанда, карама-қарсы үрдіс байқалады – аффективтілік өскен сайын денеге қанағаттанбау деңгейі артады. Бұл ДСИ-нің модераторлық әсерінің бар екенін көрсетеді, мұнда эмоциялық ашықтық пен жылылыққа деген қажеттілік дене параметрлеріне байланысты денеге қатысты өзін-өзі қабылдаумен әртүрлі байланыста болады.

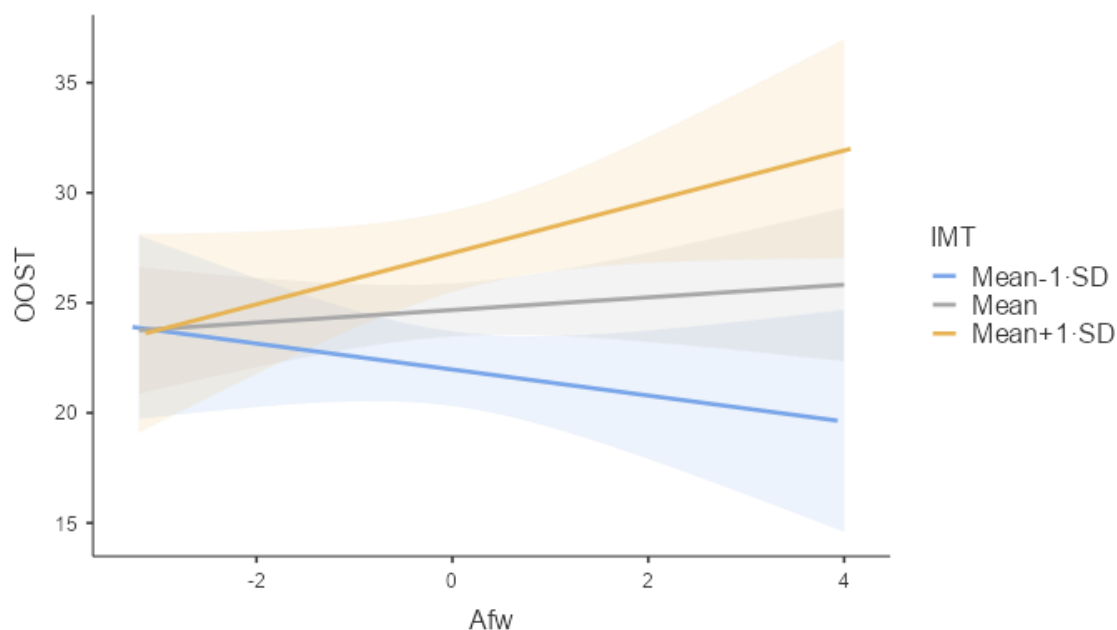

Сурет 16 - Сыртқы келбетіне қанағаттанбаушылықты болжауда (ӨДБС бойынша) аффективтілік айқындылығы мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

Психологиялық тұрғыдан бұл нәтиже, қалыпты салмақта аффективтілік әлеуметтік қабылдауды және жағымды дене бейнесін нығайтуға ықпал ететіндігін, ал ДСИ жоғары әйел тұлғааралық кері байланыс пен сыртқы бағалауға өте сезімтал ететіндігін білдіретіндігін, ал ол әлеуметтік тартымдылық стандарттарына сәйкессіздікті қабылдауды күшейтетіндігін білдіреді. Осылайша, аффективтік көріністердің айқындылығы ДСИ деңгейі жоғары әйел адамдар үшін денелік осалдық факторы болып, оның мәндері төмен болған кезде, өзін-өзі қабылдау ресурсына айналады.

17-суретте ӨДБС әдісі бойынша сыртқы келбетке қанағаттанбау деңгейін түсіндіру үшін, қабылдану және сүйіспеншілікке деген қажеттілік (A_w) пен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттестігі көрсетілген. X осінде эмоциялық қолдау мен мойындалуға ұмтылу қарқындылығы бейнеленген, ал Y осінде денеге қатысты қанағаттанбау деңгейі көрсетілген. Түрлі-түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі тәуелділік сипатын көрсетеді.

17-сызбада ДСИ-нің модерациялық әсерін айқын көрсетеді: ДСИ төмен (көк сызық) болғанда, қабылдану қажеттілігінің өсуі денеге қанағаттанбауды елеулі түрде өзгертпейді, ал ДСИ жоғары (сары сызық) болғанда, басқалардан күтетін жақындық (A_w) көрсеткішінің артуы өз сыртқы келбетіне қатысты жағымсыз көзқарастың айтарлықтай өсуіне әкеліп соғады. Бұл дене салмағы жоғары әйел адамдарда өзін-өзі бағалаудың сыртқы мақұлдауға тәуелділігінің денелік дистресті күшейтетінін және мінсіздікке сәйкессіздік сезімін арттыратынын көрсетеді.

Сурет 17 - Сыртқы келбетіне қанағаттанбаушылықты болжауда (ӨДБС бойынша) қабылдау мен сүйіспеншілікке мұқтаждық пен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

Психологиялық тұрғыдан бұл нәтижені әлеуметтік күтулерді интернализацияудың күшеюі ретінде қарастыруға болады: ДСИ жоғарылаған сайын сүйіспеншілік пен қабылдануға ұмтылу сыртқы келбетінің әлеуметтік стандарттарға сәйкес келмеу сезімімен қатар жүреді. ДСИ төмен болғанда, қабылдануға деген мұқтаждық жағымды сипатта болып, денеге қанағаттанбаудың өсуіне әкеліп соқпайды. Осылайша, ДСИ эмоциялық осалдықты күшейтуші ретінде әрекет етіп, аффилиативтік мұқтаждықтарды «Мен – басқалар» жүйесінде денеге қатысты өзін-өзі сынау мен кернеу көзіне айналдырады.

23-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) Т. Лири бойынша тұлғааралық стильдер көрсеткіштері мен дене салмағы индексін қамтитын жиынтық модель статистикалық тұрғыдан маңызды ($F=0,431$; $p<0,001$; $R^2=0,385$; $Adj.R^2=0,273$) екендігі, ал ол сыртқы келбетке қанағаттанбау нұсқаларының шамамен 38,5% тұлғааралық сипаттамалар мен ДСИ-нің бірлескен әсерімен түсіндірілетіндігін көрсетеді.

Модельдің жалпы мәнділігін бағалайтын Omnibus тесті деректеріне сәйкес, модельге ең үлкен үлесті ДСИ ($F=13,946$; $p<0,001$; $\eta^2p=0,108$), сондай-ақ агрессивті ($F=6,525$; $p=0,012$; $\eta^2p=0,054$), күмәншіл ($F=6,145$; $p=0,015$; $\eta^2p=0,051$), достыққа бейімділік ($F=5,192$; $p=0,025$; $\eta^2p=0,043$) және альтруистік ($F=4,891$; $p=0,029$; $\eta^2p=0,041$) стильдері қосқан. Бұл агрессивті, күдікшіл және мейірімділік өзінің сыртқы келбетіне деген көзқарасына айқын ықпалы бар екендігін білдіреді.

Алайда ДСИ мен мінез-құлық стильдері (interaction effects) арасындағы өзара әрекеттер статистикалық маңызды болмады (барлығы $p>0,10$). Демек, ӨДБС көрсеткіштерін болжау барысында Т. Лири бойынша тұлғааралық

стильдер үшін ДСИ-нің модераторлық әсері расталмады. Бұл сәйкессіздік индексі (ӨДҚҚС/МBSRQ) көрсеткішінің нәтижелерінен айырмашылығы ДСИ эмоциялық-аффективті салада (ӨДСБ) мінез-құлық стильдерінің ыпал ету бағытын өзгертпейтінін, керісінше басымды түрде денеге қанағаттанбаудың тәуелсіз соматикалық предикторы ретінде әрекет ететіндігін білдіреді.

Коэффициенттер блогында (Parameter Estimates) ДСИ-нің тікелей әсері ($b=0,529$; $t=0,734$; $p<0,001$) маңызды болып қала береді, бұл дене салмағының өсуі өзіндік сыртқы келбетке қанағаттанбаудың артуымен сәйкес келетінін растайды. Қосымша агрессивті ($p=0,012$), күдікті ($p=0,015$), мейірімділік ($p=0,025$) және альтруистік ($p=0,029$) стильдердің маңызды тікелей әсерлері анықталды, бұл эмоционалды қаныққан және әлеуметтік бағытталған мінез-құлық формалары ДСИ деңгейінен тәуелсіз түрде денелік өзін-өзі бағалаумен тығыз байланысты екенін көрсетеді.

ӨДБС нәтижелері, ДСИ-нің денеге эмоциялық көзқарасына ықпалы көбіне ДСИ жоғары болған кезде қабылдау мен жақындыққа мұқтаждықтың өсуі сырт келбетіне наразылықты күшейтетін аффилиативтік контур (сыртқа бағытталған жақындық Afe және басқалардан күтетін жақындық Afw) арқылы білінетіндігін көрсетеді. Т. Лири бойынша тұлғааралық стильдер үшін бұл әсер статистикалық тұрғыдан расталмады, бұл реттеу деңгейлеріндегі айырмашылыққа нұсқайды: тұлғааралық стильдердің когнитивті-мінез-құлық аспектілері эмоциялық-аффективтік қажеттіліктерге қарағанда дене контекстіне сезімталдығы төмен екендігін көрсетеді.

Сонымен, ДСИ жалпы тұлғааралық мінез-құлықтың емес, эмоциялық осалдықтың маңызды модераторы болады: дене сезімталдығы мен қабылдануға тәуелділік аффективтік салада (ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B)) күшейеді, ал тұлғааралық стильдер саласында (Т. Лири) дене салмағына қанағаттанбау деңгейіне тікелей әсер етеді. Бұл нәтижелер жиынтығы, өзара әрекеттестіктің қажеттілік-эмоциялық компоненті (Affection) денелік пен әлеуметтік Мен арасындағы байланыстың негізгі буыны екенін растайды.

Модераторлық талдаудың үшінші кезеңі эмоциялық-бағалаушы заңдылықтардың түсіндірмесін кеңейтуге және алынған әсерлердің денелік бейнесінің когнитивті – мінез-құлық аспектілерімен салыстыруға бағытталды. Алдыңғы модельдер (D1x және ӨДБС/ООСТ бойынша) ДСИ-нің эмоциялық осалдық пен жақындығына деген қажеттіліктер аймағында модератор ретіндегі әсерін анықтауға мүмкіндік берген болса, келесі талдау кезеңі өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді сауалнамасы (ӨДҚҚС/МBSRQ) әдістемесі арқылы өлшенетін денеге қатысты өзін-өзі қабылдаудың құрылымдық және мазмұндық компоненттеріне бағытталған.

ӨДҚҚС/МBSRQ шкалаларын пайдалану тұлғааралық сипаттамалар мен дене параметрлерінің денелік-Меннің негізгі өлшемдерімен – сыртқы келбетті бағалаумен және бағдарланумен (AE, AO), дененің жеке бөліктеріне қанағаттану деңгейімен (BASS), артық салмаққа алаңдаушылықпен (OWP) және өз салмағын

субъективті бағалаумен (SCW) қалай байланысатынын қарастыруға мүмкіндік береді.

ӨДДҚКС/МBSRQ денеге қатысты когнитивтік, мінез-құлықтық және эмоциялық компоненттерін қамтитын өзін-өзі қабылдаудың көпөлшемді құрылымын көрсететіндіктен, осы кезеңдегі модераторлық талдау ДСИ тұлғааралық факторлардың денені бағалау мен қабылдауға әсерін қандай дәрежеде өзгертетінін нақтылауға мүмкіндік береді. Осылайша, бұл блок әлеуметтік-коммуникативтік сипаттамалар (ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B), Т. Лири) мен денелік-Меннің когнитивті-бағалаушылық аспектілері арасындағы өзара әрекеттің ерекшеліктерін анықтауға бағытталған.

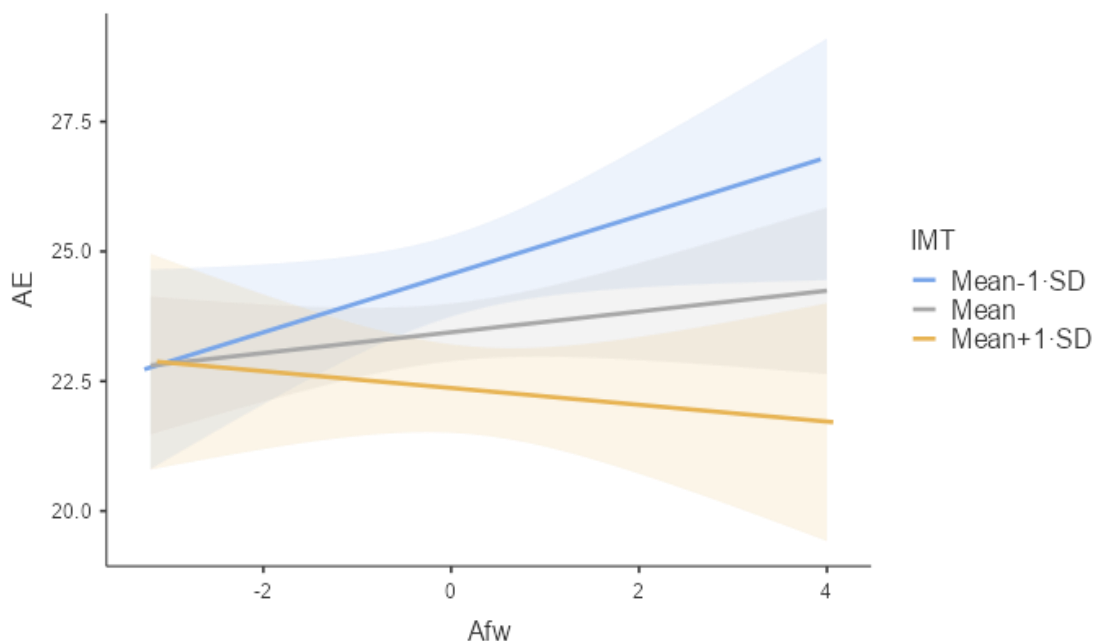
Алынған деректер 24-33 кестелерде (Ж қосымшасын қараңыз) және 18-27 суреттерде берілген.

24-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) сыртқы бейнені бағалау (АЕ) шкаласы бойынша жиынтық модельдің статистикалық маңызды екені көрсетілген ($F=2,618$; $p=0,003$; $R^2=0,217$; $Adj.R^2=0,134$), бұл сырт келбетті бағалаудағы өзгерістердің шамамен 21,7%-ы тұлғааралық сипаттамалар мен дене салмағы индексінің бірлескен ықпалымен түсіндірілетінін білдіреді. Дене салмағы артқан сайын адамның өз сыртқы келбетіне қанағаттануы төмендейтін заңдылықты растай отырып, ДСИ ($F=12,804$; $p<0,001$; $\eta^2p=0,094$) модельге ең үлкен үлес қосатын көрсеткіш болып табылады.

ДСИ $\times$ басқалардан күтетін жақындықтың (Aw) өзара әрекеттесуі статистикалық тұрғыдан маңызды болды ($p=0,080$), ал ол 90% сенімділік деңгейінде оны модельдің дәлелді предикторы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Яғни, сыртқы келбетті бағалаудың қабылдау мен эмоциялық қолдаудың қажеттілігіне тәуелділігі дене параметрлеріне байланысты өзгертетінін білдіреді.

Коэффициенттер кестесіне (Parameter Estimates) сәйкес, ДСИ-нің тікелей әсері теріс және статистикалық тұрғыдан маңызды ($b = -0,225$; $t = -3,578$; $p<0,001$), бұл дене салмағы мен тартымдылықтың субъективті бағасы арасындағы кері байланысты көрсетеді: ДСИ жоғарылаған сайын сыртқы бейнені бағалау АЕ деңгейі төмендейді. Бұл ретте, өзара әрекеттесу коэффициентінің оң мәні ($b = -0,075$; $p = 0,080$), ДСИ жоғары болған жағдайда, қабылдануға деген қажеттіліктің артуы сырт келбетті бағалаудың төмендеуімен қатар жүретінін білдіреді, ал ДСИ төмен болған кезде, бұл байланыс әлсіз байқалады.

Демек, сыртқы бейнені бағалау (АЕ) моделінде ДСИ тек негізгі соматикалық фактор ретінде ғана емес, сонымен бірге тұлғааралық қажеттіліктердің модераторы ретінде де әрекет етеді, яғни сыртқы мақұлдауға тәуелділіктің денелік бейнесін қабылдауға ықпалын күшейтеді. Бұл нәтиже сәйкессіздік индексі және ӨДБС бойынша алынған заңдылықтармен толық сәйкес келеді, онда ДСИ $\times$ басқалардан күтетін жақындықтың (Aw) өзара әрекеттесуінің ұқсас әсері денелік дистрессстің артуын болжаған.

Сурет 18 - Сыртқы келбетін бағалауды болжаудағы қабылдау (АЕ) мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

18-суретте ӨДДҚКС/МBSRQ әдістемесінің сыртқы бейнені бағалау (АЕ) шкаласы бойынша өз сырт келбетін бағалауды болжауда қабылдау мен сүйіспеншілікке деген қажеттілік (Аfw) айқындылығы мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі көрсетілген. Х осінде эмоциялық қолдауға және тұлғааралық мақұлдауға ұмтылыстың қарқындылығы, Y осінде – адамның өз сырт келбетіне деген жағымды көзқарасының деңгейі көрсетілген. Түрлі түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (–1 SD), орташа (M) және жоғары (+1 SD) деңгейлеріндегі тәуелділікті көрсетеді.

Сызбада ДСИ-нің айқын модерация әсерін көрсетеді. ДСИ төмен болған кезде (көк сызық) қабылдауға деген қажеттіліктің артуы сырт келбетті жоғары бағалаумен қатар жүреді: дене салмағы қалыпты және эмоциялық қолдауды сезінетін әйел адамдар өз сырт келбетін неғұрлым жағымды қабылдауға бейім. ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) кері тенденция байқалады – қабылдауға деген қажеттіліктің артуы АЕ (сыртқы бейнені бағалау) көрсеткіштерінің төмендеуімен, яғни сырт келбеттің субъективті бағасының нашарлауымен байланысты.

Бұл нәтиже, ДСИ сыртқы мақұлдауға эмоциялық тәуелділікті күшейте отырып, жақындыққа қажеттіліктердің денелік бейнесін қабылдауға ықпал ету бағытын өзгертетінін көрсетеді. Дене салмағы қалыпты болған жағдайда, жақындыққа деген қажеттілік қолдау функциясын атқарса, артық салмақ кезінде ол өзін-өзі сынау мен денелік осалдықтың көзіне айналады. ДСИ × қабылдау мен сүйіспеншілікке деген қажеттілік (Аw) өзара әрекетінің жалпы модельге қосқан үлесі түсіндірілген дисперсияның ($\eta^2_p = 0,025$) шамамен 2,5 % құрайды, ал ол ДСИ-нің негізгі әсерімен ($\eta^2_p = 0,094$) бірге модератордың орташа ықпалын көрсетеді.

Психологиялық тұрғыдан бұл әсерді әлеуметтік бағалауға шартты сезімталдық көрінісі ретінде қарастыруға болады: ДСИ жоғары және эмоциялық қабылдауға деген қажеттілігі жоғары әйел адамдар идеалды тартымдылыққа сәйкес келмеу ықтималдығына өте қатты уайымдайды, ал ол өз денесін қабылдау деңгейін төмендетеді. Ал ДСИ төмен болғанда, дәл сол қажеттілік әлеуметтік қабылдану сезімін күшейтіп, жағымды өзіндік көзқарасқа ықпал етеді.

25-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) сыртқы бейнені бағалау (АЕ) шкаласы бойынша жиынтық модельдің статистикалық мәнді ($F=2,024$; $p=0,010$; $R^2=0,270$; $Adj.R^2=0,137$) екендігі көрсетілген, ал ол сырт келбетке бағдарлану түрлерінің шамамен 27% тұлғааралық стильдер мен дене салмағы индексінің жиынтық ықпалымен түсіндіріледі.

Модельге ең көп үлесті дене салмағы индексі қосады ($F=7,453$; $p=0,007$; $\eta^2p=0,061$), ал ол әйел адамдарға тән заңдылықты: дене салмағы өскен сайын өзінің сырт келбетіне қаңағаттанушылық төмендейтіндігін көрсетеді (АЕ).

Өзара әрекеттесулер блогында өзара әрекеттесу әсерлері (interaction effects) $p \leq 0,10$ деңгейінде бес мәнді модерация анықталды, бұл ДСИ-нің сырт келбетті бағалауға тұлғааралық ықпалдардың реттеушісі ретіндегі белсенді рөлін растайды. Осы өзара әрекеттесулер мінез-құлықтың агенттік контурын да (Aggressive, Suspicious), сондай-ақ жақындық контурын да (Достыққа бейімділік, Альтруистік, Ізгі ниеттілік) қамтиды.

ДСИ $\times$ агрессивті стиль ($b = -0,322$; $p = 0,053$) мен ДСИ $\times$ күдікшіл стиль ($b = -0,398$; $p = 0,052$) үшін теріс әсерлер белгіленген: ДСИ жоғары болған кезде, агрессивтілік пен күдікшілдік айқындылығы өзінің сырт келбетін төмен бағалаумен байланысты (АЕ төменірек), яғни денелік өзін-өзі бағалау күшейеді.

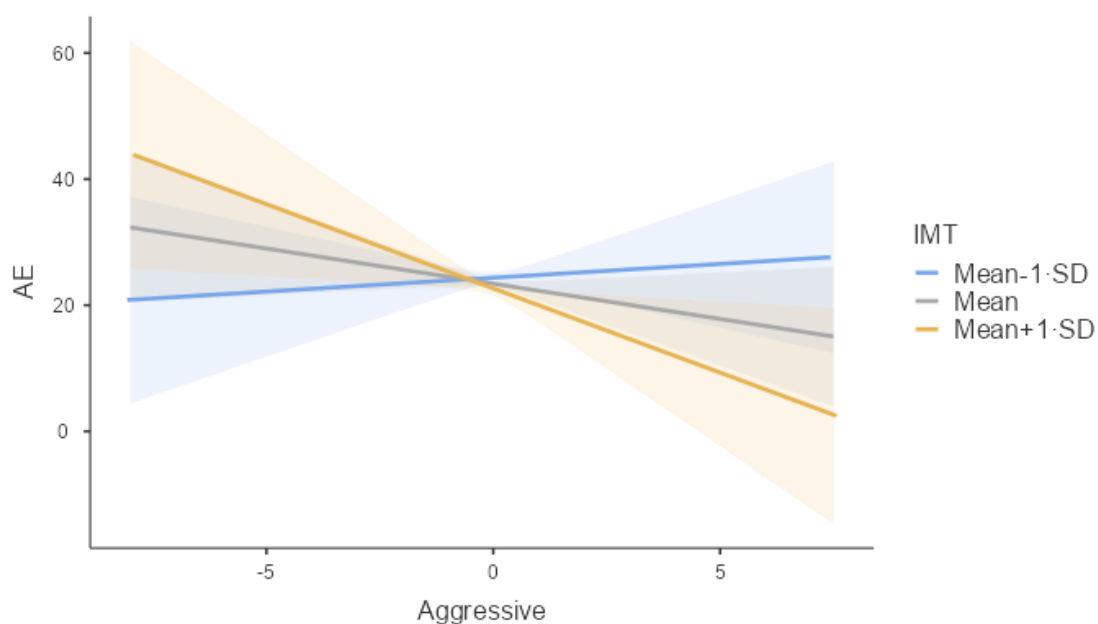
ДСИ $\times$ Достыққа бейімділік ($b = 0,391$; $p = 0,016$) пен ДСИ $\times$ Альтруистік ($b = 0,468$; $p = 0,038$) үшін, керісінше, жағымды әсерлер анықталды: ДСИ жоғары болған жағдайда, мейірімділік пен альтруистіктің артуы АЕ көрсеткішінің жоғары болуымен (сырт келбеттің субъективті бағасының жақсаруымен) байланысты, оны өзін-өзі қатынасты компенсаторлық қолдау ретінде түсіндіруге болады.

ДСИ $\times$ ізгі ниеттілік ($b = -0,429$; $p = 0,017$) үшін кері әсер анықталды: ДСИ жоғары болған кезде, интегралды мейірімділік АЕ сырт келбеттің субъективті бағасының төмендеуімен ұқсастырылады, ал ол сыртқы стандарттарға жоғары сезімталдық пен өзін-өзі бағалаудың мақұлдауға тәуелділігін көрсетуі мүмкін.

Демек, ДСИ аффилиативтік стильдің де, сондай-ақ агенттік стильдің де өз сырт келбетін бағалауға әсер ету бағытын өзгертеді: кейбірі (агрессивтілік, күмәншілдік) ДСИ жоғары болған кезде денелік осалдықты күшейтіп, АЕ көрсеткішін төмендетсе, басқалары (мейірімділік, альтруизм) компенсаторлық функциясын атқарып, сырт келбетке деген өзін-өзі бағалауды жағымды қолдайды. Бұл ДСИ жоғары болған жағдайда, дене бейнесінің әлеуметтік-эмоциялық сезімталдығының артатынын көрсетеді; оның нәтижесі (бейімді vs. деструктивті) тұлғааралық стратегияның түрімен айқындалады.

ДСИ-мен өзара әрекеттескен бес жиынтық (АО) сыртқы бейнеге бағдарлану көрсеткіштерінің қосымша дисперсиясының шамамен 8–10%-ын

кұрайды, бұл Коэн критерийлері бойынша орташа-жоғары әсерге сәйкес келеді ($\eta^2p = 0,03-0,05$).

Сурет 19 - Сыртқы келбетін бағалауды (AE) болжаудағы агрессивтік стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

19-суретте ӨДҚҚС/МBSRQ әдістемесінің сыртқы келбетті субъективті бағалау (AE) шкаласы бойынша өз сырт келбетін бағалауды болжауда агрессивтік тұлғааралық стильдің қарқындылығы мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі көрсетілген. X осінде – тұлғааралық қарым-қатынастағы агрессивтіліктің деңгейі, Y осінде – өз сырт келбеті мен тартымдылығына қанағаттану деңгейі бейнеленген. Түрлі-түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (–1 SD), орташа (M) және жоғары (+1 SD) деңгейіндегі тәуелділік сипатын көрсетеді.

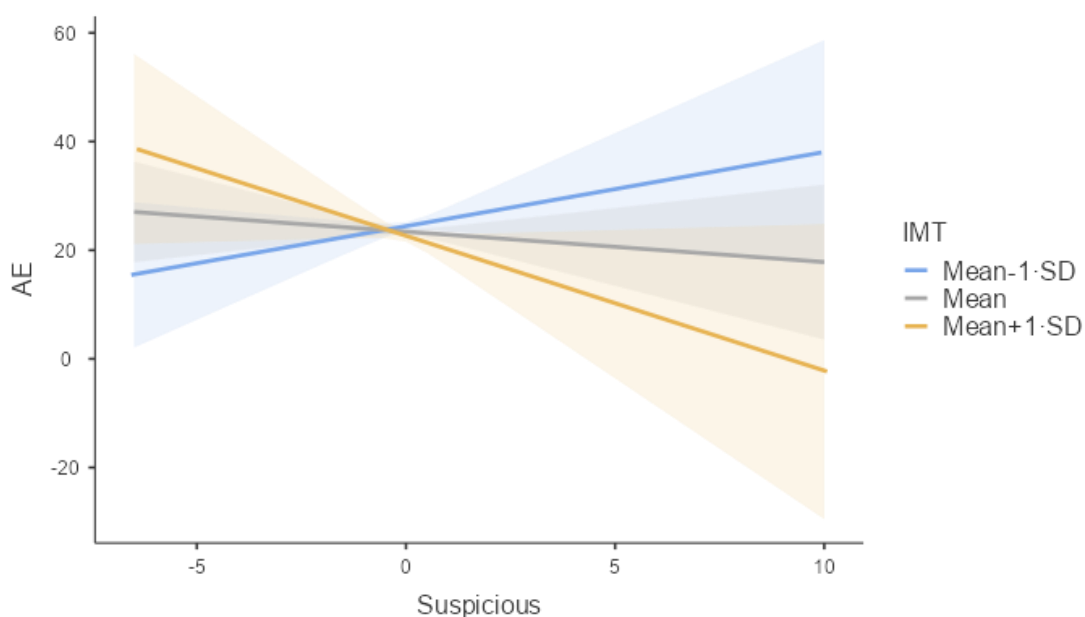
Сызбада кері бағыттағы тәуелділікті көрсетеді. ДСИ төмен кезінде (көк сызық) агрессивтілік өз сырт келбетін бағалаудың жоғарылауына орташа байланысты – өзіне сенімді, белсенді әйел адамдар өз тартымдылығын жоғары бағалайды. ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) тәуелділік өзгереді: агрессивтіліктің артуы сыртқы келбетті субъективті бағалау (AE) көрсеткішінің төмендеуімен, яғни өзін-өзі сынаудың артуымен және сырт келбетті азырақ позитивті қабылдау болады.

Психологиялық тұрғыдан бұл әсер агрессивтіліктің қосарланған реттеуші рөлін көрсетеді. ДСИ қалыпты болған кезде, ол мотивациялық және қолдаушы функциясын атқарып, өзіндік тиімділікті және сырт келбетке деген сенімділікті күшейтсе, ДСИ жоғары болғанда – қорғаушы функцияны орындайды, бағалаушы салыстыруларынан алыстап, денеге деген жағымды көзқарасты төмендетеді. Осылайша, ДСИ сырт келбетке сенімділікті қолдаушы фактордан денелік осалдық жағдайында оны төмендететін факторға айналдыра отырып, агенттік стиль әрекетінің бағытын өзгертеді.

20-суретте ӨДДҚКС/МBSRQ әдістемесінің сыртқы келбетті субъективті бағалау (АЕ) шкаласы бойынша өз сырт келбетін бағалауды болжауда тұлғааралық күмәншіл стильдің қарқындылығы мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі көрсетілген. Х осінде – тұлғааралық қатынастағы сақтық және сенімсіздік деңгейі, Y осінде – өз сырт келбеті мен тартымдылығына қанағаттану деңгейі бейнеленген.

Сызбада кері бағыттағы модерациялық әсерді көрсетеді. ДСИ төмен болған кезінде (көк сызық) күмәншілдіктің артуы сыртқы келбетті субъективті бағалау (АЕ) көрсеткішіне шамалы әсер етеді, ал ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) сақтық деңгейінің артуы сырт келбетті бағалаудың төмендеуімен бірге жүреді – әйел адамдар өздерін анағұрлым сыншыл сезініп, олардың өз сырт келбетіне қанағаттануы азаяды.

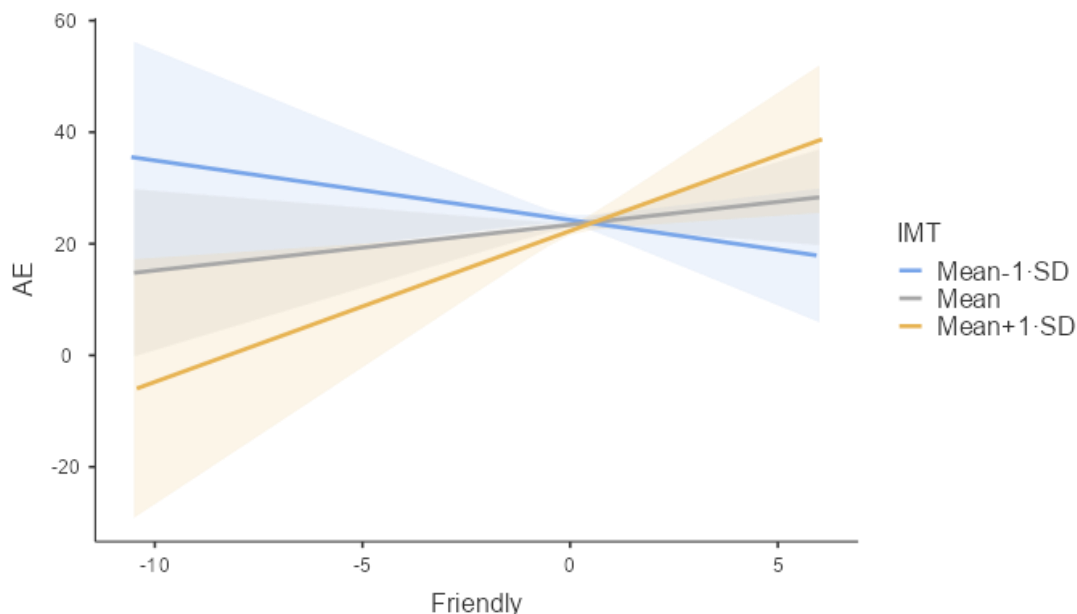
Бұл нәтиже ДСИ жоғары болғанда күмәншілдіктің психологиялық қорғаныштық функциясы атқаратынын көрсетеді: әлеуметтік бағалауға сенімсіздік пен сыртқы кері байланыстан алыстау алаңдаушылықты төмендетуге көмектеседі, бірақ сонымен бірге өз сырт келбетін қабылдаудың жағымдылығын азайтады. ДСИ төмен болғанда, орташа деңгейдегі сақтық бейімділік сипатты сақтап, сырт келбетке қатысты нақты әрі салыстырмалы түрде тұрақты өзін-өзі бағалауды қолдауға мүмкіндік береді.

Сурет 20 - Сырт келбетін бағалауды (АЕ) болжаудағы күмәншілдік стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

Сонымен, ДСИ күмәншіл стильдің тұлғааралық кедергісінен өз сырт келбетін қабылдау мен әлеуметтік салыстыруларға байланысты алаңдаушылықты төмендететін өзін-өзі сақтау механизміне айналдыра отырып, күмәншіл стильдің рөлін өзгертеді. ДСИ жоғары болғанда, сақтық пен сенімсіздік қорғанс функциясын атқарып, сыртқы бағалаудың әсерін төмендетуге көмектеседі, бірақ сонымен бірге ол тартымдылыққа деген өзін-өзі

бағалаудың азаюына әкеліп соғады. 21-суретте ӨДҚҚС/МBSRQ әдістемесінің сыртқы келбетті субъективті бағалау (АЕ) шкаласы бойынша өз сырт келбетін бағалауды болжауда мейірімділік стилінің (Friendly) қарқындылығы мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі көрсетілген. Х осінде – мейірімділік пен әлеуметтік жауапкершілік деңгейінің айқындылығы, Y осінде – өз сырт келбеті мен тартымдылығына қанағаттану деңгейі бейнеленген. Түрлі-түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі тәуелділік сипатын көрсетеді.

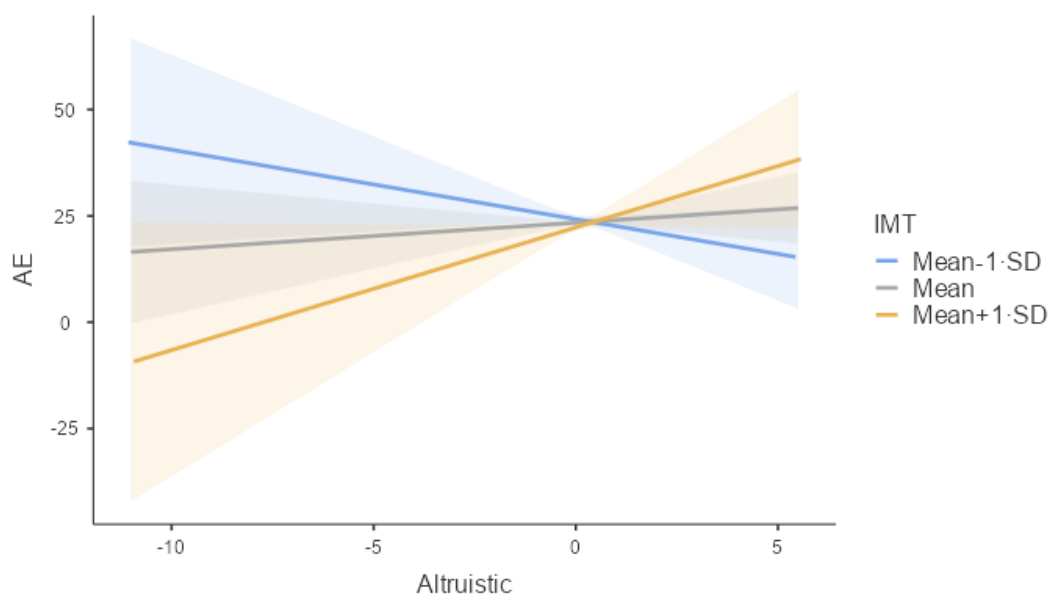

Сурет 21 - Сыртқы келбетін бағалауды (АЕ) болжаудағы мейірімділік стилі (Достыққа бейімділік) мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

21-сызбада ДСИ-нің айқын модерациялық әсері көрсетілген. ДСИ төмен болған кезінде (көк сызық) мейірімділік деңгейінің артуы сырт келбетке қанағаттануды (АЕ) арттырады: үйлесімді және ашық тұлғааралық қарым-қатынасы бар әйел адамдар өз тартымдылығын жоғары бағалайды. Ал ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) кері тәуелділік байқалады – мейірімділіктің артуы сыртқы келбетті субъективті бағалау АЕ көрсеткішінің төмендеуімен, яғни өз сырт келбетін азырақ позитивті қабылдаумен байланысты.

Бұл нәтиже ДСИ-нің мейірімділіктің функционалдық мағынасын өзгертетінін көрсетеді. Дене салмағы қалыпты болған кезде мейірімділік пен жауапкершілік ішкі тұрақтылықпен және позитивті өзін-өзі бағалаумен байланысты болса, дене салмағы артық болған кезде олар әлеуметтік тәуелді сипатқа ие болады: қабылдануға және мақұлдауға бағдарлану сырт келбеттің бағасын сыртқы стандарттармен салыстыруға сезімтал етеді.

Психологиялық тұрғыдан бұл әсер жақындық мінез-құлықтың бейімделуші екі жақтылығын көрсетеді. ДСИ төмен болғанда, мейірімділік өзін-өзі қабылдаудың қолдаушы функциясын атқарса, ДСИ жоғары болған кезде компенсаторлық сипатқа ие болып, сырт келбетке деген өзін-өзі бағалаудың тұлғааралық күтулерге тәуелділігін күшейтеді.

Сурет 22 - Сыртқы келбетін бағалауды (АЕ) болжаудағы альтруистік стиль мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

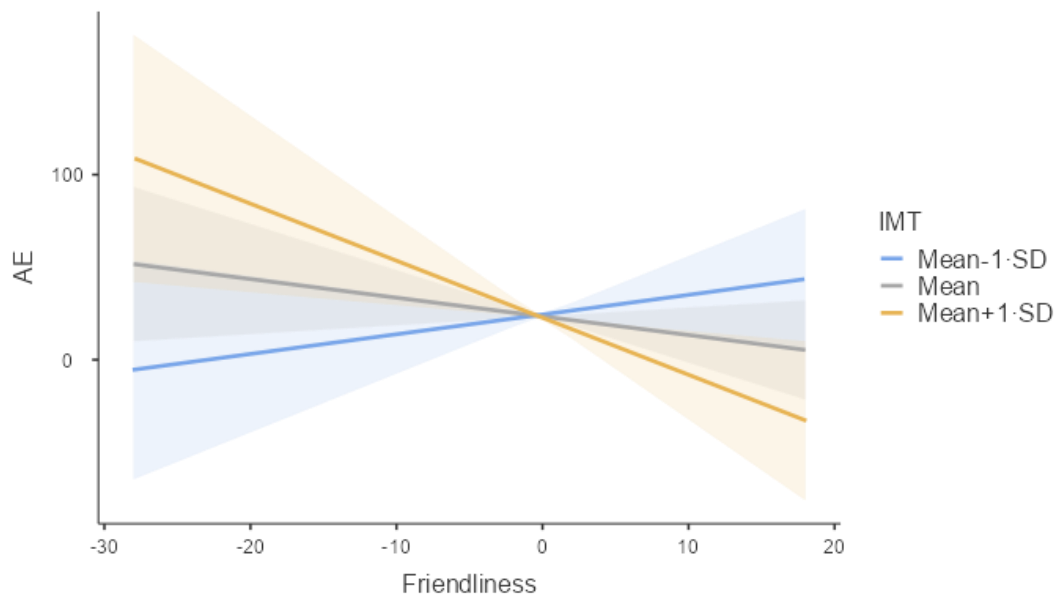
22-суретте ӨДҚҚС/МBSRQ әдістемесінің сыртқы келбетті субъективті бағалау (АЕ) шкаласы бойынша өз сырт келбетін бағалауды болжауда альтруистік мінез-құлық стилінің қарқындылығы мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі көрсетілген. Х осінде – альтруистік қасиет пен басқаларға көмектесуге дайындық деңгейі, Y осінде – өз сырт келбеті мен тартымдылығына қанағаттану деңгейі бейнеленген.

Сызбада ДСИ әртүрлі деңгейлеріндегі кері бағыттағы тәуелділікті көрсетеді. ДСИ төмен болған кезде (көк сызық) альтруистіктің артуы сырт келбетке қанағаттанудың жоғарылауымен байланысты, бұл ішкі тұрақтылықты, позитивті өзін-өзі қабылдауды және сыртқы мақұлдауға тәуелсіздікті көрсетеді. ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) кері үрдіс байқалады – альтруистіктің артуы сыртқы келбетті субъективті бағалау (АЕ) көрсеткішінің төмендеуімен, яғни өз тартымдылығын азырақ позитивті қабылдаумен байланысты.

Бұл ДСИ альтруистік мінез-құлықтың мағынасын өзгертетінін көрсетеді: дене салмағы қалыпты болған кезде, ол ішкі өзін-өзі бағалаумен және өзін-өзі қабылдаумен байланысты болса, артық салмақ кезінде компенсаторлық функциясын атқарып, сыртқы кері байланысқа және өз денесін тұлғааралық бейімделу құралы ретінде қабылдауға тәуелділікті күшейтеді, деген тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

Мазмұндық тұрғыдан бұл нәтиже ДСИ × Достыққа бейімділік әсеріне ұқсас, яғни ДСИ жоғары болған кезде әлеуметтік мінез-құлық стильдері психологиялық компенсаторлық сипатқа ие болып, басқалардың мақұлдауы арқылы өзіне деген позитивті қарым-қатынасты сақтауға бағытталадынын көрсетеді.

Алынған мәліметтер дене бейнесіне әсер етудің үш жақты моделінің идеяларымен сәйкес келеді (әлеуметтік салыстырулар, стандарттарды интернализациялау, тұлғааралық қысым).

Сурет 23 - Сыртқы келбетін бағалауды (AE) болжаудағы ізгі ниеттіліктің (Friendliness) интегралды көрсеткіші мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі

Суретте ӨДДҚКС/МBSRQ әдістемесінің сыртқы келбетті субъективті бағалау (AE) шкаласы бойынша өз сырт келбетін бағалауды болжауда ізгі ниеттіліктің (Friendliness) интегралдық көрсеткіші мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі көрсетілген. X осінде – әлеуметтік жылулық пен эмпатияның жиынтық деңгейі, Y осінде – сырт келбетке қанағаттану және өз тартымдылығын қабылдау деңгейі бейнеленген.

Сызбада көрініп тұрғандай, ДСИ төмен болған кезде (көк сызық) ізгі ниеттілік деңгейінің артуы сыртқы келбетті субъективті бағалау AE көрсеткішінің орташа өсуімен байланысты: әйел неғұрлым мейірімді және эмпатияға бейім болса, өз сырт келбетіне қанағаттануы және тартымдылығына сенімділігі соншалықты жоғары болады. ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) тәуелділіктің бағыты өзгереді – ізгі ниеттілік деңгейінің артуы сыртқы келбетті субъективті бағалау AE көрсеткішінің төмендеуімен, яғни сырт келбетке теріс көзқарас пен өзін сыни қабылдаудың артуымен қатар жүреді.

Бұл әсер ДСИ-нің мейірімділік қасиетінің функционалдық мағынасын өзгертетінін көрсетеді: дене салмағы қалыпты болған кезде, әлеуметтік пен эмпатия позитивті өзін-өзі бағалауды және өз тартымдылығын сезінуді қолдайды, ал ДСИ жоғары болғанда, олар тәуелді сипатқа ие болады – сырт келбеттің бағасы әлеуметтік күтулер мен сыртқы мақұлдауға сезімтал болады. Осылайша, ДСИ жоғары болғанда, әлеуметтік өзін-өзі қолдаудың көзі болмай, сыртқы мінсіздіктерді интернализациялауды күшейтетін осалдық факторына айналады.

Сыртқы келбетті субъективті бағалау (AE) шкаласы бойынша модераторлық талдау нәтижелері дене салмағы индексінің (ДСИ) тұлғааралық стильдердің өз сырт келбетін бағалау ықпалының тұрақты модераторы екенін

көрсетеді. Барлық талданған өзара әрекеттердің ішінде $p \leq 0,10$ деңгейінде маңызды болып бесеуі анықталды: ДСИ $\times$ Агрессивті стиль, ДСИ $\times$ Күдікшіл стиль, ДСИ $\times$ Достыққа бейімділік, ДСИ $\times$ Альтруистік және ДСИ $\times$ Ізгі ниеттілік. Жиынтық түрде олар дене параметрлері мен әлеуметтік мінез-құлық стратегияларына байланысты өз сыртқы келбетін қабылдау сипатындағы жүйелі өзгерісті көрсетеді.

Агенттік стильдерде (Агрессивті стиль, Күдікшіл стиль) ДСИ төмен болған кезде, сырт келбетті бағалаумен бейтарап немесе әлсіз оң байланыс байқалса, ДСИ жоғары болғанда, бұл стильдер қорғаныс сипатқа ие болып, өзіндік қанағаттануды төмендетумен және сыртқы бағалаудан алыстаумен байланысты болады. Аффилиативті стильдерде (Достыққа бейімділік, Альтруистік), керісінше, ДСИ жоғары болған жағдайда компенсаторлық бағыт байқалады: мейірімділік пен альтруизм сыртқы келбетті субъективті бағалау АЕ көрсеткішінің жоғарылауымен қатар жүреді, бұл өзін-өзі қабылдауды әлеуметтік қатыстылық пен мақұлдау арқылы қолдау тәсілі ретінде қарастырылуы мүмкін. Ал интегралдық ізгі ниеттілік көрсеткіші кері әсерді көрсетеді – ДСИ жоғары болған кезде, ол сыртқы келбетті субъективті бағалау (АЕ) төмендеуімен байланысты, бұл сыртқы нормаларға тәуелділіктің артуын және сырт келбетті өзін сыни қабылдаудың күшеюін көрсетеді.

Демек, ДСИ қосарланған модераторлық рөл атқарады: дене салмағы артқанда агенттік стильдер қорғаныс-алшақтық сипатқа ие болса, аффилиативтік стильдер компенсаторлық немесе тұрақтандырғыш функцияны атқарады. Бұл денелік осалдықтың әлеуметтік мінез-құлықты өзін-өзі қабылдау мен мақұлдауға деген мұқтаждықтың ішкі теңгерімін сақтауға бағытталған механизмдерге айналдыратынын көрсетеді. Алынған нәтижелер денелік бейнеге әлеуметтік ықпалдар туралы халықаралық теориясымен үйлеседі – сыртқы стандарттарды интернализациялау және әлеуметтік бағалауға сезімталдық дене сипаттарымен де, тұлғааралық динамикамен де жанамаланатын объектілеу теориясы мен үшжақты модельге сәйкес.

Жалпы, (АЕ) сыртқы келбетті субъективті бағалау шкаласы бойынша алынған мәліметтер денелік мәнмәтіннің (ДСИ) тұлғааралық ықпал жүйесін терең қайта құратынын көрсетеді: ол қандай әлеуметтік стратегиялар өзін-өзі қабылдауды арттыратынын, ал қайсысы сыртқы тартымдылық нормаларына тәуелділікті күшейтетінін анықтайды.

26-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) жиынтық модель статистикалық тұрғыдан маңызды еместігі көрсетілген ($F=0,823$; $p=0,635$; $R^2=0,080$; $Adj.R^2=0,000$), бұл ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) әдістемесімен өлшенген тұлғааралық стильдердің және олардың ДСИ-мен өзара әрекеттесулерінің сыртқы келбетке бағдарлану деңгейіне (АО) жүйелі әсері жоқ екенін білдіреді.

Модельде сенімді үлес қосқан жалғыз фактор – дене салмағы индексі (ДСИ) болды ($F = 4,988$; $p = 0,027$; $\eta^2p = 0,039$): ДСИ артқан сайын сыртқы келбетке бағдарлану (АО) көрсеткіші орташа деңгейде төмендейді, яғни сырт

келбетке және дене күтіміне бағыттылықтың айқындылығының төмендеуі байқалады.

ДСИ мен ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) жекелеген шкалаларының (I_e , I_w , C_e , C_w , A_{fe} , A_{fw}) өзара әрекеттесу көрсеткіштері (interaction terms) статистикалық мәнділікке жетпеді ($p = 0,29-0,99$), бұл дене салмағы индексі тұлғааралық стильдердің сыртқы келбетке бағдарлануға әсерін өзгертпейтінін көрсетеді. Осылайша, осы модельде модераторлық әсер жоқ деп айтуға болады, ал сыртқы келбетке бағдарланудағы АО қадағаланатын айырмашылықтар негізінен ДСИ-нің тікелей әсерімен негізделген.

27-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) жиынтықта модельдің статистикалық тұрғыдан мәнді еместігі көрсетілген ($F=1,017$; $p=0,449$; $R^2=0,157$; $Adj.R^2=0,003$), бұл тұлғааралық стильдердің және олардың дене салмағы индексімен (ДСИ) өзара әрекеттесулерінің сыртқы келбетке бағдарлану (АО) айқындылығына жүйелі әсері жоқ екенін білдіреді.

Тұлғааралық бейіннің жекелеген көрсеткіштері бойынша кейбір трендтердің байқалғанына қарамастан (Күдікшіл стиль: $F = 3,137$; $p = 0,079$; $\eta^2 p = 0,027$), олардың ешқайсысы, соның ішінде өзара әрекеттесулер (interaction terms), $p \leq 0,10$ деңгейінде статистикалық мәнділікке жетпейді. Бұл дене салмағы индексінің (ДСИ) Т. Лири әдістемесімен өлшенген тұлғааралық сипаттамалардың сыртқы келбетке бағдарлануға әсерін өзгертпейтінін көрсетеді.

Жалпы, осы модель үшін дене салмағы артқан сайын сырт келбетке күтім жасауға және өзін таныстыруға деген мінез-құлықтық қатысу төмендейтінін білдіретін тек әлсіз теріс үрдісті көрсететін ($\beta = -0,098$; $p = 0,360$) ДСИ-нің тікелей әсері туралы ғана айтуға болады.

Сыртқы келбетке бағдарлану (АО) шкаласы бойынша модераторлық талдау нәтижелері дене салмағы индексінің (ДСИ) тұлғааралық стильдер мен сыртқы келбетке бағдарлану арасындағы қатынастарда маңызды модераторлық рөл атқармайтынын көрсетті. ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) ($F=0,823$; $p=0,635$; $R^2=0,080$) және Т. Лири ($F=1,017$; $p=0,449$; $R^2=0,157$) әдістемелері бойынша құрылған жиынтық модельдер статистикалық тұрғыдан мәнді емес болды. Ешбір өзара әрекеттесу (ДСИ $\times$ тұлғааралық стильдер) $p \leq 0,10$ мәнділік деңгейіне жетпеді, бұл дене салмағы индексінің әлеуметтік мінез-құлық стратегияларының сыртқы келбетке бағдарлануға ықпалының бағыты мен күшін өзгертпейтінін көрсетеді.

Екі модельде де байқалған жалғыз тұрақты әсер – ДСИ мен сыртқы келбетке бағдарлану (АО) арасындағы жағымсыз байланыс (ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) моделінде $p < 0,05$): дене салмағы артқан сайын денеге күтім жасауға, сырт келбетке назар аударуға және өзін таныстыруға деген мінез-құлықтық қатысу төмендейді. Сыртқы келбетке бағдарлану (АО) шкаласында модераторлық әсерлердің болмауы айнымалының өзінің феноменологиясымен үйлеседі. Егер сыртқы бейнені бағалау (АЕ) дене бейнесінің аффективті-бейімдеуші компонентін –

субъективті қанағаттану мен сырт келбетті эмоционалды қабылдауды көрсетсе, сыртқы келбетке бағдарлану (АО) мінез-құлықтық және мотивациялық қатысуды: күтімге, стильге, дене пішінін бақылауға және сырт келбетті жақсартуға бағытталған назар мен әрекетті өлшейді. Сыртқы бейнені бағалау айырмашылығы, бұл көрсеткіш әлеуметтік-психологиялық мәнімділерге (өзара әрекеттесу стилі немесе эмоциялық стратегиялар сияқты) аз сезімтал болып, көбіне тұрақты тұлғалық ұстанымдар мен өмірлік басымдықтарға тәуелді болады.

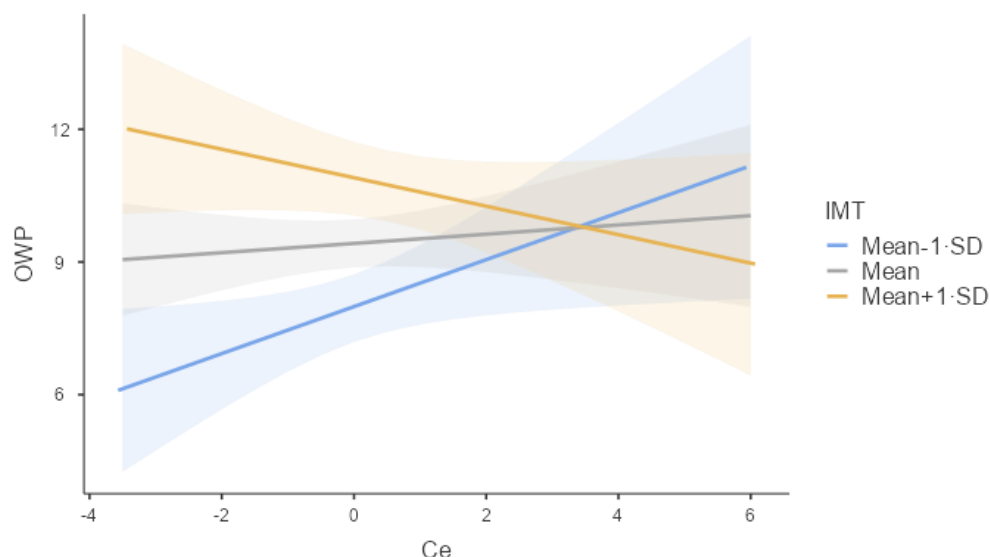
Сонымен, сыртқы келбетке бағдарлану үшін ДСИ модераторлық рөлге қарағанда, көбінесе тікелей әсер береді: дене салмағы артқан сайын күтім жасау мен өзін таныстырудың мінез-құлықтық қатысуы төмендейді, ал тұлғааралық ерекшеліктер (агенттік немесе аффилиативтік стильдер) бұл әсерді күшейтпейді де, әлсіретпейді де. Оны денелік осалдық жағдайында бейімделуші өзін-өзі сақтаудың көрінісі – Мен сыртқы көріністерінің маңыздылығын төмендетуге ұмтылыс және психологиялық ресурстарды ішкі тұрақтылық пайдасына қайта бөлу ретінде түсіндіруге болады.

28-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) жиынтық модель статистикалық тұрғыдан мәнді болып шыққаны көрсетілген ($F=2,566$; $p=0,004$; $R^2=0,213$; $Adj R^2=0,130$), бұл тұлғааралық стильдер мен ДСИ үйлесімінің салмаққа қатысты алаңдау және диеталық бақылау (OWP) өзгергіштігін түсіндіруге үлес қосатынын білдіреді.

Модельге ең үлкен үлес ДСИ ($F=24,446$; $p < 0,001$; $\eta^2 p = 0,166$) арқылы қосылады: ДСИ артқан сайын салмаққа қатысты алаңдаушылық күшейіп, өзін-өзі бақылау ұмтылысы артады. Өзара әрекеттесулер блогында бір ғана сенімді модераторлық әсер анықталды – ДСИ $\times$ Се (сыртқа бағытталған бақылау) ($F=7,088$; $p=0,049$; $\eta^2 p=0,054^*$). Бұл ДСИ жоғары болған жағдайда, сыртқы бақылаудың салмаққа қатысты алаңдаушылыққа әсері күшейетінін білдіреді. Басқаша айтқанда, өзін толық деп қабылдайтын және өзгелерден (туыстар, әріптестер, серіктер) қысым немесе бағалауды сезетін әйел адамдар салмаққа қатысты ең жоғары деңгейдегі алаңдаушылықты және шектеуші мінез-құлыққа бейімділікті көрсетеді.

ДСИ төмен болған кезде, артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) деңгейі сыртқы бақылауды қалай қабылдауына қарамастан, салыстырмалы түрде тұрақты болып қалады, ал ДСИ жоғары болғанда, ол сыртқа бағытталған бақылау Се артқан сайын күрт жоғарылайды. Психологиялық тұрғыдан бұл әсер денелік осалдық пен әлеуметтік қысымның өзара әрекетін көрсетеді, мұнда басқалардың бақылауы мен бағалауы ішкі алаңдаушылықты және диеталық сақтықты күшейтеді.

Сонымен, ДСИ сыртқы бақылау (Се) әсерін өзгертеді, оны тек дене салмағы жоғары әйел адамдар тобында ғана денелік саулық пен өзін-өзі қабылдау үшін маңызды факторға айналдырады.

Сурет 24 - Салмаққа байланысты алаңдаушылықты (OWP) болжаудағы сыртқы бақылау айқындылығы мен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттестік

24-суретте ӨДДҚКС/MBSRQ әдістемесінің артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) шкаласы бойынша салмаққа қатысты алаңдаушылықты болжау барысында сыртқы бақылауды қабылдау (Control from others) мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі көрсетілген.

X осінде – басқалардың бақылауы мен бағалауын қабылдау айқындылығы, Y осінде салмаққа қатысты алаңдаушылық пен диеталық мінез-құлық деңгейі бейнеленген. Түрлі-түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі тәуелділік бағытын көрсетеді.

Сызбада ДСИ-нің модераторлық әсерін көрсетеді: ДСИ төмен болған кезде (көк сызық) басқалардың бақылауын көбірек сезіну салмаққа қатысты алаңдаушылықты және өзін-өзі бақылау ұмтылысын арттырады. Ал ДСИ жоғары болғанда (сары сызық) тәуелділік кері бағыт алады – сыртқы бақылаудың артуы артық салмаққа алаңдаушылықтың (OWP) төмендеуімен, яғни бейімдеушілік алыстату мен бағалауға сезімталдықтың төмендеуін көрсетеді.

Осылайша, ДСИ сыртқы бақылаудың функционалдық мағынасын өзгертеді: дене салмағы қалыпты әйел адамдарда бақылауды қабылдау алаңдаушылықты және салмақты реттеу ұмтылысын күшейтсе, ДСИ жоғары болғанда, ол психологиялық қорғаныс факторы болып, салмаққа назар аударуды және денелік алаңдаушылықты төмендетеді.

29-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) жиынтық модель статистикалық тұрғыдан мәнді болып шыққаны көрсетілген ($F=2,110$; $p=0,007$; $R^2=0,278$; $Adj.R^2=0,146$), бұл тұлғааралық стильдер мен дене салмағы индексінің (ДСИ) салмаққа қатысты алаңдаушылық өзгергіштігіне қосқан үлесін растайды.

Модельге ең үлкен үлесті тағы да ДСИ қосады ($F=19,121$; $p<0,001$; $\eta^2p=0,143$): дене салмағы жоғары болған сайын салмаққа қатысты алаңдаушылық пен диеталық өзін-өзі бақылау күшейеді. Бұл ішкі сұңғақтылықтың ішкі стандарттары интернализацияланған әйел адамдарда тән ДСИ мен денеге назар

аударудың артуы арасындағы тұрақты байланысты растайды. Негізгі әсерлер (main effects) блогында $p \leq 0,10$ деңгейінде статистикалық маңызды бес тұлғааралық стильдер болды:

- Агрессивті стиль ($b=1,674$; $p=0,022$),
- Күдікшіл стиль ($b=1,601$; $p=0,023$),
- Достыққа бейімділік ($b= -1,575$; $p=0,026$),
- Альтруистік ($b= -1,915$; $p=0,011$),
- Ізгі ниеттілік (интегралды индекс) ($b=1,687$; $p=0,022$).

Осы нәтижелер жиынтығы салмаққа байланысты алаңдаушылықтың әлеуметтік реттелуінің сараланған формаларын көрсетеді. Агрессивтік және күмәншіл стильдер денеге қатысты алаңдаушылықты күшейтсе, әлеуметтік ұстанымдар (мейірімділік және альтруизм) оның айқындылығын төмендетеді.

Ешбір өзара әрекеттесу (interaction effects) статистикалық мәнділік деңгейіне жетпеді ($p > 0,10$), бұл ДСИ осы модельде тұлғааралық стильдердің ықпалын өзгертпей, алаңдаушылықты арттыратын дербес фактор ретінде әрекет ететінін көрсетеді.

Сонымен, тұлғааралық қатынастар контекстінде салмаққа қатысты алаңдаушылық негізінен дене параметрлеріне емес, өзара әрекеттесу типімен негізделген. Агрессивтік пен күмәншілдік дене салмағын бақылауға деген назардың артуымен бірге жүреді, оны перфекционистік тенденциялар мен бағалауға жоғары сезімталдықтың көрінісі ретінде қарастыруға болады. Мейірімділік пен альтруизм, керісінше, өзін-өзі қабылдаудың артуымен және салмаққа мән берудің төмендеуімен байланысты.

Бұл деректер дененің өзін-өзі реттеуінің екі стратегиясы – қорғаныс-бағалаушы және қабылдаушы-әлеуметтік стратегиялар туралы түсініктерге сәйкес келеді.

30-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) жиынтықта модель статистикалық тұрғыдан мәнді екені көрсетілген ($F=5,706$; $p<0,001$; $R^2=0,376$; $Adj.R^2=0,310$), бұл тұлғааралық стильдер мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өз салмағын субъективті қабылдауға айтарлықтай әсер ететінін білдіреді.

Модельге ең үлкен үлесті ДСИ қосады ($F=47,626$; $p<0,001$; $\eta^2p=0,279$): нақты ДСИ жоғары болған сайын салмаққа қатысты өзін-өзі бағалау жоғарылайды, яғни әйел адамдар өздерін іс жүзіндегіге қарағанда шын мәнінде «толығырақ» деп қабылдауға бейім болады. Бұл әсер салмақтың объективті және субъективті көрсеткіштері арасындағы тығыз байланысты көрсететін жүйелі деректерді растайды. [225, 226].

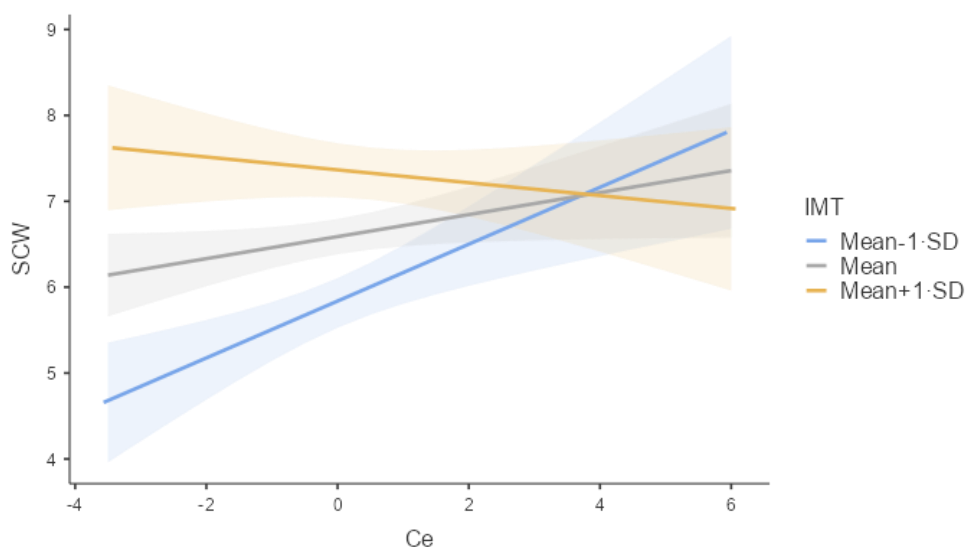
Тұлғааралық стильдер арасында сенімді үлес сыртқы бақылауды қабылдауда (Се) ($F=4,134$; $p=0,044$; $\eta^2p=0,033$) және ДСИ×Се өзара әрекеттесуде ($F=11,242$; $p=0,001$; $\eta^2p=0,084$) байқалды. Сызбада тексеру көрсеткендей, ДСИ төмен болған кезде сыртқы бақылауды қабылдау салмаққа қатысты өзін-өзі бағалаумен әлсіз байланыста, ал ДСИ жоғары болғанда, басқалардың бақылауын көбірек сезіну субъективті «толықтықтың» артуымен қатар жүреді.

Осылайша, ДСИ, өз салмағын қабылдауды сыртқы бағалауға өте тәуелді ете отырып, әлеуметтік бақылауға сезімталдықты күшейтеді. Бұл ДСИ жоғары

болатын әйел адамдардың өздерін қоршағандардың ықтимал сын-пікірлері немесе мақұлдамауы арқылы қабылдайтынын, нәтижесінде субъективті артық салмақ сезімі мен денеге қанағаттанбаушылықтың күшейетінін білдіреді.

25-суретте ӨДҚҚС/МBSRQ әдістемесінің өз салмағын субъективті бағалау (SCW) шкаласы бойынша салмаққа қатысты өзін-өзі бағалауды болжауда сыртқы бақылауды қабылдау (Control from others) мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі көрсетілген.

X осінде - басқалардың бақылауы мен бағалауын қабылдау айқындылығы, Y осінде өз салмағына субъективті өзін-өзі бағалау көрсетілген. Түрлі-түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі тәуелділік сипатын көрсетеді.

Сурет 25 - Дене салмағын өзіндік бағалауды болжаудағы сыртқы бақылауды қабылдау (CE) мен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттесуі

Сызбада ДСИ-нің айқын модераторлық әсерін көрсетеді. ДСИ төмен болған кезде (көк сызық) сыртқы бақылауды қабылдаудың артуы салмаққа қатысты өзін-өзі бағалаудың елеулі өсуімен бірге жүреді, яғни қоршағандардың пікіріне сезімтал әйел адамдар өздерін тіпті қалыпты салмағында да «толығырақ» деп қабылдай бастайды. Алайда, ДСИ жоғары болғанда (сары сызық), кері үрдіс байқалады: сыртқы бақылаудың артуы субъективті «толықтықты» арттырмай, керісінше төмендетеді, бұл әлеуметтік бағалауға психологиялық бейімделу ретінде түсіндірілуі мүмкін.

Демек, ДСИ сыртқы бақылау әсерінің бағыттарын өзгертеді: ДСИ төмен әйел адамдарда ол денені қабылдауды әлеуметтік стандарттарға тәуелділікті күшейтсе, ДСИ жоғары әйел адамдарда психологиялық өзін-өзі қорғау факторы ретінде әрекет етіп, сыртқы бағалаудың мәнін төмендетуге және өзін-өзі бағалауды тұрақтырақ қалыптастыруға ықпал етеді.

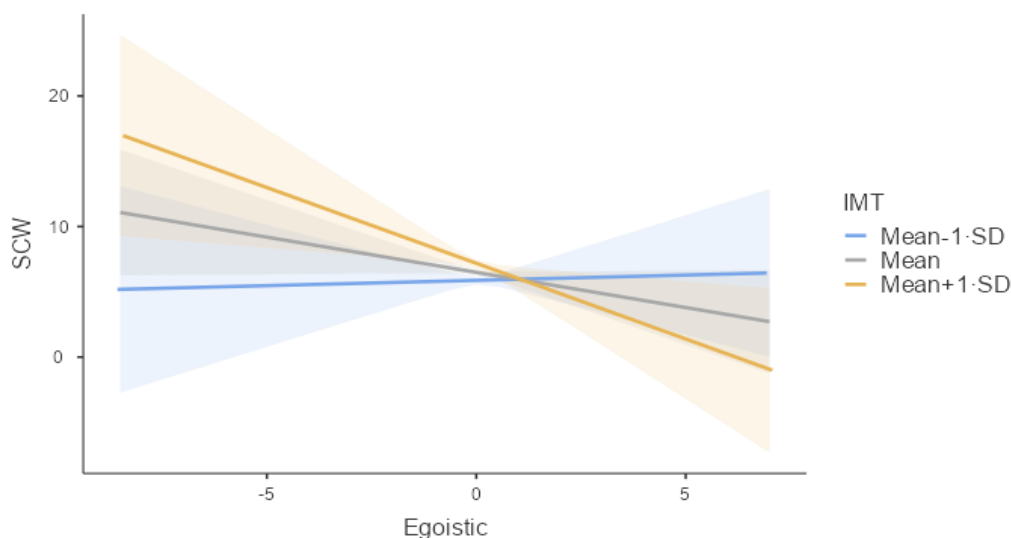
31-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) жиынтық модель статистикалық тұрғыдан мәнді екені көрсетілген ($F=3,692$; $p<0,001$; $R^2=0,403$; $Adj.R^2=0,294$), бұл дене салмағы индексінің (ДСИ) және тұлғааралық стильдердің өз салмағына субъективті бағаны қалыптастыруға айтарлықтай үлес қосатынын білдіреді.

Модельге ең үлкен үлесті ДСИ қосады ($F=23,956$; $p<0,001$; $\eta^2p=0,172$): дене салмағы артқан сайын әйел адамдар өздерін «толығырақ» деп қабылдауға бейім болып, өз салмағын артық бағалайды.

Тұлғааралық айнымалылар арасында мәнді әсерлер ($p \leq 0,10$ деңгейінде): эгоистік ($b=-0,539$; $p=0,061$), агрессивтік ($b=-0,551$; $p=0,050$), мейірімділік (Достыққа бейімділік) ($b=0,607$; $p=0,026$) және интегралды ізгі ниеттілік көрсеткіші ($b=-0,555$; $p=0,051$) стильдерінде анықталды. Агенттік мінез-құлық стильдері (эгоистік және агрессивтік) салмаққа қатысты өзін-өзі бағалаумен жағымсыз байланысты көрсетеді: тәуелсіздік пен белсенділікке бейім әйел адамдардың өздерін «артық толықпын» деп қабылдауға бейімділігі аз болады. Аффилиативтік өзара әрекеттесу формалары (мейірімділік), керісінше, салмақты субъективті бағалаудың жоғарылауымен жағымды байланыста болады, бұл әлеуметтік сезімталдықтың жоғарылауын және өзін-өзі қабылдаудың сыртқы мақұлдауға тәуелділігін көрсетуі мүмкін.

ДСИ $\times$ Эгоистік өзара әрекеттесуінің маңызды әсері жеке анықталды ($b=-0,129$; $p=0,089$), бұл эгоистік стильдің әсерін ДСИ модерациялайтынын көрсетеді. ДСИ төмен болған кезде, эгоистік стилдің орташа деңгейі салмаққа қатысты өзін-өзі бағалаудың нақты болуымен байланысты болса, ДСИ жоғары болғанда, сол стиль психологиялық қорғаныс функциясын атқарып, сыртқы сын мен әлеуметтік салыстыруларға сезімталдықты төмендетеді. Қалған өзара әрекеттесулер ($p>0,10$) статистикалық маңыздылыққа жетпеді, бұл ДСИ тек шектеулі санды тұлғааралық эффектілерді ғана жаңғыртады және өз салмағын қабылдауды реттеуде тәуелсіз фактор ретінде жетекші рөлді сақтайды деген тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

Жалпы нәтижелер дене салмағын өзіндік бағалау тұлғааралық стратегиялар мәнмітінінде қалыптасатынын көрсетеді: агенттік стильдер когнитивтік тұрақтылықты және әлеуметтік нормалардан тәуелсіздікті қамтамасыз етеді, ал аффилиативтік үрдістер бағалауға тәуелділікті және субъективті артық салмақты қабылдауды күшейтеді.

Сурет 26 - Дене салмағын өзіндік бағалауды (SCW) болжаудағы эгоистік стиль айқындылығы мен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттесуі

26-суретте ӨДДҚК/МBSRQ әдістемесінің өз салмағын субъективті бағалау (SCW) шкаласы бойынша салмаққа қатысты субъективті өзін-өзі бағалауды болжауда тұлғааралық мінез-құлықтың эгоистік стилінің айқындылығы мен дене салмағы индексінің (ДСИ) өзара әрекеттесуі көрсетілген.

X осінде - эгоистік стильдің айқындылығы, Y осінде – салмаққа қатысты өзін-өзі бағалау көрсетілген. Түрлі-түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (-1 SD), орташа (M) және жоғары ($+1$ SD) деңгейіндегі тәуелділік сипатын бейнелейді.

Сызбада эгоистік стиль мен ДСИ арасындағы жағымсыз өзара әрекеттесуді көрсетеді ($b=-0,129$; $p=0,089$). ДСИ төмен кезінде (көк сызық) эгоистік мінез-құлық деңгейінің салмаққа қатысты субъективті бағалауға әсері аз: дене салмағы қалыпты әйел адамдар өз денелерін өзіндік фокус деңгейіне қарамастан тұрақты қабылдайды. Алайда, ДСИ жоғары болғанда (сары сызық), эгоистіліктің артуы әдістемесінің өз салмағын субъективті бағалаудың SCW төмендеуімен қатар жүреді, яғни тұлғааралық қатынастарда өз ортасына қатты мән беретін және тәуелсіз әйел адамдар өздерін онша «толық емеспін» деп қабылдайды.

Психологиялық тұрғыдан бұл әсерді денелік қабылдаудың өзін-өзі қорғау механизмі ретінде түсіндіруге болады: өзін-өзі қамтамасыз етуге және дербестікке бейімділік әлеуметтік салыстырулар мен жағымсыз бағалауға сезімталдықты төмендетеді, бұл ДСИ жоғары әйел адамдарда ішкі тұрақтылықты сақтауға және өз денесін жағымды қабылдауға мүмкіндік береді.

Екі модель бойынша нәтижелерді салыстыру, дене салмағының өзіндік бағалау (SCW) тұрақты түрде дененің объективті көрсеткіштеріне (ДСИ) ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік сезімталдық пен жеке тұлғаның дербестік деңгейін анықтайтын тұлғааралық сипаттамаларға да тәуелді болатынын көрсетеді.

Барлық модельдерде ДСИ субъективті дене қабылдаудың қуатты предикторы болып табылады: дене салмағының артуы «шамадан тыс болу» сезімін күшейтумен және өзін іс жүзіндегіден толығырақ деп қабылдауға бейімділікпен қатар жүреді, бұл дене стандарттарын когнитивті түрде интернацияландыруды растайды. Алайда, тұлғааралық айнымалыларды ескеру барысында, осы уайымның мәнмәтінін ашатын мәнді *психологиялық модерациялар* анықталады.

ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) моделінде негізгі фактор ДСИ $\times$ сыртқа бағытталған бақылаудың (Се) өзара әрекеттестігі болып табылды: ДСИ төмен болған кезде, сыртқы бақылауды қабылдау өз салмағын артық бағалау үрдісін күшейтсе, ДСИ жоғары болғанда, керісінше, басқалардың бағасына тәуелділікті төмендетеді. Бұл, дененің осал жағдайында сыртқы бағалау маңызын жоғалтатын кезде, әлеуметтік бағдарланудан қорғанысқа бағытталған дербестікке өтуін көрсетеді.

Т. Лири моделінде ДСИ $\times$ Эгоистік стиль үшін ұқсас модераторлық әсер анықталды: ДСИ жоғары болған кезде, эгоистік стиль субъективті «шамадан тыс болу» сезімін төмендетуге және ішкі өзін-өзі қабылдауды қолдауға ықпал ете отырып, өзін-өзі сақтау функциясын атқарады. Сонымен қатар, агенттік стильдер

(эгоистік, агрессивті) жалпы әлеуметтік қысымға аз сезімталдықпен байланысты болса, аффилиативті стильдер (Достыққа бейімділік) сыртқы мақұлдауға тәуелділікті арттырады және бағалаушылық алаңдаушылықты күшейтеді.

Демек, ДСИ тек физикалық ғана емес, сонымен қатар психологиялық модератор ретінде де әрекет етеді, тұлғааралық стратегиялардың денені өзіндік бағалаудағы рөлін өзгертеді: ДСИ қалыпты болған кезде, әлеуметтік әсерлер бағалауға сезімталдықты күшейтсе, ДСИ жоғары кезінде өзіндік көзқарасты тұрақтандыруға бағытталған бейімделуші-қорғаныштық механизмдер іске қосылады.

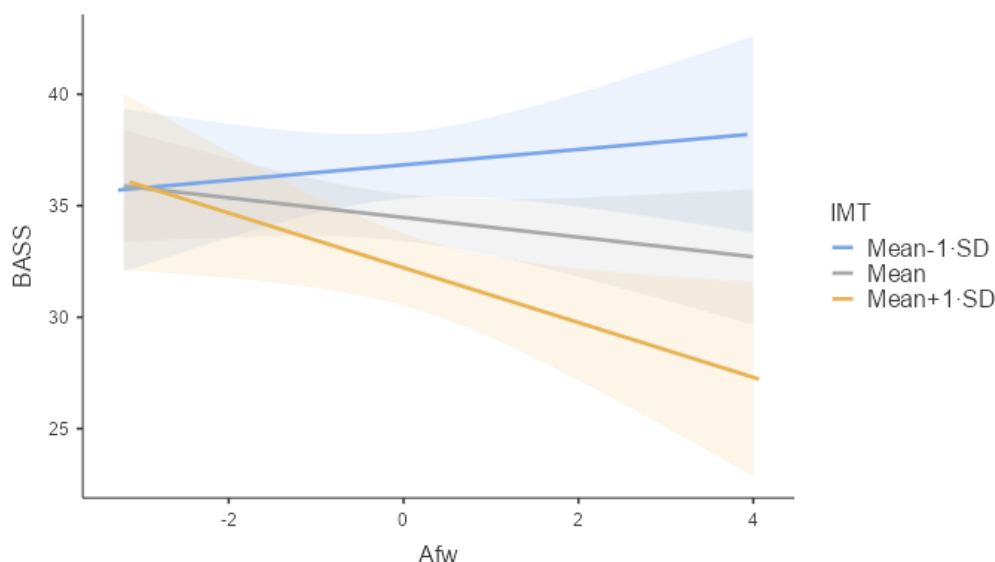
32-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) жиынтық модельдің статистикалық маңызды екені көрсетілген ($F=3,859$; $p<0,001$; $R^2=0,290$; Adjusted $R^2=0,215$), бұл дене салмағы индексі (ДСИ) мен тұлғааралық факторлардың дененің жеке аймақтарына қанағаттану деңгейіне айтарлықтай әсер ететінін білдіреді.

Модельге негізгі үлесті тағы да ДСИ қосады ($F=16,554$; $p<0,001$; $\eta^2p=0,119$): дене салмағы артқан сайын денеге қанағаттану деңгейі заңды түрде төмендейді ($b=-0,484$; $p<0,001$), бұл физикалық көрсеткіштер мен дененің жағымды бейнесі арасындағы тұрақты кері байланысты растайды.

Тұлғааралық айнымалылардың ішінде $p\leq 0,10$ деңгейінде статистикалық маңызды болып: сыртқа бағытталған қатысу (I_e) ($b=-0,750$; $p=0,097$), басқалардан күтетін қатысу (I_w) ($b=0,691$; $p=0,024$), сыртқа бағытталған бақылау (C_e) ($b=-0,540$; $p=0,097$) және сыртқа бағытталған жақындық (A_e) ($b=0,810$; $p=0,033$) танылады. Бұл нәтижелер денеге қанағаттанушылық әлеуметтік қатынастарға тартылуға деген қажеттілік (I_w) пен жағымды сезімдерді білдіру (A_e) жоғары болғанда артатынын, ал өзін көрсету (I_e) мен сыртқы бақылауға (C_e) тым көп мән бергенде төмендейтінін көрсетеді.

Өзара әрекеттесу (interaction effects) деңгейінде ДСИ $\times$ сыртқа бағытталған жақындық (A_{fw}) айнымалыларының маңызды модераторлық әсері анықталды ($b=-0,163$; $p=0,045$; $\eta^2p=0,032$). Бұл әсер ДСИ жоғары болған кезде, аффилиация мен қабылдануға деген қажеттілік денеге қанағаттанудың төмен деңгейімен байланысатынын, ал ДСИ төмен болған жағдайда осы мұқтаждықтың денені бағалауға әсер етпейтінін немесе оны сәл ғана арттыруы мүмкін екенін көрсетеді.

Сонымен, ДСИ аффилиативтік үрдістердің модераторы ретінде әрекет етіп, олардың денеге қанағаттанбаушылықпен байланысын күшейтеді: ДСИ жоғары әйел адамдарда қабылдануға және сүйікті болуға деген әлеуметтік қажеттілік денелік осалдық пен бағалаушылық алаңдаушылықтың көзіне айналады. Алынған деректер денеге қанағаттану деңгейі денелік және тұлғааралық факторлардың өзара әрекеттесуіне тәуелді екенін растайды: дене салмағы қалыпты болған кезде аффилиативтік бағдарлар дененің жағымды бейнесін қолдайды, ал ДСИ жоғары болған жағдайда, олар бейімделуші сипатынан айырылып, бағалауға және тұлғааралық салыстыруға сезімталдықты арттырады.

Сурет 27 - Денеге қанағаттанушылықты (BASS) болжаудағы қабылдау және сүйіспеншілік мұқтажы (Affection Wanted) мен дене салмағы индексі (ДСИ) арасындағы өзара әрекеттесуі

27-суретте ӨДҚҚС/МBSRQ әдістемесінің дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) шкаласы бойынша денеге қанағаттанушылықты болжау үшін, эмоциялық қолдау мен қабылдануға деген қажеттіліктің (Afw) айқындылығы мен дене салмағының индексі (ДМТ) арасындағы өзара әрекеттестік көрсетілген.

X осінде – жақындық пен қабылдануға деген аффилиативтік қажеттіліктің айқындылығы, ал Y осінде – сыртқы келбетке және дене бөліктеріне қанағаттану деңгейі көрсетілген. Түрлі-түсті сызықтар ДСИ-нің төмен (–1 SD), орташа (M) және жоғары (+1 SD) деңгейлері үшін тәуелділік сипатын бейнелейді.

Сызбада ДСИ-нің маңызды модераторлық әсерін көрсетеді ($b = -0,163$; $p = 0,045$). ДСИ төмен болған кезде (көк сызық) қабылдануға деген қажеттіліктің артуы денеге қанағаттанудың біршама жоғарылауымен қатар жүреді, бұл аффилиативтік үрдістердің жағымды өзіндік көзқарасты қолдаудағы бейімделуші рөлін көрсетеді. Алайда ДСИ жоғары болғанда, (сары сызық) бұл тәуелділік қарама-қарсы бағыт алады: аффе́ктке деген қажеттіліктің күшеюі денеге қанағаттанудың төмендеуімен байланысты.

Бұл нәтиже ДСИ-нің жақындыққа деген әлеуметтік қажеттіліктің функционалдық мағынасын өзгертетінін көрсетеді: дене салмағы қалыпты болған жағдайда қабылдануға деген ұмтылыс денелік жайлылықты арттырса, ДСИ жоғары болғанда, ол керісінше – кернеу мен осалдықтың көзіне айналып, дене бейнесінің сыртқы мақұлдауға тәуелділігін күшейтеді.

Психологиялық тұрғыдан бұл әсер әлеуметтік мәнмәтінге кері сезімталдық механизмінің әрекетін көрсетеді: ДСИ артқан сайын әйел адамдар ішкі «қабылдану» қажеттілігі мен қабылданатын сыртқы келбет стандарттарының арасындағы алшақтықты күштірек сезінеді, бұл өз кезегінде денеге қанағаттану деңгейін төмендетеді.

33-кестеде (Ж қосымшасын қараңыз) жиынтық модельдің статистикалық маңызды екені көрсетілген ($F=1,968$; $p=0,013$; $R^2=0,264$; Adjusted $R^2=0,130$), бұл денеге қанағаттану деңгейіне денелік факторлардың да, тұлғааралық факторлардың үлес қосатынын куәландырады.

Модельге ең үлкен үлесті тағы да ДСИ қосады ($F=14,649$; $p<0,001$; $\eta^2p=0,113$): дене салмағы артқан сайын сыртқы келбетке қанағаттану деңгейі заңды түрде төмендейді ($b=-0,535$; $p<0,001$), бұл нақты және субъективті дене бейнесі арасындағы тұрақты кері байланысты растайды.

Тұлғааралық айнымалылардан $p\leq 0,10$ деңгейінде статистикалық маңызды болып: Агрессивті стиль ($b=-2,949$; $p=0,050$), Достыққа бейімділік ($b=0,629$; $p=0,070$) және Ізгі ниеттілік (интегралдық көрсеткіш) ($b=-2,912$; $p=0,055$) танылды. Бұл деректер агенттік және аффилиативтік үрдістердің қарама-қарсы әсер ететінін көрсетеді. Мәселен, агрессивтік мінез-құлық денеге қанағаттанумен теріс байланысты – белсенді және бақылауға бейім әйел адамдар өз денесіне сыншыл көзқарас танытуға бейім болады. Керісінше, орташа мейірімділік пен қарым-қатынасқа ашықтық (Достыққа бейімділік) жоғары деңгейдегі қанағаттанумен байланысты, бұл жағымды әлеуметтік қатысудың қорғаныштық әлеуетін көрсетеді.

Ізгі ниеттілік интегралдық көрсеткіші кері байланысты көрсетеді: қабылдауға және эмпатияға бағытталған жалпы бағдарлану барысында денеге қанағаттану төмендейді. Бұл әсерді тосын әлеуметтік тәуелді сезімталдық ретінде қарастыруға болады – басқалармен үйлесімдікке ұмтылыс әлеуметтік салыстыруларға және тартымдылық стандарттарына көбірек сезімталдықпен қатар жүреді.

Өзара әрекеттесу (interaction terms) әсері статистикалық маңыздылық деңгейіне жетпеді ($p>0,10$), бұл ДСИ тарапынан модерацияның жоқ екенін көрсетеді: дене көрсеткіші жалпы бағалаушы осалдық деңгейін арттырады, бірақ тұлғааралық стильдердің әсер бағыттарын өзгертпейді.

Жалпы алғанда, нәтижелер денеге қанағаттанудың тұлғааралық динамика контекстінде қалыптасатынын көрсетеді, мұнда дербестік пен әлеуметтік бағдарланудың теңгерімі өзін-өзі бағалаудың тұрақтылық деңгейін анықтайды. Бұл ретте агрессивтік стильдер өзіне сыншылдық пен ішкі бақылаумен байланысты болса, орташа мейірімділік формалары дененің жағымды қабылдануына ықпал етеді.

ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) және Т. Лири модельдерін салыстыру тұрақты көріністі көрсетеді: барлық ерекшеліктерде негізгі предиктор – ДСИ болып табылады (екі модельде де теріс коэффициент; $p<0,001$), яғни дене салмағы артқан сайын сыртқы келбетке және оның аймақтарына қанағаттану төмендейді. ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) моделінде бұған мінез-құлықтық және әлеуметтік акценттер қосылады: қатысуға жоғары қажеттілік (Iw) және аффектіні білдіру (Ae) денеге қанағаттанудың жоғарылауымен байланысты (екі әсер де $p\leq 0,05-0,10$), ал өзін көрсетуге (Ie) және сыртқы бақылауға (Se) мән беру – қанағаттанудың төмендеуімен байланысты ($p\approx 0,10$)

болады. Тек бір ғана модераторлық әсер негізгі болып табылады: ДСИ $\times$ Аw (қабылдануға деген қажеттілік) теріс мәнге ие ($p=0,045$), яғни: ДСИ жоғары болған кезде, жақындық пен қабылдануға деген қажеттіліктің артуы BASS көрсеткішінің төмендеуімен қатар жүреді; ДСИ төмен болғанда, бұл қажеттілік бейтарап немесе денеге қанағаттануды сәл арттыруға ықпал етеді.

Т. Лири моделінде тұлғааралық стильдер көбіне негізгі әсер ретінде әрекет етеді: агрессивтік мінез-құлық қанағаттанудың төмендігімен ($p=0,050$), мейірімділік сезім (Достыққа бейімділік) – жоғары қанағаттанумен ($p=0,070$), ал интегралдық Friendliness – төмен қанағаттанумен ($p=0,055$) байланысты; ДСИ-мен модерация анықталған жоқ ($p>0,10$).

Жиынтығында бұл денелік осалдықтың (ДСИ) аффилиативтік қажеттіліктердің бейімделушілігін төмендететінін көрсетеді: ДСИ жоғары болған жағдайда, қабылдануға және сыртқы мақұлдауға ұмтылыс бағалаушылық сезімталдық пен қанағаттанбаушылықтың көзіне айналса, ДСИ қалыпты болғанда, орташа әлеуметтік қатысу мен жылылық сезімдерді білдіру денелік өзін-өзі қабылдауды қолдайды. Паттерн объективтеу теориясы мен әлеуметтік әсерлердің үш жақты моделімен келіседі, онда әсіресе ДСИ жоғары әйел адамдарда стандарттарды интернацияналдау мен әлеуметтік қысым шынайы және идеалды дене арасындағы алшақтықты күшейтеді.

ДДҚКС/MBSRQ әдістемесінің бес шкаласын кешенді талдау тұлғааралық стильдер мен қажеттілік сипаттамаларының әсерін жанамайтын денеге қатынастың орталық реттеушісі ретінде дене салмағы индексінің (ДСИ) тұрақты рөлін анықтады. Барлық модельдерде ДСИ, әлеуметтік-психологиялық айнымалылар мен дене бейнесінің компоненттері арасындағы байланыстардың бағыттылығы мен күшін анықтай отырып, маңызды предикторлар қатарына кірді ($p<0,01$).

Бағалау компоненті деңгейінде (АЕ) ДСИ сырт келбетке қанағаттануға тікелей теріс әсер етті, сондай-ақ аффилиативті және агенттік стильдердің ықпалын өзгертті: ДСИ жоғары болған кезде, альтруизм мен мейірімділік сырт келбетке назарды күшейтіп, компенсаторлық функция атқарса, ал агрессивтік пен күдікшілдік қорғаныс функциясын атқарып, сыртқы өзін танытудың маңыздылығын төмендетеді. Бұл паттерн дененің осалдық жағдайындағы әлеуметтік мінез-құлықтың екіжақты табиғатын көрсетеді: мейірімділік стратегиялары әлеуметтік мақұлдау арқылы өзін-өзі позитивті қабылдауды, ал бақылаушы стратегиялар оны бағалау ортасынан қашықтату арқылы қолдайды.

Сырт келбетке бағдарлану шкаласы (АО) бойынша маңызды өзара әрекеттестіктер анықталмады, бұл өзін танытуының когнитивті-мінез-құлық аспектісінің салыстырмалы тұрақтылығын көрсетеді. Күтім мен сыртқы бақылауға бағдарлану тұлғааралық түрлерге қарағанда, көбіне тұлғалық және мәдени нормалармен анықталады. Бұл ретте ДСИ-нің өзі, дене салмағы жоғары болған кезде, денелік өзін-өзі реттеу уәжін төмендететін жалпы үрдісті көрсете отырып, сырт келбетке бағдарланумен кері байланысты сақтайды.

Дене жұмысына қанағаттану моделінде (OWP) ДСИ тағы да маңызды предиктор болды ($p<0,001$), ал ДСИ $\times$ Се (сыртқа бағытталған бақылау) өзара

әрекеттестігі ($p=0,009$) көрсеткендей, ДСИ төмен болғанда, сыртқы бақылаудың көрінісі салмаққа қатысты алаңдаушылықтың артуымен байланысты, ал ДСИ жоғары болған кезінде – оның әлсіреуімен сипатталады. Бұл нәтиже когнитивтік бақылау мен денені басқарылатын объект ретінде қабылдау дене контекстіне байланысты өзінің функционалдық мәнін өзгертетінін растайды.

Өз салмағын субъективті бағалау (SCW) шкаласы үшін де дәл осындай заңдылық анықталды: ДСИ жетекші фактор болып табылады ($\eta^2p = 0,279$; $p<0,001$), ал ДСИ $\times$ Се өзара әрекеттестігі ($p=0,001$), ДСИ төмен болған жағдайда, бақылауға ұмтылу дене салмағын неғұрлым нақтырақ қабылдауға, ал ДСИ жоғары болған кезде – оны асыра бағалауға және өз салмағының субъективті ауырлығын күшейтуге ықпал ететінін көрсетеді.

Ал, дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) шкаласы бойынша ДСИ тағы да теріс әсер көрсетеді ($p<0,001$) де, ДСИ $\times$ Aw (қабылдануға мұқтаждық) өзара әрекеттестігі ($p=0,045$) тосын әсерді байқатады: ДСИ жоғары болған жағдайда сүйіспеншілік пен мақұлдауға деген қажеттіліктің артуы денеге қанағаттанудың төмендеуімен қатар жүреді. Т. Лири моделінде ұқсас үрдістер тікелей әсерлер түрінде байқалды: агрессивтік пен интегралды мейірімділік (Friendliness) дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) төменірек деңгейімен, ал жекелеген мейірімділік көрсеткіші (Достыққа бейімділік) – оның жоғары болуымен байланысты.

Бес шкаладің жиынтық нәтижелері дене осалдығы (ДСИ) тұлғааралық стильдер мен дене бейнесі арасындағы өзара байланыстар сипатын жүйелі түрде өзгертіп отыратынын көрсетеді. ДСИ қалыпты болған жағдайда әлеуметтік стильдер (альтруистік, мейірімділік) тұрақтандырғыш және қолдаушы функция атқарады, ал ДСИ жоғары болғанда – компенсаторлық формаға ауысып, сыртқы мақұлдауға тәуелділікті күшейтеді. Агенттік стильдер (агрессивтік, күдікшіл) ДСИ жоғары болған жағдайда, керісінше, қорғаныс функциясын атқарып, сыртқы бағалаудың маңыздылығын төмендетеді. Осылайша, ДСИ, қандай тұлғааралық стратегиялар өзін-өзі қабылдауға ықпал ететінін, ал қайсысы бағалау осалдығын күшейтетінін анықтай отырып, денеге деген әлеуметтік көзқарасты реттей отырып, әмбебап модератор қызметін атқарады.

Қорытындылай келе үш әдістеме бойынша – ӨДБС, ӨДДҚКС/МBSRQ және CDRS – жүргізілген модераторлық талдаудың жиынтық нәтижелері, дене салмағының индексі (ДСИ) тек соматикалық көрсеткіш қана емес, сонымен бірге тұлғааралық сипаттамалар мен дене бейнесі арасындағы байланыстардың бағыты мен күшін жүйелі түрде өзгерте алатын психологиялық модератор болып табылатындығын көрсетті. Жалпы, дене салмағы қалыпты деңгейде болған кезде, аффилиативтік үрдістер – қабылдану қажеттілігі, мейірімділік, альтруизм – денеге көбірек қанағаттанумен және тұрақты өзін-өзі қабылдаумен байланысты болады, ал ДСИ жоғары болғанда, осы әлеуметтік бағдарлар *компенсаторлық сипатқа* ие болып, өзін-өзі бағалаудың сыртқы мақұлдау мен әлеуметтік салыстыруға тәуелділігін күшейтеді. Агенттік стильдер (агрессивтік, алаңдаушылық, бақылауға ұмтылу), керісінше, ДСИ жоғары болған жағдайда,

ішкі дербестікті сақтауға және сыртқы бағалауға қатысты денелік осалдықты төмендетуге көмектесе отырып, көбіне қорғаныс функциясын атқарады.

ДСИ-нің модераторлық әсері, денеге деген аффективті-бағалау көзқарасын көрсететін CDRS (Discrepancy Index) және ӨДДҚКС/MBSRQ (Appearance Evaluation, Body Areas Satisfaction) шкалаларында айқынырақ білінеді. Бұл жағдайда дене мәнмәтіні, қабылдану мен аффектке мұқтаждықты қолдау ресурсына айнала ма, әлде, керісінше, осалдық көзі болатын-болмайтындығын анықтай отырып, тұлғааралық айнымалыны күшейтеді немесе әлсіретеді. ӨДБС және ӨДДҚКС/MBSRQ шкалаларында (артық салмаққа алаңдаушылық ОР, өз салмағын субъективті бағалау SCW) ДСИ әлеуметтік қысымға эмоционалды сезімталдықты реттеуші ретінде де көрінеді: ДСИ жоғары болғанда сыртқы бақылауды қабылдау мен қабылдануға ұмтылу салмаққа қатысты алаңдаушылықты күшейтсе, ДСИ төмен кезінде сол бақылау тұрақтандырушы рөл атқаруы мүмкін. Тұлғааралық ықпалдарға сезімталдығы ең аз шкала – сыртқы келбетке күтім жасауға байланысты мінез-құлықтық қатысуды көрсететін сыртқы бейнеге бағдарлану (Appearance Orientation) шкаласы болды: мұнда модерация жоқ, ал ДСИ тікелей әсер етіп, дене салмағы артқан сайын сыртқы өзін танытуға деген назарды азайтады.

Әдістемелерді салыстыру әсерлердің бөліну логикасын бақылауға мүмкіндік береді. ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) моделі ең алдымен дене өзін қабылдаудың аффективтік қажеттіліктерге – қабылдану, сүйікті болу, қатысу – сезімталдығын көрсетеді, ал ДСИ жоғары болғанда бұл қажеттіліктер бейімделушілігін жоғалтып, ішкі кернеу көзіне айналады. Т. Лири моделі мінез-құлық стильдерінің функционалдық ерекшелігін көрсетеді: ДСИ өскен сайын агенттік формалар (доминанттылық, табандылық, дербестік) қорғаныстық-компенсаторлық рөл атқара бастайды, ал әлеуметтік стильдер (Достыққа бейімділік, Альтруистік) тұрақтандырғыш мәнін жоғалтып, дене бейнесін тартымдылық стандарттарына көбірек сезімтал етеді. ӨДДҚКС/MBSRQ құрылымы, өз кезегінде, эмоциялық тұрақтылық пен денені қабылдау деңгейі денелік параметрлерінің әлеуметтік қатынастар жүйесіне: дербестік пен бақылаудан тәуелділік пен мазасыздыққа қалай «енгізілетіндігіне» байланысты екендігін көрсетеді.

Жиынтық нәтижелер, ДСИ денеге қатысты әлеуметтік реттеудің әмбебап модераторы болып табылатынын растайды, ол тұлғааралық стратегиялардың қай бағытта әрекет ететінін – қорғаныстық-қашықтату бағытында ма, әлде компенсаторлық-тәуелді бағытында ма екендігін анықтайды. Дене салмағы қалыпты болған кезде әлеуметтік байланыстар мен басқалардың қабылдауы өзін-өзі позитивті қабылдауды күшейтеді, ал ДСИ жоғары болғанда сол байланыс бағалауға сезімталдық пен «нақты» және «мінсіз» дене бейнесі арасындағы ішкі қайшылықтың көзіне айналады. Бұл денені объект ретінде қабылдау теориясы мен әлеуметтік ықпалдардың үш жақты моделіне сәйкес келеді, оларға сәйкес дененің өзін-өзі қабылдауы физикалық параметрлер, тұлғааралық стильдер мен интернализацияланған мәдени стандарттардың өзара әрекеттесуінің функциясы ретінде қалыптасады.

Сонымен, жүргізілген талдау дене салмағының индексін дене бейнесінің әлеуметтік-психологиялық сәулетін өзгертетін негізгі мәнмәтіндік фактор ретінде қарастыруға мүмкіндік береді: оның өсуі кезінде эмоциялық және аффилиативтік байланыстар қайта құрылып, қабылдануға ұмтылуды осалдыққа, ал дербестікті психологиялық қорғаныс ресурсына айналдырады.

3.3 Жас және отбасылық кіші топтардағы денелік-Мен имиджі мен тұлғааралық өзара әрекет көрсеткіштерін салыстыру

Зерттеудің қорытынды кезеңінде орта жастағы әйел адамдарда денелік-Мен имиджі мен тұлғааралық өзара әрекет көрсеткіштеріндегі жас ерекшеліктерін анықтауға бағытталған салыстырмалы талдау жүргізілді. Үлгіге үш кіші жас тобы – 30-35 жас, 35-40 жас және 40 жастан жоғары әйел адамдар – қатысқаны ескеріліп, талдау орта жас кезеңіндегі психологиялық сипаттамалардың динамикасын бағалауға мүмкіндік берді.

Айнымалыларды бөлгеннен кейін олар барлық жағдайда бірдей қалыптыға сәйкес келмегендіктен, ал кіші топтардың саны мен дисперсиялары тең болмағандықтан, мұндай жағдайда топтарды салыстыру үшін, ең сенімді және консервативті пост-хок тест ретінде Даннетт 3 (Dunnett T3) критерийі қолданылды.

Үш жас тобы бойынша орта мәндерді салыстыру арқылы денелік-Мен имиджінің (бағалаушылық, эмоциялық және мінез-құлықтық компоненттері) және тұлғааралық қажеттіліктер мен өзара әрекеттесу стильдерінің қай көрсеткіштері жасқа ең сезімтал екенін анықтауға мүмкіндік берді. Жас ерекшеліктері үрдістерін: денеге қанағаттанудың күшеюін немесе әлсіреуін, сырт келбетке бағдарланудың өзгеруін, сондай-ақ тұлғааралық рөлдер мен қажеттіліктер құрылымындағы ауытқуларды (қатысу, бақылау, аффект) анықтауға ерекше назар аударылды. Талдау нәтижелері денелік-Мен имиджінің жас динамикасының психологиялық механизмдерін тұлғааралық өзара әрекеттесу контекстінде түсіндіру үшін негіз болып табылады.

Алынған деректер 34-35 кестелер мен 28-32 суреттерде берілген .

Денелік-Мен имиджінің компоненттеріндегі жас ерекшеліктерін талдау үшін үш әдістеме бойынша – ӨДҚҚС/МБСРQ-AS (Т. Cash), ӨДБС (О.А.Скугаревский, С.В. Сивуха) және кескін суреті арқылы дене өлшемін бағалау шкаласы/CDRS (W. Thompson, J. Gray) – алынған көрсеткіштер үш кіші жас тобында салыстырылды: 30–35 жас, 35–40 жас және 40 жастан жоғары. Бірқатар айнымалыларды бөлу нормалық критерийлерге сәйкес келмегендіктен және топтардың дисперсиялары біркелкі болмағандықтан, топтар арасындағы салыстыру үшін Даннетт 3 (Dunnett T3) критерийі қолданылды, ол дисперсиялар мен таңдау көлемдері тең еместігі жағдайында дәлдікті қамтамасыз етеді.

Нәтижелер, статистикалық маңызды айырмашылықтар ($p \leq 0,05$) ӨДҚҚС/МБСРQ-AS әдістемесінің тек екі шкаласында ғана – артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) және дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) анықталғанын көрсетті. Осы әдістеменің қалған шкалаларында, сондай-ақ ӨДБС/ООСТ (О.А. Скугарев, С.В. Сивуха), мен кескін суреті арқылы дене

өлшемін бағалау шкаласы (CDRS, M.W. Thompson) көрсеткіштері бойынша жас топтары арасындағы айырмашылықтар статистикалық маңызды деңгейге жетпеді. Осыған байланысты, мәтінде тек сенімді айырмашылықтар тіркелген шкаладердің деректері ғана берілген, ал барлық айнымалылар бойынша толық статистикалық нәтижелер С қосымшасында келтірілген.

Кесте 34 – Өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді сауалнамасы ӨДДҚКС/MBSRQ-AS шкалалары бойынша жас айырмашылықтары

Dunnett T3							
Тәуелді айнымалы	(I) Жасы	(J) Жасы	орташа айырмашылық (I-J)	Стандарт ты қате	мәнділік деңгейі (p-мәні)	95% сенімділік интервалы	
						төменгі шек	төменгі шек
Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP)	30-35	35-40	-1,184	,816	,398	-3,28	1,26
		40+	-1,369	,612	,060	-2,96	,58
	35-40	30-35	1,184	,816	,398	-1,26	3,28
		40+	-,184	,865	,995	-2,37	2,00
	40+	30-35	1,369	,612	,060	-,58	2,96
		35-40	,184	,865	,995	-2,00	2,37
Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS)	30-35	35-40	5,619*	2,286	,050	-,19	11,43
		40+	2,110	1,499	,411	-1,54	5,76
	35-40	30-35	-5,619*	2,286	,050	-11,43	,19
		40+	-3,509	2,183	,315	-9,12	2,11
	40+	30-35	-2,110	1,499	,411	-5,76	1,54
		35-40	3,509	2,183	,315	-2,11	9,12

Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) шкаласы бойынша орта мәндерді салыстыру артық салмаққа қатысты алаңдаушылықтың жас өсуімен тұрақты түрде арту үрдісін көрсетті: 30–35 жас аралығындағы әйел адамдар дене салмағына ең аз мән береді, ал 35–40 жас және 40 жастан жоғары топтарда көрсеткіш едәуір жоғары ($p = 0,05$). Сызбада (3 қосымшасына қараңыз, 28-сурет) көрсеткіштің біртіндеп өсуін бейнелейді, бұл өзін танытудың маңызды аспектісі ретінде сырт келбет пен салмаққа бақылаудың күшеюін көрсетеді.

Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) шкаласы бойынша 30-35 жас және 35-40 жас аралығындағы әйел адамдар арасында сенімді айырмашылықтар анықталды ($p = 0,05$). Орташа мәндер орта жас кіші тобында дененің жеке аймақтарына қанағаттанудың төмендеуін көрсетеді, ал 40 жастан асқан топта сырт келбетке қатысты позитивті көзқарастың ішінара қалпына келуі байқалады (3 қосымшасын қараңыз, 29-сурет). Бұл динамика орта жастағы кезеңде денеге қатысты эмоционалды бағалаудың өтпелі сипатын көрсетеді: 35-40 жас аралығында өзін-өзі сыншыл қарау мен кемшіліктерге назар күшейеді, ал 40 жасқа қарай өзін-өзі тұрақты қабылдау қалыптасады.

Сонымен, жас ерекшеліктері ең алдымен денелік-Мен имиджінің эмоциялық-бағалаушылық компоненттеріне әсер етеді, ал когнитивтік (сырт келбетке бағдар, дене салмағына өзіндік баға) және мінез-құлықтық

көрсеткіштер салыстырмалы тұрақтылықты сақтайды. Алынған деректер денелік өзін-өзі бағалаудың жасқа байланысты түрлері идеясына қолдау көрсетеді және орта жастағы әйел адамдардагі дене бейнесінің құрылымында өзін-өзі қабылдаудың бейімделуші механизмдерінің маңыздылығын атап көрсетеді. Салыстырмалы талдаудың келесі кезеңі ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) әдістемесімен (W.Schutz) тұлғааралық қажеттіліктердің қатысу, бақылау және аффектіде көріну дәрежесін зерттеу үшін алынған көрсеткіштерді салыстыру болды. Үш кіші жас топтары бойынша (30-35, 35-40 және 40 жастан жоғары) орташа мәндерді Даннетт 3 (Dunnett T3) критерийін қолдана отырып салыстыру статистикалық маңызды айырмашылықтарды анықтамады ($p > 0,05$). Бұл орта жастағы әйел адамдарда негізгі тұлғааралық үрдістердің жас аралығына қарамастан салыстырмалы тұрақтылығын көрсетеді. Толық талдау нәтижелері С қосымшасында берілген.

Салыстырмалы талдаудың келесі кезеңінде Т. Лири әдістемесімен (Тұлғааралық диагностикасы/Interpersonal Diagnosis of Personality) алынған деректер қаралды, ол тұлғааралық өзара әрекеттесудің типтік стильдерін сипаттауға және өзіндік бағалауда доминанттылық пен достыққа бейімділік факторларының көрінісін анықтауға мүмкіндік береді. Үш кіші жас топтары бойынша (30-35, 35-40 және 40 жастан жоғары) орташа мәндерді салыстыру Даннетт 3 (Dunnett T3) критерийін қолдану арқылы жүргізілді, бұл дисперсиялар мен таңдау көлемдері тең болмаған жағдайдағы талаптарға сәйкес келеді.

Бұл талдау кезеңі орта жастағы әйел адамдарда тұлғааралық рөлдер құрылымы мен коммуникациялық мінез-құлық үрдістеріндегі болуы мүмкін жас ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Ең алдымен тұлғааралық шеңбердің сегіз октанты бойынша және «доминанттылық» пен «достыққа бейімділік» интегралды факторлары бойынша ауытқулар қаралды, бұл жас әлеуметтік позициялау сипатына және қоршаған ортамен өзара әрекет стиліне қаншалықты әсер ететінін бағалауға мүмкіндік береді.

Салыстырмалы талдау жас топтары арасындағы үш статистикалық маңызды айырмашылықты ($p \leq 0,05$) және екі үрдісті ($p \leq 0,10$) анықтады.

Маңызды айырмашылықтар альтруистік октант бойынша да анықталды: 35-40 жас аралығындағы әйел адамдар 30-35 жас аралығындағы топқа қарағанда басқаларға көмек көрсету мен қолдау көрсетуге айқынырақ бейімделгендіктерін көрсетті ($p = 0,029$). Үлкен кіші топта (40 +) көрсеткіштің аздаған төмендеу байқалады, бұл сырттай көрінетін қамқорлық формаларынан іріктелген және эмоциялық түрде теңгерімді өзара әрекет стратегияларына өтуін көрсетеді (31-сурет). Бұл нәтиже орта жастағы кезеңде әлеуметтік көзқарастардың дамуы және олардың кейінгі тұрақтануы туралы тұжырымдармен сәйкес келеді.

Агрессивтік стиль бойынша 30–35 жас және 35–40 жас аралығындағы әйел адамдар арасында статистикалық маңызды айырмашылық анықталды ($p = 0,050$): кіші жас тобы импульсивті талапшылдық пен турашылдықтың жоғары деңгейін көрсетсе, 35–40 жас аралығында бұл көрсеткіш айтарлықтай төмендейді (3 қосымшасын қараңыз, 30-сурет). Сол сияқты, ұқсас, бірақ статистикалық маңызды емес үрдістер эгоистік ($p = 0,077$) және басымдық ($p = 0,081$) октанттар

бойынша да байқалды, мұнда да көрсеткіштер 35 жастан кейін төмендейді, ал ол бәсекелестік пен көрсетуге бағытталған үрдістердің төмендегенін көрсетеді.

Кесте 35 – Т. Лири әдістемесі бойынша тұлғааралық стильдердің көрсеткіштері негізіндегі жас айырмашылықтары

Dunnett T3							
Тәуелді айнымалы	(I) Жасы	(J) Жасы	орташа айырмашылық (I-J)	Стандарт ты қате	мәнділік деңгейі (p-мәні)	95% сенімділік интервалы	
						төменгі шек	жоғарғы шек
Эгоистік тип	30-35	35-40	1,891	,816	,077	-,16	3,94
		40+	,441	,658	,876	-1,16	2,04
	35-40	30-35	-1,891	,816	,077	-3,94	,16
		40+	-1,450	,779	,199	-3,42	,52
	40+	30-35	-,441	,658	,876	-2,04	1,16
		35-40	1,450	,779	,199	-,52	3,42
Агрессивті тип	30-35	35-40	2,214*	,883	,050	-,01	4,43
		40+	,822	,615	,457	-,68	2,33
	35-40	30-35	-2,214*	,883	,050	-4,43	,01
		40+	-1,392	,784	,240	-3,41	,63
	40+	30-35	-,822	,615	,457	-2,33	,68
		35-40	1,392	,784	,240	-,63	3,41
Альтруистік тип	30-35	35-40	-2,078*	,773	,029	-3,99	-,17
		40+	-1,295	,696	,185	-2,99	,40
	35-40	30-35	2,078*	,773	,029	,17	3,99
		40+	,784	,684	,588	-,93	2,50
	40+	30-35	1,295	,696	,185	-,40	2,99
		35-40	-,784	,684	,588	-2,50	,93
Доминанттылық	30-35	35-40	-,998	2,159	,954	-6,55	4,56
		40+	-2,902	1,297	,081	-6,06	,26
	35-40	30-35	,998	2,159	,954	-4,56	6,55
		40+	-1,904	2,155	,760	-7,45	3,65
	40+	30-35	2,902	1,297	,081	-,26	6,06
		35-40	1,904	2,155	,760	-3,65	7,45
Ізгі ниеттілік	30-35	35-40	-7,281*	2,114	,005	-12,57	-1,99
		40+	-4,127*	1,638	,041	-8,12	-,13
	35-40	30-35	7,281*	2,114	,005	1,99	12,57
		40+	3,154	1,927	,297	-1,75	8,06
	40+	30-35	4,127*	1,638	,041	,13	8,12
		35-40	-3,154	1,927	,297	-8,06	1,75
Ескертпе: * Орташа айырмашылық 0,05 деңгейінде статистикалық тұрғыдан мәнді.							

Анықталған айырмашылықтардың жиынтығы эгоцентрлік және талапшыл мінез-құлық формаларынан ынтымақтастыққа және қолдаушы өзара әрекет стратегияларына өтуін көрсетеді. Орта жас кезеңінің ортасында (35–40 жас) әйел адамдарда альтруистік бағдар мен үйлесімді тұлғааралық қатынастарға деген қажеттілік күшейеді, ал 40 жасқа жақындағанда сенімділік пен өзін-өзі бақылаудың ішінара қалпына келуі байқалады, бірақ бұл әлеуметтік жетілген

және эмоциялық теңгерімді қарым-қатынас стилінің аясында жүреді (3 қосымшасын қараңыз, 31-сурет).

Ең айқын айырмашылықтар «ізгі ниеттілік» факторы бойынша байқалды: 35–40 жас аралығындағы әйел адамдар 30–35 жас тобына қарағанда жоғары көрсеткіштер көрсетті ($p = 0,005$) және олар 40 жастан асқан топпен салыстырғанда да артықшылығын сақтайды ($p = 0,041$). Осылайша, зерттелген жас аралығының ортасы ашық, ынтымақтастыққа бағытталған және серіктестікке мән беретін өзара әрекет стилінің ең айқын көрінісімен сипатталады (3 қосымшасын қараңыз, 32-сурет). Ізгі ниеттіліктің жоғары мәндері әлеуметтік қатысудағы жас ерекшеліктерінің шыңын және тұлғааралық қатынастарды үйлестіруге деген ұмтылысты бейнелеуі мүмкін.

Сонымен, Т. Лири әдістемесі тұлғааралық мінез-құлық құрылымындағы жасқа байланысты қайта құруды: импульсивті және агрессивтік реакциялардың үлесі төмендейтінін, ал сонымен қатар мейірімділік пен альтруизм факторлары артатынын көрсетеді, бұл орта жас кезеңіндегі әйел адамдардың психологиялық жетілуін, әлеуметтік икемділігі мен эмоциялық тұрақтылығының дамуын бідіреді.

Салыстырмалы талдаудың барлық октанттар мен интегралды факторлар бойынша толық нәтижелері 3 қосымшасында берілген.

Жүргізілген салыстырмалы талдау орта жастағы әйел адамдарда денелік-Мен имиджінің компоненттері мен тұлғааралық сипаттамалардың жас ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Үш диагностикалық блок көмегімен – яғни, ӨДДҚКС/МBSRQ-AS (Т. Cash), ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) (W. Schutz) пен Т. Лири тұлғааралық қатынастар сауалнамасы бойынша алынған деректерді салыстыру айырмашылықтардың айқындылық дәрежесі зерттеліп отырған феномендердің көріну деңгейіне тәуелді екенін көрсетті.

Жас өзгерістеріне ең сезімтал көрсеткіштер денелік-Мен имиджінің эмоциялық-бағалаушылық компоненттерін сипаттайтын көрсеткіштер болып шықты. Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) және дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану (BASS) шкалалары бойынша алынған нәтижелер көрсеткендей, 35–40 жас аралығындағы әйел адамдарда дене салмағына қатысты алаңдаушылық күшейіп, дененің жеке аймақтарына қанағаттану төмендейді, ал 40 жастан кейін сырт келбетке қатысты позитивті көзқарастың ішінара қалпына келуі байқалады. Мұндай толқын тәрізді динамика орта жаста денеге сыни көзқарастан өз сыртқы бейнесін тұрақты қабылдауға өтуін көрсетеді. Бұл орта жастағы денелік өзін-өзі бағалаудың айқын икемділікке ие екенін және психологиялық бейімделу процестерімен тығыз байланысты екенін растайды.

Денелік өзін-өзі қабылдау көрсеткіштерінен айырмашылығы, ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) әдістемесі бойынша бағаланған тұлғааралық қажеттіліктердің сипаттамалары тұрақтылық көрсетті: кіші жас топтар арасында статистикалық маңызды айырмашылықтар анықталған жоқ ($p > 0,05$). Бұл орта жаста негізгі коммуникативтік уәждердің – қатысу, бақылау және аффектке деген қажеттіліктердің салыстырмалы түрде

өзгермейтінін, олардың тұлғааралық мінез-құлықтың тұрақты негізін қалыптастыратынын дәлелдейді.

Ең айқын жасқа байланысты әсерлер Т. Лири әдістемесі бойынша тұлғааралық стильдер саласында байқалады. Мейірімділік, альтруизм және агрессивтік октанттардағы анықталған айырмашылықтар (сонымен қатар эгоистік және авторитарлық стильдер бойынша үрдістер) коммуникативтік стратегиялардың елеулі қайта құрылуын көрсетеді. 35–40 жас аралығындағы топта өзара әрекеттесудің эгоцентрлік және талапшыл формаларынан әлеуметтік, ынтымақтастық және қолдаушы стратегияларға ауысу байқалады. Бұл жасқа байланысты өзгеріс әлеуметтік жетілу, эмоциялық реттеу және серіктестік қабілетінің дамуын көрсетеді, сондай-ақ агрессивтіліктің төмендеуімен бірге мейірімділік пен альтруизм көрсеткіштерінің артуымен расталады.

Жиынтық нәтижелер, орта жастағы әйел адамдардағы жасқа байланысты динамика таңдамалы сипатқа ие деген тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Негізгі қарым-қатынас қажеттіліктері салыстырмалы түрде тұрақтылықты сақтайды, ал дене бейнесі мен тұлғааралық стильге байланысты бағалаушылық және мінез-құлық компоненттері ішкі және сыртқы «Мен» бейнесін үйлестіруге бағытталған бейімделуші өзгерістерді көрсетеді. Жалпы, орта жаста денелік өзіндік қабылдау мен тұлғааралық мінез-құлық салаларының біртіндеп үйлесуі байқалады: басымдықтар сыртқа бағытталған өзін танытудан ішкі тұрақтылыққа, өзін қабылдауға және басқалармен сындарлы, эмоциялық қаныққан қарым-қатынас орнатуға ауысады.

Зерттеуде анықталған денелік-Мен имиджінің эмоциялық-бағалаушылық компоненттері мен тұлғааралық стильдердегі жас ерекшеліктері қазіргі ғылыми әдебиетте сипатталған үрдістермен толық сәйкес келеді.

Зерттеудің келесі кезеңінде неке қатынасында тұрған әйел адамдар мен тұрмыс құрмаған әйел адамдардың көрсеткіштері салыстырылды, бұл денелік-Мен имиджінің компоненттері мен тұлғааралық өзара әрекет ерекшеліктеріндегі айырмашылықтарды анықтауға бағытталды.

Отбасылық мәртебе сырт келбетін өзіндік бағалауға, өз денесін қабылдау деңгейі және коммуникативтік ұстанымдардың сипатына ықпал етуі мүмкін маңызды әлеуметтік-психологиялық фактор ретінде қарастырылды.

Салыстырылатын іріктемелер саны мен белгілердің үлестірімдері бойынша айырмашылық болғандықтан, айырмашылықтарды статистикалық тексеру үшін, үлестірімдер қалыпты болмаған жағдайда талдау дұрыстығын қамтамасыз ететін Манн–Уитни (U) параметрлік емес критерийі қолданылды.

Бұл кезең неке қатынасына қатыстылықтың дене бейнесінің бағалаушылық және эмоциялық параметрлерінің айқындылығына, сондай-ақ әлеуметтік байланыс жүйесіндегі мінез-құлықты сипаттайтын тұлғааралық стильдерге қаншалықты байланысты екенін анықтауға мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер 36-кестеде «Тұрмыс құрған және тұрмыс құрмаған әйел адамдардың денелік-Мен имиджі көрсеткіштерінің айырмашылықтары (Манн–Уитни критерийі)» көрсетілген (С қосымшасын қараңыз).

Отбасылық мәртебесі әр түрлі әйел адамдар топтарындағы денелік-Мен имиджі көрсеткіштерін салыстырмалы талдау таңдамалы, бірақ мазмұны бойынша маңызды айырмашылықтардың бар екенін көрсетті. Сенімді айырмашылықтар сыртқы бейнені бағалау (АЕ) ($p=0,031$), артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) ($p=0,050$) шкалалары мен дене салмағы индексі (ДСИ) ($p=0,005$) бойынша анықталды, ал қалған шкалалар бойынша айырмашылықтар статистикалық маңызды болмады ($p > 0,05$).

Сыртқы бейнені бағалау (АЕ) шкаласы бойынша тұрмыс құрмаған әйел адамдар өз сыртқы келбетіне қанағаттанудың төмен деңгейін көрсетті, ал Тұрмыс құрған қатысушыларда бұл көрсеткіш жоғары болды. Теріс бисериальды корреляция ($r = -0,215$) байланыс бағытын көрсетеді: тұрақты серіктестік қатынастарға қатысу сыртқы бейнені қабылдаудың жоғарылауымен және денеге қатысты эмоциялық тұрақтылықпен байланысты. Бұл нәтиже, некелік қатынастар көбіне жағымды денелік өзін-өзі қабылдауды қолдайтын тұрақтандырғыш фактор болып табылады, деп тұжырымдайтын зерттеулер деректерін растайды [209].

Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) шкаласы бойынша тұрмыс құрмаған әйел адамдарда салмақ мәселесіне көбірек назар аудару үрдісі анықталды ($p = 0,050$; $r = 0,191$). Бұл олардың өзін-өзі бағалауының әлеуметтік сыртқы стандарттарға және өзін әлеуетті серіктес үшін тартымдылық тұрғысынан қабылдауға тәуелділігінің жоғары болуымен байланысты болуы мүмкін.

Ең маңызды айырмашылық дене салмағы индексі (ДСИ) бойынша тіркелді ($p = 0,005$; $r = 0,2837$): Тұрмыс құрған әйел адамдардың орташа ДСИ көрсеткіші жоғары, бірақ бұл жалпы денеге қанағаттанудың төмендеуімен байланысты емес. Бұл дерек отбасылық қатынастар контекстінде денені қабылдаудың эмоциялық-бағалаушылық аспектілерінің объективті физикалық параметрлерге салыстырмалы түрде тәуелсіз екенін көрсетеді.

Сонымен, отбасылық мәртебе денелік-Мен имиджі құрылымына таңдамалы әсер етеді. Тұрмыс құрған әйел адамдар объективті түрде ДСИ көрсеткіштері жоғары болуына қарамастан сырт келбетіне қанағаттануы жоғары және салмаққа қатысты алаңдаушылығы төмен. Бұл тұрақты серіктестік қатынастар психологиялық буфер функциясын атқарып, денеге деген позитивті көзқарасты қалыптастыруға және сыртқы тартымдылық стандарттарының әсерін азайтуға ықпал ететінін растайды.

36-кестеде тұрмыс құрған және тұрмыс құрмаған әйел адамдардағы тұлғааралық қажеттіліктер көрсеткіштерінің айырмашылықтары (ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/ФИРО-В), Манн–Уитни критерийі) көрсетілген, С қосымшасын қараңыз.

ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/ФИРО-В) әдістемесі (W. Schutz) бойынша тұрмыс құрған және тұрмыс құрмаған әйел адамдар арасындағы тұлғааралық қажеттіліктер көрсеткіштерін салыстыру статистикалық маңызды айырмашылықтарды анықтамады ($p > 0,05$). Отбасылық мәртебесіне қарамастан, қатысушылар сыртқы да, ішкі де

көріністерінде қатысу (Inclusion), бақылау (Control) және жақындық/аффект (Affection) қажеттіліктері айқындылығының ұқсас деңгейін көрсетті.

Сыртқа бағытталған қатысу Ie (Inclusion expressed) және басқалардан күтетін қатысу (Iw) шкалалары бойынша статистикалық үрдіс деңгейіне біраз жақын ($p = 0,13-0,23$), бірақ бір бағытты айырмашылықтар байқалады: тұрмыс құрмаған әйел адамдарда қатысу қажеттілігі сәл жоғары, бұл олардың әлеуметтік белсенділігінің және өзара әрекет ауқымын кеңейтуге ұмтылысының көрінісі болуы мүмкін. Сонымен қатар, тұрмыс құрған қатысушыларда қатысу мен бақылау көрсеткіштері сәл төмен, бұл тұлғааралық байланыстардың тұрақтануын және олардың кеңейту қажеттілігінің азаюын көрсетуі мүмкін.

Жалпы, алынған деректер негізгі тұлғааралық қажеттіліктердің отбасылық жағдайға қарамастан тұрақтылығын көрсетеді.

37-кестеде тұрмыс құрған және тұрмыс құрмаған әйел адамдардағы Т.Лири әдістемесі бойынша тұлғааралық стильдер көрсеткіштерінің айырмашылықтары (Манн–Уитни критерийі) көрсетілген. (3 қосымшасын қараңыз).

Т. Лири әдістемесі бойынша тұлғааралық стильдер көрсеткіштерін салыстыру тұрмыс құрған және тұрмыс құрмаған әйел адамдар арасындағы айырмашылықтардың жалпы аз және таңдамалы сипатқа ие екенін көрсетті. Статистикалық тұрғыдан мәнді айырмашылық – эгоистік стиль (Egoistic) бойынша ($p = 0,042$) анықталған, ал күдікшіл (Suspicious) шкаласы ($p = 0,095$) мен достыққа бейімділік интегралды факторы (Friendliness) ($p = 0,078$) деңгейінде де осындай тенденция байқалды.

Тұрмыс құрмаған әйел адамдарда эгоцентрилік ұстанымдар біршама айқынырақ көрініс табады және өзара әрекеттесудің қашықтықтанған, дербестілік стиліне жоғарырақ бейімділікті көрсетеді. (теріс биссерияльды корреляция $r = -0,202$). Бұл жағдай өзіндік жеткіліктілік пен ішкі тәуелсіздікке басымдық беруді көрсетеді, ал ол жеке өзін-өзі жүзеге асыруға және кең әлеуметтік қарым-қатынас контекстіне бағдарланған әйел адамдарға тән. Мұндай нәтижелер жалғыздық немесе серіктестік міндеттердің болмауы дербестік пен жеке бостандыққа бағытталған ұстанымдардың күшеюімен қатар жүруі мүмкін деген деректермен сәйкес келеді.

Күдікшіл стилі – (Suspicious) шкаласы бойынша үрдіс ($p = 0,095$) тұрмыс құрмаған әйел адамдарда байланыстарға қатысты сәл жоғары сақтық пен таңдаушылықты көрсетеді, бұл олардың өзін-өзі терең ойлауы және әлеуметтік байланыстарды өз бетінше реттеу қажеттілігімен байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, достыққа бейімділік (Friendliness) интегралды факторы бойынша айырмашылықтар ($p = 0,078$) әлсіз, бірақ кері бағыттағы әсерді көрсетеді: тұрмыс құрған әйел адамдар мейірімділік пен ашық қарым-қатынастың жоғары көрсеткіштерін көрсетеді.

Демек, отбасылық мәртебе тұлғааралық мінез-құлықтың кейбір параметрлеріне орташа деңгейде әсер етеді, бірақ тұлғааралық ұстанымдардың жалпы сипатына әсер етпейді. Тұрмыс құрған әйел адамдар қарым-қатынаста ынтымақтастыққа және эмоциялық қатысуға көбірек бағдарланған болса, тұрмыс құрмаған әйел адамдарда дербестік пен ішкі өзін-өзі қамтамасыз ету

жоғары көрініс табады. Бұл айырмашылықтарды жеке және отбасылық тәжірибенің ерекшеліктерімен байланысты әлеуметтік бейімделу стратегияларының көрінісі ретінде қарастыруға болады, бірақ олар қарсы бағыттағы мінез-құлық үлгілері ретінде бағаланбайды.

Тұрмыс құрған және тұрмыс құрмаған әйел адамдар көрсеткіштерін салыстыру отбасылық мәртебенің денелік-Мен имиджі құрылымына және тұлғааралық өзара әрекет ерекшеліктеріне таңдамалы әсерін анықтауға мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер, айырмашылықтар негізінен бағалаушылық-эмоциялық және коммуникативтік сипатқа ие болып, тұлғалық терең ұстанымдарға әсер етпейтінін дәлелдейді.

Ең айқын әсерлер ӨДДҚКС/МBSRQ-AS (Т. Cash) блогында тіркелді: тұрмыс құрған әйел адамдардың сыртқы келбетіне қанағаттанушылықтың жоғары деңгейін (Appearance Evaluation шкаласы) және артық салмаққа алаңдаушылықтың аз (Overweight Preoccupation), ал тұрмыс құрмаған қатысушылар өздерінің тартымдылығын бағалауда денелік мазасыздық пен сыншылдығын жиірек байқатады. Бұл ретте, тұрмыс құрған әйел адамдарда ДСИ-нің орташа көрсеткіші жоғарырақ болып табылады, бұл денеге эмоционалды қатынасының объективті физикалық параметрлерден салыстырмалы түрде тәуелсіз екенін көрсетеді.

ТҚММ/FIRO-B (W. Schutz) әдістемесі бойынша алынған көрсеткіштері негізгі тұлғааралық өзара қатынас қажеттіліктері – қатысу, бақылау және аффекттің – отбасылық жағдайдан тәуелсіз салыстырмалы тұрақты екенін растады. Тұрмыс құрмаған әйел адамдар әлеуметтік байланыстарды кеңейтуге ұмтылыс пен қатысуға бастамашылық танытуға біршама жиірек ұмтылса, ал тұрмыс құрған респонденттерде әлеуметтік белсенділіктің төмендеуі және қарым-қатынаста жоғарырақ іріктелгіштікке бейімділік байқалады.

Т. Лири әдістемесі бойынша нәтижелер тұлғааралық стильдер саласындағы жеке айырмашылықтарды анықтады: тұрмыс құрмаған әйел адамдарда эгоцентрилік және автономды тенденциялар (Egoistic октанты) айқын көрінсе, тұрмыс құрған әйел адамдарда мейірімділік пен альтруизм көрсеткіштері сәл жоғары болып, эмоциялық қатысу мен серіктестікке дайындықты көрсетеді. Бұл айырмашылықтар орташа әсерлер сипатында болып, әлеуметтік бейімделу стратегияларының айырмашылықтарын көрсететін индикатор ретінде қарастырылуы мүмкін: тұрмыс құрған әйел адамдарға ынтымақтастық пен тұрақты эмоциялық байланыстарға бағдар тән болса, тұрмыс құрмағандар үшін тәуелсіздік пен өзін-өзі жүзеге асыруға бағдарлану тән.

Жалпы алғанда, отбасылық мәртебенің әсері жеке тұлға құрылымының тұтастығын бұзбайтын эмоционалды және тұлғааралық салада нәзік ығысу арқылы көрінеді. Неке қатынастарына қатысу дене бейнесін үйлесімді қабылдауға және өзара әрекеттесудің әлеуметтік бағытталуына ықпал етсе, некеден тыс мәртебе өзін-өзі рефлексиялау мен жеке дербестіктің жоғарылауымен байланысты болады. Бұл айырмашылықтар қарама-қайшылықты емес, әйел адамдардың орта жастағы психологиялық бейімделу және өзін-өзі іске асыру жолдарының әртүрлілігін көрсетеді.

Қорытынды. Салыстырмалы талдау, жас пен отбасылық мәртебе орта жастағы әйел адамдардың денелік-Мен имиджі құрылымына және тұлғааралық өзара әрекеттесу ерекшеліктеріне таңдамалы әсер ететінін көрсетті. Екі фактор да өзіндік көзқарастың эмоциялық реңкін және әлеуметтік стратегиялардың сипатын анықтайтын мәнмәтіндік айнымалылар ретінде қызмет етеді, бірақ тұрақты тұлғалық ядроларға – негізгі қажеттіліктер мен тұлғааралық мінез-құлықтың терең компоненттеріне – әсер етпейді.

Жас айырмашылықтары негізінен өз денесін қабылдау мен қарым-қатынас стилімен байланысты бағалау-эмоциялық салада көрінді. 35–40 жас аралығындағы әйел адамдарға тән ерекшелік – дене бейнесіне сыни көзқарастың уақытша күшеюі және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылыс, бұл әлеуметтік бағалауға жоғары сезімталдық пен сыртқы өзгерістерге назар аударумен қатар жүреді. 40 жастан кейін ішкі қабылдау мен эмоциялық тұрақтылық үрдісі байқалады, бұл сыртқа бағытталған өзін-өзі қабылдау формаларынан өзіне деген анағұрлым жетілген және кіріктірілген қарым-қатынасқа өтуін көрсетеді. Сонымен қатар, өзара әрекеттесуде әлеуметтік және альтруистік уәждер күшейеді, ал бәсекелестік пен агрессивтік мінез-құлық стильдерінің айқындылығы төмендейді.

Әлеуметтік мәртебе айырмашылықтары (тұрмыс құрған/тұрмыс құрмаған) негізінен өзін-өзі қабылдаудың эмоциялық-бағалау және коммуникативтік аспектілеріне қатысты болды. Тұрмыс құрған әйел адамдар денеге деген тұрақты және жағымды қарым-қатынасымен, сыртқы келбетке қанағаттанушылықтың жоғары болуымен, салмақ пен тартымдылықты бағалауға қатысты алаңдаушылықтың төмендігімен ерекшеленеді. Бұл қарым-қатынас барысында ынтымақтастыққа және эмоциялық қатысуға бағдарланумен үйлеседі. Ал тұрмыс құрмаған қатысушылар, керісінше, дербестік пен өзін-өзі қамтамасыз ету сипаттарын, өзін-өзі рефлексиялау және өзара әрекеттесудің жеке дара стратегияларын таңдауға бейімділікті жиірек көрсетеді.

Жалпы алғанда, нәтижелер, орта жаста тұлғалық және әлеуметтік салалардың біртіндеп үйлесімге келетінін көрсетеді: жасқа байланысты өзгерістер ішкі кірігу мен өзін-өзі қабылдауға ықпал етсе, әлеуметтік мәртебенің әсері қарым-қатынас стратегиялары мен денеге деген өзін-өзі қабылдау ерекшеліктерінде бейімделуші айырмашылықтар ретінде көрінеді. Сыртқы жағдайларға қарамастан, әйел адамдар психологиялық тепе-теңдікке ұмтылыс танытып, өзін шынайы қабылдаумен қатар тұлғалық тұрақтылық пен әлеуметтік икемділікті сақтайды.

Үшінші бөлім бойынша қорытынды

1-ші болжам (ДСИ модераторлаушы рөлі) Деректер дене салмағының индексі тұлғааралық сипаттар мен дене бейнесі арасындағы байланыстардың күшін және тіпті бағытын өзгерте алатындығын сенімді түрде көрсетті. ДСИ жоғарырақ болған кезде, сыртқы мақұлдауға тәуелділік пен эмоциялық қолдауға қажеттілік дене дистрессімен және «нақты–мінсіз» бейненің үйлеспеуінің өсуімен тығыз байланысты болады; ал ДСИ төмен болғанда, осы факторлар

әлдеқайда әлсіз көрінеді. Кейбір тұлғааралық стильдер (соның ішінде мейірімділік/альтруизм және басымдық/авторитарлық) әртүрлі ДСИ топтарында қарама-қарсы әсерлер көрсетеді: ДСИ көрсеткіштері жоғары кейбір респонденттерде белсенділік пен бақылау қорғаныштық-компенсаторлық функцияны атқаруы мүмкін, ал ДСИ төмен кезінде сол бағыттылық денеге деген өзін-өзі сыни бағалауды күшейтеді. Демек, дене салмағының индексі (ДСИ) тұлғааралық сипаттардың дене бейнесіне әсерін модерациялайтын фактор ретінде қызмет етеді: өз сыртқы келбетіне баға беру, денеге қанағаттанушылық және физикалық Мен имиджін қабылдау. 1-ші болжам осылайынан расталды.

2-ші болжам (жас ерекшеліктері) Дене бейнесі мен тұлғааралық мінез-құлықтағы жасқа байланысты айырмашылықтар таңдамалы сипатта болады. Өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді сауалнамасы (ӨДДҚКС/МBSRQ-AS) шкалалар кешені бойынша сенімді әсерлер тек кейбір көрсеткіштерде байқалады, ал ТҚММ – Тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B)) әдістемесі бойынша кіші жас топтары арасында маңызды айырмашылықтар анықталмаған. Т. Лири тұлғааралық стильдері бойынша айырмашылықтар бар, бірақ олар шектеулі октанттар жиынтығын қамтиды: орта жаста дербестік/сенімділік пен әлеуметтік арасындағы теңгерім қайта құрылғаны, ал «достық-басымдық» осі бойынша ауытқулар байқалады. Әйел адамдардың әртүрлі кіші жас топтарында сыртқы келбетке қанағаттанушылық деңгейі, сыртқы бейнеге бағдарлану және әлеуметтік қажеттіліктердің (қатысу, бақылау, аффект) қарқындылығы өзіне тән ерекшеліктерге ие. Жалпы алғанда, 2-ші болжам ішінара расталады: жас ерекшеліктері барлық сипаттамалар спектрі бойынша емес, тек кейбір көрсеткіштерге ғана әсер етеді.

3-ші болжам (отбасылық мәртебе) «Тұрмыс құрған/тұрмыс құрмаған» салыстырмасы аздаған, бірақ мазмұнды айырмашылықтар жиынтығын анықтады. Дене бейнесіне қатысты шкаладер бойынша айырмашылықтар тек кейбір көрсеткіштерде байқалады (Тұрмыс құрғандарда бағалау-эмоциялық компоненттердің жалпы тұрақтылығының жоғарылау үрдісі сақталады). Тұлғааралық мінез-құлық стильдері бойынша айырмашылықтар да біркелкі емес және, негізінен, дербестік/өзін-өзі көрсету және сыртқы бағалауға сезімталдық векторында көрінеді. ТҚММ – Тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B)) қажеттіліктері бойынша маңызды айырмашылықтар анықталған жоқ. 3-ші болжам ішінара және ескертумен расталады: отбасылық мәртебе дене бейнесі мен коммуникативтік бейін ерекшеліктерімен байланысты, бірақ әсері аз және таңдамалы сипатта болады.

4-ші болжам (дене бейнесі компоненттерінің тұлғааралық предикторлары) Регрессиялық модельдер дене бейнесін анықтаудың тұрақты екі осьті құрылымын көрсетті. Бір жағынан, сыртқы-бағалау блогы (басқалардың қабылдауына және бақылауына бағдарлану, аффектке қажеттілік, өзін-өзі көрсету кернеуі) денеге қанағаттанбаушылықты, салмаққа алаңдаушылықты және «нақты–мінсіз» бейненің үйлеспеуін арттырады. Екінші жағынан, ішкі-

реттеуші және әлеуметтік блоктар (ішкі локус, денені эмоциялық қабылдау, мейірімділік/альтруизм) қанағаттанушылықты арттырып, әлеуметтік салыстыруларға сезімталдықты төмендетеді. Сонымен қатар, өз денесіне деген қатынасының көпөлшемді сауалнамасының (ӨДДҚКС/МBSRQ-AS) «әлеуметтік жүктемесі бар» компоненттері (сыртқы келбетке бағдарлану, салмаққа алаңдаушылық және әлеуметтік уайым) бағалау-эмоциялық компоненттерге қарағанда (сыртқы келбетті бағалау, дене бөліктеріне қанағаттанушылық) тұлғааралық предикторларға сезімталдырақ болып шықты. Сонымен, тұлғааралық өзара әрекет компоненттері (қатысу, бақылау, аффект, тұлғааралық стильдер) денелік-Мен имиджінің маңызды предикторлары бола алады. 4-ші болжам расталды.

5-ші болжам («нақты – мінсіз» сәйкессіздігінің рөлі) Сәйкессіздік индексі өзін орталық когнитивті-перцептивтік индикатор ретінде көрсетті: индекс неғұрлым жоғары болса, дене бейнесінің бағалау-эмоциялық компоненттері соншалықты әлсіз болып, мінез-құлықтық және коммуникативтік стратегиялар тәуекелдірек болады (сыртқы мақұлдауға тәуелділік артып, бақылау мен пікірлерге сезімталдық жоғарылайды). ДСИ жоғары болған жағдайда бұл байланыс күшейеді. Сонымен, шынайы және идеалды дене арасындағы үйлеспеушілік өзара әрекеттесудегі тұлғааралық сипаттарға әсер етеді. 5-ші болжам расталды.

Орта жастағы әйел адамдардың дене-Мен имиджі шынымен тұлғааралық өзара әрекеттесудің психологиялық факторы болып табылады және ол үш компоненттік құрылымға ие: когнитивтік (оның ішінде «шынайы-мінсіз» үйлеспеушілік), эмоциялық (қанағаттанушылық/қабылдау) және мінез-құлықтық (өзін-өзі көрсету және қашқақтау тәжірибелері). Бұл компоненттер қарым-қатынастағы аффилиативтік және бақылау контурларымен байланысты болып, екі: сыртқа бағалауға тәуелділік (дистресс көзі) және ішкі реттеу мен әлеуметтік буферлеу (қабылдау ресурсы) – бәсекелес үрдісті қалыптастырады.

Әрбір үрдістің айқындылығы мәнмәтінге – ең алдымен ДСИ-не, сондай-ақ жас пен отбасылық мәртебеге байланысты өзгереді. Демек, негізгі болжам расталды. Орта жастағы әйел адамдардың дене Мен имиджі шынымен тұлғааралық өзара әрекеттесудің психологиялық факторы болып табылады: дене бейнесінің когнитивтік, эмоциялық және мінез-құлық аспектілерінің жиынтығы тұлғааралық қажеттіліктермен және стильдермен өзара әрекеттесе отырып, орта жастағы әйел адамдардың әлеуметтік мінез-құлқының сипатын анықтайды, ал осы байланыстардың құрылымы негізгі жеке-демографиялық параметрлер арқылы жаңғыртылады.

Психологиялық практикаға арналған ұсыныстар.

Диссертациялық зерттеу нәтижелері көрсеткендей, орта жастағы әйелдің өз денесіне деген қатынасы тек өзін-өзі бағалауымен ғана емес, сонымен қатар оның басқа адамдармен қарым-қатынасты қалай құратынымен де байланысты. Сырт келбетіне қанағаттану деңгейі, дененің нақты және идеалды бейнесі арасындағы айырмашылық дәрежесі, сондай-ақ тартымдылықтың маңыздылығы

қарым-қатынасқа қатысу деңгейімен, жақындыққа деген қажеттілікпен және тұлғааралық мінез-құлық стилімен өзара байланысты.

Қазіргі заманғы зерттеулерде бұл байланысты Т. Сôté және әріптестерінің метаанализінде денеге қанағаттанбаушылықтың романтикалық қарым-қатынастарға қанағаттану деңгейінің төмендеуімен статистикалық тұрғыдан мәнді түрде байланысты екені көрсетілгенін растаған, ал бұл өз кезегінде сырт келбетін қабылдаудағы қиындықтар жақын қарым-қатынастардың сапасына тікелей ықпал етуі мүмкін екенін білдіреді [227].

1. Психологиялық кеңес беруге арналған ұсынымдар

Егер әйел қарым-қатынастағы қиындықтарға, сенімсіздікке, қызғанышқа, бағаланудан қорқуға немесе жұптағы эмоционалдық қашықтыққа шағымданып жүгінсе, тек коммуникативтік дағдыларға ғана емес, сонымен қатар оның өз сырт келбетіне деген қатынасына да назар аудару маңызды.

C. M. Sandoval және әріптестерінің зерттеуі дене бейнесіне қанағаттанбау қарым-қатынастардың сапасын тікелей төмендетуі және сынға деген сезімталдықты күшейтуі мүмкін екенін көрсетті [228].

Сондықтан жұмыста төмендегілер ұсынылады:

- сырт келбет пен тартымдылыққа қатысты ұстанымдарды талқылау;
- өзін-өзі бағалаудың сыртқы бағалауға қаншалықты тәуелді екенін талдау;
- өзін-өзі таныстыруға (самопрезентацияға) байланысты мазасыздықпен жұмыс жүргізу;
- сырт келбетке қатысты қатаң идеалдардың әсерін төмендету.

2. Жас ерекшелігін және денелік өзгерістерді ескеру

Орта жас – табиғи денелік өзгерістер кезеңі. Зерттеулер көрсеткендей, осы кезеңде, әсіресе жастықты дәріптейтін әлеуметтік стандарттардың ықпалымен, сырт келбет тақырыбына сезімталдық арта түседі [229].

L. Williams және J. Menzel жасаған шолу орта жастағы әйелдердің медиа-бейнелер мен әлеуметтік салыстырулардың қысымын жиі сезінетінін атап көрсетеді.

Сондықтан жұмыста төмендегілерді ескерген маңызды:

- жасқа байланысты өзгерістерді қалыпты құбылыс ретінде түсіндіру;
- медиа мен әлеуметтік салыстырулардың ықпалын түсіндіру;
- денеге қатысты неғұрлым шынайы әрі тұрақты қатынасты қалыптастыруға көмектесу маңызды.

3. «Шынайы» және «идеалды» дене арасындағы айырмашылықпен жұмыс

Зерттеу көрсеткендей, әйел өзінің сыртқы бейнесі мен «міндетті» идеалды бейнесі арасындағы айырмашылықты неғұрлым қатты сезінсе, өзін-өзі бағалаудың төмендеуі қаупі соғұрлым жоғары болып, басқалармен қарым-қатынасы шиеленісуі мүмкін.

W.L. Ooi және әріптестері жүргізген метаанализ дене бейнесін басқалармен жиі салыстыру денеге қанағаттанбауды күшейтетінін растады.

Практикалық жұмыста ұсынылады:

- шынайы емес сырт келбет стандарттарын анықтау;

- әлеуметтік салыстыруларды азайту;
- денені қабылдау дағдыларын қалыптастыру;
- өзін-өзі бағалаудың ішкі критерийлерін нығайту.

4. Денеге қатысты позитивті қатынасты қалыптастыру

Қазіргі заманғы зерттеулер көрсеткендей, денеге деген позитивті қатынастың дамуы психологиялық әл-ауқат пен тұлғааралық қарым-қатынастардың жақсаруымен байланысты. А.М. Jiménez-García және әріптестері жүргізген метаанализ денеге қатысты позитивті контент стрессті төмендетуге және денеге қанағаттануды арттыруға ықпал ететінін көрсетті [230].

Сондықтан психокоррекциялық бағдарламаларда ұсынылады:

- денеге алғыс сезімін дамыту;
- өз денесіне құрметпен қарауды қалыптастыру;
- өзін-өзі бағалаудың салмақ пен дене өлшемдеріне тәуелділігін азайту;
- тұлғааралық қолдаудың ресурстарын күшейту.

5. Болашақ зерттеулер бағыттары

Зерттеу регрессиялық дизайн аясында жүргізілгендіктен, келесі жұмыстар төмендегілерге бағытталуы мүмкін:

- дене бейнесіндегі өзгерістерді динамикада ұзақ мерзімді зерттеу;
- эмоционалды реттеудің рөлін талдау;
- зерттеудің мәдени контекстін кеңейту [231].

Осылайша, зерттеу нәтижелері орта жастағы әйелдердің денелік «Мен» бейнесін тұлғааралық қарым-қатынасты психологиялық тұрғыдан маңызды реттегіш ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Өзіне қанағаттану деңгейі, нақты және идеалды дене бейнесі арасындағы айырмашылық дәрежесі, сондай-ақ әлеуметтік салыстырулардың айқындылығы жақын қарым-қатынастардың сапасымен, аффилиативтік деңгеймен және тұлғааралық бағалауға сезімталдықпен байланысты болып табылатындығы қазіргі заманғы эмпирикалық деректермен расталады [232].

Орта жас кезеңінде жасқа байланысты және әлеуметтік-мәдени факторлардың ықпалы денеге деген өзін-өзі бағалаудың әлеуметтік бейімделу үшін маңыздылығын күшейтеді. Сол себепті, осы жастағы әйелдермен практикалық жұмыс денелік өзін-өзі бағалау мен тұлғааралық аспектілерді интеграциялау негізінде жүргізілуі тиіс, өйткені денеге қатысты тұрақты әрі позитивті қатынасты қалыптастыру тұлғааралық қарым-қатынастың сапасын арттыру және психологиялық әл-ауқатты көтеру үшін маңызды ресурс болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Диссертациялық жұмыста орта жастағы әйел адамдардың тұлғалық өзара әрекеттесу факторы ретінде денелік-мен имиджінің психологиялық ерекшеліктері жан-жақты зерттеліп, теориялық-әдіснамалық және эмпирикалық негіздері талданды.

Диссертацияның бірінші тарауы денелік-Мен имиджінің – адамның өз денесі туралы когнитивтік түсініктерін, эмоциялық қатынасын, әлеуметтік тәжірибесін, тұлғаның өзін-өзі бағалауына, тұлғааралық өзара әрекеттесуіне, әлеуметтік рөлдерді орындауына және психологиялық бейімделуіне тікелей ықпал ететін тұрақты, көпкомпонентті феномен ретінде қарастырады. Бұл тарау олардың өзара байланысын психологиялық тұрғыдан зерттеуге бағытталған және бірнеше негізгі аспектілерді қамтиды.

Бірінші тарауда қарастырылған зерттеулер мен теориялар психологиялық ғылыми кеңістікте денелік-Мен имиджі тақырыбын әлі де жан-жақты қарастыру қажеттілігін тудырды, өйткені адамның өз денесін қабылдауы, оны бағалауы және сол арқылы өзін-өзі түсінуі – тұлғалық дамудың негізгі компоненттерінің бірі болып табылады. Заманауи зерттеулер денелік-Мен тек физикалық бейнені ғана емес, сонымен бірге өзіндік бағалау, эмоциялық тәжірибе, әлеуметтік кері байланыс және мәдени нормалармен бекітілген күрделі психологиялық құрылым екенін көрсетеді. Осыған байланысты келесі бөлім ретінде денелік-Мен имиджінің тұлғаның өзіне қатынасының психологиялық концепцияларындағы орны тақырыбының таңдалуы қисынды әрі ғылыми тұрғыдан негізді болып саналады.

Бұл бөлім денелік-Меннің тұлғаның өзін-өзі қабылдау, өзін-өзі бағалау және өзіндік қатынас жүйесімен қалай астасатынын талдауға мүмкіндік береді. Себебі дене бейнесі – адамның ішкі «Мен» құрылымымен тығыз байланысты, тұлғаның өзіне деген сенімділігіне, әлеуметтік мінез-құлқына және эмоциялық әл-ауқатына тікелей әсер етеді. Денелік-Меннің психологиялық тұжырымдамалардағы орнына талдау жүргізу арқылы зерттеудің теориялық базасы тереңдейді және имидж бен тұлғалық қатынас арасындағы өзара ықпалдың ғылыми негіздері айқындалады. Сондықтан бұл бөлім біздің алдыңғы зерттеу логикасын жалғастырып, денелік-Мен имиджін түсіндіретін негізгі психологиялық тетіктерді ашуға бағытталған.

Тұлғаның өзіне деген қатынасының теориялық моделін қарастырудың қорытындысын жасай отырып, адамның ең алдымен әрекет субъектісі болып табылатынан атап өту қажет. Сондықтан, өзіне деген қатынас жүзеге асырылатын іс-әрекетпен тәуелділікте болады. Өзіндік қатынастың психологиялық құрылымы екі негізгі форманы қамтиды: өзін-өзі тану және өзіндік іс-әрекет. Олардың арасында үйлесімді өзара әрекеттесу ғана тұлғаның өзін тереңдетіп түсінуді, тұлғалық өсуді және дамуды қамтамасыз етеді. Өзіндік қатынасты дамыту тұлғаның бірегейлігін жүзеге асыруға ұмтылыспен және оның сыртқы әлеммен күрделі өзара әрекеттесуінің шынайылығымен ынталандырылады.

Өзіндік қатынас - интегративті психологиялық феномен. Ол өзін тірі, жеке денесі бар тіршілік иесі ретінде саналы ұғынуға құрылады.

Зерттеуіміздің негізгі болып табылатын «имидж» ұғымын және одан туындайтын түсініктерді толықтыруға негіз болды.

Зерттеудің негізі феноменологиялық, салыстырмалы, тарихи әдістерді қамтитын кешенді эпистемологиялық тәсіл болып табылады. Басқаша айтқанда, зерттеу әдіснамасы ғылымдағы парадигмалық түсініктерге сәйкес әртүрлі психологиялық тәсілдердегі денелік феноменін қарастыруды және салыстыруды қамтиды. Мәселенің бұл тұжырымы біздің теориялық зерттеуіміздің мақсатына байланысты – әртүрлі психологиялық бағыттардағы денелік-Мен имиджін талдау және оларды зерттеудің ең перспективалы бағытын белгілеу болып табылды.

Зерттеуімнің теориялық талдамасының негізгі факторы ретінде, жалпы жасқа байланысты өзгерістерге қарамастан, өз денесін және сыртқы келбетін қабылдау тұлғаның өзімен үйлесімділікке және табысты әлеуметтік қатынастарға апаратын маңызды қадам болып табылатындығын жан-жақты зерделеп, талдадық. Орта жастағы дағдарыс әйел адамдарің Денелік-Мен бейнесіне, психоэмоционалды күйі мен физикалық сипаттамаларына үлкен өзгерістер әкелетінін. Олардың арасында өзін-өзі бағалаудың төмендеуі, қоғамдық үміттер мен стандарттарының әсері және менопауза мен гормоналды өзгерістердің болатындығына назар аудара отырып. Мұндай кезеңді позитивті ойлау, эмоционалды ұстамдылық пен өзін-өзі жақсы көрумен өту қажет деген тұжырымға келдік.

Психология ғылымындағы барлық бағыттар бойынша физикалық Мен имиджін сипаттауда артықшылықтар да, кемшіліктер де бар, дегенмен, біздің ойымызша, денелік компоненттердің өзіндік сананың семантикалық мазмұнымен байланысын одан әрі зерттеу үшін мәдени-әрекеттік тәсілдің теориялық негіздері мейлінше перспективалы болып табылады. Бұл тәсілдегі жеке тұлғаның физикалық Мен имиджі әрі мағыналы өнім болып табылады және жеке тұлғаның семантикалық саласын және оның бағытын ұйымдастыратын өзіндік сананың рефлексиялық қабатымен жанама байланысы бар. Осы бағыттардағы денелік феноменді зерттеу саласы аз зерттелген және одан әрі ғылыми дамуды қажет етеді, бұл физикалық Мен имиджін мәдени-белсенділік көзқарасы трапынан теориялық және эксперименттік зерттеулер ықпал етуі мүмкін.

Екінші тарауда салыстырмалы талдау нәтижелері көрсеткендей, жасы мен отбасылық мәртебе орта жастағы әйел адамдардың денелік «Мен» имиджінің құрылымына және тұлғааралық өзара әрекеттесу ерекшеліктеріне ішінара әсер етеді. Екі фактор да өзіндік қатынас пен әлеуметтік стратегиялардың эмоциялық реңкін айқындайтын контекстуалды айнымалылар ретінде көрінеді, алайда олар тұрақты тұлғалық өзекті – негізгі қажеттіліктер мен тұлғааралық мінез-құлықтың терең компоненттерін қозғамайды.

Жасқа байланысты айырмашылықтар негізінен өз денесін қабылдау мен қарым-қатынас стиліне қатысты бағалау-эмоционалды салада байқалды. 35–40

жастағы әйел адамдарға тән сипат – дене бейнесіне сын көзбен қараудың және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылыстың уақытша күшеюі, бұл әлеуметтік бағалауларға сезімталдықтың артуымен және сыртқы өзгерістерге назар аударумен қатар жүреді. 40 жастан кейін ішкі қабылдау мен эмоционалды тұрақтану үрдісі байқалып, бұл сыртқа бағытталған өзін қабылдаудан неғұрлым жетілген әрі интеграцияланған өзіндік қатынасына көшу кезеңін көрсетеді. Сонымен қатар, осы кезеңде проәлеуметтік және альтруистік өзара әрекеттесу мотивтері күшейіп, бәсекелестік пен агрессивті мінез-құлық стильдерінің айқындылығы төмендейді.

Әлеуметтік-статустық айырмашылықтар (тұрмыста/тұрмыс құрмаған) негізінен өзін қабылдаудың эмоционалды-бағалау және коммуникативтік аспектілеріне әсер етті. Тұрмыстағы әйел адамдар өз денесіне неғұрлым тұрақты және позитивті қатынасты, сыртқы келбетіне жоғары қанағаттанушылықты және салмақ пен тартымдылыққа байланысты алаңдаушылықтың төмен деңгейін көрсетеді. Бұл олардың ынтымақтастыққа және қарым-қатынаста эмоционалды қатысуға бағытталғандығымен ұштасады. Ал тұрмыс құрмаған қатысушылар, керісінше, дербестік пен өзіндік жеткіліктілік белгілерін жиі көрсетеді, өзін-өзі тереңірек талдауға бейім және өзара әрекеттесудің жекелендірілген стратегияларын таңдауға икемдірек келеді.

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер орта ересектік кезеңінде тұлғалық және әлеуметтік салалардың біртіндеп үйлесуі жүретінін көрсетеді: жасқа байланысты өзгерістер ішкі интеграция мен өзін-өзі қабылдауды күшейтеді, ал әлеуметтік мәртебенің ықпалы қарым-қатынас пен денелік өзін қабылдаудың бейімделуші стратегияларындағы айырмашылықтар арқылы көрінеді. Сыртқы жағдайларға тәуелсіз түрде әйел адамдар психологиялық тепе-теңдікке ұмтылыс танытады, өздерін шынайы қабылдауды тұлғалық тұрақтылық пен әлеуметтік икемділікпен үйлестіре отырып көрсетеді.

Зерттеудің үшінші кезеңі бойынша деректер дене салмағы индексінің (ДСИ) тұлғааралық сипаттамалар мен дене бейнесі арасындағы байланыстардың күшін және тіпті бағытын өзгертетінін айқын көрсетті. Жоғары ДСИ жағдайында сыртқы мақұлдауға тәуелділік пен эмоционалды қолдауға деген қажеттілік денелік дистресс және «нақты–идеалды» бейнелер арасындағы алшақтықтың ұлғаюымен тығыз байланысты; ал төмен ДСИ кезінде бұл факторлардың әсері әлсіздеу көрінеді. Бірқатар тұлғааралық стильдер (соның ішінде достық/альтруизм және доминанттылық/авторитарлық) әртүрлі ДСИ топтарында қарама-қарсы әсерлер береді: жоғары ДСИ бар респонденттерде белсенділік пен бақылау тенденциялары қорғаныш-компенсаторлық функция атқаруы мүмкін, ал төмен ДСИ жағдайында сол бағыттағы ерекшеліктер өз денесіне деген сыни тұрғыда қарауды күшейтеді. Осылайша, алынған нәтижелер бірінші болжамды растады.

Жасқа байланысты айырмашылықтар дене бейнесі мен тұлғааралық мінез-құлықта ішінара сипатқа ие. ӨДДҚКС/МБСРQ-AS шкалалары кешенінде сенімді әсерлер тек жекелеген көрсеткіштерде ғана байқалды, ал ТҚММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) әдістемесі

бойынша жас топтары арасында мәнді айырмашылықтар анықталған жоқ. Т.Лири әдістемесі бойынша тұлғааралық стильдерде кейбір айырмашылықтар тіркелді және олар шектеулі октанттар жиынтығына қатысты болды: орта жаста автономия мен өзіне сенімділік және проәлеуметтіклық арасындағы тепе-теңдіктің қайта құрылуы, сондай-ақ «достық–доминанттылық» осі бойындағы ауытқулар байқалады. Жалпы алғанда, екінші болжам ішінара расталды, жас факторы әсерін жекелеген параметрлер деңгейінде көрсетеді, бірақ барлық сипаттамалар спектріне бірдей ықпал етпейді.

«Тұрмыста/тұрмыс құрмаған» топтарын салыстыру нәтижесінде айырмашылықтар шағын, бірақ мазмұндық тұрғыдан мәнді екені анықталды. Дене бейнесіне қатынас шкалалары бойынша айырмашылықтар жекелеген көрсеткіштерде ғана байқалды (жалпы үрдіс тұрмыстағы әйел адамдардың бағалау-эмоционалды компоненттердің тұрақтылығымен сипатталады). Тұлғааралық мінез-құлық стильдері бойынша айырмашылықтар аз және негізінен автономия/өзін-өзі ұсыну мен сыртқы бағалауларға сезімталдық векторында көрінеді. Ал ТКММ – тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі (ОМО/FIRO-B) әдістемесі бойынша негізгі тұлғааралық қажеттіліктерде елеулі айырмашылықтар табылған жоқ. Жалпы алғанда, үшінші болжам ішінара және ескертпелермен расталды: отбасылық мәртебе дене бейнесі мен коммуникативтік профильдің кейбір ерекшеліктерімен байланысты болғанымен, бұл әсер нүктелік әрі шамалы сипатта.

Регрессиялық модельдер дене бейнесін анықтайтын факторлардың тұрақты екі осьті құрылымын көрсетті. Бір жағынан, сыртқы-бағалаушылық блок (басқалардың қабылдауына және бақылауына бағдарлану, аффе́ктке қажеттілік, өзін-өзі ұсынудағы шиеленісу) денеге қанағаттанбаушылықты, салмаққа аландаушылықты және «шынайы–идеалды» бейнелер арасындағы алшақтықты арттырады. Екінші жағынан, ішкі-реттеуші және проәлеуметтік блоктар (ішкі локус, денелік эмоционалды қабылдау, ізгі ниеттілік/альтруизм) өз келбетіне қанағаттануды күшейтіп, әлеуметтік салыстырулар алдындағы осалдықты төмендетеді. Сонымен қатар, ӨДДҚҚС/МБСРҚ әдістемесіндегі әлеуметтік жүктемесі жоғары компоненттер (сыртқы келбетке бағдарлану, салмаққа байланысты уайым және әлеуметтік мазасыздық) тұлғааралық предикторларға анағұрлым сезімтал болып шықты, ал бағалау-аффе́ктивтік компоненттер (сыртқы келбетті бағалау, дене бөліктеріне қанағаттану) мұндай ықпалға салыстырмалы түрде төзімдірек болды. Осылайша, төртінші болжам расталды.

Сәйкессіздік индексі (нақты мен идеалды дене бейнелері арасындағы айырмашылық) өзін орталық когнитивтік-перцептивтік индикатор ретінде көрсетті: оның мәні жоғарылаған сайын дене бейнесінің бағалау-эмоционалды компоненттері әлсірейді, ал мінез-құлықтық және коммуникативтік стратегиялар тәуекелдік сипатқа ие болады – яғни сыртқы мақұлдауға тәуелділік артып, бақылау мен пікірлерге сезімталдық күшейеді. Бұл байланыс жоғары ДСИ (дене салмағы индексі) жағдайында одан әрі күшейе түседі, бұл физикалық

және әлеуметтік айнымалылардың өзара әсерін дәлелдейді. Осылайша, бесінші божам расталды.

Орта ересектік кезеңдегі әйел адамдардың денелік-Мен имиджі тұлғааралық өзара әрекеттесудің маңызды психологиялық факторы болып табылады және үш компоненттен тұратын құрылымға ие: когнитивтік компонент – «нақты–идеалды» бейнелер арасындағы алшақтықты және өзіндік қабылдау ерекшеліктерін қамтиды; эмоциялық компонент – сыртқы келбетке қанағаттану мен денені қабылдау деңгейін сипаттайды; мінез-құлықтық компоненті – өзін-өзі ұсыну және аулақ болу стратегияларын қамтиды. Бұл компоненттер тұлғааралық қатынастың аффилиативтік (жақындасу, эмоциялық байланыс) және бақылаушылық (қатынасқа ықпал ету, шекара орнату) контурларымен өзара байланысты. Осылардың негізінде екі қарама-қарсы, бірақ өзара бәсекелес тенденция қалыптасады: сыртқы-бағалаушылық тәуелділік – әлеуметтік мақұлдауға бағытталу мен бақылау сезімінің күшеюі, ол денелік дистресстің негізгі көзі ретінде көрінеді; ішкі реттелу және проәлеуметтік буферлеу – өзін қабылдау мен эмоциялық тұрақтылыққа негізделген, психологиялық үйлесімділікті қолдайтын ресурс.

Әрбір тенденцияның айқындалу дәрежесі контекстке байланысты өзгереді – ең алдымен дене салмағы индексі (ДСИ), сондай-ақ жасы мен отбасылық мәртебесі. Осылайша, негізгі болжам расталды: дене имиджінің когнитивтік, эмоционалды және мінез-құлықтық аспектілерінің жиынтығы, тұлғааралық қажеттіліктер мен стильдер өзара әрекеттесе отырып, орта жастағы әйел адамдардың әлеуметтік мінез-құлқының сипатын айқындайды. Бұл байланыстардың құрылымы өз кезегінде негізгі жеке-демографиялық параметрлерге (жас, отбасылық жағдай, дене салмағы индексі) қарай модификацияланады. Осы нәтижелер денелік-Мен имиджінің тек жеке тұлғалық феномен ғана емес, сонымен бірге әйел адамдардың орта ересектік кезеңіндегі психологиялық бейімделу мен әлеуметтік өзара әрекеттесудің интегративті факторы екенін дәлелдейді.

Диссертация материалдары психологиялық кеңес беру, тренингтер ұйымдастыру барысында қолдануға лайықты. Зерттеу нәтижелері психологиялық диагностика мен түзету әдістемелерін жетілдіруге ықпал ететін құнды деректерді табыс ете алады.

Жалпы алғанда, бұл жұмыс ғылыми зерттеулер мен тәжірибелік іс-әрекет үшін теориялық және эмпирикалық негізді қалыптастырады деп ойлаймыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 «Қазақстан–2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – Астана: Ақорда, 2012, – Қолжетімді: <https://primeminister.kz/assets/media/azastan-2050-strategiyasy.pdf>. 27.11.2019.
- 2 Қазақстан Республикасының Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Қолжетімді: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optim-iz-m-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659>. 02.09.2024.
- 3 2020 жылғы 7 шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі.
- 4 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat/press/news/details/517700?lang=kk&ysclid=lexw3x6twv428744158>. 15.11.2023.
- 5 Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстандағы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) елдік кеңсесі және БҰҰ Даму бағдарламасы (БҰҰДБ). Қазақстанның денсаулық сақтау саласындағы қауіпсіздігін және пандемияларға дайындық деңгейін арттыруға бағытталған стратегиялық серіктестік жобасы. – Қолжетімді: <https://www.undp.org/kk/kazakhstan/press-releases/ddu-men-buu-damu-bagdar-lamasy-kazakstanda-pandemiyalarga-dayyndykty-arttyru-zhne-densaulyk-saktauzhuyesinzhaksartu>. 16.09.2024.
- 6 Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология). – М.: Гардарики, 2005.— 349 с.
- 7 Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. - М.: Изд. группа «Прогресс», 1996.–344 с.
- 8 Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания: избр. психол. труды / Под ред. А.А. Бодалева. – М.: Изд-во «Ин-т практ. психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996.
- 9 Реан, А.А. Психология человека от рождения до смерти.- М.: 2015.
- 10 Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. 9-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 940 с.
- 11 Жарықбаев К.Б. Жантану оқулығы: оқулық. - 8 басылуы. - Алматы, 2008. - 637 б.
- 12 Джакупов С.М. Общая психология: введениеУчебное пособие. Алматы: «Қазақ университеті», 2014. – 162 с.
- 13 Намазбаева Ж.И. Развитие личности. - Алматы, 1995. – 177 с.
- 14 Бердібаева С.Қ. Тұлға психологиясы: оқу құралы. – Өнд., толықт. 2-басылым / С.Қ. Бердібаева. – Алматы, 2016. – 154 б.

- 15 Шерьязданова Х.Т. Новые подходы в обучении психологии студентов // Сборник материалов I Всероссийской научно-методической конф. – М., 1998. – С. 248-249.
- 16 Тоқсанбаева Н.Қ. Қарым-қатынас – бірлескен іс-әрекетті жүйелендіру факторы ретінде: Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 250 б.
- 17 Кабакова М.П. К 12 Психология семьи и брака: учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 211 с.
- 18 Есқалиева, С. Қарым-қатынас психологиясының негізі және іскерлік қатынастар этикасы / С. Есқалиева. - Алматы : Фолиант, 2019. - 200 б.
- 19 Ким А.М. Современная психология понимания. – Алматы: Қазақ университеті, 2000. – 320 с.
- 20 Жұбаназарова, Н. С. Жас ерекшелік психологиясы [Текст] : оқу құралы / Н. С. Жұбаназарова. - Алматы: Қазақ университеті, 2012. - 286 б.
- 21 Ахтаева Н.С. Әлеуметтік психология: оқу құралы / Н.С. Ахтаева, А.И. Абдигалпбарова, З.Н. Бекбаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 475 б.
- 22 Перленбетов М.Ә. Тұлға қасиеттері мен психикалық процестердің байланысы: психол. ғыл. док. ... дис. – Алматы, 2010. – 220 б.
- 23 Жиенбаева Н.Б., Тапалова О.Б. Замануи мектеп оқушыларының қарым-қатынастарын және оқу мотивациясын қалыптастыру. – Алматы, 2014. - 120 б.
- 24 Елеусізова С. Қарым-қатынас психологиясы. – Алматы: Рауан, 1995. - 64 б.
- 25 Сейталиев Қ.Б. Жалпы психология [Мәтін]: оқу құралы / Қ. Сейталиев. - 2-ші басылым. - Алматы : Білім, 2012. - 360 б.
- 26 Ерментаева А.Р. Субъектілік даму психологиясы. – Нұр-Сұлтан: ЖҚС «Идеал ИС 2009», 2019. – 262 б.
- 27 Бапаева М.Қ. Тұлға психологиясы. – Алматы, 2010. – 192 б.
- 28 Роджерс К.Р. Становление личности: Взгляд на психотерапию / К.Р. Роджерс. – М.: Эксмо-Пресс, 2019. – 416 с.
- 29 Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. Москва: Смысл, 1999. 425 с.
- 30 Адлер, Альфред. А31 Понять природу человека / [перевод Е. Цыпина]. — Москва: Издательство АСТ, 2024. — 352 с.
- 31 Фромм Э. Человеческая ситуация. - М.: Смысл, 1995. - 239 с.
- 32 Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Просвещение, 1983, – 288 с.
- 33 Братусь С.Б. К проблеме развития личности в зрелом возрасте // Вести. Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. - 1980. - № 2. - С. 3–13.
- 34 Духновский С.В., Куликов Л.В. Социально-психологическая дистанция в межличностных отношениях: факторы и регуляция / С.В. Духновский, Л.В. Куликов // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 12, – 2009. – С. 14-20.
- 35 Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2 томах / А. Н. Леонтьев. Москва: Педагогика, 1983. Т. 1. 392 с.; Т. 2. 320 с.

- 36 Обозов, Н.Н. Психология межличностных отношений / Н.Н. Обозов. – Киев : Лыбидь, 1990. – 192 с.
- 37 Бодалев А.А. Личность и общение: Избранные труды / А.А. Бодалев. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
- 38 Мясищев В.Н. Психология отношений / В.Н. Мясищев. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: МОДЭК, 2003, – 400 с.
- 39 Ахметзянова Н.В. Негативные установки в межличностном взаимодействии в контексте супружеских отношений / Н.В. Ахметзянова. – Казань: Печать-Сервис-XXI век, 2012. – 147 с.
- 40 Шепель Д.А. Психологические особенности кризиса среднего возраста: половые различия // Вестник магистратуры. 2019. - №5-2 (56). <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskieosobennosti-krizisa-srednego-vozrasta-polovye-razlichiya>. 31.10.2024.
- 41 Парыгин Б.Д. Анатомия общения. Учеб. пособ. - СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. - 301с.
- 42 Madaliyeva Z.B., Sultanova A., Tlebalidina A.E. Study the issue of the body image // Вестник КазНУ Серия «Психология и Социология». – 2019. – Т. 67, №4 (2019). – С. 4-10.
- 43 Амантаева Д.Б., Бурханова Д.К., Амитов С.А. Индустрия красоты: Перспективы и тенденции развития в современном казахстанском обществе // Вестник КазНУ. – 2019, – №2(69). – С.112-121, <https://doi.org/10.26577/JPsS.2019,v69,i2,011>.
- 44 Иманкулова И.А., Кудайбергенова С.К. Удовлетворенность образом тела у женщин: взаимосвязь с возрастом и самооценкой // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2021. - № 2. - Р. 28-37.
- 45 Alpysbayeva A.S., Mun M.V. Body image and it's consequences // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2018. - № 2 (65). - Р. 14-21.
- 46 Нургалиева А.Е., Махмутов А.Э. К вопросу о профессиональном я-образе руководителя мужчины и женщины // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2019. - № 4.- Р. 51-61.
- 47 Шалғынбаева Қ.Қ., Матаев Б.А. С.А. Будасси әдісі арқылы студенттердің «Мен» концепциясын зерттеу // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы. – 2021. - №2(135). – Б. 274-282.
- 48 Наренова А.Б., Сейтенова С.С. Факторы влияющие на позитивное развитие «Я - концепция» у подростков // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Психология. – 2021.– Т.61, №1. <https://doi.org/10.51889/2020-1.1728-7847.34>.
- 49 Zhubanazarova N.S., Madaliyeva Z.B., Toxanbayeva N.K., Khadrova Sh.B., Aijanova Z.Zh. Features of self-esteem of a modern teenager // The Journal of Psychology & Sociology. – 2020. - № 1 (72). - Р. 4-12.
- 50 Рамси Н. Психология внешности / Н. Рамски, Д. Харкорт / пер. с англ. – СПб.: Питер, 2009, – 256 с.

- 51 Shilder P. The image and appearance of the Human Body // Barends and Nobel. –1999. – 282 p.
- 52 Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / пер. с фр. под ред. И.С. Вдовиной, С.Л. Фокина. - СПб.: Наука: Ювента, 1999. - 606 с.
- 53 Pruzinsky T., Cash T.F. Understanding Body Images: Historical and Contemporary Perspectives / in T.F. Cash, T. Pruzinsky (Eds.), Body Image: A Handbook of Theory, Research, and Clinical Practice. New York: Guilford Press. - 2002. - P. 3-12.
- 54 Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд; пер. с нем. Г.В. Барышниковой / под ред. Е.Е. Соколовой, Т.В. Родионовой. – М.: Азбука-Аттикус, 2021. – 480 с.
- 55 Fisher S. Body image and personality / S. Fisher, S. Cleveland. – Oxford, England. 1968.
- 56 Shontz F. Perceptual and Cognitive aspects of Body Experience / F. Shontz. – N.Y.: Academic Press, 1969. – 250 p.
- 57 Levine M.P., Smolak L. The prevention of eating problems and eating disorders: theories, research, and applications. 2-nd ed. - New York: Routledge, 2020. – 1 online resource. <https://doi.org/10.4324/9781315401065>.
- 58 Tiggemann M., Anderberg I. Social media is not real: The effect of 'Instagram vs reality' images on women's social comparison and body image. New Media & Society, 2020. - №22 (12). – P. 2183–2199. <https://doi.org/10.1177/1461444819888720>.
- 59 Datta Gupta N., Etcoff N.L., Jaeger M.M. Beauty in Mind: The Effects of Physical Attractiveness on Psychological Well-Being and Distress // Journal of Happiness Studies. – 2015. – Vol. 17, № 3 – P. 1313–1325. DOI: 10.1007/s10902-015-9644-6.
- 60 Fredrickson B.L., Roberts T.-A. Objectification theory: Toward understanding women's lived experiences and mental health risks. Psychology of Women Quarterly, 1997. - №21 (2). – P. 173–206. doi: 10.1111/j.1471-6402.1997.tb00108.
- 61 Bardone-Cone A.M. Perceptions of pa-rental attitudes toward body and eating: associations with body image among Black and White college women // A.M. Bardone-Cone, M.B. Harney, L. Sayen // Body Image, 2011. - Vol. 8(2). - P. 186-189.
- 62 Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. – М. : Академический проект, 2009, – 489 с.
- 63 Плеснер Х. Ступени органического и человек: Введение в философскую антропологию. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. - 368 с.
- 64 Fuchs T. The phenomenology of body memory. In S. Koch, T. Fuchs, M. Summa, & C. Müller (Eds.), Body memory, metaphor and movement Amsterdam: John Benjamins. - 2012. - P. 9–22.
- 65 Le Breton D. Anthropologie du corps et modernité. – Paris : Presses Universitaires de France, 2015. – 344 p.

66 Holmqvist K., Lunde C., Frisén A. Dieting behaviors, body shape perceptions, and body satisfaction: Cross-cultural differences in Argentinean and Swedish 13-year-olds // *Body Image*, 2007. - №4. – P.191-200.

67 Khalaf A., Al Hashmi I., Al Omari O. The relationship between body appreciation and self-esteem and associated factors among Omani university students: an online cross-sectional survey // *Journal of Obesity*. – 2021. – Vol. 2021. – 8 p. DOI: 10.1155/2021/5523184.

68 Левицька І., Сизон О., Рудник Т. Механізми виникнення й особливості прояву деформацій образу тіла в юнацькому віці. Журнал дерматовенерології та косметології імені М.О.Торсуєва. – 2018. - Т. 2, № 40. – 62 с. <https://dnmu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/zhurnal-№2-402018r.pdf#page=59>. 25.05.2018.

69 Пелюстка М. Діалог з тілесним «я» у медіапросторі. URL: http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Pelyustka-M.-I._Rol-Kibersotsializatsiyi-v-provedenni-dialogu-z-tilesnym-YA.pdf. 21.10.2021.

70 Абсалямова М.Л. Образ тіла як психологічний чинник порушень харчової поведінки. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2017, № 56, URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.888328>.

71 Выготский, Л.С. Психология развития как феномен культуры /Л.С. Выготский / под ред. М.Г. Ярошевского. - М.: Издательство «Институт психологии»; Воронеж: НПО "МОДЭК", 2010, - 512 с.

72 Леонтьев, Д.А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному // *Вопросы психологии*. – 2011.- №1. - С. 3-27.

73 Ананьев Б.Г. Проблема социогенеза человеческого поведения. – В сб.: *Вопросы изучения и воспитания личности / Труды Института мозга им. В.М. Бехтерева*. - Л., 1930 . - № 3.

74 Соколова Е.Т. Исследование образа физического Я: некоторые результаты и размышления. Телесность человека: междисциплинарное исследование. - М., 2007. - С. 67-70.

75 Кон И.С. Мужчина в меняющемся мире / И.С. Кон. – М.: Время, 2009, – 496 с.

76 Яценко Т.Е. Взаимосвязь тревожности и склонности к интернет-аддикции в юношеском возрасте / Т.Е. Яценко, А.В.Черник // *Сборник научных работ студентов Республики Беларусь "НИРС 2017": [статьи лауреатов и авторов работ первой категории XXIV Республиканского конкурса научных работ студентов 2017. – 409 с.*

77 Леви Т.С. Психология телесности в ракурсе личностного развития. / Т.С. Леви ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви // *Психология телесности между душой и телом* – М.: АСТ; АСТ МОСКВА, 2007. – С. 410–433.

78 Подорога В.А. Феноменология тела / В.А. Подорога // *Введение в философскую антропологию*. – М.: Ad Marginem, 1995. – 340 с.

79 Тхостов А.Ш. Психология телесности / А.Ш. Тхостов. – М.: Смысл, 2002. – 287 с.

- 80 Быховская И.М. Аксиология телесности и здоровье: сопряженность в культурологическом измерении / И.М. Быховская; ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви // Психология телесности между душой и телом. – М.: АСТ; АСТ МОСКВА. – 2007, – С. 53–66.
- 81 Зинченко В.П. Психология на качелях между душой и телом / В.П. Зинченко // Психология телесности между душой и телом / ред-сост. В. П. Зинченко, Т.С. Леви. – М., 2005, – С.10–52.
- 82 Лабунская В.А. Внешний облик человека как культурно-природный конструкт, порождающий психологические проблемы личности (глава) // Лицо человека в контекстах природы, технологий и культуры / Отв. ред. К.И. Ананьева, В.А. Барабанщиков, А.А. Демидов. М.: Московский институт психоанализа, Когито-Центр, 2020–2021. - С. 17–32.
- 83 Белогай К.Н. Образ тела женщины: онтогенетические и социокультурные аспекты развития, возрастно-психологическая изменчивость : дис. ... д-ра психол. наук: 19,00,13, – СПб.: ФГБОУ ВО «Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена», 2022.
- 84 Гавриленко А.А. Образ физического Я как структурная составляющая Я-концепции: автореф. дис. ... канд. псих. наук / А.А. Гавриленко; ИСУП Государственного университета управления. – М., 2009. – 18 с.
- 85 Fisher S. Body experience in fantasy and behavior / S. Fisher. – N.Y., 1970. – 319 p.
- 86 Лазурский А.Ф. Избранные труды по психологии / А.Ф. Лазурский. – М.: Наука, 1997. – 446 с.
- 87 Карпова Э.Б., Исурина Г.Л., Журавлев А.Л. Психологическая концепция отношений В.Н. Мясищева: основы и содержание // Психологический журнал. 2020. Том 41. №2. С. 5–14. DOI: 10.31857/S020595920008488-2
- 88 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002, – 720 с.
- 89 Старовойтенко Е.Б. Психология личности (в парадигме жизненных отношений) / Е.Б. Старовойтенко. – М.: Академический Проект; Трикста, 2004, – 256 с.
- 90 Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. – Тбилиси: «Мецниереба», 1989. – 206 с.
- 91 Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ / С. Мадди. – СПб.: Речь, 2002. – 486 с.
- 92 Столин В.В. Уровни и единицы самосознания / В.В. Столин // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: БАХРАХ-М, 2003. – С. 123–139.
- 93 Психология самосознания: хрестоматия / ред.-сост.Д.Я. Райгородский. – Самара: Бахрах-М, 2003, – 672 с.
- 94 Пантилеев С.Р. Самоотношение / С.Р. Пантилеев // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: БАХРАХ-М, 2003.– С. 208–243.
- 95 Duisenbayeva A., Kariyev A., Baimoldina L., Issayeva Z. Psychological Characteristics of the Body Image of Middle-Aged Women in Organization of

Interpersonal Interaction | Психологічні особливості образу власного тіла жінок середнього віку в організації міжособистісної взаємодії // Insight. – 2024. – Iss. 12, – P. 137-165. DOI:10,32999/2663-970X/2024-12-7.

96 Выготский Л.С. Развитие личности и мировоззрение ребенка / Л.С. Выготский // Психология личности. Тексты / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузырея. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – С. 160–165,

97 Сарджвеладзе Н.И. Самоотношение личности / Н.И. Сарджвеладзе // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: БАХРАХ-М, 2003. – С. 174–194,

98 Старовойтенко Е.Б. Культурная психология личности: монография / Е.Б. Старовойтенко. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2007. – 310 с.

99 Дуйсенбаева А.О., Баймолдина Л.О. Денелік-мен имиджінің психологиялық теориялары мен тұжырымдамалары / Профессор Қ.Б.Жарықбаевтың 95жылдығына арналған «Психология және педагогика дамуының өзекті мәселелері» (І Жарықбаев оқулары) атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары // – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – Б.168–172.

100 Қазақстан: Ұлттық энциклопедия. 4-том – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

101 Боришевський М. Концептуальні засади проблеми самотворення особистості / М. Боришевський // Психологія особистості. – 2013. – № 1. – С. 39-47.

102 Клипикова А.А. Самоимидж и самопрезентация: к вопросу соотношения понятий // Экономические и социально-гуманитарные исследования. – № 3 (15). – 2017. – С. 92–93.

103 Дэвис Ф. Создай себе имидж / Ф. Дэвис; пер. с англ. – Минск : Попурри, 1998, – 304 с.

104 Довга Т.Я. Іміджеві акценти в професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи // Витоки педагогічної майстерності. Зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. – Вип. 18, – Серія «Педагогічні науки». – Полтава, 2016. – С. 90-96.

105 Уляева Л.Г. Методы оценки сформированности образа Я-физического у занимающихся таэквондо / Уляева Л.Г. // Юбилейный сборник научных трудов молодых ученых и студентов РГАФК. - М.: 1998. - С. 192-197.

106 Соколова Е.Т. Исследования образа тела в зарубежной психологии / Е.Т. Соколова, А.Н. Дорожевец // Вестник Московского Университета. – Издательство МГУ. Сер. 14, Психология. – 1985. – № 4. – С. 39–50.

107 Schontz F.C. Body image and its disorders/F.C. Schontz // Intern.J. of Psychiat. Med.-2012. - Vol. 5 (4).- P.51-84.

108 Лаврова О.В. Концепция телесности в интегративной психотерапии.] // Журнал практического психолога, 2006. <http://www.adhoc-coaching.spb.ru>. – 10,03,2014.

109 Бескова Д.А. Телесность как пространственная структура / Д.А. Бескова, А.Ш. Тхостов. – Москва // Психология телесности: между душой и

телом / ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви. – М.: АСТ : АСТ Москва, 2007. – С. 236-252.

110 Каминская Н.А., Айламазян А. М. Исследования образа физического «Я» в различных психологических школах // Национальный психологический журнал. - 2015. - № 3. - С. 45–55.

111 Степин В.С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность // Вопросы философии. – 2003. - № 8. - С. 5–17.

112 Лебедев С.А. Постнеклассическая эпистемология: сущность и основные принципы // Журнал философских исследований. – 2020. - Т. 6, № 1. - С. 13–18.

113 Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания. Вопросы психологии // Voprosy Psikhologii, 1991. - № (2). – С. 15–37.

114 Леонтьев Д.А. Неклассический вектор в современной психологии. Постнеклассическая психология: социальный конструкционизм и нарративный подход. - 2005. - № 1. - С. 51–71.

115 Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. 3-е изд., испр. и доп. - М.: Смысл, 2007. - 528 с. <https://elibrary.ru/qxqДСИ>. 29.07.2008.

116 Лекторский В.А., Труфанова Е.О. Конструктивизм в эпистемологии и науках о человеке // Человек. 2019. - Т. 30, № 1. - С. 102–124. <https://doi.org/10,31857/S023620070003025-4>.

117 Левик Ю.С. Нейробиология системы внутреннего представления собственного тела: введение в проблему и прикладные аспекты. Современная зарубежная психология. - 2012. - Т. 1, № 2. - С. 97–110. <https://elibrary.ru/pcsmxj>. 07.08.2012.

118 Меджидова Н. Телесно-ориентированный подход в философской антропологии // Metafizika. - 2021. - Т. 14, № 15-3. - С. 7–18. <https://elibrary.ru/yoewtd>. 03.11.2021.

119 Фаустова А.Г. Соотношение категорий «образ тела» и «концепция тела» в трудах зарубежных ученых. Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие. - 2018. - Т. 6, № 3. - С. 520–532. <https://elibrary.ru/yatkmp>. 28.09.2018.

120 Шатова Н.Д. Генезис понятия «рефлекс»: от реактивности Р. Декарта к условному рефлексу И.П. Павлова // Вестник алтайской науки. – 2014. - № 4. - С. 364–370, <https://elibrary.ru/tghysf>. 04.02.2015.

121 Бехтерев В.М. Общие основы рефлексологии человека. - М.: Гиз, 1928. - 544 с.

122 Бернштейн Н.А. Биомеханика и физиология движений: Избранные психологические труды / Н.А. Бернштейн. - М.: Изд-во МПСИ, 2008, – 496 с.

123 Поликанова И.С. Схема тела и система внутреннего представления движений человека. Теоретическая и экспериментальная психология. 2024, Т. 17, № 1. - С. 26–49. <https://doi.org/10,11621/ТЕР-24-02>.

124 Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность. - М.: Наука, 1990. - 494 с.

- 125 Гурфинкель В.С., Левик Ю.С. Система внутреннего представления и управления движениями // Вестник Российской академии наук. – 1995. - № 1. - С. 29–37.
- 126 Немцева А.В. К вопросу о роли телесности в формировании самосознания личности // Современный ученый. – 2017. - № 6. - С. 295–298.
- 127 Панферов В.Н., Безгодова С.А. Методология интегрального синтеза в психологической науке // Психологический журнал. – 2015. - Т. 36, № 1. - С. 20–33.
- 128 Выготский Л.С. История развития высших психических функций. - М.: Юрайт, 2024. - 336 с.
- 129 Бутащин А.Д., Иванова Е.М. Психологическая структура телесности. Культурно-историческая психология. – 2024. - Т. 20, № 2. - С. 32–39. <https://doi.org/10.17759/chp.2024200204>.
- 130 Николаева В.В., Арина Г.А., Леонова В.М. Взгляд на психосоматическое развитие ребенка сквозь призму концепции П.Я. Гальперина. Культурно-историческая психология. - 2012. - № 4. - С. 67–72.
- 131 Тхостов А.Ш., Лукин А.В. Феномен телесности в контексте современного научного знания: обзор литературы. Психические расстройства в общей медицине. – 2015. - № 1. - С. 34–39.
- 132 Лабунская В.А., Сериков Г.В. Теоретические основы и методические подходы к изучению феномена «ценность внешнего облика» // Социальная психология и общество. - 2018. - Т. 9, № 3. - С. 91–103. DOI:10.17759/sps.2018090310.
- 133 Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 3-е изд., доп. - М.: Смысл, 2007. - 510 с.
- 134 Хуторная М.Л. Исследование методологического значения культурно-исторической теории Л.С. Выготского. Современные проблемы гуманитарных и общественных наук. - 2021. - № 3. - С. 109–116.
- 135 Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа. 2-е изд. - М.: Смысл, 2001. – С. 34-37.
- 136 Черепанова Е.В. Психологические факторы развития самосознания личности и условия их реализации: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Красноярск, 2004. - 23 с.
- 137 Кон И.С. Проблема «Я» в психологии // Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. - Самара: Бахрах, 2000. – 96 с.
- 138 Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка. - М.: Прогресс, 1997. - 316 с.
- 139 Мерлин В.С. Структура личности: характер, способности, самосознание. - Пермь: ПГГПУ.-1990. - 110 с.
- 140 Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. - М.: Наука, 1977. - 143 с.
- 141 Фрейд З, Я и Оно. - М.: Эксмо-Пресс, 1998. - 1037 с. [Freud Z. The Ego and the Id. Moscow: Eksmo-Press, 1998, 1037, (In Russ.)].

- 142 Лоуэн А. Терапия, которая работает с телом: Биоэнергетика. - М.: Речь, 2000, 272 с.
- 143 Фенихель О. Психоаналитическая теория неврозов. - М.: Акад. Проект, 2013. - 624 с.
- 144 Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. - СПб.: Питер, 2021. - 257 с.
- 145 Стюарт Я., Джойнс В. Современный транзактный анализ. - СПб.: Метанойя, 2019. - 444 с.
- 146 Каминская Н.А., Айламазян А.М. Исследования образа физического «Я» в различных психологических школах // Национальный психологический журнал. - 2015. - № 3. - С. 45–55,
- 147 Юнг К.Г. Трансцендентная функция: Сознание и бессознательное. - СПб.: Унив. кн., 1997. - 313 с.
- 148 Нойманн Э. Человек и миф. М.: Клуб Касталия, 2015, Т. 1, 278 с., Хиллман Дж. Аналитическая психология. - М.: АСТ, 1997. - 371 с.
- 149 Башляр Г. Избранное: поэтика пространства. - М.: РОССПЭН, 2004. – 376. - С. 97–105.
- 150 Дугин А.Г. Социология воображения (введение в структурную социологию). - М.: Трикта, 2010. - 564 с.
- 151 Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. - М.: Прогресс, 1986. - 420 с.
- 152 Файзрахманов И.И., Халилуллин Ф.Ф., Гайнуллин Д.Е. Формирование Я-концепции как условие развития самосознания личности // Проблемы современного педагогического образования. - 2020. - № 68-4. -С. 317–318.
- 153 Шутова Н.В., Суворова О., Куасси А.П. Влияние физического образа «Я» на самоотношение формирующейся личности // Современные наукоемкие технологии. - 2015. - № 12-1. - С. 169–174.
- 154 Шишковская А.В. Теоретические представления об образе физического Я в психологии // Северо-Кавказский психологический вестник. 2009. - Т. 7, № 3. - С. 71–78.
- 155 Shontz F.C. Perceptual and cognitive aspects of body experience. – NY.: Academic Press, 1969. - 250 p.
- 156 Krueger D.W. Integrating body self and psychological self: Creating a new story in psychoanalysis and psychotherapy. 2nd ed. - NY: Routledge, 2002. – 284 p.
- 157 Сергиенко Е.А. Революция в когнитивной психологии развития // Российский психологический журнал. - 2005. - Т. 2, № 2. - С. 44–60.
- 158 Найссер У. Познание и реальность: Смысл и принципы когнитивной психологии. - М.: Прогресс, 1981. - 230 с.
- 159 Cash T.F. Cognitive-behavioral perspectives on body image. Encyclopedia of Body Image and Human Appearance, ed. T. F. Cash. London-San Diego.- CA: Academic Press, 2012. – P. 334–342. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-384925-0.00054-7>.
- 160 Cash T.F., Smolak L. (ed.). Body image: A handbook of science, practice, and prevention. – Guilford press, 2011.

- 161 Мешкова Т. А. Концепция позитивного образа тела в современной зарубежной психологии. Современная зарубежная психология. – 2021. - Т. 10, № 2. - С. 55–69.
- 162 Tylka T. L. Overview of the field of positive body image. Body positive: Understanding and Improving Body Image in Science and Practice, eds. Daniels E. A., Gillen M. M., Markey C. H. - Cambridge: Cambridge University Press, 2018. – P. 6–33. <https://doi.org/10.1017/9781108297653.002>.
- 163 Труфанова Е. О. Я как реальность и как конструкция. Вопросы философии. 2017. - № 8. - С. 100–112.
- 164 Келли Дж. Теория личности. Психология личных конструктов. СПб.: Речь, 2000. - 249 с.
- 165 Петренко В. Ф. Основы психосемантики. 2-е изд. - СПб.: Питер, 2005. - 480 с.
- 166 Шмелев А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности. - М.: МГУ, 1983. - 157 с.
- 167 Артемьева Е.Ю. Психология субъективной семантики. 2-е изд. - М.: ЛКИ, 2007. - 350 с.
- 168 Макаров А. И., Торопова А. А. Отчужденные тела: трактовка концепта телесности в постмодернизме // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. 2016, № 4. - С. 16–26.
- 169 Мусиец П.В. К вопросу о субъект-ориентированном подходе к конструированию социальной реальности // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Философские науки. - 2019, № 4. - С. 95–103.
- 170 Coyner S. Women's Studies // NWSA Journal, 1999. - №3(3). – P. 349–354.
- 171 Bellard A., Urgesi C., Cazzato V. Self-body recognition and attitudes towards body image in younger and older women // Archives of Women's Mental Health, 2022. - № 25(1). – P. 107–119. <https://doi.org/10.1007/s00737-021-01164-x>
- 172 Evens O., Stutterheimb S. E., Alleva J. M. Protective filtering: A qualitative study on the cognitive strategies young women use to promote positive body image in the face of beauty-ideal imagery on Instagram1 // Body Image, 2021. - №39. – P. 40–52. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2021.06.002>.
- 173 Bozsik F. Social Comparison of Body Image in Middle-Aged Women: Implications for Body Image Theory: thesis for PhD degree. – Missouri-Kansas City, 2020. – 165 p.
- 174 Merino M, Tornero-Aguilera JF, Rubio-Zarapuz A, Villanueva-Tobaldo CV, Martín-Rodríguez A, Clemente-Suárez VJ. Body Perceptions and Psychological Well-Being: A Review of the Impact of Social Media and Physical Measurements on Self-Esteem and Mental Health with a Focus on Body Image Satisfaction and Its

Relationship with Cultural and Gender Factors. Healthcare (Basel). - 2024. DOI: 10.3390/healthcare12141396.

175 Aggarwal R. & Ranjan, Dr & Chandola, R. Effect of Body Image on Self Esteem: A Systematic Literature Review and Future Implication // European Chemical Bulletin. – 2023, – Vol. 12(4). – P. 6087-6095. DOI: 10.48047/ecb/2023,12,si4,5412023,09/05/2023.

176 Баранская, Л.Т. Методика исследования образа тела : учебное пособие / Л.Т. Баранская, С.С. Татаурова. - Екатеринбург : Изд-во УрГУ, 2011, - 82 с. – Текст: электронный. – URL: <http://elib.usma.ru/handle/usma/13870>. 21.06.2021.

177 Стретович М.А. Исследование самоотношения и отношения к своей внешности: магистерская диссертация / М. А. Стретович; Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина, Институт социальных и политических наук. – Екатеринбург, 2019. – 126 с.

178 Duisenbayeva A.O., Baimoldina L.O., Kudusheva N.A. Психологические особенности имиджа телесного-я у женщин среднего возраста как факторы межличностного взаимодействия // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Психология. - 2023– Т.77. - №4. DOI: 10,51889/2959-5967,2023,77,4,009.

179 Дуйсенбаева А.О., Баймолдина Л.О. Орта жастағы әйел адамдардагі денелік-мен имиджінің тұлғааралық қарым-қатынастың сәттілігіне психологиялық әсері // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Психология. - 2024– Т.81, №4. DOI: 10,51889/2959-5967,2024,81,4,009.

180 Афанасьева В.А. Влияние социальных факторов на формирование образа тела в структуре Я-концепции у женщин // E-Scio. – 2019. - №10. - №37. - <https://cyberleninka.ru/articleБ Д. Бромлей /n/vliyanie-sotsialnyh-faktorov-na-formirovanie-obraza-tela-v-struktureya-kontseptsii-u-zhenschin>. 01.11.2024.

181 Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология.- Алматы: КазПИ. - 1982.

182 Шепель Д.А. Психологические особенности кризиса среднего возраста: половые различия // Вестник магистратуры. 2019. - №5-2 (56). <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskieosobennosti-krizisa-srednego-vozra-sta-polovye-razlichiya>. 31.10.2024.

183 Логинова Н. А. Развитие личности и ее жизненный путь // Принцип развития в психологии / под ред. Л. И. Анцыферовой.- М.: Наука, 1978. - С. 156–172.

184 Абульханова-Славская К.А. Время личности и время жизни Текст. / К.А. Абульханова-Славская, Т.Н. Березина. - СПб.: Алетейя, 2001. - 299 с.

185 Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. -СПб.: Питер, 2001. - 288 с.

186 Дуйсенбаева А.О., Баймолдина Л.О.Феномен телесного-я: научно-теоретический обзор // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Психология» сериясы. - 2023. - №2 (75). – Б.88–95. DOI: 10,51889/2959-5967,2023,75,2,010.

187 Духновский С.В., Куликов Л.В. Социально-психологическая дистанция в межличностных отношениях: факторы и регуляция / С.В.

Духновский, Л.В. Куликов // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 12, — 2009, — Июнь. — С. 14-20.

188 Красноплахова Л.И. Личность и межличностные отношения в группах и коллективах: учебное пособие/ Л.И. Красноплахова. — Краснодар: КубГАУ, 2015. — 92 с.

189 Казарян К.А. Межличностные отношения как предпосылка формирования представлений друг о друге // Российский психологический журнал. — 2009. — Т.6, № 1. — С. 107–110,

190 Ахметзянова Н.В. Негативные установки в межличностном взаимодействии в контексте супружеских отношений / Н.В. Ахметзянова. — Казань: Печать-Сервис-XXI век, 2012. — 147 с.

191 Бодалев А.А. Личность и общение: Избранные труды / А.А. Бодалев. — М.: Педагогика, 1983. — 272 с.

192 Казарян К.А. Межличностные отношения как предпосылка формирования представлений друг о друге // Российский психологический журнал. — 2009. — Т.6, № 1. — С. 107–110.

193 Куницына В.Н. Межличностное общение: учебник для вузов / В.Н.Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. — СПб.: Питер, 2001. — 544 с.

194 Лабунской В.А. Социальная психология личности в вопросах и ответах: учеб. пособие / под ред. В.А. Лабунской. — М.: Гардарики, 1999. — 397 с.

195 Боулби Дж. Привязанность / пер. с англ. Н.Г. Григорьевой и Г.В. Бурменской. — М.: Гардарики, 2003. — 477 с.

196 Ижарыльин Е.П. Психология общения и межличностных отношений / Е.П. Ильин. — СПб. : Питер, 2011. — 576 с.

197 Емельянова Е. В. Кризис в созависимых отношениях. Принципы и алгоритмы консультирования. — СПб. : Речь, 2014. — 320 с.

198 Cash T. F. The Multidimensional Body-Self Relations Questionnaire Users' Manual. 3rd rev. Norfolk (VA): Old Dominion University, 2000.

199 Скугаревский О. А., Сивуха С. В. Образ собственного тела: разработка инструмента для оценки // Психологический журнал. - 2006. - № 2. - С. 40–48,

200 Côté T., Pila E., Sabiston C. M., Arbour-Nicitopoulos K. Body dissatisfaction and romantic relationship quality: A meta-analysis // Journal of Social and Personal Relationships. — 2022. — Vol. 39, № 12. — P. 3510–3536.

201 Merino M., Mallorquí-Bagué N., Lozano-Matute K. Body Perceptions and Psychological Well-Being: A Review // International Journal of Environmental Research and Public Health. — 2024. — Vol. 21, № 3. — P. 412–428.

202 Jiménez-García A. M., Gracia-Leiva M., Rodríguez-Cano T., Perpiñá C. Impact of body-positive social media content on body image: A meta-analysis // Journal of Eating Disorders. — 2025.— Vol. 13, № 1. — P. 1–18.

203 de Moraes M. S. M., da Silva J. L., Vieira R. P., Gomes C. M. Dissatisfaction with body image and weight gain in middle-aged women // Revista Brasileira de Ginecologia e Obstetrícia. — 2024. — Vol. 46, № 7. — P. 512–520.

- 204 Sandoval C. M., Bresin K., Verona E. Associations between body dissatisfaction and romantic relationship functioning // *Journal of Social and Personal Relationships*. – 2021, – Vol. 38, № 11–12, – P. 3292–3312.
- 205 Yao H., Liu Y., Zhang X. The relationship among body image, psychological distress and quality of life in women // *BMC Women's Health*. – 2024. – Vol. 24, № 2. – P. 154–162.
- 206 Williams L., Menzel J. Body image and eating issues in midlife: a narrative review // *Women's Midlife Health*. – 2024. – Vol. 10, № 1. – P. 1–12.
- 207 Лабунская В. А. Стили привязанности в близких отношениях и их влияние на отношение к внешнему облику // *Психологический журнал*. – 2023. – Т. 44, № 3. – С. 26–35. DOI: 10,31857/S020595920026154-5.
- 208 Осьминина А.А., Крюкова Т.Л. Факторы отношения женщин средней взрослости к собственному внешнему облику // *Вестн. Костромского гос. ун-та. Сер.: Педагогика. Психология. Социокинетика*. - 2020. - Т. 26, № 2. - С. 56–62.
- 209 Кирюхина Н. А., Польская Н. А. Эмоциональная дисрегуляция и неудовлетворенность телом в женской популяции // *Клиническая и специальная психология*. – 2021. – Т. 10, № 3. – С. 126–147. DOI: 10,17759/cpse.2021100308.
- 210 Vincent C., Bodnaruc A. M., Prud'homme D., Olson V., Giroux I. Associations between menopause and body image: A systematic review // *Women's Health*. – 2023. – Vol. 19. DOI: 10,1177/17455057231209536.
- 211 Ooi W. L., Nasser H., Simmons J., Krug I. A systematic review and meta-analysis on the temporal relationship between appearance comparisons and body dissatisfaction // *Body Image*. – 2025. – Vol. 53. DOI: 10,1016/j.bodyim.2025,101885.
- 212 Williams L., Menzel J. Body image and eating issues in midlife: a narrative review // *Women's Midlife Health*. – 2024. – Vol. 10, № 1. – P. 1–12. – DOI: 10,1186/s40695-024-00169-2.
- 213 Ooi W. L., Tan S. M., Ng J. H. Social comparison and body image concerns: a systematic review and meta-analysis // *Body Image*. – 2025. – Vol. 45. DOI: 10,1016/j.bodyim.2025,101118.
- 214 Salkind N. J. *Encyclopedia of Research Design*. – Los Angeles: Sage Publications, 2010. – Vol. 1. – P. 474–476.
- 215 Shaughnessy J. J., Zechmeister E. B., Zechmeister J. S. *Research Methods in Psychology*. – 10th ed. – New York: McGraw-Hill, 2015.
- 216 Собчик Л. Н. *Психодиагностика в профессиональном общении*. – М.: МПСИ; Флинта, 2000. – 320 б.
- 217 Мадалиева З. Б., Султанова А. О. Адаптация и валидизация опросника образа тела (ӨДҚҚС/МBSRQ-AS) для казахстанской выборки // *Вестник КазНУ. Серия психология и социология*. – 2018. – № 2(65). – С. 73–81.
- 218 Скугаревский О. А., Сивуха С. В. Образ собственного тела: разработка инструмента для оценки // *Психологический журнал*. – 2006, – Т. 27, № 2. – С. 40–48.
- 219 Золотарёва А. А. Адаптация шкалы контурных изображений телесных форм (CDRS) для русскоязычной выборки // *Современная зарубежная психология*. – 2023. – Т. 12, № 2. – С. 89–100. DOI: 10,17759/jmfp.2023120207,

- 220 Рукавишников А.А. Опросник межличностных отношений. Руководство. – Ярославль: ЯрГУ, НПП «Психодиагностика», 1992. – 39с.
- 221 Cash T. F. The Multidimensional Body-Self Relations Questionnaire Users' Manual. – 3rd ed. – Norfolk (VA): Old Dominion University, 2000. – 31 p.
- 222 Thompson J. K., Schaefer L. M. Malleability of body image: Sociocultural influences and clinical implications // *Body Image*. – 2019. – Vol. 31. – P. 183–199. DOI: 10.1016/j.bodyim.2019,08,005.
- 223 Tiggemann M. Body image across the adult life span // *Body Image*. – 2020. – Vol. 33. – P. 52–60, – DOI: 10.1016/j.bodyim.2020,02,006.
- 224 Hayes A. F. Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach. – 3rd ed. – New York: Guilford Press, 2022. – 724 p.
- 225 Cohen J. Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences. – 2nd ed. – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1988. – 567 p.
- 226 Vincent C., Bodnaruc A. M., Prud'homme D., Olson V., Giroux I. Associations between menopause and body image: A systematic review // *Women's Health*. – 2023. – Vol. 19. DOI: 10.1177/17455057231209536.
- 227 Côté T., Pila E., Sabiston C. M., Arbour-Nicitopoulos K. Body dissatisfaction and romantic relationship quality: A meta-analysis // *Journal of Social and Personal Relationships*. – 2022. – Vol. 39, №12. – P. 3510–3536. – DOI: 10.1177/02654075221092962.
- 228 Sandoval C. M., Bresin K., Verona E. Associations between body dissatisfaction and romantic relationship functioning // *Journal of Social and Personal Relationships*. – 2021. – Vol. 38, №11–12. – P. 3292–3312. – DOI: 10.1177/02654075211031227.
- 229 Williams L., Menzel J. Body image and eating issues in midlife: a narrative review // *Women's Midlife Health*. – 2024, – Vol. 10, № 1, – P. 1–12; Ooi W. L., Tan S. M., Ng J. H. Social comparison and body image concerns: a systematic review and meta-analysis // *Body Image*. – 2025, – Vol. 45, – P. 101–118
- 230 Jiménez-García A. M., Gracia-Leiva M., Rodríguez-Cano T., Perpiñá C. Impact of body-positive social media content on body image: A meta-analysis // *Journal of Eating Disorders*. – 2025. – Vol. 13, № 1. – P. 1–18.
- 231 Evans J. R., Mathur A. The Value of Online Surveys: A Look Back and a Look Ahead // *Internet Research*. – 2018, – Vol. 28, № 4, – P. 854–887
- 232 Кирюхина Н. А., Польская Н. А. Эмоциональная дисрегуляция и неудовлетворенность телом в женской популяции // *Клиническая и специальная психология*. – 2021. – Т. 10, № 3. – С. 126–147. DOI: 10.17759/cpse.2021100308.

ҚОСЫМША А

Демографиялық сауалнама

Құрметті қатысушы!

Бұл сауалнама ғылыми зерттеу аясында жүргізіледі. Сіздің жауаптарыңыз құпия сақталады және тек ғылыми мақсатта пайдаланылады. Тиісті жауап нұсқасын белгілеңіз немесе қажет жерін толтырыңыз.

Уважаемый участник!

Данная анкета проводится в рамках научного исследования. Все ответы являются конфиденциальными и будут использованы только в научных целях. Пожалуйста, отметьте соответствующий вариант ответа или заполните необходимое поле.

Аты-жөніңіз/Имя: _____

1. Жасыңыз, келесі жауаптардың бірін таңдаңыз/Ваш возраст, выберите один из следующих вариантов ответа.:
  - ☐ 30–34
  - ☐ 35–39
  - ☐ 40 жас және одан жоғары
2. Отбасылық жағдайыңыз/Семейной статус:
  - 1 – Тұрмыста емес/не замужом
  - 2 – Тұрмыста/замужем
  - 3 – Азаматтық некеде/в гражданском браке
3. Білім деңгейіңіз/Уровень образования:
  - 1 – Жоғары білім/высшее
  - 2 – Аяқталмаған жоғары/незаконченное высшее
  - 3 – Кәсіби орта білім/среднее профессиональное
  - 4 – Орта білім/средняя
4. Қызмет саласы/Сфера профессиональной деятельности:
  - ☐ Білім беру/Образование
  - ☐ Денсаулық сақтау/Здравоохранение
  - ☐ Мемлекеттік қызмет/Государственная служба
  - ☐ Бизнес, кәсіпкерлік/ Бизнес, предпринимательство
  - ☐ Қызмет көрсету саласы/Сфера обслуживания
  - ☐ Басқа/Другое: _____
5. Ұлтыңыз:
  - 1. Қазақ/Казашка
  - 2. Орыс/Русская
  - 3. Басқа ұлт өкілі/Другой национальности
  - 4. Аралас ұлт өкілі/Смешанной национальности
6. Сіздің бойыңыз/Рост: _____ см
7. Сіздің салмағыңыз/Вес: _____ кг

ҚОСЫМША Ә

Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы (ӨДБС). (Авторлары: О.А.Скугарев,
С.В.Сивуха, 2006)

Нұсқаулық: Әрбір тұжырымды бағалаңыз

Кесте Ә.1 - Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы

№	Утверждение	Никогда	Иногда	Часто	Всегда
1	Я не люблю смотреть на себя в зеркало				
2	Покупка одежды обращает мое внимание на то, как я выгляжу, и потому неприятна				
3	Я не люблю, когда на меня обращено внимание окружающих				
4	Я избегаю ситуаций, в которых окружающие могут увидеть мой тело (например, посещение бассейна, пляжа и т.д.)				
5	Я испытываю стыд за своё тело в присутствии определённых людей				
6	Я не люблю своё тело				
7	Мне кажется, что другие люди должны считать мой тело безобразным				
8	Я чувствую, что друзья и члены моей семьи смущаются при взгляде на меня				
9	Я сравниваю своё тело с другими для того, чтобы убедиться, что они полнее, чем я				
10	Мне сложно получать удовольствие от своей деятельности из-за того, что я испытываю неловкость в связи со своим внешним видом				
11	Я испытываю чувство вины в связи со своим весом				
12	У меня есть негативные мысли, и я самокритична в отношении своего тела и того, как я выгляжу				
13	Мне трудно принимать комплименты по поводу того, как я выгляжу				
14	Когда я смотрюсь в зеркало, то моё внимание сосредоточено преимущественно на тех частях тела, которые нуждаются в улучшении				
15	Я чувствую себя униженной и/или подавленной в присутствии человека, который, по моему мнению, более привлекателен, чем я				
16	Я беспокоюсь о собственном весе				

ҚОСЫМША Б

Өз денесіне деген қатынастың көпөлшемді сауалнамасы (ӨДДҚКС/МBSRQ-AS,
қысқартылған нұсқа)

Автор: Т. F. Cash (2000/2002 – мануал и хэндбук);

Русскоязычная укороченная версия З.Б. Мадалиева и А.О. Султанова, 2018.

Пожалуйста читайте внимательно!

Следующие страницы содержат ряд утверждений о том, как люди могут думать, чувствовать или вести себя. Вас просят указать, в какой степени каждое утверждение относится к вам лично. Ваши ответы на пункты в анкете являются анонимными, поэтому, пожалуйста, не пишите свое имя на каком-либо из материалов. Для того, чтобы завершить вопросник, прочитайте тщательно каждое утверждение и решите, насколько оно имеет отношение к вам лично. Используя шкалу, как показано ниже, укажите свой ответ, введя его слева от нумерации утверждения.

В опроснике не существует правильных или неправильных ответов. Просто дайте ответ, который является наиболее точным для вас. Помните, что ваши ответы являются конфиденциальными, поэтому, пожалуйста, будьте полностью честными в ответах.

Инструкция: Отметьте для каждого утверждения тот вариант ответа, который соответствует вашей позиции. При этом: 1 – совершенно не соответствует, 5 – полностью соответствует.

1	2	3	4	5
абсолютно несогласны	в основном не согласны	не уверены, согласны вы или не согласны	в основном согласны	абсолютно согласны

Кесте Б.1 - Многомерный опросник отношения к собственному телу

№	Утверждения	Степень				
		3	4	5	6	7
1	2					
1	Перед выходом в общественные места, я всегда обращаю внимание на то, как я выгляжу	1	2	3	4	5
2	Я внимателен(-льна) в покупке одежды, которая позволит мне выглядеть наилучшим образом	1	2	3	4	5
3	Мое тело является сексуально привлекательным	1	2	3	4	5
4	Меня постоянно тревожит, что я толстый(-ая) или стану толстым(-ой)	1	2	3	4	5
5	Мне нравится моя внешность такой, какая она есть	1	2	3	4	5
6	При любой возможности я обращаю внимание на свой вид в зеркале	1	2	3	4	5
7	Обычно я трачу много времени на сборы перед выходом из дома	1	2	3	4	5
8	Я чувствую к даже незначительным изменениям в моем весе	1	2	3	4	5
9	Большинство людей считают меня симпатичным(-ой)	1	2	3	4	5
10	Мне важно всегда хорошо выглядеть	1	2	3	4	5
11	Я использую очень мало косметических средств по уходу за собой	1	2	3	4	5
12	Мне нравится, как я выгляжу без одежды	1	2	3	4	5
13	Я чувствую себя неловко, если я выгляжу менее ухоженным(-ой) чем обычно	1	2	3	4	5

Б.1 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7
14	Я обычно надеваю то, что удобно, не заботясь о том как это выглядит	1	2	3	4	5
15	Мне нравится, как моя одежда сидит на мне	1	2	3	4	5
16	Мне все равно, что люди, что думают о моей внешности	1	2	3	4	5
17	Я прикладываю значительные усилия по уходу за своими волосами	1	2	3	4	5
18	Мне не нравится мое телосложение	1	2	3	4	5
19	Я внешне не привлекателен(-льна)	1	2	3	4	5
20	Я никогда не думаю о своей внешности	1	2	3	4	5
21	Я всегда стараюсь улучшить свою внешность	1	2	3	4	5
22	Я соблюдаю диету для снижения веса	1	2	3	4	5

На следующие вопросы ответьте, используя шкалу, предусмотренную специально для них, и отметьте свой ответ в пустом месте рядом с номером вопроса.

23. _____ Я пытался похудеть с помощью голодания или «экстремальной» диеты.

1. Никогда
2. Редко
3. Иногда
4. Часто
5. Очень часто

24. _____ Я думаю, что у меня:

1. Очень большой недовес
2. Небольшой недовес
3. Нормальный вес
4. Несколько избыточная масса тела
5. Очень избыточная масса тела

25. _____ Взглянув на меня, большинство людей подумает, что у меня:

1. Большой недовес
2. Небольшой недовес
3. Нормальный вес
4. Незначительный избыточный вес
5. Большой избыточный вес

Для ответа на вопросы с 26 по 34, используйте эту шкалу от 1 до 5, указав насколько вы не удовлетворены или удовлетворены следующими частями тела:

1	2	3	4	5
Очень не удовлетворен	По большей части не удовлетворен	Не уверены, удовлетворен или не удовлетворен	По большей части удовлетворен	Очень удовлетворен

Таблица Б.2 – Продолжение многомерного опросника для изучения отношения к собственному телу

№	Утверждения	Степень				
1	2	3	4	5	6	7
26.	Лицо (черты лица, цвет лица)	1	2	3	4	5
27.	Волосы (цвет, толщина, структура)	1	2	3	4	5

Б.2 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7
28.	Нижняя часть тела (ягодицы, бедра, внутренняя часть бедра, нижняя часть бедра, ноги)	1	2	3	4	5
29.	Середина тела (талия, живот)	1	2	3	4	5
30.	Верхняя часть тела (грудная клетка или грудь, плечи, руки)	1	2	3	4	5
31.	Мышечный тонус	1	2	3	4	5
32.	Вес	1	2	3	4	5
33.	Рост	1	2	3	4	5
34.	Общий вид	1	2	3	4	5

ҚОСЫМША В

Тұлғааралық қатынастар сауалнамасы (ТҚММ/ОМО/FIRO-B)

Автор: W. Schutz, 1958; рус. адаптация: А. А. Рукавишников, 1992.

Инструкция: здесь нет правильных и неправильных ответов, правилен каждый правдивый ответ.

Иногда люди стремятся отвечать на вопросы так, как, по их мнению, они должны были бы себя вести. Однако в этом случае нас интересует, как вы ведете себя в действительности.

Некоторые вопросы очень похожи друг на друга. Но все-таки они подразумевают разные вещи. Отвечайте, пожалуйста, на каждый вопрос отдельно, без оглядки на другие вопросы. Время ответа на вопросы не ограничено, но не размышляйте слишком долго над каким-либо вопросом.

Опросный лист ОМО

Фамилия И.О. _____

Пол _____

Возраст _____

Дата обследования _____

Дополнительные сведения _____

Для каждого утверждения выберите ответ, который больше всего вам подходит. Номер ответа напишите слева от каждой строчки. Пожалуйста, будьте как можно более внимательны.

1   2   3   4   5   6

Обычно   Часто   Иногда   По случаю   Редко   Никогда

Кесте Б.1 – Опросник межличностных отношений

	Утверждения	Степень					
1	Стремлюсь быть вместе со всеми.	1	2	3	4	5	6
2.	Предоставляю другим решать вопрос о том, что необходимо будет сделать.	1	2	3	4	5	6
3.	Становлюсь членом различных групп.	1	2	3	4	5	6
4.	Стремлюсь иметь близкие отношения с остальными членами групп.	1	2	3	4	5	6
5.	Когда представляется случай, я склонен стать членом интересных организаций.	1	2	3	4	5	6
6.	Допускаю, чтобы другие оказывали сильное влияние на мою деятельность.	1	2	3	4	5	6
7.	Стремлюсь влиться в неформальную общественную жизнь.	1	2	3	4	5	6
8.	Стремлюсь иметь близкие и сердечные отношения с другими.	1	2	3	4	5	6
9.	Стремлюсь задействовать других в своих планах.	1	2	3	4	5	6
10.	Позволяю другим судить о том, что я делаю.	1	2	3	4	5	6
11.	Стараюсь быть среди людей.	1	2	3	4	5	6
12.	Стремлюсь устанавливать с другими близкие и сердечные отношения.	1	2	3	4	5	6
13.	Имею склонность присоединяться к остальным всякий раз, когда делается что-то совместно.	1	2	3	4	5	6
14.	Легко подчиняюсь другим.	1	2	3	4	5	6
15.	Стараюсь избегать одиночества.	1	2	3	4	5	6
16.	Стремлюсь принимать участие в совместных мероприятиях.	1	2	3	4	5	6

Для каждого из дальнейших утверждений выберите один из ответов, обозначающий количество людей, которые могут влиять на вас или на которых ваше поведение может распространяться.

Относится к:

1	2	3	4	5	6
Большинству людей	Многим	Некоторым людям	Нескольким людям	Одному двум людям	Никому

Кесте Б.2 – Продолжение опросника межличностных отношений

	Утверждения	Степень					
17.	Стремлюсь относиться к другим přátельски.	1	2	3	4	5	6
18.	Предоставляю другим решать вопрос о том, что необходимо будет сделать.	1	2	3	4	5	6
19.	Мое личное отношение к окружающим - холодное и безразличное.	1	2	3	4	5	6
20.	Предоставляю другим, чтобы руководили ходом события.	1	2	3	4	5	6
21.	Стремлюсь иметь близкие отношения с остальными.	1	2	3	4	5	6
22.	Допускаю, чтобы другие оказывали сильное влияние на мою деятельность.	1	2	3	4	5	6
23.	Стремлюсь приобрести близкие и сердечные отношения с другими.	1	2	3	4	5	6
24.	Позволяю другим судить о том, что я делаю.	1	2	3	4	5	6
25.	С другими веду себя холодно и безразлично.	1	2	3	4	5	6
26.	Легко подчиняюсь другим.	1	2	3	4	5	6
27.	Стремлюсь иметь близкие и сердечные отношения с другими.	1	2	3	4	5	6

Для каждого из дальнейших утверждений выберите один из ответов, обозначающий количество людей, которые могут влиять на вас, или на которых ваше поведение распространяется.

Относится к:

1	2	3	4	5	6
Большинству людей	Многим	Некоторым людям	Нескольким людям	Одному двум людям	Никому

Кесте Б.3 – Продолжение опросника межличностных отношений

№	Утверждения	Степень					
1	2	3	4	5	6	7	8
28.	Люблю, когда другие приглашают меня участвовать в чем-нибудь.	1	2	3	4	5	6
29.	Мне нравится, когда остальные люди относятся ко мне непосредственно и сердечно.	1	2	3	4	5	6
30.	Стремлюсь оказывать сильное влияние на деятельность других.						
31.	Мне нравится, когда другие приглашают меня участвовать в своей деятельности.						

Б.3 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8
32.	Мне нравится, когда другие относятся ко мне непосредственно.						
33.	В обществе других стремлюсь руководить ходом событий.						
34.	Мне нравится, когда другие подключают меня к своей деятельности.						
35.	Я люблю, когда другие ведут себя со мной холодно и сдержанно.						
36.	Стремлюсь, чтобы остальные поступали так, как я хочу.						
37.	Мне нравится, когда другие приглашают меня принять участие в их дебатах (дискуссиях).						
38.	Я люблю, когда другие относятся ко мне по-приятельски.						
39.	Мне нравится, когда другие приглашают меня принять участие в их деятельности.						
40.	Мне нравится, когда окружающие относятся ко мне сдержанно.						

Для каждого из дальнейших утверждений выберите один из следующих ответов.

1   2   3   4   5   6

Обычно   Часто   Иногда   Случайно   Редко   Никогда

Кесте Б.4 – Продолжение опросника

№	Утверждения	Степень					
41.	В обществе стараюсь играть главенствующую роль.	1	2	3	4	5	6
42.	Мне нравится, когда другие приглашают меня участвовать в чем-нибудь.						
43.	Мне нравится, когда другие относятся ко мне непосредственно.						
44.	Стремлюсь, чтобы другие делали то, что я хочу.						
45.	Мне нравится, когда другие приглашают меня участвовать в своей деятельности.						
46.	Мне нравится, когда другие относятся ко мне холодно и сдержанно.						
47.	Стремлюсь сильно влиять на деятельность других.						
48.	Мне нравится, когда другие подключают меня к своей деятельности.						
49.	Мне нравится, когда остальные люди относятся ко мне непосредственно и сердечно.						
50.	В обществе стараюсь руководить ходом событий.						
51.	Мне нравится, когда другие приглашают принять участие в их деятельности.						
52.	Мне нравится, когда ко мне относятся сдержанно.						
53.	Стараюсь, чтобы остальные делали то, что я хочу.						
54.	В обществе руковожу ходом событий.						

ҚОСЫМША Г

Денені кескін суреті арқылы бағалау шкаласы (Contour Drawing Rating Scale, CDRS) – шынайы дене бейнесінің идеалға сәйкестігін бағалауға арналған кеңінен қолданылатын әдістеме

Авторы: М. (W.) Thompson, J. Gray, 1995; рус. адаптация: А. А. Золотарёва, 2023.

Женская версия шкалы образа тела CDRS

Перед Вами изображения с различными женскими фигурами. Выберите, пожалуйста, фигуру, которая, по Вашему мнению, наиболее соответствует Вашей фигуре, и фигуру, которую Вы считаете идеальной и которой Вам хотелось бы обладать.

А. Моя фигура соответствует фигуре № ____.

Б. Идеальная фигура, которой мне хотелось бы обладать, – это фигура № ____.

Сурет Г.1 - Шкала контурных изображений телесных форм

ҚОСЫМША Ғ

Т. Лири бойынша «Тұлғааралық қатынастарды диагностикалау сауалнамасы»

Цель: Методика предназначена для изучения стиля и структуры межличностных отношений и их особенностей, а также исследования представлений испытуемого о самом, своем идеальном «Я», отношения к самому себе. Методика также позволяет выявить конфликтность испытуемого.

Инструкция

Методика может быть представлена респонденту либо списком (по алфавиту или в случайном порядке), либо на отдельных карточках. Ему предлагается указать те утверждения, которые соответствуют его представлению о себе относятся к другому человеку или его идеалу.

Первая инструкция

«Перед Вами набор характеристик. Прочитайте каждую из них и отметьте «+» те, которые соответствуют Вашему представлению о себе. Будьте внимательны, старайтесь отвечать как можно точно и правдиво. Если же у Вас нет полной уверенности, знак «+» не ставьте»

Вторая инструкция

«После того, как Вы оценили себя по приведенным в опроснике характеристикам, сделайте то же самое в отношении образа «Я», к которому Вы стремитесь, то есть опишите с помощью тех же характеристик «идеал» Вашего «Я». При этом не забудьте включить и те свойства, которыми Вы обладаете, если они не противоречат Вашему представлению об идеале».

На основании исследований межличностных отношений Т. Лири выделено 8 общих и 16 конкретизированных вариантов межличностного взаимодействия, которые представлены в виде круговой психограммы.

Кесте Ғ.1 – Визуальная таблица в виде графической схемы 8 октантов

II уверенный, независимый, соперничающий		I хороший руководитель, советчик, наставник
III Искренность, непосредственность, настойчивость в достижении		VIII выраженная способность помогать и сочувствовать
IV скептицизм некомфортность реалистическая база суждений		VII стремление к сотрудничеству, дружелюбие
V скромность застенчивость, охотно выполняет чужие обязанности		VI Потребность в помощи и доверии со стороны

Полученные количественные показатели по каждому из октантов от 0 до 16 переносятся на психограмму. **ТЕКСТ ОПРОСНИКА**

Поставьте знак «+» против тех определений, которые соответствуют Вашему представлению о себе (если нет полной уверенности, знак «+» не ставьте).

Кесте F.2 – ТЕКСТ ОПРОСНИКА

1	2
I	1. Другие думают о нем благосклонно 2. Производит впечатление на окружающих 3. Умеет распоряжаться, приказывать 4. Умеет настоять на своем
II	5. Обладает чувством собственного достоинства 6. Независимый 7. Способен сам позаботиться о себе 8. Может проявить безразличие
III	9. Способен быть суровым Я 10. Строгий, но справедливый; 11. Может быть искренним 12. Критичен к другим
IV	13. Любит поплакаться 14. Часто печален 15. Способен проявить недоверие 16. Часто разочаровывается:
V	17. Способен быть критичным к себе 18. Способен признать свою неправоту 19. Охотна подчиняется 20. Уступчивый
VI	21. Благородный, 22. Восхищающийся и склонный к подражанию 23. Уважительный 24. Ищущий одобрения
VII	25. Способен к сотрудничеству 26. Стремится ужиться с другими 27. Дружелюбный, доброжелательный 28. Внимательный и ласковый
VIII	29. Деликатный 30. одаряющий 31. Отзывчивый к призывам о помощи 32. Бескорыстный
I	33. Способен вызвать восхищение 34. Пользуется уважением у других, 35. Обладает талантом руководителя 36. Любит ответственность
II	37. Уверен в себе 38. Самоуверен и напорист 39. Деловит и практичен 40. Любит соревноваться.
III	41. Строгий и крутой, где надо 42. Неумолимый, но беспристрастный 43. Раздражительный 44. Открытый и прямолинейный
IV	45. Не терпит, чтобы им командовали 46. Скептичен 47. На него трудно произвести впечатление 48. Обидчивый, щепетильный

Ғ.3 – кестенің жалғасы

1	2
V	49. Легко смущается 50. Неуверен в себе 51. Уступчивый 52. Скромный
VI	53. Часто прибегает к помощи других 54. Очень почитает авторитеты 55. Охотно принимает советы 56. Доверчив и стремится радовать других
VII	57. Всегда любезен в общении 58. Дорожит мнением окружающих 59. Общительный и уживчивый 60. Добросердечный
VIII	61. Добрый, вселяющий уверенность 62. Нежный и мягкосердечный 63. Любит заботиться о других 64. Бескорыстный, щедрый
I	65. Любит давать советы, 66. Производит впечатление значимости 67. Начальственно-повелительный 68. Властный
II	69. Хвастливый 70. Надменный и самодовольный 71. Думает только о себе 72. Хитрый и расчетливый
III	73. Нетерпим к ошибкам других 74. Своекорыстный 75. Откровенный 76. Часто недружелюбен
IV	77. Озлобленный 78. Жалобщик 79. Ревнивый 80. Долго помнит обиды
V	81. Склонный к самобичеванию 82. Застенчивый 83. Безынициативный 84. Кроткий
VI	85. Зависимый, несамостоятельный 86. Любит подчиняться 87. Предоставляет другим принимать решения 88. Легко попадает впросак
VII	89. Легко попадает под влияние друзей 90. Готов довериться любому 91. Благорасположен ко всем без разбору 92. Всем симпатизирует
VIII	93. Прощает все 94. Переполнен чрезмерным сочувствием 95. Великодушен и терпим к недостаткам 96. Стремится покровительствовать

Ғ.3 – кестенің жалғасы

1	2
I	97. Стремится к успеху т 98. Ожидает восхищения от каждого 99. Распоряжается другими 100. Деспотичный
II	101. Сноб (судит о людях по рангу и достатку, а не по личным качествам) 102. Тщеславный 103. Эгоистичный 104. Холодный, черствый
III	105. Язвительный, насмешливый 106. Злобный, жестокий 107. Часто гневливый 108. Бесчувственный, равнодушный
IV	109. Злопамятный 110. Проникнут духом противоречия 111. Упрямый 112. Недоверчивый и подозрительный
V	113. Робкий 114. Стыдливый 115. Отличается чрезмерной готовностью подчиняться 116. Мягкотелый
VI	117. Почти никогда никому не возражает 118. Ненавязчивый 119. Любит, чтобы его опекали 120. Чрезмерно доверчив
VII	121. Стремится снискать расположение каждого 122. Со всеми соглашается 123. Всегда дружелюбен 124. Всех любит
VIII.	125. Слишком снисходителен к округляющим 126. Старается утешить каждого 127. Заботится о других в ущерб себе 128. Портит людей чрезмерной добротой

ҚОСЫМША Д

Әдістемелердің сенімділігін тексеру

Кесте Д.1 – Салмақ коэффициенттерінің сенімділік статистикалары

Салмақ коэффициенттерінің сенімділік статистикалары	
	Кронбах α
Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	0,920

Кесте Д.2 – Салмақ коэффициенттерінің сенімділік көрсеткіштері

Салмақ коэффициенттерінің сенімділік көрсеткіштері	
	Кронбах α
Сыртқы бейнені бағалау шкаласы	0,709
Ескертпе. «4» элементі жалпы шкаламен теріс корреляция көрсетеді, сондықтан оны кері кодтау (орындарын ауыстыру) қажет болуы мүмкін.	
Сыртқы бейнеге бағдарлану шкаласы	0,663
Ескертпе. «11» және «20» элементтері жалпы шкаламен теріс корреляцияланған, сондықтан олардың бағалау бағытын өзгерту ықтимал.	
Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану шкаласы	0,862
Артық салмаққа аландаушылық шкаласы	0,617
Өз салмағын субъективті бағалау шкаласы	0,856

Кесте Д.3 – Тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық көрсеткіштері бойынша сенімділік статистикасы

Салмақ коэффициенттерінің сенімділік статистикалары	
	Кронбах α
Сыртқа бағытталған қатысу шкаласы	0,603
Басқалардан күтетін қатысу шкаласы	0,677
Сыртқа бағытталған бақылау шкаласы	0,677
Басқалардан күтетін бақылау шкаласы	0,708
Сыртқы бейнені бағалау шкаласы	0,684
Басқалардан күтетін жақындық шкаласы	0,604

Кесте Д.4 – Тұлғааралық қатынастарды диагностикалау тесті бойынша сенімділік статистикасы

Салмақ коэффициенттерінің сенімділік статистикалары	
	Кронбах α
I. Авторитарлық тип	0,747
II. Эгоистік тип	0,712
III. Агрессивтік тип	0,710
IV. Күмәншіл тип	0,766
V. Бағынғыш тип	0,746
VI. Тәуелді тип	0,790
VII. Досшыл тип	0,744
VIII. Альтруистік	0,752

ҚОСЫМША Е

Корреляциялық кестелер мен сызбалар

Кесте Е.1 – Денелік-Мен имиджінің компоненттері және тұлғааралық өзара әрекеттесу параметрлері арасындағы өзара байланыстар арасындағы корреляция

Корреляциялық матрица								
		Сәйкессіздік индексі	Өзіндік дене бейнесі сауална масы	Сыртқы бейнені бағалау	Сыртқы бейнеге бағдарлану	Артық салмаққа алаңдаушылық	Өз салмағын субъективті бағалау	Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану
Сәйкессіздік индексі	Спирмен $\rho(\rho)$	—						
	df (еркіндік дәрежелері)	—						
	p-мәні	—						
Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	Спирмен $\rho(\rho)$	0,352***	—					
	df (еркіндік дәрежелері)	136	—					
	p-мәні	<,001	—					
Сыртқы бейнені бағалау	Спирмен $\rho(\rho)$	-0,169*	- 0,394** *	—				
	df (еркіндік дәрежелері)	136	136	—				
	p-мәні	0,048	<,001	—				
Сыртқы бейнеге бағдарлану	Спирмен $\rho(\rho)$	-0,147	-0,214*	0,331** *	—			
	df (еркіндік дәрежелері)	136	136	136	—			
	p-мәні	0,084	0,012	<,001	—			
Артық салмаққа алаңдаушылық	Спирмен $\rho(\rho)$	0,284***	0,500** *	- 0,230**	0,035	—		
	df (еркіндік дәрежелері)	136	136	136	136	—		
	p-мәні	<,001	<,001	0,007	0,680	—		
Өз салмағын субъективті бағалау	Спирмен $\rho(\rho)$	0,447***	0,335** *	- 0,235**	-0,099	0,504** *	—	
	df (еркіндік дәрежелері)	136	136	136	136	136	—	
	p-мәні	<,001	<,001	0,005	0,248	<,001	—	
Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану	Спирмен $\rho(\rho)$	-0,268**	- 0,616** *	0,586** *	0,264* *	- 0,273**	- 0,294* **	—
	df (еркіндік дәрежелері)	136	136	136	136	136	136	—
	p-мәні	0,001	<,001	<,001	0,002	0,001	<,001	—
Ескертпе. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.								

Кесте Е.2 – Корреляциялық матрица

Корреляциялық матрица							
	Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	Сыртқа бағытталған қатысу	Басқалардан күтетін қатысу	Сыртқа бағытталған бақылау	Басқалардан күтетін бақылау	Сыртқа бағытталған жақындық	Басқалардан күтетін жақындық
Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	—						
Сыртқа бағытталған қатысу	0,026	—					
Басқалардан күтетін қатысу	-0,044	0,357***	—				
Сыртқа бағытталған бақылау	0,166	0,341***	0,189*	—			
Басқалардан күтетін бақылау	0,096	0,238**	0,399** *	0,206*	—		
Сыртқа бағытталған жақындық	-0,054	0,562***	0,306** *	0,171*	0,071	—	
Басқалардан күтетін жақындық	-0,027	-0,003	-0,038	-0,126	-0,222**	0,200*	—
Ескертпе. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.							

Кесте Е.3 – Корреляциялық матрица

	Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	Авторитарлық тип	Эгоистік тип	Агрессивтік тип	Күмәншіл тип	Бағынғыш тип	Тәуелді тип	Досшылық тип	Альтруистік
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	—								
Авторитарлық тип	-0,063	—							
Эгоистік тип	-0,005	0,494** *	—						

Е.3 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Агрессивті к тип	0,029	0,459** *	0,545** *	—					
Күмәншіл тип	0,092	0,303** *	0,372** *	0,523** *	—				
Бағынғыш тип	0,116	0,171* *	0,079	0,336** *	0,463** *	—			
Тәуелді тип	0,006	0,251** *	0,160	0,212* *	0,329** *	0,611 ***	—		
Досшыл тип	-0,047	0,256** *	0,032	0,023	0,018	0,430 ***	0,611* **	—	
Альтруисті к	0,010	0,433** *	0,146	0,165	0,114	0,434 ***	0,530* **	0,597* **	—
Доминант ты	-0,167	0,474** *	0,277** *	0,015	- 0,381** *	- 0,601 ***	- 0,404* **	-0,135	0,117
Ізгі ниеттілік	-0,110	-0,100	- 0,477** *	- 0,551** *	- 0,493** *	0,101	0,347* **	0,635* **	0,476** *

ҚОСЫМША Ж

Көпшілік регрессиялық талдау

Кесте Ж.1 – Тұлғааралық өзара әрекеттесу көрсеткіштері мен шынайы және идеал дене сәйкессіздік индексі (DIX) арасындағы өзара байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F-критерийі	p-мәні
0,316	0,243	13	123	4,37	<,001
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	79,929	13	4,366	<,001	0,316
ДСИ	32,945	1	23,397	<,001	0,160
Сыртқа бағытталған қатысу	0,209	1	0,149	0,701	0,001
Басқалардан күтетін қатысу	0,443	1	0,314	0,576	0,003
Сыртқа бағытталған бақылау	0,087	1	0,062	0,804	0,001
Басқалардан күтетін бақылау	7,653	1	5,435	0,021	0,042
Сыртқы бейнені бағалау	2,170	1	1,541	0,217	0,012
Басқалардан күтетін жақындық	20,046	1	14,236	<,001	0,104
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	1,239	1	0,880	0,350	0,007
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	0,490	1	0,348	0,556	0,003
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	3,287	1	2,335	0,129	0,019
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	0,020	1	0,014	0,905	0,000
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	0,782	1	0,555	0,458	0,004
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	6,161	1	4,375	0,039	0,034

Кесте Ж.2 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Көрсеткіштер	Estimate- параметр дің бағаланған мәні	SE (Станд арттық қателік)	Төме н	Жоғар ы	β	df (еркін дік дәреж елері)	t	p
(интерцепт)	0,703	0,105	0,495	0,910	0,007	123	6,708	<,001
ДСИ	0,114	0,023	0,067	0,160	0,402	123	4,837	<,001
Сыртқа бағытталған қатысу	-0,034	0,089	-0,210	0,141	-0,040	123	-0,385	0,701
Басқалардан күтетін қатысу	0,033	0,060	-0,084	0,151	0,049	123	0,561	0,576
Сыртқа бағытталған бақылау	0,016	0,064	-0,111	0,142	0,021	123	0,248	0,804
Басқалардан күтетін бақылау	0,132	0,057	0,020	0,244	0,212	123	2,331	0,021
Сыртқы бейнені бағалау	-0,092	0,074	-0,239	0,055	-0,121	123	-1,241	0,217
Басқалардан күтетін жақындық	0,269	0,071	0,128	0,410	0,306	123	3,773	<,001
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	0,020	0,021	-0,022	0,062	0,112	123	0,938	0,350
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	0,010	0,016	-0,023	0,042	0,069	123	0,590	0,556
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	-0,019	0,013	-0,045	0,006	-0,123	123	-1,528	0,129
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	0,002	0,014	-0,026	0,029	0,013	123	0,120	0,905
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	-0,013	0,017	-0,046	0,021	-0,080	123	-0,745	0,458
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	0,033	0,016	0,002	0,065	0,183	123	2,092	0,039
Plot: Сәйкессіздік индексі ~ Басқалардан күтетін жақындық * ДСИ.								

Кесте Ж.3 – Т. Лири әдістемесі бойынша тұлғааралық стильдер мен дене сәйкессіздігі индексі (DIX) арасындағы өзара байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F-критерийі	p-мәні
0,348	0,228	21	115	2,92	<,001

ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	87,985	21	2,918	<,001	0,348
ДСИ	22,977	1	16,001	<,001	0,122
Авторитарлық тип	0,004	1	0,003	0,956	0,000
Эгоистік тип	0,525	1	0,366	0,546	0,003
Агрессивтік тип	1,875	1	1,306	0,256	0,011
Күмәншіл тип	0,711	1	0,495	0,483	0,004
Бағынғыш тип	0,003	1	0,002	0,964	0,000
Тәуелді тип	1,343	1	0,935	0,336	0,008
Досшыл тип	2,167	1	1,509	0,222	0,013
Альтруистік	0,698	1	0,486	0,487	0,004
Доминантты	0,053	1	0,037	0,848	0,000
Ізгі ниеттілік	1,641	1	1,143	0,287	0,010
ДСИ * Авторитарлық тип	7,339	1	5,111	0,026	0,043
ДСИ * Эгоистік тип	0,001	1	0,000	0,984	0,000
ДСИ * Агрессивтік тип	8,796	1	6,126	0,015	0,051
ДСИ * Күмәншіл тип	15,919	1	11,086	0,001	0,088
ДСИ * Бағынғыш тип	7,540	1	5,251	0,024	0,044
ДСИ * Тәуелді тип	0,334	1	0,233	0,631	0,002
ДСИ * Досшыл тип	12,209	1	8,502	0,004	0,069
ДСИ * Альтруистік	16,034	1	11,166	0,001	0,089
ДСИ * Доминантты	7,966	1	5,547	0,020	0,046
ДСИ * Ізгі ниеттілік	9,546	1	6,648	0,011	0,055

Кесте Ж.4 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	0,687	0,107	0,476	0,898	-0,004	115	6,451	<,001

Ж.4-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСИ	0,106	0,026	0,053	0,158	0,375	115	4,000	<,001
Авторитарлық тип	0,016	0,289	-0,557	0,589	0,040	115	0,056	0,956
Эгоистік тип	0,174	0,288	-0,397	0,746	0,361	115	0,605	0,546
Агрессивтік тип	0,322	0,282	-0,236	0,880	0,676	115	1,143	0,256
Күмәншіл тип	0,191	0,272	-0,347	0,730	0,481	115	0,704	0,483
Бағынғыш тип	-0,013	0,296	-0,600	0,573	-0,034	115	-0,045	0,964
Тәуелді тип	-0,276	0,285	-0,841	0,289	-0,594	115	-0,967	0,336
Досшыл тип	-0,335	0,273	-0,875	0,205	-0,696	115	-1,229	0,222
Альтруистік	-0,202	0,290	-0,777	0,373	-0,449	115	-0,697	0,487
Доминантты	-0,056	0,294	-0,639	0,526	-0,271	115	-0,192	0,848
Ізгі ниеттілік	0,304	0,284	-0,259	0,867	1,598	115	1,069	0,287
ДСИ * Авторитарлық тип	0,193	0,085	0,024	0,362	2,300	115	2,261	0,026
ДСИ * Эгоистік тип	0,002	0,076	-0,149	0,152	0,016	115	0,021	0,984
ДСИ * Агрессивтік тип	-0,154	0,062	-0,278	-0,031	-1,564	115	-2,475	0,015
ДСИ * Күмәншіл тип	-0,255	0,077	-0,407	-0,103	-3,099	115	-3,330	0,001
ДСИ * Бағынғыш тип	-0,202	0,088	-0,376	-0,027	-2,469	115	-2,291	0,024
ДСИ * Тәуелді тип	-0,037	0,078	-0,191	0,116	-0,389	115	-0,482	0,631
ДСИ * Досшыл тип	0,177	0,061	0,057	0,297	1,773	115	2,916	0,004
ДСИ * Альтруистік	0,282	0,084	0,115	0,449	3,022	115	3,342	0,001
ДСИ * Доминантты	-0,207	0,088	-0,381	-0,033	-4,797	115	-2,355	0,020
ДСИ * Ізгі ниеттілік	-0,173	0,067	-0,305	-0,040	-4,383	115	-2,578	0,011

Кесте Ж.5 – Тұлғааралық өзара әрекеттесу көрсеткіштері мен сыртқы келбетке қанағаттанбаушылық арасындағы өзара байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері (Өзіндік дене бейнесі әдістемесі бойынша)

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F- критерийі	p-мәні
1	2	3	4	5	6
0,245	0,165	13	123	3,06	<,001

Ж.5-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті \					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η^2p
Model	1879,205	13	3,062	<,001	0,245
ДСИ	777,385	1	16,469	<,001	0,118
Сыртқа бағытталған қатысу	0,217	1	0,005	0,946	0,000
Басқалардан күтетін қатысу	142,250	1	3,014	0,085	0,024
Сыртқа бағытталған бақылау	77,990	1	1,652	0,201	0,013
Басқалардан күтетін бақылау	75,256	1	1,594	0,209	0,013
Сыртқа бағытталған жақындық	40,516	1	0,858	0,356	0,007
Басқалардан күтетін жақындық	22,828	1	0,484	0,488	0,004
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	75,156	1	1,592	0,209	0,013
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	4,687	1	0,099	0,753	0,001
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	51,381	1	1,089	0,299	0,009
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	18,886	1	0,400	0,528	0,003
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	170,783	1	3,618	0,059	0,029
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	184,034	1	3,899	0,051	0,031

Кесте Ж.6 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	24,674	0,607	23,473	25,874	-0,021	123	40,676	<,001
ДСИ	0,552	0,136	0,283	0,821	0,355	123	4,058	<,001

Ж.6-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Сыртқа бағытталған қатысу	0,035	0,513	-0,981	1,051	0,007	123	0,068	0,946
Басқалардан күтетін қатысу	-0,599	0,345	-1,281	0,084	-0,160	123	-1,736	0,085
Сыртқа бағытталған бақылау	0,475	0,370	-0,257	1,207	0,113	123	1,285	0,201
Басқалардан күтетін бақылау	0,414	0,328	-0,235	1,063	0,121	123	1,263	0,209
Сыртқа бағытталған жақындық	-0,399	0,430	-1,250	0,453	-0,095	123	-0,926	0,356
Басқалардан күтетін жақындық	0,287	0,413	-0,530	1,104	0,059	123	0,695	0,488
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	-0,155	0,123	-0,399	0,088	-0,159	123	-1,262	0,209
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	-0,030	0,095	-0,218	0,158	-0,039	123	-0,315	0,753
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	-0,077	0,074	-0,222	0,069	-0,088	123	-1,043	0,299
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	0,051	0,080	-0,108	0,209	0,071	123	0,633	0,528
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	0,186	0,098	-0,008	0,380	0,215	123	1,902	0,059
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	0,182	0,092	-0,000	0,364	0,181	123	1,975	0,051

Кесте Ж.7 – Т. Лири бойынша тұлғааралық стильдер мен сыртқы келбетке қанағаттанбаушылық арасындағы өзара байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері (Өзіндік дене бейнесі әдістемесі бойынша)

Модельдің сәйкестігі ООСТ					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
0,385	0,273	21	115	3,43	<,001
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	2960,149	21	3,431	<,001	0,385
ДСИ	572,988	1	13,946	<,001	0,108
Авторитарлық тип	57,859	1	1,408	0,238	0,012
Эгоистік тип	51,319	1	1,249	0,266	0,011
Агрессивтік тип	268,103	1	6,525	0,012	0,054
Күмәншіл тип	252,488	1	6,145	0,015	0,051
Бағынғыш тип	29,500	1	0,718	0,399	0,006
Тәуелді тип	62,126	1	1,512	0,221	0,013
Досшыл тип	213,319	1	5,192	0,025	0,043
Альтруистік	200,962	1	4,891	0,029	0,041
Доминантты	30,661	1	0,746	0,389	0,006
Ізгі ниеттілік	252,550	1	6,147	0,015	0,051
ДСИ * Авторитарлық тип	2,604	1	0,063	0,802	0,001
ДСИ * Эгоистік тип	0,551	1	0,013	0,908	0,000
ДСИ * Агрессивтік тип	5,811	1	0,141	0,708	0,001
ДСИ * Күмәншіл тип	13,263	1	0,323	0,571	0,003
ДСИ * Бағынғыш тип	2,257	1	0,055	0,815	0,000
ДСИ * Тәуелді тип	2,781	1	0,068	0,795	0,001
ДСИ * Досшыл тип	0,150	1	0,004	0,952	0,000
ДСИ * Альтруистік	28,518	1	0,694	0,407	0,006
ДСИ * Доминантты	1,703	1	0,041	0,839	0,000
ДСИ * Ізгі ниеттілік	8,625	1	0,210	0,648	0,002

Кесте Ж.8 - Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық кателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Ж.8-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	24,538	0,570	23,409	25,667	-0,039	115	43,048	<,001
ДСИ	0,529	0,142	0,248	0,809	0,340	115	3,734	<,001
Авторитарлық тип	-1,837	1,548	-4,903	1,229	-0,823	115	-1,187	0,238
Эгоистік тип	1,724	1,543	-1,332	4,781	0,648	115	1,118	0,266
Агрессивтік тип	3,847	1,506	0,864	6,831	1,467	115	2,554	0,012
Күмәншіл тип	3,607	1,455	0,725	6,490	1,645	115	2,479	0,015
Бағынғыш тип	1,343	1,585	-1,796	4,481	0,618	115	0,847	0,399
Тәуелді тип	-1,877	1,526	-4,901	1,147	-0,734	115	-1,230	0,221
Досшыл тип	-3,322	1,458	-6,210	-0,434	-1,252	115	-2,279	0,025
Альтруистік	-3,434	1,553	-6,509	-0,358	-1,383	115	-2,212	0,029
Доминантты	1,359	1,573	-1,757	4,475	1,185	115	0,864	0,389
Ізгі ниеттілік	3,771	1,521	0,758	6,784	3,598	115	2,479	0,015
ДСИ * Авторитарлық тип	-0,115	0,457	-1,020	0,790	-0,249	115	-0,252	0,802
ДСИ * Эгоистік тип	-0,047	0,406	-0,851	0,757	-0,085	115	-0,116	0,908
ДСИ * Агрессивтік тип	0,125	0,333	-0,535	0,785	0,231	115	0,376	0,708
ДСИ * Күмәншіл тип	0,233	0,410	-0,580	1,046	0,513	115	0,568	0,571
ДСИ * Бағынғыш тип	0,110	0,471	-0,822	1,043	0,245	115	0,234	0,815
ДСИ * Тәуелді тип	-0,108	0,415	-0,931	0,715	-0,204	115	-0,260	0,795
ДСИ * Досшыл тип	0,020	0,324	-0,623	0,662	0,036	115	0,060	0,952
ДСИ * Альтруистік	-0,376	0,451	-1,270	0,518	-0,731	115	-0,833	0,407
ДСИ * Доминантты	0,096	0,470	-0,835	1,026	0,403	115	0,204	0,839
ДСИ * Ізгі ниеттілік	0,164	0,358	-0,546	0,874	0,756	115	0,458	0,648

Кесте Ж.9 – Тұлғааралық өзара әрекеттесу көрсеткіштері мен сыртқы келбетті бағалау (АЕ) арасындағы өзара байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
0,217	0,134	13	123	2,62	0,003

ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	341,867	13	2,618	0,003	0,217
ДСИ	128,622	1	12,804	<,001	0,094
Сыртқа бағытталған қатысу	10,528	1	1,048	0,308	0,008
Басқалардан күтетін қатысу	2,616	1	0,260	0,611	0,002
Сыртқа бағытталған бақылау	10,332	1	1,029	0,312	0,008
Басқалардан күтетін бақылау	3,435	1	0,342	0,560	0,003
Сыртқа бағытталған жақындық	17,514	1	1,743	0,189	0,014
Басқалардан күтетін жақындық	11,078	1	1,103	0,296	0,009
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	9,371	1	0,933	0,336	0,008
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	21,390	1	2,129	0,147	0,017
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	9,015	1	0,897	0,345	0,007
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	0,255	1	0,025	0,874	0,000
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	8,387	1	0,835	0,363	0,007
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	31,270	1	3,113	0,080	0,025

Кесте Ж.10 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	23,443	0,280	22,889	23,997	0,025	123	83,775	<,001
ДСИ	-0,225	0,063	-0,349	-0,100	-0,318	123	-3,578	<,001
Сыртқа бағытта лған қатысу	-0,242	0,237	-0,711	0,226	-0,113	123	-1,024	0,308
Басқала рдан күтетін қатысу	0,081	0,159	-0,234	0,396	0,048	123	0,510	0,611
Сыртқа бағытта лған бақылау	-0,173	0,171	-0,511	0,165	-0,091	123	-1,014	0,312
Басқала рдан күтетін бақылау	-0,088	0,151	-0,388	0,211	-0,057	123	-0,585	0,560
Сыртқа бағытта лған жақынд ық	0,262	0,199	-0,131	0,655	0,138	123	1,320	0,189
Басқала рдан күтетін жақынд ық	0,200	0,190	-0,177	0,577	0,091	123	1,050	0,296
ДСИ * Сыртқа бағытта лған қатысу	0,055	0,057	-0,058	0,167	0,124	123	0,966	0,336
ДСИ * Басқала рдан күтетін қатысу	-0,064	0,044	-0,151	0,023	-0,182	123	-1,459	0,147

Ж.10 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСИ * Сыртқа бағытта лған бақылау	0,032	0,034	-0,035	0,099	0,081	123	0,947	0,345
ДСИ * Басқала рдан күтетін бақылау	-0,006	0,037	-0,079	0,067	-0,018	123	-0,159	0,874
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	-0,041	0,045	-0,131	0,048	-0,105	123	-0,914	0,363
ДСИ * Басқала рдан күтетін жақынды ық	-0,075	0,042	-0,159	0,009	-0,165	123	-1,764	0,080

Кесте Ж.11 – Тұлғааралық стильдер мен сыртқы келбетті бағалау (АЕ) арасындағы өзара байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
1	2	3	4	5	6
0,270	0,137	21	115	2,02	0,010
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	425,717	21	2,024	0,010	0,270
ДСИ	74,642	1	7,453	0,007	0,061
Авторитарлық тип	1,268	1	0,127	0,723	0,001
Эгоистік тип	9,615	1	0,960	0,329	0,008
Агрессивтік тип	22,585	1	2,255	0,136	0,019
Күмәншіл тип	6,050	1	0,604	0,439	0,005
Бағынғыш тип	0,000	1	0,000	0,998	0,000
Тәуелді тип	8,350	1	0,834	0,363	0,007
Досшыл тип	13,004	1	1,298	0,257	0,011
Альтруистік	6,671	1	0,666	0,416	0,006
Доминантты	0,001	1	0,000	0,991	0,000
Ізгі ниеттілік	18,062	1	1,803	0,182	0,015

Ж.11 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
ДСИ * Авторитарлық тип	5,247	1	0,524	0,471	0,005
ДСИ * Эгоистік тип	16,812	1	1,679	0,198	0,014
ДСИ * Агрессивтік тип	38,378	1	3,832	0,053	0,032
ДСИ * Күмәншіл тип	38,719	1	3,866	0,052	0,033
ДСИ * Бағынғыш тип	6,345	1	0,634	0,428	0,005
ДСИ * Тәуелді тип	5,932	1	0,592	0,443	0,005
ДСИ * Досшыл тип	59,681	1	5,959	0,016	0,049
ДСИ * Альтруистік	44,168	1	4,410	0,038	0,037
ДСИ * Доминантты	5,329	1	0,532	0,467	0,005
ДСИ * Ізгі ниеттілік	59,022	1	5,893	0,017	0,049
Қалдықтар	1151,757	115			
Жалпы	1577,474	136			

Кесте Ж.12 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate - параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	23,409	0,281	22,851	23,966	0,015	115	83,179	<,001
ДСИ	-0,191	0,070	-0,329	-0,052	-0,271	115	-2,730	0,007
Авторитарлық тип	0,272	0,764	-1,242	1,786	0,269	115	0,356	0,723
Эгоистік тип	-0,746	0,762	-2,255	0,763	-0,619	115	-0,980	0,329
Агрессивтік тип	-1,117	0,744	-2,590	0,356	-0,940	115	-1,502	0,136
Күмәншіл тип	-0,558	0,718	-1,982	0,865	-0,562	115	-0,777	0,439
Бағынғыш тип	0,001	0,782	-1,548	1,551	0,002	115	0,002	0,998
Тәуелді тип	0,688	0,754	-0,805	2,181	0,594	115	0,913	0,363
Досшыл тип	0,820	0,720	-0,606	2,246	0,682	115	1,139	0,257
Альтруистік	0,626	0,767	-0,893	2,144	0,556	115	0,816	0,416
Доминантты	-0,009	0,777	-1,547	1,529	-0,017	115	-0,012	0,991
Ізгі ниеттілік	-1,009	0,751	-2,496	0,479	-2,124	115	-1,343	0,182
ДСИ * Авторитарлық тип	0,163	0,226	-0,283	0,610	0,779	115	0,724	0,471

Ж.12 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСИ * Эгоистік тип	-0,260	0,200	-0,657	0,137	-1,039	115	-1,296	0,198
ДСИ * Агрессивтік тип	-0,322	0,164	-0,648	0,004	-1,309	115	-1,958	0,053
ДСИ * Күмәншіл тип	-0,398	0,203	-0,800	0,003	-1,936	115	-1,966	0,052
ДСИ * Бағынғыш тип	-0,185	0,232	-0,646	0,275	-0,907	115	-0,796	0,428
ДСИ * Тәуелді тип	0,158	0,205	-0,248	0,564	0,657	115	0,770	0,443
ДСИ * Досшыл тип	0,391	0,160	0,074	0,708	1,571	115	2,441	0,016
ДСИ * Альтруистік	0,468	0,223	0,027	0,909	2,009	115	2,100	0,038
ДСИ * Доминантты	-0,169	0,232	-0,628	0,290	-1,572	115	-0,729	0,467
ДСИ * Ізгі ниеттілік	-0,429	0,177	-0,780	-0,079	-4,366	115	-2,428	0,017

Кесте Ж.13– Сыртқы келбетке бағдарлану (АО) көрсеткіші мен FIRO-B бойынша тұлғааралық стильдер арасындағы байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
0,080	0,000	13	123	0,823	0,635
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	441,638	13	0,823	0,635	0,080
ДСИ	205,791	1	4,988	0,027	0,039
Сыртқа бағытталған қатысу	40,275	1	0,976	0,325	0,008
Басқалардан күтетін қатысу	38,481	1	0,933	0,336	0,008
Сыртқа бағытталған бақылау	92,038	1	2,231	0,138	0,018
Басқалардан күтетін бақылау	37,122	1	0,900	0,345	0,007
Сыртқа бағытталған жақындық	0,860	1	0,021	0,885	0,000
Басқалардан күтетін жақындық	1,030	1	0,025	0,875	0,000

Ж.13 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	19,407	1	0,470	0,494	0,004
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	2,468	1	0,060	0,807	0,000
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	15,340	1	0,372	0,543	0,003
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	35,656	1	0,864	0,354	0,007
ДСИ * Сыртқа бағытталған жақындық	9,660	1	0,234	0,629	0,002
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	0,009	1	0,000	0,988	0,000

Кесте Ж.14 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	42,389	0,567	41,266	43,511	-0,016	123	74,748	<,001
ДСИ	-0,284	0,127	-0,536	-0,032	-0,215	123	-2,233	0,027
Сыртқа бағытталған қатысу	0,474	0,480	-0,476	1,424	0,118	123	0,988	0,325
Басқалардан күтетін қатысу	0,311	0,322	-0,327	0,949	0,098	123	0,966	0,336
Сыртқа бағытталған бақылау	-0,516	0,346	-1,201	0,168	-0,145	123	-1,494	0,138
Басқалардан күтетін бақылау	-0,291	0,306	-0,897	0,316	-0,100	123	-0,949	0,345
Сыртқа бағытталған жақындық	-0,058	0,402	-0,854	0,738	-0,016	123	-0,144	0,885
Басқалардан күтетін жақындық	0,061	0,386	-0,703	0,825	0,015	123	0,158	0,875

Ж.14 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	-0,079	0,115	-0,307	0,149	-0,095	123	-0,686	0,494
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	-0,022	0,089	-0,197	0,154	-0,033	123	-0,245	0,807
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	0,042	0,069	-0,094	0,178	0,057	123	0,610	0,543
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	0,070	0,075	-0,079	0,218	0,116	123	0,930	0,354
ДСИ * Сыртқа бағытталған жақындық	0,044	0,092	-0,137	0,226	0,060	123	0,484	0,629
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	-0,001	0,086	-0,172	0,169	-0,002	123	-0,015	0,988

Кесте Ж.15 – Сыртқы келбетке бағдарлану (АО) мен Т. Лири бойынша тұлғааралық стильдер арасындағы байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
0,157	0,003	21	115	1,02	0,449
1	2	3	4	5	6
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	863,983	21	1,017	0,449	0,157
ДСИ	34,098	1	0,843	0,360	0,007
Авторитарлық тип	39,216	1	0,969	0,327	0,008
Эгоистік тип	5,718	1	0,141	0,708	0,001
Агрессивтік тип	72,904	1	1,802	0,182	0,015
Күмәншіл тип	126,895	1	3,137	0,079	0,027
Бағынғыш тип	36,127	1	0,893	0,347	0,008
Тәуелді тип	3,256	1	0,080	0,777	0,001

Ж.15 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Досшыл тип	81,090	1	2,004	0,160	0,017
Альтруистік	103,253	1	2,552	0,113	0,022
Доминантты	38,739	1	0,958	0,330	0,008
Ізгі ниеттілік	85,774	1	2,120	0,148	0,018
ДСИ * Авторитарлық тип	19,711	1	0,487	0,487	0,004
ДСИ * Эгоистік тип	1,283	1	0,032	0,859	0,000
ДСИ * Агрессивтік тип	18,551	1	0,459	0,500	0,004
ДСИ * Күмәншіл тип	49,203	1	1,216	0,272	0,010
ДСИ * Бағынғыш тип	7,805	1	0,193	0,661	0,002
ДСИ * Тәуелді тип	3,082	1	0,076	0,783	0,001
ДСИ * Досшыл тип	29,439	1	0,728	0,395	0,006
ДСИ * Альтруистік	23,740	1	0,587	0,445	0,005
ДСИ * Доминантты	18,520	1	0,458	0,500	0,004
ДСИ * Ізгі ниеттілік	23,437	1	0,579	0,448	0,005
Қалдықтар	4652,251	115			
Жалпы	5516,234	136			

Кесте Ж.16 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	42,655	0,566	41,535	43,776	0,026	115	75,415	<,001
ДСИ	-0,129	0,141	-0,407	0,149	-0,098	115	-0,918	0,360
Авторитарлық тип	-1,512	1,536	-4,554	1,530	-0,799	115	-0,985	0,327
Эгоистік тип	0,576	1,531	-2,457	3,608	0,255	115	0,376	0,708
Агрессивтік тип	2,006	1,495	-0,954	4,967	0,903	115	1,342	0,182
Күмәншіл тип	2,557	1,444	-0,303	5,418	1,377	115	1,771	0,079
Бағынғыш тип	1,486	1,572	-1,629	4,600	0,807	115	0,945	0,347
Тәуелді тип	-0,430	1,515	-3,430	2,571	-0,198	115	-0,284	0,777
Досшыл тип	-2,048	1,447	-4,914	0,817	-0,911	115	-1,416	0,160
Альтруистік	-2,461	1,541	-5,513	0,590	-1,170	115	-1,598	0,113
Доминантты	1,527	1,561	-1,564	4,619	1,572	115	0,979	0,330
Ізгі ниеттілік	2,198	1,509	-0,792	5,188	2,475	115	1,456	0,148

Ж.16 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСИ * Авторитарлық тип	0,316	0,453	-0,581	1,214	0,807	115	0,698	0,487
ДСИ * Эгоистік тип	0,072	0,403	-0,726	0,869	0,154	115	0,178	0,859
ДСИ * Агрессивтік тип	-0,224	0,331	-0,879	0,431	-0,487	115	-0,677	0,500
ДСИ * Күмәншіл тип	-0,449	0,407	-1,256	0,357	-1,167	115	-1,103	0,272
ДСИ * Бағынғыш тип	-0,205	0,467	-1,131	0,720	-0,538	115	-0,439	0,661
ДСИ * Тәуелді тип	-0,114	0,412	-0,930	0,703	-0,253	115	-0,276	0,783
ДСИ * Досшыл тип	0,275	0,322	-0,363	0,912	0,590	115	0,853	0,395
ДСИ * Альтруистік	0,343	0,448	-0,544	1,230	0,788	115	0,766	0,445
ДСИ * Доминантты	-0,315	0,466	-1,238	0,608	-1,567	115	-0,677	0,500
ДСИ * Ізгі ниеттілік	-0,271	0,356	-0,975	0,434	-1,471	115	-0,761	0,448

Кесте Ж.17 – Салмаққа байланысты алаңдаушылық (OWP) пен тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі бойынша тұлғааралық стильдер арасындағы байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
1	2	3	4	5	6
0,213	0,130	13	123	2,57	0,004
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	320,283	13	2,566	0,004	0,213
ДСИ	234,693	1	24,446	<,001	0,166
Сыртқа бағытталған қатысу	11,699	1	1,219	0,272	0,010
Басқалардан күтетін қатысу	20,022	1	2,086	0,151	0,017
Сыртқа бағытталған бақылау	3,777	1	0,393	0,532	0,003
Басқалардан күтетін бақылау	0,043	1	0,005	0,947	0,000

Ж.17 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Сыртқа бағытталған жақындық	2,438	1	0,254	0,615	0,002
Басқалардан күтетін жақындық	1,606	1	0,167	0,683	0,001
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	4,256	1	0,443	0,507	0,004
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	0,562	1	0,059	0,809	0,000
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	68,044	1	7,088	0,009	0,054
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	1,196	1	0,125	0,725	0,001
ДСИ * Сыртқа бағытталған жақындық	0,059	1	0,006	0,938	0,000
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	0,372	1	0,039	0,844	0,000

Кесте Ж.18 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate - параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	9,419	0,274	8,878	9,961	0,034	123	34,433	<,001
ДСИ	0,303	0,061	0,182	0,425	0,441	123	4,944	<,001
Сыртқа бағытталған қатысу	0,255	0,231	-0,203	0,714	0,122	123	1,104	0,272
Басқалардан күтетін қатысу	-0,225	0,155	-0,532	0,083	-0,136	123	-1,444	0,151
Сыртқа бағытталған бақылау	0,105	0,167	-0,225	0,435	0,056	123	0,627	0,532
Басқалардан күтетін бақылау	0,010	0,148	-0,283	0,303	0,007	123	0,067	0,947
Сыртқа бағытталған жақындық	-0,098	0,194	-0,482	0,286	-0,053	123	-0,504	0,615

Ж.18 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Басқалардан күтетін жақындық	0,076	0,186	-0,292	0,445	0,036	123	0,409	0,683
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	0,037	0,055	-0,073	0,147	0,085	123	0,666	0,507
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	-0,010	0,043	-0,095	0,074	-0,030	123	-0,242	0,809
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	-0,088	0,033	-0,154	-0,023	-0,229	123	-2,662	0,009
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	-0,013	0,036	-0,084	0,059	-0,041	123	-0,353	0,725
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	0,003	0,044	-0,084	0,091	0,009	123	0,078	0,938
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	0,008	0,042	-0,074	0,090	0,018	123	0,197	0,844

Кесте Ж.19 – Артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) пен Т. Лири бойынша тұлғааралық стильдер арасындағы байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
1	2	3	4	5	6
0,278	0,146	21	115	2,11	0,007
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	417,543	21	2,110	0,007	0,278
ДСИ	180,168	1	19,121	<,001	0,143
Авторитарлық тип	5,864	1	0,622	0,432	0,005
Эгоистік тип	2,779	1	0,295	0,588	0,003
Агрессивтік тип	50,727	1	5,384	0,022	0,045
Күмәншіл тип	49,757	1	5,281	0,023	0,044
Бағынғыш тип	12,046	1	1,278	0,261	0,011
Тәуелді тип	5,783	1	0,614	0,435	0,005

Ж.19 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Досшыл тип	47,922	1	5,086	0,026	0,042
Альтруистік	62,522	1	6,635	0,011	0,055
Доминантты	10,805	1	1,147	0,286	0,010
Ізгі ниеттілік	50,539	1	5,364	0,022	0,045
ДСИ * Авторитарлық тип	9,857	1	1,046	0,309	0,009
ДСИ * Эгоистік тип	4,926	1	0,523	0,471	0,005
ДСИ * Агрессивтік тип	3,179	1	0,337	0,562	0,003
ДСИ * Күмәншіл тип	2,854	1	0,303	0,583	0,003
ДСИ * Бағынғыш тип	9,243	1	0,981	0,324	0,008
ДСИ * Тәуелді тип	3,931	1	0,417	0,520	0,004
ДСИ * Досшыл тип	1,882	1	0,200	0,656	0,002
ДСИ * Альтруистік	0,335	1	0,036	0,851	0,000
ДСИ * Доминантты	7,382	1	0,783	0,378	0,007
ДСИ * Ізгі ниеттілік	1,726	1	0,183	0,669	0,002

Кесте Ж.20 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	9,394	0,273	8,853	9,935	0,026	115	34,415	<,001
ДСИ	0,297	0,068	0,162	0,431	0,431	115	4,373	<,001
Авторитарлық тип	-0,585	0,741	-2,053	0,883	-0,593	115	-0,789	0,432
Эгоистік тип	0,401	0,739	-1,062	1,865	0,341	115	0,543	0,588
Агрессивтік тип	1,674	0,721	0,245	3,102	1,444	115	2,320	0,022
Күмәншіл тип	1,601	0,697	0,221	2,982	1,653	115	2,298	0,023
Бағынғыш тип	0,858	0,759	-0,645	2,361	0,893	115	1,131	0,261
Тәуелді тип	-0,573	0,731	-2,021	0,875	-0,506	115	-0,783	0,435
Досшыл тип	-1,575	0,698	-2,958	-0,192	-1,343	115	-2,255	0,026
Альтруистік	-1,915	0,744	-3,388	-0,443	-1,746	115	-2,576	0,011
Доминантты	0,807	0,753	-0,685	2,299	1,592	115	1,071	0,286
Ізгі ниеттілік	1,687	0,728	0,244	3,130	3,641	115	2,316	0,022
ДСИ * Авторитарлық тип	0,224	0,219	-0,210	0,657	1,095	115	1,023	0,309

Ж.21 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСИ * Эгоистік тип	0,141	0,194	-0,244	0,526	0,577	115	0,723	0,471
ДСИ * Агрессивтік тип	0,093	0,160	-0,223	0,409	0,386	115	0,581	0,562
ДСИ * Күмәншіл тип	-0,108	0,197	-0,497	0,281	-0,539	115	-0,550	0,583
ДСИ * Бағынғыш тип	-0,223	0,225	-0,670	0,223	-1,122	115	-0,990	0,324
ДСИ * Тәуелді тип	-0,128	0,199	-0,522	0,266	-0,549	115	-0,646	0,520
ДСИ * Досшыл тип	-0,069	0,155	-0,377	0,238	-0,286	115	-0,447	0,656
ДСИ * Альтруистік	0,041	0,216	-0,387	0,469	0,179	115	0,189	0,851
ДСИ * Доминантты	-0,199	0,225	-0,645	0,246	-1,896	115	-0,885	0,378
ДСИ * Ізгі ниеттілік	0,073	0,172	-0,266	0,413	0,765	115	0,428	0,669

Кесте Ж.23 – Дене салмағын өзіндік бағалау (SCW) пен тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі бойынша тұлғааралық стильдер арасындағы байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
0,376	0,310	13	123	5,71	<,001
1	2	3	4	5	6
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	101,656	13	5,706	<,001	0,376
ДСИ	65,274	1	47,626	<,001	0,279
Сыртқа бағытталған қатысу	0,606	1	0,442	0,507	0,004
Басқалардан күтетін қатысу	1,471	1	1,073	0,302	0,009
Сыртқа бағытталған бақылау	5,666	1	4,134	0,044	0,033
Басқалардан күтетін бақылау	1,591	1	1,161	0,283	0,009
Сыртқа бағытталған жақындық	0,759	1	0,554	0,458	0,004

Ж.23 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Басқалардан күтетін жақындық	2,747	1	2,005	0,159	0,016
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	0,416	1	0,304	0,583	0,002
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	0,297	1	0,217	0,643	0,002
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	15,407	1	11,242	0,001	0,084
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	0,081	1	0,059	0,808	0,000
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	0,663	1	0,484	0,488	0,004
ДСИ * басқалардан күтетін жақындық	2,503	1	1,826	0,179	0,015

Кесте Ж.24 - Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	6,588	0,103	6,384	6,793	0,055	123	63,742	<,001
ДСИ	0,160	0,023	0,114	0,206	0,548	123	6,901	<,001
Сыртқа бағытталған қатысу	-0,058	0,087	-0,231	0,115	-0,066	123	-0,665	0,507
Басқалардан күтетін қатысу	-0,061	0,059	-0,177	0,055	-0,087	123	-1,036	0,302
Сыртқа бағытталған бақылау	0,128	0,063	0,003	0,253	0,162	123	2,033	0,044
Басқалардан күтетін бақылау	-0,060	0,056	-0,171	0,050	-0,094	123	-1,077	0,283
Сыртқа бағытталған жақындық	-0,055	0,073	-0,200	0,091	-0,069	123	-0,744	0,458
Басқалардан күтетін жақындық	0,100	0,070	-0,040	0,239	0,110	123	1,416	0,159

Ж.24 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	-0,012	0,021	-0,053	0,030	-0,063	123	-0,551	0,583
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	-0,008	0,016	-0,040	0,025	-0,052	123	-0,465	0,643
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	-0,042	0,013	-0,067	-0,017	-0,257	123	-3,353	0,001
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	-0,003	0,014	-0,030	0,024	-0,025	123	-0,243	0,808
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	-0,012	0,017	-0,045	0,021	-0,071	123	-0,695	0,488
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	0,021	0,016	-0,010	0,052	0,113	123	1,351	0,179

Кесте Ж.25 – Дене салмағын өзіндік бағалау (SCW) пен Т. Лири бойынша тұлғааралық стильдер арасындағы байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
1	2	3	4	5	6
0,403	0,294	21	115	3,69	<,001
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	108,818	21	3,692	<,001	0,403
ДСИ	33,626	1	23,956	<,001	0,172
Авторитарлық тип	0,621	1	0,442	0,507	0,004
Эгоистік тип	5,019	1	3,576	0,061	0,030
Агрессивтік тип	5,504	1	3,921	0,050	0,033
Күмәншіл тип	0,725	1	0,516	0,474	0,004
Бағынғыш тип	0,972	1	0,693	0,407	0,006

Ж.25 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Тәуелді тип	2,273	1	1,620	0,206	0,014
Досшыл тип	7,110	1	5,066	0,026	0,042
Альтруистік	0,953	1	0,679	0,412	0,006
Доминантты	0,511	1	0,364	0,548	0,003
Ізгі ниеттілік	5,460	1	3,890	0,051	0,033
ДСИ * Авторитарлық тип	0,445	1	0,317	0,575	0,003
ДСИ * Эгоистік тип	4,119	1	2,935	0,089	0,025
ДСИ * Агрессивтік тип	2,009	1	1,431	0,234	0,012
ДСИ * Күмәншіл тип	0,291	1	0,207	0,650	0,002
ДСИ * Бағынғыш тип	1,097	1	0,781	0,379	0,007
ДСИ * Тәуелді тип	2,371	1	1,689	0,196	0,014
ДСИ * Досшыл тип	1,746	1	1,244	0,267	0,011
ДСИ * Альтруистік	0,220	1	0,157	0,693	0,001
ДСИ * Доминантты	0,553	1	0,394	0,531	0,003
ДСИ * Ізгі ниеттілік	2,977	1	2,121	0,148	0,018

Кесте Ж.26 - Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	6,492	0,105	6,284	6,701	-0,013	115	61,622	<,001
ДСИ	0,128	0,026	0,076	0,180	0,439	115	4,895	<,001
Авторитарлық тип	-0,190	0,286	-0,757	0,376	-0,454	115	-0,665	0,507
Эгоистік тип	-0,539	0,285	-1,104	0,026	-1,080	115	-1,891	0,061
Агрессивтік тип	-0,551	0,278	-1,103	0,000	-1,121	115	-1,980	0,050
Күмәншіл тип	-0,193	0,269	-0,726	0,340	-0,470	115	-0,719	0,474
Бағынғыш тип	0,244	0,293	-0,336	0,824	0,598	115	0,832	0,407
Тәуелді тип	0,359	0,282	-0,200	0,918	0,748	115	1,273	0,206
Досшыл тип	0,607	0,269	0,073	1,140	1,219	115	2,251	0,026
Альтруистік	0,237	0,287	-0,332	0,805	0,508	115	0,824	0,412
Доминантты	0,175	0,291	-0,401	0,751	0,816	115	0,603	0,548
Ізгі ниеттілік	-0,555	0,281	-1,111	0,002	-2,821	115	-1,972	0,051
ДСИ * Авторитарлық тип	-0,048	0,084	-0,215	0,120	-0,548	115	-0,563	0,575

Ж.26 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСИ * Эгоистік тип	-0,129	0,075	-0,277	0,020	-1,243	115	-1,713	0,089
ДСИ * Агрессивтік тип	-0,074	0,062	-0,196	0,048	-0,723	115	-1,196	0,234
ДСИ * Күмәншіл тип	-0,035	0,076	-0,185	0,116	-0,405	115	-0,455	0,650
ДСИ * Бағынғыш тип	0,077	0,087	-0,095	0,249	0,911	115	0,884	0,379
ДСИ * Тәуелді тип	0,100	0,077	-0,052	0,252	1,004	115	1,300	0,196
ДСИ * Досшыл тип	0,067	0,060	-0,052	0,186	0,649	115	1,115	0,267
ДСИ * Альтруистік	0,033	0,083	-0,132	0,198	0,343	115	0,396	0,693
ДСИ * Доминантты	0,054	0,087	-0,117	0,226	1,223	115	0,628	0,531
ДСИ * Ізгі ниеттілік	-0,096	0,066	-0,228	0,035	-2,369	115	-1,456	0,148

Кесте Ж.27 – Дене жекелеген бөліктеріне қанағаттанушылық (BASS) пен тұлғааралық қатынастардың мінез-құлықтық моделі бойынша тұлғааралық стильдер арасындағы байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі					
R ²	Adj. R ²	df (еркіндік дәрежелері)	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі	F	p
1	2	3	4	5	6
0,290	0,215	13	123	3,86	<,001
ANOVA-ның жалпы (omnibus) тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	df (еркіндік дәрежелері)	F-критерийі	p-мәні	η ² p
Model	1809,925	13	3,859	<,001	0,290
ДСИ	597,282	1	16,554	<,001	0,119
Сыртқа бағытталған қатысу	100,804	1	2,794	0,097	0,022
Басқалардан күтетін қатысу	189,491	1	5,252	0,024	0,041
Сыртқа бағытталған бақылау	100,782	1	2,793	0,097	0,022
Басқалардан күтетін бақылау	0,608	1	0,017	0,897	0,000
Сыртқа бағытталған жақындық	167,232	1	4,635	0,033	0,036

Ж.27 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Басқалардан күтетін жақындық	53,881	1	1,493	0,224	0,012
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	81,501	1	2,259	0,135	0,018
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	62,907	1	1,743	0,189	0,014
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	14,961	1	0,415	0,521	0,003
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	0,123	1	0,003	0,954	0,000
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	1,852	1	0,051	0,821	0,000
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	148,015	1	4,102	0,045	0,032

Кесте Ж.28 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate-параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	34,471	0,530	33,421	35,520	0,027	123	64,999	<,001
ДСИ	-0,484	0,119	-0,719	-0,248	-0,345	123	-4,069	<,001
Сыртқа бағытталған қатысу	-0,750	0,449	-1,638	0,138	-0,176	123	-1,671	0,097
Басқалардан күтетін қатысу	0,691	0,301	0,094	1,288	0,205	123	2,292	0,024
Сыртқа бағытталған бақылау	-0,540	0,323	-1,180	0,100	-0,142	123	-1,671	0,097
Басқалардан күтетін бақылау	-0,037	0,287	-0,605	0,530	-0,012	123	-0,130	0,897
Сыртқа бағытталған жақындық	0,810	0,376	0,065	1,555	0,214	123	2,153	0,033
Басқалардан күтетін жақындық	-0,441	0,361	-1,156	0,273	-0,101	123	-1,222	0,224

Ж.28 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДСИ * Сыртқа бағытталған қатысу	0,162	0,108	-0,051	0,375	0,183	123	1,503	0,135
ДСИ * Басқалардан күтетін қатысу	-0,110	0,083	-0,274	0,055	-0,157	123	-1,320	0,189
ДСИ * Сыртқа бағытталған бақылау	-0,041	0,064	-0,169	0,086	-0,053	123	-0,644	0,521
ДСИ * Басқалардан күтетін бақылау	0,004	0,070	-0,135	0,143	0,006	123	0,058	0,954
ДСИ * Сыртқы бейнені бағалау	-0,019	0,086	-0,189	0,150	-0,025	123	-0,227	0,821
ДСИ * Басқалардан күтетін жақындық	-0,163	0,080	-0,322	-0,004	-0,180	123	-2,025	0,045

Кесте Ж.29– Дене жекелеген бөліктеріне қанағаттанушылық (BASS) пен Т.Лири бойынша тұлғааралық стильдер арасындағы байланыстың ДСИ арқылы модерациялану нәтижелері

Модельдің сәйкестігі (Модельдің сәйкестігі)					
R ² (түсіндіру дәрежесі)	Adj. R ² (түзетілген детерминация коэффициенті)	df (еркіндік дәрежелері)-еркіндік дәрежесі	df (res) – қалдық еркіндік дәрежесі (қалдық еркіндік дәрежесі)	F критерийі	p-мәні
1	2	3	4	5	6
0,264	0,130	21	115	1,97	0,013
ANOVA-ның жиынтық (жалпы) маңыздылық тесті					
	SS (квадраттар қосындысы)	Df (еркіндік дәрежелері) (еркіндік дәрежесі)	F критерийі	p-мәні	η ² p
Model	1651,579	21	1,968	0,013	0,264
ДСИ	585,498	1	14,649	<,001	0,113
Авторитарлық тип	0,966	1	0,024	0,877	0,000

Ж.29 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Эгоистік тип	83,824	1	2,097	0,150	0,018
Агрессивтік тип	157,478	1	3,940	0,050	0,033
Күмәншіл тип	65,025	1	1,627	0,205	0,014
Бағынғыш тип	0,890	1	0,022	0,882	0,000
Тәуелді тип	91,720	1	2,295	0,133	0,020
Досшыл тип	133,628	1	3,343	0,070	0,028
Альтруистік	47,462	1	1,187	0,278	0,010
Доминантты	0,575	1	0,014	0,905	0,000
Ізгі ниеттілік	150,618	1	3,768	0,055	0,032
ДСИ * Авторитарлық тип	78,626	1	1,967	0,163	0,017
ДСИ * Эгоистік тип	12,203	1	0,305	0,582	0,003
ДСИ * Агрессивтік тип	3,014	1	0,075	0,784	0,001
ДСИ * Күмәншіл тип	58,576	1	1,466	0,229	0,013
ДСИ * Бағынғыш тип	62,246	1	1,557	0,215	0,013
ДСИ * Тәуелді тип	29,591	1	0,740	0,391	0,006
ДСИ * Досшыл тип	1,384	1	0,035	0,853	0,000
ДСИ * Альтруистік	75,973	1	1,901	0,171	0,016
ДСИ * Доминантты	66,351	1	1,660	0,200	0,014
ДСИ * Ізгі ниеттілік	6,627	1	0,166	0,685	0,001

Кесте Ж.30 – Параметрлердік бағалау кестесі

Параметрлік бағалар (коэффициенттер)								
			95% сенімділік интервалы					
Атаулары	Estimate - параметрдің бағаланған мәні	SE (Стандарттық қателік)	Төмен	Жоғары	β	df (еркіндік дәрежелері)	t	p
1	2	3	4	5	6	7	8	9
(интерцепт)	34,363	0,562	33,250	35,477	0,012	115	61,123	<,001
ДСИ	-0,535	0,140	-0,811	-0,258	-0,381	115	-3,827	<,001
Авторитарлық тип	0,237	1,527	-2,787	3,261	0,118	115	0,155	0,877
Эгоистік тип	-2,204	1,522	-5,218	0,811	-0,918	115	-1,448	0,150

Ж.30 – кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Агрессивтік тип	-2,949	1,486	-5,891	-0,006	-1,247	115	-1,985	0,050
Күмәншіл тип	-1,831	1,435	-4,674	1,012	-0,926	115	-1,276	0,205
Бағынғыш тип	0,233	1,563	-2,862	3,329	0,119	115	0,149	0,882
Тәуелді тип	2,281	1,506	-0,701	5,263	0,989	115	1,515	0,133
Досшыл тип	2,629	1,438	-0,219	5,478	1,099	115	1,828	0,070
Альтруистік	1,669	1,531	-1,365	4,702	0,746	115	1,090	0,278
Доминантты	0,186	1,551	-2,887	3,259	0,180	115	0,120	0,905
Ізгі ниеттілік	-2,912	1,500	-5,884	0,059	-3,081	115	-1,941	0,055
ДСИ * Авторитарлық тип	0,632	0,450	-0,260	1,524	1,515	115	1,403	0,163
ДСИ * Эгоистік тип	0,221	0,400	-0,572	1,014	0,445	115	0,553	0,582
ДСИ * Агрессивтік тип	-0,090	0,329	-0,741	0,561	-0,184	115	-0,275	0,784
ДСИ * Күмәншіл тип	-0,490	0,405	-1,292	0,312	-1,197	115	-1,211	0,229
ДСИ * Бағынғыш тип	-0,580	0,464	-1,499	0,340	-1,428	115	-1,248	0,215
ДСИ * Тәуелді тип	-0,352	0,410	-1,164	0,459	-0,738	115	-0,860	0,391
ДСИ * Досшыл тип	0,060	0,320	-0,574	0,693	0,120	115	0,186	0,853
ДСИ * Альтруистік	0,614	0,445	-0,268	1,496	1,324	115	1,379	0,171
ДСИ * Доминантты	-0,597	0,463	-1,514	0,321	-2,787	115	-1,288	0,200
ДСИ * Ізгі ниеттілік	-0,144	0,353	-0,844	0,556	-0,735	115	-0,407	0,685

ҚОСЫМША II

Салыстырмалы талдау

Кесте И.1 - Денелік-Мен имиджінің компоненттеріндегі жас ерекшеліктерін талдау

Көрсеткіштер		орташа мән	стандартты ауытқу	стандартты кате	Орташа мәннің 95% сенімділік интервалы	
					төменгі мәні	жоғарғы мәні
Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	30-35	25,37	9,330	1,423	22,50	28,24
	35-40	27,19	8,658	2,165	22,57	31,80
	40+	24,83	6,277	,980	22,85	26,81
	Жалпы	25,44	8,053	,805	23,84	27,04
Сыртқы бейнені бағалау	30-35	23,53	3,460	,528	22,47	24,60
	35-40	21,75	4,450	1,112	19,38	24,12
	40+	22,73	3,256	,508	21,70	23,76
	Жалпы	22,92	3,572	,357	22,21	23,63
Сыртқы бейнеге бағдарлану	30-35	40,84	6,488	,989	38,84	42,83
	35-40	40,75	7,514	1,879	36,75	44,75
	40+	43,49	6,001	,937	41,59	45,38
	Жалпы	41,91	6,535	,654	40,61	43,21
Артық салмаққа алаңдаушылық	30-35	8,93	3,588	,547	7,83	10,03
	35-40	9,94	2,886	,722	8,40	11,48
	40+	10,12	3,059	,478	9,16	11,09
	Жалпы	9,58	3,291	,329	8,93	10,23
Өз салмағын субъективті бағалау	30-35	6,37	1,512	,231	5,91	6,84
	35-40	6,88	1,708	,427	5,96	7,79
	40+	6,76	1,428	,223	6,31	7,21
	Жалпы	6,61	1,510	,151	6,31	6,91
Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану	30-35	35,74	7,625	1,163	33,40	38,09
	35-40	30,13	7,873	1,968	25,93	34,32
	40+	33,63	6,053	,945	31,72	35,54
	Жалпы	33,98	7,257	,726	32,54	35,42

Кесте И.2 – ӨДҚҚС/МBSRQ-AS, ӨДБС және кескін суреті арқылы дене өлшемін бағалау шкаласынан алынған көрсеткіштер үш кіші жас тобында салыстыру

Дисперсиялардың біртектілігін тексеру тесті					
Көрсеткіштер		Левен статистикасы	df (еркіндік дәрежелері)1	df (еркіндік дәрежелері)2	Sig.
1		2	3	4	5
Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	орташа мәнге негізделген	1,451	2	97	,239
	медианаға негізделген	,866	2	97	,424
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,866	2	80,355	,425
	кесілген орташа мәнге негізделген	1,199	2	97	,306

И.2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	
Сыртқы бейнені бағалау	орташа мәнге негізделген	,887	2	97	,415	
	медианаға негізделген	,852	2	97	,430	
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,852	2	93,415	,430	
	кесілген орташа мәнге негізделген	,855	2	97	,428	
Сыртқы бейнеге бағдарлану	орташа мәнге негізделген	,582	2	97	,561	
	медианаға негізделген	,562	2	97	,572	
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,562	2	96,703	,572	
	кесілген орташа мәнге негізделген	,596	2	97	,553	
Артық салмаққа алаңдаушылық	орташа мәнге негізделген	,731	2	97	,484	
	медианаға негізделген	,295	2	97	,745	
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,295	2	84,851	,745	
	кесілген орташа мәнге негізделген	,607	2	97	,547	
Өз салмағын субъективті бағалау	орташа мәнге негізделген	,217	2	97	,805	
	медианаға негізделген	,510	2	97	,602	
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,510	2	92,105	,602	
	кесілген орташа мәнге негізделген	,233	2	97	,793	
Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану	орташа мәнге негізделген	,746	2	97	,477	
	медианаға негізделген	,400	2	97	,671	
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,400	2	77,189	,672	
	кесілген орташа мәнге негізделген	,596	2	97	,553	
ANOVA						
		квадраттар қосындысы	df (еркіндік дәрежелері)	орташа квадрат	F	Sig.
Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	топтар арасындағы ауытқу	64,351	2	32,176	,491	,614
	топтар ішіндегі ауытқу	6356,289	188	65,529		

И.2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	
	жиынтық	6420,640	190				
Сыртқы бейнені бағалау	топтар арасындағы ауытқу	82,158	2	41,079	3,612	,030	
	топтар ішіндегі ауытқу	1535,444	188	11,374			
	жиынтық	1617,601	190				
Сыртқы бейнеге бағдарлану	топтар арасындағы ауытқу	173,086	2	86,543	2,070	,132	
	топтар ішіндегі ауытқу	4055,104	188	41,805			
	жиынтық	4228,190	190				
Артық салмаққа алаңдаушылық	топтар арасындағы ауытқу	32,242	2	29,215	2,731	,069	
	топтар ішіндегі ауытқу	1040,118	188	10,699			
	жиынтық	1072,360	190				
Өз салмағын субъективті бағалау	топтар арасындағы ауытқу	4,433	2	2,216	,971	,382	
	топтар ішіндегі ауытқу	221,357	188	2,282			
	жиынтық	225,790	190				
Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану	топтар арасындағы ауытқу	376,512	2	188,256	3,775	,026	
	топтар ішіндегі ауытқу	4837,448	188	49,871			
	жиынтық	5213,960	190				
Сәйкессіздік индексі	топтар арасындағы ауытқу	4,475	2	2,238	1,214	,300	
	топтар ішіндегі ауытқу	248,742	188	1,843			
	жиынтық	253,217	190				
Көптік салыстырулар							
Dunnett T3							
Тәуелді айнымалы	(I) жасы	(J) жасы	Орташа мәндер айырмасы (I–J)	Стандартты қате	Мәнділік деңгейі (p-мәні)	95% сенімділік аралығы	
						төменгі шегі	жоғарғы шегі
Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	30-35	35-40	-1,815	2,590	,862	-8,36	4,73
		40+	,543	1,728	,985	-3,67	4,76
	35-40	30-35	1,815	2,590	,862	-4,73	8,36
		40+	2,358	2,376	,691	-3,77	8,49
	40+	30-35	-,543	1,728	,985	-4,76	3,67
		35-40	-2,358	2,376	,691	-8,49	3,77
Сыртқы бейнені бағалау	30-35	35-40	1,785	1,231	,400	-1,38	4,95
		40+	,803	,733	,618	-,98	2,59
	35-40	30-35	-1,785	1,231	,400	-4,95	1,38
		40+	-,982	1,223	,807	-4,14	2,17

И.2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8
	40+	30-35	-,803	,733	,618	-2,59	,98
		35-40	,982	1,223	,807	-2,17	4,14
Сыртқы бейнеге бағдарлану	30-35	35-40	,087	2,123	1,000	-5,35	5,52
		40+	-2,651	1,363	,156	-5,97	,67
	35-40	30-35	-,087	2,123	1,000	-5,52	5,35
		40+	-2,738	2,099	,487	-8,13	2,65
	40+	30-35	2,651	1,363	,156	-,67	5,97
		35-40	2,738	2,099	,487	-2,65	8,13
Артық салмаққа алаңдаушылық	30-35	35-40	-1,184	,816	,398	-3,28	1,26
		40+	-1,369	,612	,060	-2,96	,58
	35-40	30-35	1,184	,816	,398	-1,26	3,28
		40+	-,184	,865	,995	-2,37	2,00
	40+	30-35	1,369	,612	,060	-,58	2,96
		35-40	,184	,865	,995	-2,00	2,37
Өз салмағын субъективті бағалау	30-35	35-40	-,503	,485	,662	-1,74	,74
		40+	-,384	,321	,549	-1,17	,40
	35-40	30-35	,503	,485	,662	-,74	1,74
		40+	,119	,482	,992	-1,11	1,35
	40+	30-35	,384	,321	,549	-,40	1,17
		35-40	-,119	,482	,992	-1,35	1,11
Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану	30-35	35-40	5,619*	2,286	,050	-,19	11,43
		40+	2,110	1,499	,411	-1,54	5,76
	35-40	30-35	-5,619*	2,286	,050	-11,43	,19
		40+	-3,509	2,183	,315	-9,12	2,11
	40+	30-35	-2,110	1,499	,411	-5,76	1,54
		35-40	3,509	2,183	,315	-2,11	9,12
Сәйкессіздік индексі	30-35	35-40	-,365	,497	,845	-1,65	,92
		40+	-,132	,299	,961	-,86	,60
	35-40	30-35	,365	,497	,845	-,92	1,65
		40+	,233	,517	,957	-1,09	1,56
	40+	30-35	,132	,299	,961	-,60	,86
		35-40	-,233	,517	,957	-1,56	1,09
		орташа мән	стандартты ауытқу	стандартты қате	Орташа мән үшін 95% сенімділік аралығы		
					төменгі шегі	жоғарғы шегі	
Сыртқа бағытталған қатысу	30-35	4,33	1,492	,227	3,87	4,78	
	35-40	4,06	1,914	,478	3,04	5,08	
	40+	4,56	1,629	,254	4,05	5,08	
	Жалпы	4,38	1,613	,161	4,06	4,70	
Басқалардан күтетін қатысу	30-35	3,60	2,195	,335	2,93	4,28	
	35-40	3,13	1,784	,446	2,17	4,08	
	40+	3,39	1,948	,304	2,78	4,01	
	Жалпы	3,44	2,022	,202	3,04	3,84	

И.2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7
Сыртқа бағытталған бақылау	30-35	3,47	1,817	,277	2,91	4,02
	35-40	3,88	2,391	,598	2,60	5,15
	Жалпы	3,60	1,853	,185	3,23	3,97
Басқалардан күтетін бақылау	30-35	5,23	2,103	,321	4,59	5,88
	35-40	5,31	2,182	,546	4,15	6,48
	40+	4,98	2,372	,370	4,23	5,72
	Жалпы	5,14	2,211	,221	4,70	5,58
Сыртқа бағытталған жақындық	30-35	3,47	1,919	,293	2,87	4,06
	35-40	3,50	1,033	,258	2,95	4,05
	40+	3,93	1,587	,248	3,43	4,43
	Жалпы	3,66	1,671	,167	3,33	3,99
Басқалардан күтетін жақындық	30-35	2,84	1,511	,230	2,37	3,30
	35-40	3,25	1,807	,452	2,29	4,21
	40+	3,02	1,423	,222	2,58	3,47
	Жалпы	2,98	1,517	,152	2,68	3,28
Дисперсиялардың біртектілігін тексеру тесті						
			Левен статистикасы	df (еркіндік дәрежелері)1	df (еркіндік дәрежелері)2	Sig.
Сыртқа бағытталған қатысу	орташа мәнге негізделген		,376	2	97	,687
	медианаға негізделген		,280	2	97	,756
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген		,280	2	92,702	,756
	кесілген орташа мәнге негізделген		,311	2	97	,733
Басқалардан күтетін қатысу	орташа мәнге негізделген		1,196	2	97	,307
	медианаға негізделген		,768	2	97	,467
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген		,768	2	95,013	,467
	кесілген орташа мәнге негізделген		1,185	2	97	,310
Сыртқа бағытталған бақылау	орташа мәнге негізделген		1,211	2	97	,302
	медианаға негізделген		1,110	2	97	,334
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген		1,110	2	88,075	,334
	кесілген орташа мәнге негізделген		1,204	2	97	,304
Басқалардан күтетін бақылау	орташа мәнге негізделген		,525	2	97	,593
	медианаға негізделген		,354	2	97	,703

И.2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,354	2	91,643	,703	
	кесілген орташа мәнге негізделген	,465	2	97	,629	
Сыртқа бағытталған жақындық	орташа мәнге негізделген	5,094	2	97	,008	
	медианаға негізделген	5,640	2	97	,005	
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	5,640	2	96,243	,005	
	кесілген орташа мәнге негізделген	5,249	2	97	,007	
Басқалардан күтетін жақындық	орташа мәнге негізделген	,458	2	97	,634	
	медианаға негізделген	,377	2	97	,687	
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,377	2	88,017	,687	
	кесілген орташа мәнге негізделген	,426	2	97	,654	
ANOVA						
		Квадраттар қосындысы	df (еркіндік дәрежелері)	квадраттардың орташа мәні	F	Sig.
Сыртқа бағытталған қатысу	топтар арасындағы ауытқу	3,083	2	1,542	,588	,558
	топтар ішіндегі ауытқу	254,477	97	2,623		
	жиынтық	257,560	99			
Басқалардан күтетін қатысу	топтар арасындағы ауытқу	2,855	2	1,427	,345	,709
	топтар ішіндегі ауытқу	401,785	97	4,142		
	жиынтық	404,640	99			
Сыртқа бағытталған бақылау	топтар арасындағы ауытқу	2,040	2	1,020	,293	,747
	топтар ішіндегі ауытқу	337,960	97	3,484		
	жиынтық	340,000	99			
Басқалардан күтетін бақылау	топтар арасындағы ауытқу	1,952	2	,976	,196	,822

И.2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	
	топтар ішіндегі ауытқу	482,088	97	4,970			
	жиынтық	484,040	99				
Сыртқа бағытталған жақындық	топтар арасындағы ауытқу	4,962	2	2,481	,886	,415	
	топтар ішіндегі ауытқу	271,478	97	2,799			
	жиынтық	276,440	99				
Басқалардан күтетін жақындық	топтар арасындағы ауытқу	2,124	2	1,062	,456	,635	
	топтар ішіндегі ауытқу	225,836	97	2,328			
	жиынтық	227,960	99				
Көптік салыстырулар							
Dunnett T3							
Тәуелді айнымалы	(I) жасы	(J) жасы	Орташа мәндер айырмасы (I–J)	Стандартты қате	Мәнділік деңгейі (p-мәні)	95% сенімділік аралығы	
						төменгі шегі	жоғарғы шегі
Сыртқа бағытталған қатысу	30-35	35-40	,263	,530	,944	-1,10	1,63
		40+	-,235	,341	,867	-1,07	,60
	35-40	30-35	-,263	,530	,944	-1,63	1,10
		40+	-,498	,542	,737	-1,88	,89
	40+	30-35	,235	,341	,867	-,60	1,07
		35-40	,498	,542	,737	-,89	1,88
Басқалардан күтетін қатысу	30-35	35-40	,480	,558	,773	-,92	1,88
		40+	,214	,452	,951	-,89	1,32
	35-40	30-35	-,480	,558	,773	-1,88	,92
		40+	-,265	,540	,946	-1,63	1,10
	40+	30-35	-,214	,452	,951	-1,32	,89
		35-40	,265	,540	,946	-1,10	1,63
Сыртқа бағытталған бақылау	30-35	35-40	-,410	,659	,898	-2,11	1,29
		40+	-,169	,382	,960	-1,10	,76
	35-40	30-35	,410	,659	,898	-1,29	2,11
		40+	,241	,653	,976	-1,45	1,93
	40+	30-35	,169	,382	,960	-,76	1,10
		35-40	-,241	,653	,976	-1,93	1,45
Басқалардан күтетін бақылау	30-35	35-40	-,080	,633	,999	-1,69	1,53
		40+	,257	,490	,936	-,94	1,45
	35-40	30-35	,080	,633	,999	-1,53	1,69
		40+	,337	,659	,940	-1,33	2,00
	40+	30-35	-,257	,490	,936	-1,45	,94

И.2-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8
		35-40	-,337	,659	,940	-2,00	1,33
Сыртқа бағытталған жақындық	30-35	35-40	-,035	,390	1,000	-1,00	,93
		40+	-,462	,384	,544	-1,40	,47
	35-40	30-35	,035	,390	1,000	-,93	1,00
		40+	-,427	,358	,555	-1,32	,46
	40+	30-35	,462	,384	,544	-,47	1,40
		35-40	,427	,358	,555	-,46	1,32
Басқалардан күтетін жақындық	30-35	35-40	-,413	,507	,801	-1,71	,89
		40+	-,187	,320	,914	-,97	,59
	35-40	30-35	,413	,507	,801	-,89	1,71
		40+	,226	,504	,958	-1,07	1,52
	40+	30-35	,187	,320	,914	-,59	,97
		35-40	-,226	,504	,958	-1,52	1,07

Кесте И.3 - Салыстырмалы талдау Т. Лири әдістемесімен (Тұлғааралық диагностикасы) алынған деректер

Көрсеткіштер		орташа мән	стандартты ауытқу	стандартты қате	Орташа мән үшін 95% сенімділік аралығы	
					төменгі шегі	Жоғарғы Bound
1		2	3	4	5	6
Авторитарлық тип	30-35	10,02	3,562	,543	8,93	11,12
	35-40	9,38	3,500	,875	7,51	11,24
	40+	11,00	2,958	,462	10,07	11,93
	Жалпы	10,32	3,339	,334	9,66	10,98
Эгоистік тип	30-35	8,95	3,251	,496	7,95	9,95
	35-40	7,06	2,594	,649	5,68	8,44
	40+	8,51	2,767	,432	7,64	9,39
	Жалпы	8,47	3,003	,300	7,87	9,07
Агрессивтік тип	30-35	8,65	3,415	,521	7,60	9,70
	35-40	6,44	2,851	,713	4,92	7,96
	40+	7,83	2,096	,327	7,17	8,49
	Жалпы	7,96	2,923	,292	7,38	8,54
Күмәншіл тип	30-35	7,09	3,945	,602	5,88	8,31
	35-40	5,06	2,955	,739	3,49	6,64
	40+	5,85	3,062	,478	4,89	6,82
	Жалпы	6,26	3,509	,351	5,56	6,96
Бағынғыш тип	30-35	7,44	3,737	,570	6,29	8,59
	35-40	7,63	3,649	,912	5,68	9,57
	40+	6,95	2,958	,462	6,02	7,88
	Жалпы	7,27	3,399	,340	6,60	7,94
Тәуелді тип	30-35	7,40	3,360	,512	6,36	8,43
	35-40	7,00	2,366	,592	5,74	8,26
	40+	7,44	2,748	,429	6,57	8,31
	Жалпы	7,35	2,952	,295	6,76	7,94

И.3-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7
Досшыл тип	30-35	9,42	3,417	,521	8,37	10,47
	35-40	10,56	2,707	,677	9,12	12,01
	40+	10,61	2,257	,352	9,90	11,32
	Жалпы	10,09	2,910	,291	9,51	10,67
Альтруистік	30-35	10,05	3,632	,554	8,93	11,16
	35-40	12,13	2,156	,539	10,98	13,27
	40+	11,34	2,698	,421	10,49	12,19
	Жалпы	10,91	3,143	,314	10,29	11,53
Доминантты	30-35	5,74	6,044	,922	3,88	7,60
	35-40	6,74	7,808	1,952	2,58	10,90
	40+	8,64	5,844	,913	6,80	10,49
	Жалпы	7,09	6,351	,635	5,83	8,35
Ізгі ниеттілік	30-35	1,74	8,601	1,312	-,90	4,39
	35-40	9,02	6,634	1,659	5,49	12,56
	40+	5,87	6,284	,981	3,89	7,85
	Жалпы	4,60	7,835	,783	3,05	6,16
Дисперсиялардың біртектілігін тексеру тесті						
			Левен статистикасы	df (еркіндік дәрежелері)1	df (еркіндік дәрежелері)2	Sig.
Авторитарлық тип	орташа мәнге негізделген		,377	2	97	,687
	медианаға негізделген		,371	2	97	,691
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген		,371	2	91,730	,691
	кесілген орташа мәнге негізделген		,377	2	97	,687
Эгоистік тип	орташа мәнге негізделген		1,336	2	97	,268
	медианаға негізделген		1,378	2	97	,257
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген		1,378	2	96,723	,257
	кесілген орташа мәнге негізделген		1,396	2	97	,252
Агрессивтік тип	орташа мәнге негізделген		4,463	2	97	,014
	медианаға негізделген		4,128	2	97	,019
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген		4,128	2	78,460	,020
	кесілген орташа мәнге негізделген		4,436	2	97	,014
Күмәншіл тип	орташа мәнге негізделген		1,742	2	97	,181
	медианаға негізделген		1,119	2	97	,331

И.3-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	1,119	2	84,857	,331
	кесілген орташа мәнге негізделген	1,668	2	97	,194
Бағынғыш тип	орташа мәнге негізделген	1,307	2	97	,275
	медианаға негізделген	1,174	2	97	,313
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	1,174	2	96,157	,313
	кесілген орташа мәнге негізделген	1,304	2	97	,276
Тәуелді тип	орташа мәнге негізделген	1,239	2	97	,294
	медианаға негізделген	,895	2	97	,412
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,895	2	88,943	,412
	кесілген орташа мәнге негізделген	1,166	2	97	,316
Досшыл тип	орташа мәнге негізделген	1,949	2	97	,148
	медианаға негізделген	1,762	2	97	,177
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	1,762	2	83,843	,178
	кесілген орташа мәнге негізделген	1,921	2	97	,152
Альтруистік	орташа мәнге негізделген	3,733	2	97	,027
	медианаға негізделген	3,595	2	97	,031
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	3,595	2	86,221	,032
	кесілген орташа мәнге негізделген	3,909	2	97	,023
Доминантты	орташа мәнге негізделген	1,288	2	97	,281
	медианаға негізделген	,773	2	97	,464
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,773	2	89,027	,465
	кесілген орташа мәнге негізделген	1,223	2	97	,299
Ізгі ниеттілік	орташа мәнге негізделген	,692	2	97	,503

И.3-кестенің жалғасы

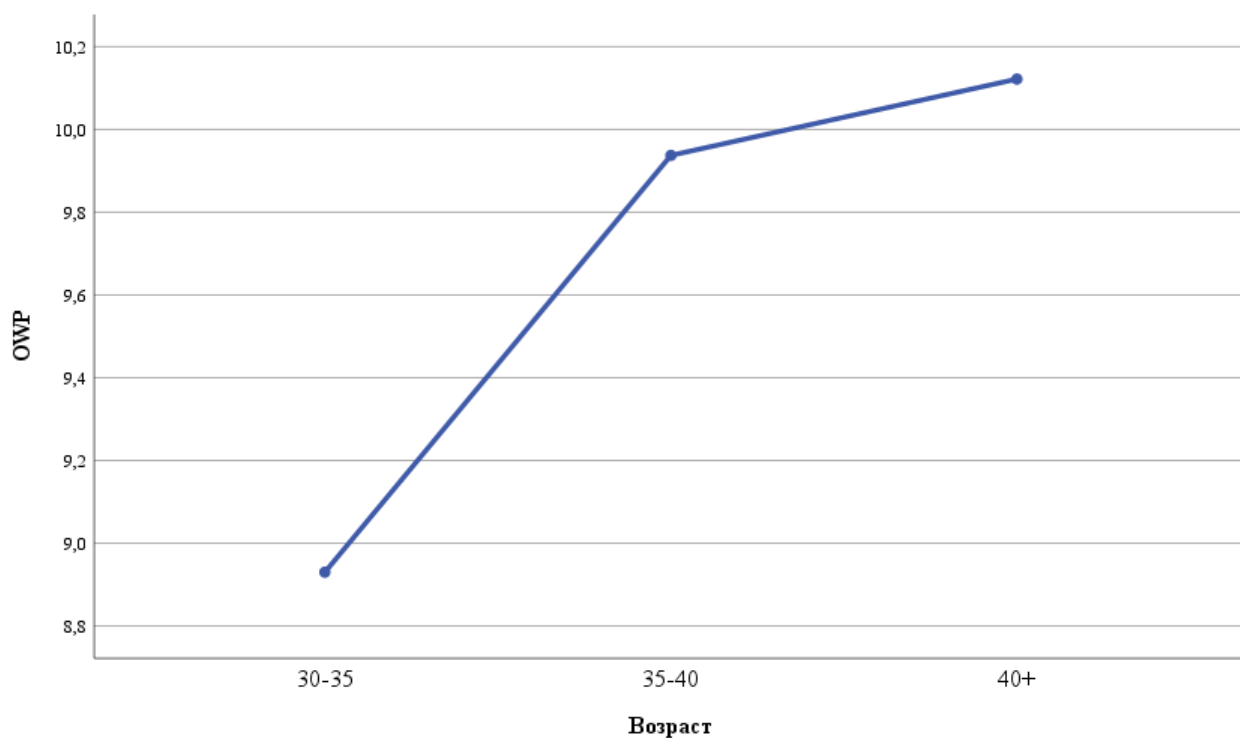
1	2	3	4	5	6	
	медианаға негізделген	,616	2	97	,542	
	медианаға негізделген және еркіндік дәрежелері түзетілген	,616	2	80,518	,543	
	кесілген орташа мәнге негізделген	,656	2	97	,521	
ANOVA						
Көрсеткіштер		Квадраттар қосындысы	df (еркіндік дәрежелері)	квадраттардың орташа мәні F	Sig.	
Авторитарлық тип	топтар арасындағы ауытқу	37,033	2	18,517	1,684	,191
	топтар ішіндегі ауытқу	1066,727	97	10,997		
	жиынтық	1103,760	99			
Эгоистік тип	топтар арасындағы ауытқу	41,822	2	20,911	2,383	,098
	топтар ішіндегі ауытқу	851,088	97	8,774		
	жиынтық	892,910	99			
Агрессивтік тип	топтар арасындағы ауытқу	58,330	2	29,165	3,592	,031
	топтар ішіндегі ауытқу	787,510	97	8,119		
	жиынтық	845,840	99			
Күмәншіл тип	топтар арасындағы ауытқу	59,553	2	29,776	2,491	,088
	топтар ішіндегі ауытқу	1159,687	97	11,956		
	жиынтық	1219,240	99			
Бағынғыш тип	топтар арасындағы ауытқу	7,453	2	3,726	,318	,728
	топтар ішіндегі ауытқу	1136,257	97	11,714		
	жиынтық	1143,710	99			
Тәуелді тип	топтар арасындағы ауытқу	2,373	2	1,187	,134	,875
	топтар ішіндегі ауытқу	860,377	97	8,870		

И.3-кестенің жалғасы

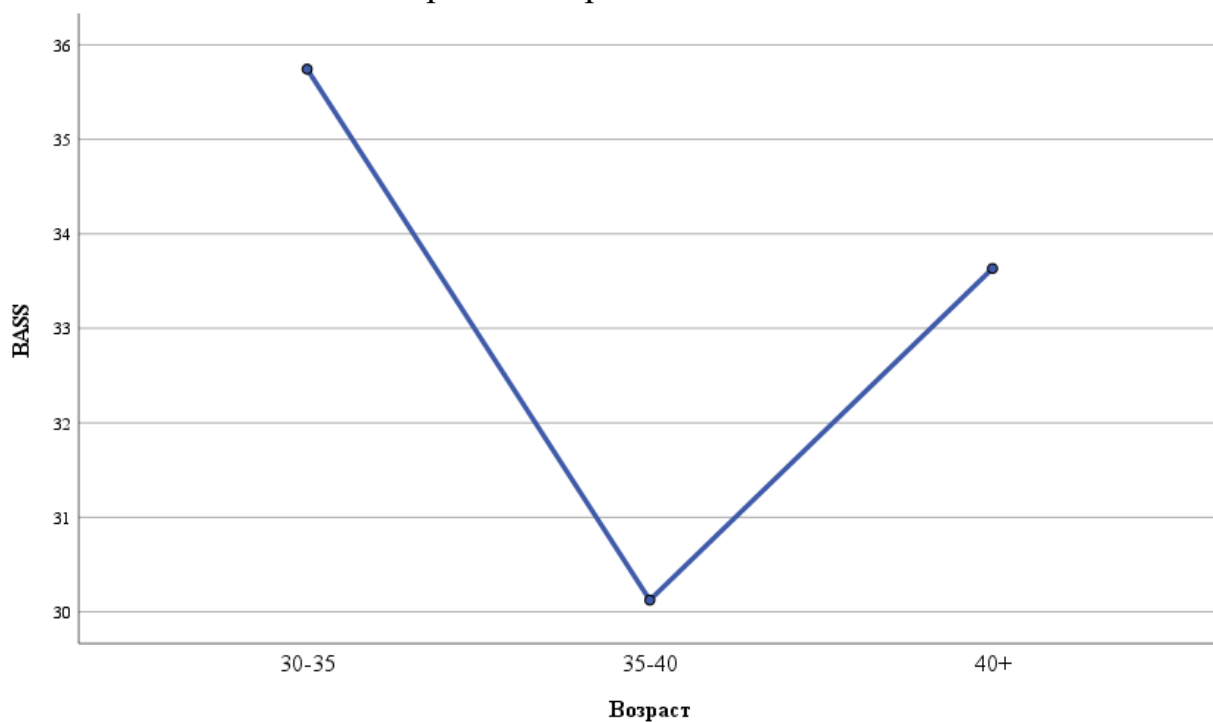
1	2	3	4	5	6	7	
	жиынтық	862,750	99				
Досшыл тип	топтар арасындағы ауытқу	34,031	2	17,016	2,052	,134	
	топтар ішіндегі ауытқу	804,159	97	8,290			
	жиынтық	838,190	99				
Альтруистік	топтар арасындағы ауытқу	63,314	2	31,657	3,356	,039	
	топтар ішіндегі ауытқу	914,876	97	9,432			
	жиынтық	978,190	99				
Доминантты	топтар арасындағы ауытқу	179,098	2	89,549	2,277	,108	
	топтар ішіндегі ауытқу	3814,700	97	39,327			
	жиынтық	3993,798	99				
Ізгі ниеттілік	топтар арасындағы ауытқу	730,189	2	365,094	6,624	,002	
	топтар ішіндегі ауытқу	5346,641	97	55,120			
	жиынтық	6076,830	99				
Көптік салыстырулар							
Dunnett T3							
Тәуелді айнымалы	(I) жасы	(J) жасы	Орташа мәндер айырмасы (I–J)	Стандартты қате	Мәнділік деңгейі (p-мәні)	95% сенімділік аралығы	
						төменгі шегі	жоғарғы шегі
Авторитарлық тип	30-35	35-40	,648	1,030	,895	-1,96	3,26
		40+	-,977	,713	,435	-2,71	,76
	35-40	30-35	-,648	1,030	,895	-3,26	1,96
		40+	-1,625	,989	,296	-4,16	,91
	40+	30-35	,977	,713	,435	-,76	2,71
		35-40	1,625	,989	,296	-,91	4,16
Эгоистік тип	30-35	35-40	1,891	,816	,077	-,16	3,94
		40+	,441	,658	,876	-1,16	2,04
	35-40	30-35	-1,891	,816	,077	-3,94	,16
		40+	-1,450	,779	,199	-3,42	,52
	40+	30-35	-,441	,658	,876	-2,04	1,16
		35-40	1,450	,779	,199	-,52	3,42
Агрессивтік тип	30-35	35-40	2,214*	,883	,050	-,01	4,43
		40+	,822	,615	,457	-,68	2,33

И.3-кестенің жалғасы

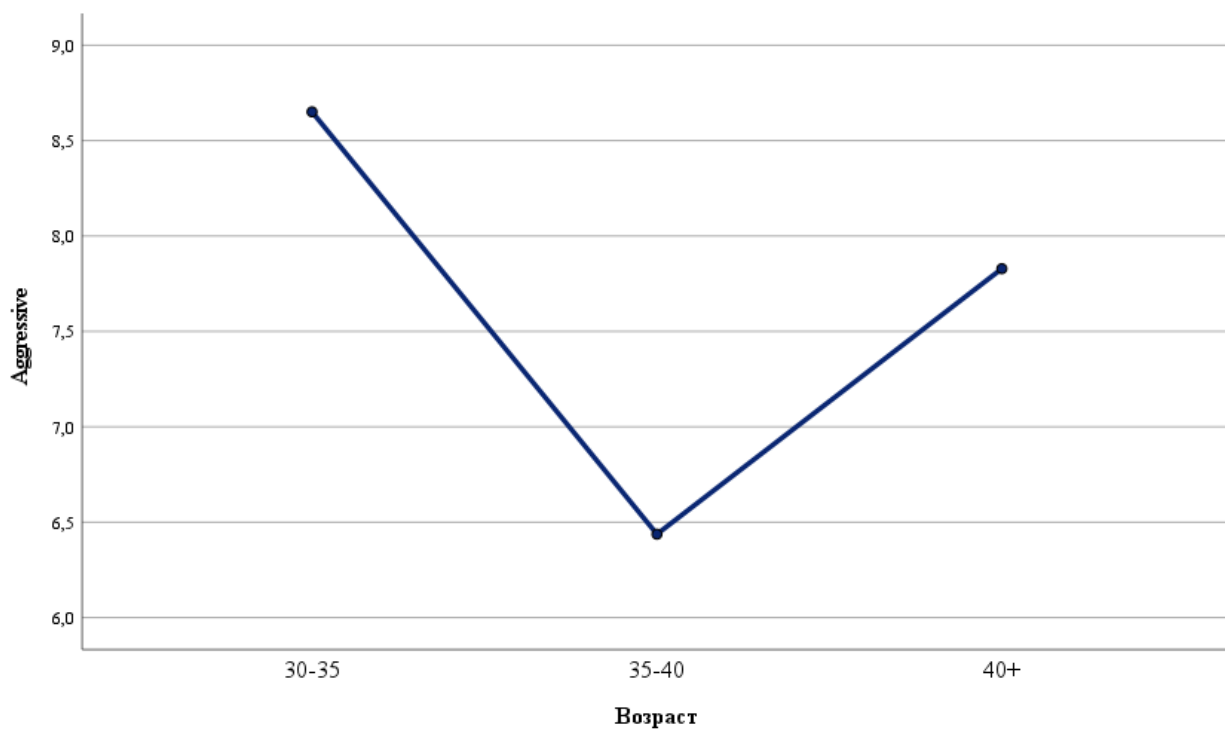
1	2	3	4	5	6	7	8
	35-40	30-35	-2,214*	,883	,050	-4,43	,01
		40+	-1,392	,784	,240	-3,41	,63
	40+	30-35	-,822	,615	,457	-2,33	,68
		35-40	1,392	,784	,240	-,63	3,41
Күмәншіл тип	30-35	35-40	2,031	,953	,114	-,35	4,41
		40+	1,239	,769	,295	-,63	3,11
	35-40	30-35	-2,031	,953	,114	-4,41	,35
		40+	-,791	,880	,750	-3,02	1,44
	40+	30-35	-1,239	,769	,295	-3,11	,63
		35-40	,791	,880	,750	-1,44	3,02
Бағынғыш тип	30-35	35-40	-,183	1,076	,997	-2,91	2,54
		40+	,491	,734	,877	-1,30	2,28
	35-40	30-35	,183	1,076	,997	-2,54	2,91
		40+	,674	1,023	,881	-1,95	3,30
	40+	30-35	-,491	,734	,877	-2,28	1,30
		35-40	-,674	1,023	,881	-3,30	1,95
Тәуелді тип	30-35	35-40	,395	,783	,942	-1,56	2,35
		40+	-,044	,668	1,000	-1,67	1,59
	35-40	30-35	-,395	,783	,942	-2,35	1,56
		40+	-,439	,731	,907	-2,28	1,40
	40+	30-35	,044	,668	1,000	-1,59	1,67
		35-40	,439	,731	,907	-1,40	2,28
Досшыл тип	30-35	35-40	-1,144	,854	,460	-3,29	1,00
		40+	-1,191	,629	,174	-2,73	,34
	35-40	30-35	1,144	,854	,460	-1,00	3,29
		40+	-,047	,763	1,000	-2,00	1,91
	40+	30-35	1,191	,629	,174	-,34	2,73
		35-40	,047	,763	1,000	-1,91	2,00
Альтруистік	30-35	35-40	-2,078*	,773	,029	-3,99	-,17
		40+	-1,295	,696	,185	-2,99	,40
	35-40	30-35	2,078*	,773	,029	,17	3,99
		40+	,784	,684	,588	-,93	2,50
	40+	30-35	1,295	,696	,185	-,40	2,99
		35-40	-,784	,684	,588	-2,50	,93
Доминантты	30-35	35-40	-,998	2,159	,954	-6,55	4,56
		40+	-2,902	1,297	,081	-6,06	,26
	35-40	30-35	,998	2,159	,954	-4,56	6,55
		40+	-1,904	2,155	,760	-7,45	3,65
	40+	30-35	2,902	1,297	,081	-,26	6,06
		35-40	1,904	2,155	,760	-3,65	7,45
Ізгі ниеттілік	30-35	35-40	-7,281*	2,114	,005	-12,57	-1,99
		40+	-4,127*	1,638	,041	-8,12	-,13
	35-40	30-35	7,281*	2,114	,005	1,99	12,57
		40+	3,154	1,927	,297	-1,75	8,06
	40+	30-35	4,127*	1,638	,041	,13	8,12
		35-40	-3,154	1,927	,297	-8,06	1,75
*. Орташа мәндердің айырмашылығы $p < 0,05$ деңгейінде мәнді болып табылады							

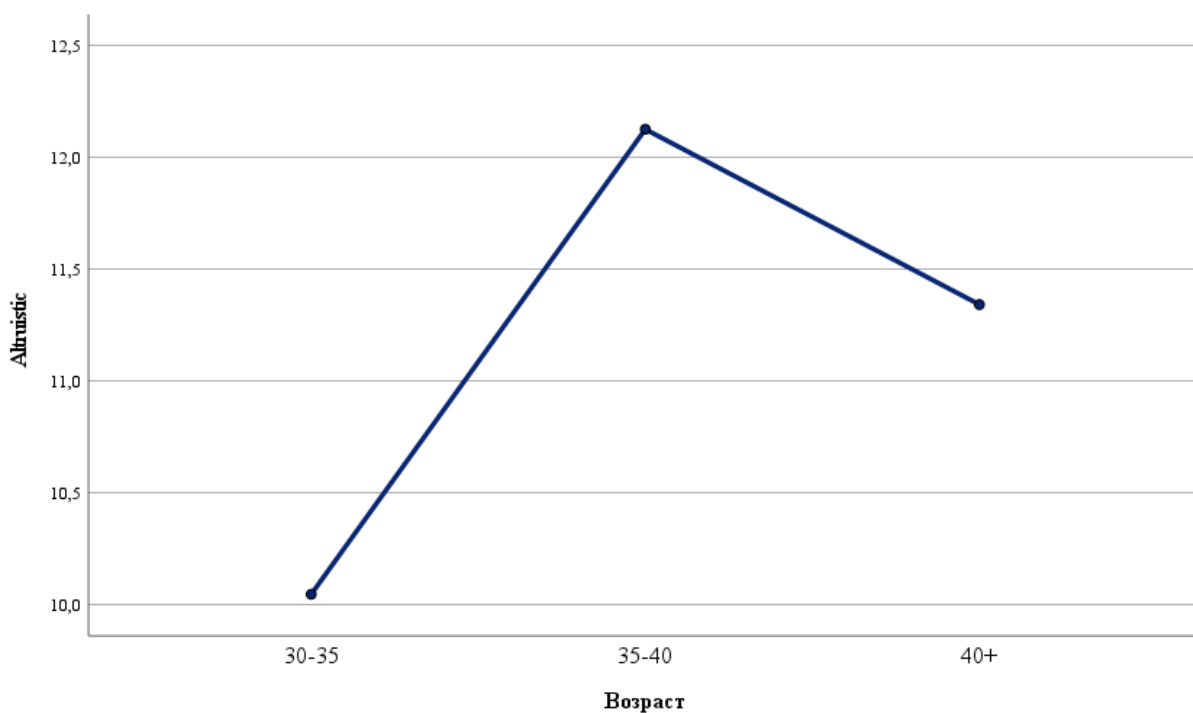
Сурет И.1 - Үш жас тобы бойынша артық салмаққа алаңдаушылық (OWP) көрсеткіштерінің динамикасы

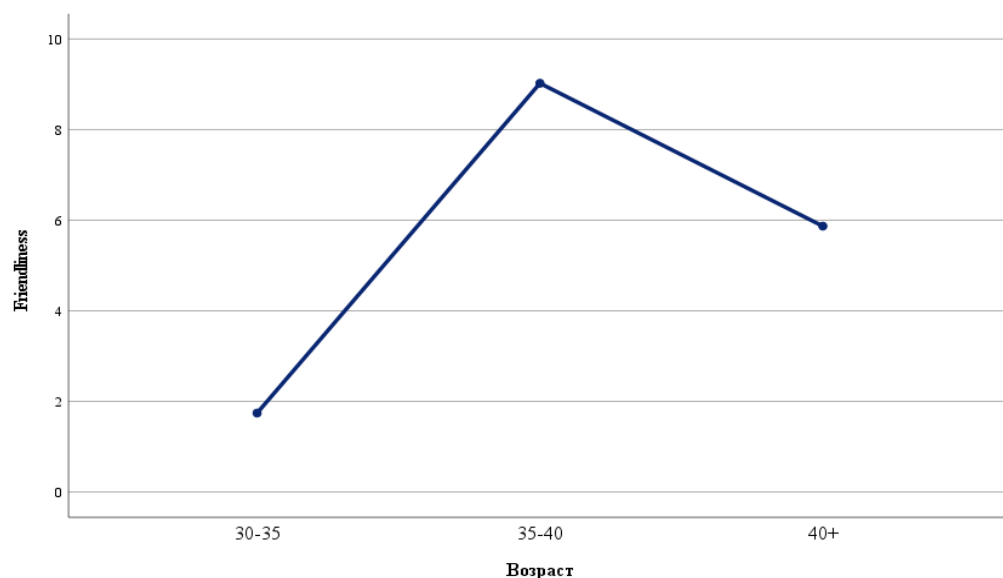
Сурет И.2 - Жас ерекшеліктеріне байланысты дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттанушылығының (BASS) айырмашылықтары

Сурет И.3 - Агрессивті өзара әрекеттесу стилі бойынша жас ерекшеліктеріне байланысты айырмашылықтар

Сурет И.4 - Тұлғааралық мінез-құлықтың альтруистік стилі бойынша жас ерекшеліктеріне байланысты айырмашылықтар

Сурет И.5 - Достыққа бейімділік факторы бойынша жас ерекшеліктеріне байланысты айырмашылықтар

Кесте И.4— Тұрмыс құрған және некеде тұрмайтын әйел адамдардағы денелік-Мен имиджі көрсеткіштерінің айырмашылықтары (Манн–Уитни критерийі бойынша)

Көрсеткіштер	критерий	Статистика	p	Ранг-бисериалды r	Эффект өлшемі
Өзіндік дене бейнесі сауалнамасы	Манн-Уитни U	2234	0,749	Рангтік бисериалды корреляция	0,0323
Сыртқы бейнені бағалау	Манн-Уитни U	1812	0,031	Рангтік бисериалды корреляция	-0,2153
Сыртқы бейнеге бағдарлану	Манн-Уитни U	1999	0,180	Рангтік бисериалды корреляция	-0,1343
Артық салмаққа алаңдаушылық	Манн-Уитни U	1868	0,050	Рангтік бисериалды корреляция	0,1910
Өз салмағын субъективті бағалау	Манн-Уитни U	2250	0,790	Рангтік бисериалды корреляция	0,0256
Дененің жекелеген бөліктеріне қанағаттану	Манн-Уитни U	2105	0,378	Рангтік бисериалды корреляция	-0,0884
ДСИ	Манн-Уитни U	1625	0,005	Рангтік бисериалды корреляция	0,2837
Сәйкессіздік индексі	Манн-Уитни U	2012	0,177	Рангтік бисериалды корреляция	0,1284
Ескертпе. $\mu_{\text{тұрмыс құрмаған}} \neq \mu_{\text{тұрмыста}}$.					

Кесте И.5 – Тұрмыс құрған және некеде тұрмайтын әйелдердегі тұлғааралық қажеттіліктер (FIRO-B) көрсеткіштерінің айырмашылықтары (Манн–Уитни критерийі бойынша)

Көрсеткіштер	критерий	Статистика	p	Ранг-бисериалды r	Размер эффекта
Сыртқа бағытталған қатысу	Манн-Уитни U	1967	0,133	Рангтік бисериалды корреляция	0,1479
Басқалардан күтетін қатысу	Манн-Уитни U	2039	0,239	Рангтік бисериалды корреляция	0,1170
Сыртқа бағытталған бақылау	Манн-Уитни U	2307	0,997	Рангтік бисериалды корреляция	6,50e-4
Басқалардан күтетін бақылау	Манн-Уитни U	2068	0,293	Рангтік бисериалды корреляция	0,1044
Сыртқа бағытталған жақындық	Манн-Уитни U	2217	0,687	Рангтік бисериалды корреляция	0,0399
Басқалардан күтетін жақындық	Манн-Уитни U	2136	0,449	Рангтік бисериалды корреляция	0,0747
Ескертпе: $H_a: \mu_{\text{тұрмыс құрмаған}} \neq \mu_{\text{тұрмыста}}$.					

Кесте И.6 – Тұрмыс құрған және некеде тұрмайтын әйелдердегі Т. Лири әдістемесі бойынша тұлғааралық стильдер көрсеткіштерінің айырмашылықтары (Манн–Уитни критерийі бойынша)

Көрсеткіштер	критерий	Статистика	p	Ранг-бисериалды r	Размер эффекта
Авторитарлық тип	Манн-Уитни U	2261	0,838	Рангтік бисериалды корреляция	-0,0206
Эгоистік тип	Манн-Уитни U	1842	0,042	Рангтік бисериалды корреляция	-0,2021
Агрессивтік тип	Манн-Уитни U	2153	0,498	Рангтік бисериалды корреляция	-0,0676
Күмәншіл тип	Манн-Уитни U	1924	0,095	Рангтік бисериалды корреляция	-0,1668
Бағынғыш тип	Манн-Уитни U	2066	0,293	Рангтік бисериалды корреляция	0,1050
Тәуелді тип	Манн-Уитни U	2163	0,528	Рангтік бисериалды корреляция	-0,0630
Досшыл тип	Манн-Уитни U	2150	0,490	Рангтік бисериалды корреляция	0,0689
Альтруистік	Манн-Уитни U	2189	0,603	Рангтік бисериалды корреляция	0,0520
Доминантты	Манн-Уитни U	2247	0,792	Рангтік бисериалды корреляция	0,0266
Ізгі ниеттілік	Манн-Уитни U	1902	0,078	Рангтік бисериалды корреляция	0,1763
Ескертпе: $H_a: \mu_{\text{тұрмыс құрмаған}} \neq \mu_{\text{тұрмыста}}$.					